3 (96) 2025
DOI: 10.17721/2413-7065.2(95).2025

ISSN 2413-7065

Журнал засновано в лютому 2001 року
(у 2014 р. – «Україна у світовій історії»)

Founded in February 2001
(Ukraine in the World History in 2014)

Українознавство

Ukrainian Studies

Науковий журнал
Засновник і видавець
Науково-дослідний інститут українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
Періодичність раз на три місяці

Academic journal
Founder and publisher
RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Published every three months

Редакція залишає за собою право на мовностилістичне редагування рукописів і передруків відповідно до правописних норм української мови, яке не змінює позиції автора. Автор несе відповідальність за фактичний виклад матеріалу.

Наукові статті з історичних та філософських наук зараховуються як фахові згідно з наказами МОНУ №1188 від 24.09.2020 р. та №1471 від 26.11.2020 р.

Журнал «Українознавство» *представлено в* ***наукометричних і реферативних базах даних:***

1. *Академія Гугл (Google Scholar) http://www.scholar.google.com.ua;*
2. *Index Copernicus International https://journals.indexcopernicus.com;*
3. *DOAJ (Directory of Open Access Journals) https://doaj.org;*
4. *Наукова періодика України http://journals.uran.ua;*
5. *Scientific Indexing Services (SIS) http://sindexs.org;*
6. *Infobase Index http://infobaseindex.com;*
7. *Eurasian Scientific Journal Index http://esjindex.org;*
8. *ResearchBib http://journalseeker.researchbib.com*
9. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського https://nbuv.gov.ua;*
10. *Polish Scholarly Library (бібліотека) https://pbn.nauka.gov.pl;*

є учасником проекту: *Українські наукові журнали usj.org.ua*

Журнал друкується на підставі свідоцтва серії КВ № 21204-11004ПР від 13.02.2015 р. про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, виданого Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України

© Науково-дослідний інститут українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2025

Редакційна колегія:

Володимир Ятченко
головний редактор, голова колегії,
доктор філософських наук, професор

Надія Гаврилюк
заступник головного редактора,
доктор історичних наук

Члени редколегії за спеціальністю історія та археологія:

Кагамлик С. Р. — доктор історичних наук
Корчак Л. — Інститут історії середньовіччя Ягеллонського університету (Польща)
Краснодемська І. Й. — кандидат історичних наук
Маргулов А. Х. — доктор історичних наук, професор
Морозова О. С. — доктор історичних наук, доцент (Польща)
Павко А. І. — доктор історичних наук, професор
Сирник Ярослав — доктор історичних наук, професор (Польща)
Фігурний Ю. С. — кандидат історичних наук
Газізова О. О. — кандидат історичних наук

Члени редколегії за спеціальністю філософія:

Бугров В. А. — кандидат філософських наук, професор
Дзьобань О. П. — доктор філософських наук, професор
Кононенко Т. П. — доктор філософських наук, доцент
Крисаченко В. С. — доктор філософських наук, професор
Клименко О. Ю. — доктор соціологічних наук, професор
Крилова С. А. — доктор філософських наук, професор
Настояща К. В. — кандидат соціологічних наук, доцент
Лозко Г. С. — доктор філософських наук, професор
Мерунка Войтех — доктор філософії, доцент (Чехія)
Саух П. Ю. — доктор філософських наук, професор
Стадник М. М. — доктор філософських наук, професор
Хамітов Н. В. — доктор філософських наук, професор
Хилько М. І. — доктор філософських наук, професор

Відповідальний секретар - Іванова В.

Editorial board:

Volodymyr Yatchenko
Editor-in-Chief, Head of Editorial Board,
Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Nadiya Gavrylyuk
Deputy Editor-in-Chief,
Doctor of Historical Sciences

Members of the Editorial Board in the Specialty of History and Archaeology:

Kahamlyk S. R. — Doctor of Historical Sciences
Korchak L. — Institute of History of the Middle Ages, Jagielonian University (Poland)
Krasnodemska I. Y. — Candidate of Historical Sciences
Marhulov A. Kh. — Doctor of Historical Sciences, Professor
Morozova O. S. — Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Poland)
Pavko A. I. — Doctor of Historical Sciences, Professor
Syrnyk Yaroslav — Doctor of Historical Sciences, Professor (Poland)
Fihurnyi Yu. S. — Candidate of Historical Sciences
Hazizova O. O. — Candidate of Historical Sciences

Members of the Editorial Board in the Specialty of Philosophy:

Bugrov V. A. — Candidate of Philosophical Sciences, Professor
Dzoban O. P. — Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Kononenko T. P. — Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor
Krysachenko V. S. — Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Klymenko O. Yu. — Doctor of Sociological Sciences, Professor
Krylova S. A. — Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Nastoiashcha K. V. — Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor
Lozko H. S. — Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Merunka Voiteh — Doctor of Philosophy, Associate Professor (Czechia)
Sauh P. Yu. — Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Stadnyk M. M. — Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Khamitov N. V. — Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Khylko M. I. — Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Executive Editor - Ivanova V.

Шановні колеги!

Запрошуємо вас до творчої співпраці на сторінках нашого часопису. Сподіваємося, що матеріали, які розкриватимуть результати ваших наукових досліджень, відповідатимуть методологічним засадам сучасного українознавства. Редакція журналу публікуватиме наукові розвідки, ґрунтовані на поважній джерельній базі, побудовані на принципах системного, комплексного аналізу української спільноти на всьому часопросторі її існування – від витоків до сьогодення – в усій повноті й суперечливості її буття та в порівнянні з іншими спільнотами. Важливо наголосити на залученні українознавцями до свого інструментарію набутків сучасної гуманітаристики. З іншого боку, нинішні суспільні та геополітичні обставини спонукають до вивчення проблем історичних коренів української спільноти й історичної пам'яті, а разом з тим її цивілізаційного вибору та соціокультурних особливостей. Важливо, щоб тематика досліджень охоплювала як масштабні суспільні процеси і явища, так і розкривала різноманітні аспекти мікроісторії, роль, запити і життєві шляхи окремих людей як учасників соціокультурного процесу. Сучасна російсько-українська війна гостро вказує на кризу гуманітарної політики України не лише на анексованих та окупованих теренах, а в цілому як засадничої системи будівництва держави. Це визначатиме і планування проблематики досліджень, і вибір тем до публікацій на сторінках журналу.

Для публікації власних наукових статей у фаховому журналі «Українознавство» звертаємо вашу увагу на необхідність чіткого, лаконічного формулювання теми запропонованого вами наукового дослідження, яке відповідає українознавчій проблематиці, а також неухильного і послідовного дотримання тих основоположних вимог, затверджених МОН України, які значною мірою визначають якісні параметри наукових публікацій у фахових виданнях. До них слід віднести насамперед наявність у структурі дослідження, його продуктивному змістовому наповненні методолого-рефлексивного, аргументованого, коректного аналізу таких критично важливих складових статті, як:

1) постановка зазначеної проблеми у загальнонауковому контексті та виявлення її генетичного зв'язку із пріоритетними науковими проблемами та завданнями гуманітаристики;

2) аналіз джерельної бази дослідження та останніх публікацій, якими започатковано висвітлення даної проблеми і які творчо, конструктивно-критично використані автором, а також виокремлення та стислий аналіз недостатньо вивчених аспектів проблеми і сюжетів вказаної наукової проблематики;

3) формулювання цілей статті та виокремлення наукових завдань дослідження;

4) системний виклад основного матеріалу статті та обґрунтування отриманих наукових результатів наукового пошуку;

5) висновки, що є результатом вивчення даної проблематики, а також виокремлення перспективних напрямків подальших наукових розробок зазначеної проблематики дослідження.

Звертаємо вашу увагу на необхідність дотримання у статтях принципів академічної доброчесності, а також вимог до технічного оформлення авторських публікацій, які викладено на офіційному сайті Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. Зазначаємо, що обсяг статті не повинен перевищувати 1 ум. др. арк. У зв'язку з ухваленням Верховною Радою України у першому читанні основи законопроєкту № 7633 «Про заборону використання російських джерел інформації» просимо наших авторів звернути особливу увагу на цитування та посилання в наукових публікаціях, які подаються до друку.

ЗМІСТ

CONTENTS

XVIII МІЖНАРОДНИЙ КОНКУРС З УКРАЇНОЗНАВСТВА
18TH INTERNATIONAL UKRAINIAN STUDIES CONTEST

Газізова О.
Національно-патріотичне виховання у контексті утвердження української ідентичності в умовах війни: українознавчий контент

8

Hazizova O.
National-Patriotic Education in the Context of Asserting Ukrainian Identity in War Conditions: Ukrainian Studies Content

Федорів М., Кух О.
Обряд вінкоплетіння у весільному циклі обрядів подолян (на матеріалах сіл Чемеровецької громади)

22

Fedoriv M., Kukh O.
The Rite of Wreath Weaving in the Wedding Cycle of Rites of Podillians (Based on the Materials of Villages of the Chemerovets Community)

Пастушенко С., Руденко М.
Кавові традиції кримських татар

35

Pastushenko S., Rudenko M.
Coffee Traditions of the Crimean Tatars

Волошин А., Загорулько В.
Силянка як стародавня етнічна українська прикраса (на прикладі діяльності майстрині з Івано-Франківщини, представниці української діаспори м. Манчестер Об'єднаного Королівства Великобританії та Північної Ірландії)

49

Voloshyn A., Zahorulko V.
Sylianka as an Ancient Ethnic Ukrainian Jewellery (on the Example of the Activity of a Craftswoman from Ivano-Frankivsk Region, a Representative of the Ukrainian Diaspora in Manchester, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland)

Букатюк С., Репешко А.
Іван Капущак — перший народний парламентар Галичини

65

Bukatiuk S., Repeshko A.
Ivan Kapushchak — the First People's Parliamentarian of Galicia

ЗМІСТ

CONTENTS

Ольховський Г., Мельник І.
Степан Чубенко: «Футбол для мене — більше, ніж життя. І більше, ніж життя, — це Україна» 79 ***Olkhovskyi H., Melnyk I.***
Stepan Chubenko: "Football is More than Life for me and More than Life is Ukraine"

Марченко І., Глухота В.
Урбіцид міста Бахмут 96 ***Marchenko I., Hlukhota V.***
Urbicide of the City of Bakhmut

Гах О., Доброва Н.
Особливості соціально-психологічної адаптації українських дітей в європейських закладах середньої освіти 114 ***Hakh O., Dobrova N.***
Peculiarities of Social and Psychological Adaptation of Ukrainian Children in European Secondary Education Institutions

УКРАЇНА — ЕТНОС
UKRAINE — ETHNOS

Краснодемська І.
Спростування російських фальсифікацій щодо походження українців, спадщини Київської Русі та «спільної історії»: до історіографії проблеми 130 ***Krasnodemska I.***
Refuting Russian Falsifications regarding the Origin of Ukrainians, Kyivan Rus Heritage and "Common History": to the Historiography of the Problem

УКРАЇНА У ВІЙНІ
UKRAINE IN WAR

Ятченко В., Клименко О.
Формоутворення соціальної травми та резильєнтність українського суспільства до травмоутворюючих подій російсько-української війни 152 ***Yatchenko V., Klymenko O.***
The Formation of Social Trauma and the Resilience of Ukrainian Society to Trauma-Inducing Events of the Russian-Ukrainian War

ЗМІСТ

CONTENTS

Фігурний Ю., Шакурова О.
Викриття російських міфів і фальсифікацій історії України щодо Голодомору-геноциду 1932—1933 років та геноциду української нації під час повномасштабної російсько-української війни

169

Fihurnyi Yu., Shakurova O.
Exposure of Russian Myths and Falsifications of Ukrainian History regarding the Holodomor-Genocide of 1932—1933 and the Genocide of the Ukrainian Nation during the Full-Scale Russian-Ukrainian War

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА
PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF UKRAINIAN STUDIES

Гнатюк Я.
«Хутір — село — місто» як фігура селянського силогізму

190

Hnatiuk Ya.
“Hamlet — Village — City” as a Figure of the Peasant Syllogism

Москвич О., Шостак В., Столярчук Н.
Етика і мораль у соціокультурному розвитку людства від первісності до сучасності в контексті гейміфікації культурних практик

198

Moskvych O., Shostak V., Stoliarchuk N.
Ethics and Morality in the Socio-Cultural Development of Mankind From Primitivity to Modernity in the Context of Gamification of Cultural Practices

ІСТОРИЧНІ ПАМ’ЯТКИ ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ
HISTORICAL SITES AND CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE

Бевз Т., Василевська Т.
Музеї як простір суспільної консолідації в Україні в умовах війни: сучасні тренди та політики діяльності

207

Bevz T., Vasylevska T.
Museums as a Space For Social Consolidation in Ukraine in the Context of War: Current Trends and Policies

ЗМІСТ

CONTENTS

УКРАЇНОЗНАВСТВО В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ
UKRAINIAN STUDIES AT THE EDUCATIONAL SPACE

Маргулов А.
Освітня траєкторія як «м'яка сила» та комунікативна стратегія державної політики України

228

Margulov A.
Educational Trajectory as a "Soft Power" and Communicative Strategy of Ukraine's State Policy

Дерев'янченко Н., Авілова О., Лі А., Галенко І.
Виховання патріота в сучасних умовах: виклики та можливості

238

Derevianchenko N., Avilova O., Lee A., Galenko I.
Educating a Patriot in Modern Conditions: Challenges and Opportunities

РЕЦЕНЗІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ
REVIEWS AND PRESENTATIONS

Трачук О., Лозко Г., Шидловський П., Винниченко І., Отрошко Л.
Організаційні заходи щодо реалізації роботи з дослідження матеріальних і духовних втрат населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни

246

Trachuk O., Lozko H., Shydlovskyi P., Vynnychenko I., Otroshko L.
Organizational Measures for the Implementation of the Work on the Research of the Material and Spiritual Losses of the Population of Ukrainian Polissia as a Result of the Russian-Ukrainian War

Фігурний Ю.
Становлення і розвиток української громади на теренах Криму: минуле й сьогодення

272

Fihurnyi Yu.
Formation and Development of the Ukrainian Community in the Territory of Crimea: Past and Present

XVIII МІЖНАРОДНИЙ КОНКУРС З УКРАЇНОЗНАВСТВА

УДК 323.1. 37.01
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.339615

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У КОНТЕКСТІ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ: УКРАЇНОЗНАВЧИЙ КОНТЕНТ[1]

Олена ГАЗІЗОВА
orcid.org/0000-0002-5353-5637
кандидат історичних наук,
завідувачка відділу української філології та освітніх технологій
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
email: olena.gazizova@ukr.net

Анотація. *Розглянуто проблему національно-патріотичного виховання як ключового чинника формування та утвердження української ідентичності в умовах війни. Обґрунтовано значення українознавства як міждисциплінарного знання, що поєднує історичний досвід, духовні цінності та сучасні підходи до виховання в умовах війни. На матеріалах XVIII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів проаналізовано зміст, методи і виховний ефект учнівських досліджень, які охоплюють історію, культуру, мову та сучасні соціокультурні процеси.*

Ключові слова: *національно-патріотичне виховання, українознавство, національна ідентичність, учнівська молодь, Міжнародний конкурс з українознавства, російсько-українська війна.*

Постановка проблеми. Сучасна українська держава переживає найскладніший період у своїй історії – повномасштабну війну, що стала випробуванням не лише для військових і політичних інститутів, але й для духовного та культурного фундаменту нації. В умовах війни особливої ваги набуває проблема утвердження української ідентичності, яка є стрижнем національної єдності та стійкості. У цьому контексті національно-патріотичне виховання постає як провідний чинник формування свідомих, мотивованих, відповідальних громадян, здатних до опору агресору та розбудови держави. Зокрема, у Законі України від 13.12.2022 № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» у статті 9, пункті 4 зазначається, що одним із напрямів громадянсько-патріотичного виховання є формування та утвердження в суспільстві патріотичної свідомості, любові до України, поваги до державних символів та державної мови [5].

Відповідно до Концепції «Нова українська школа» учнем нової української школи є патріот із активною позицією; новатор, здатний змінювати навколишній світ, конкурувати на ринку праці, учитися впродовж життя [9].

У Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходів щодо її реалізації до 2025 року

[1] Стаття написана в рамках виконання прикладної науково-дослідної роботи «Українознавчі практики у сфері утвердження національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства» (№ держреєстрації 0125U002251).

© Газізова О.

(наказ МОН № 527 від 06.06.2022) метою національно-патріотичного виховання визначено становлення самодостатнього громадянина, патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей українського народу, національної самобутності [7].

Серед традиційних форм національно-патріотичного виховання і виховних заходів в закладах загальної середньої освіти називають гурткову науково-дослідницьку роботу, історичне краєзнавство, архівно-пошукову роботу, патріотичні клуби, молодіжну організацію «Пласт», Вахту пам'яті Небесної Сотні, тематичні вечори й літературно-мовні композиції із вшанування пам'яті Великих Українців, утвердження українськомовного виховного простору, День української писемності й мови, День рідної мови, День вишиванки, участь у міжнародних конкурсах з української мови; здійснення творчого пошуку на українськомовній джерельній базі; формування через зміст навчальних предметів особистісних якостей, що засвідчують ціннісне ставлення до Батьківщини [3, с. 11].

Реалізація патріотичних науково-дослідних проєктів у закладах освіти в умовах війни відбувається через долучення учнів до проведення досліджень, присвячених історії окупації, опору, героїки захисників. Важливим є проведення всеукраїнських конкурсів наукових робіт із патріотичною тематикою, онлайн-лекторіїв про війну та історію боротьби українського народу, а також ініціатив на рівні громад: експедиції з фіксації зруйнованої культурної спадщини, історичні реконструкції, цифрові музеї війни.

У цьому контексті особливе значення мають інтелектуальні змагання, що поєднують науково-дослідницьку роботу учнів із практикою патріотичного виховання. Міжнародний конкурс з українознавства, який проводить НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, став унікальною платформою для популяризації українознавства серед школярів. Його XVIII етап (2025) вкотре підтвердив виховний потенціал українознавчих досліджень та засвідчив зростання ролі учнівської молоді у творенні національного культурного простору. Участь у таких дослідженнях сприяє формуванню в учнівської молоді високої національної свідомості, критичного мислення, вміння аналізувати інформацію та протистояти фейкам, почуття громадянської відповідальності, емпатії, співпереживання до постраждалих.

Аналіз джерел і публікацій. Національно-патріотичне виховання розглядається в науковій літературі як система ціннісних орієнтирів і педагогічних практик, спрямованих на формування в особистості любові до Батьківщини, готовності її захищати та працювати задля її розвитку. Теоретичну основу становлять ідеї І. Франка, Т. Шевченка, М. Грушевського, сучасних педагогів і культурологів. Методологія українознавства як наукової дисципліни дає можливість інтегрувати історичні, культурологічні, мовознавчі, літературні та філософські знання, створюючи цілісне уявлення про Україну й українців.

Формування патріотизму є стратегічним завданням української системи освіти, особливо в умовах воєнної агресії російської федерації проти України. Патріотизм у сучасному розумінні включає не лише емоційне ставлення до Батьківщини, але й свідому громадянську позицію, готовність до активної участі у державотворчих процесах. Саме освіта виступає фундаментом для розвитку національної ідентичності та духовної стійкості молоді. Тому проблеми національно-патріотичного виховання мають розглядатися не лише з позицій сьогодення, а й у контексті педагогічної спадщини. В українській педагогічній науці проблема патріотичного виховання має глибоке коріння. Ще у працях Г. Ващенка, С. Русової, К. Ушинського, В. Сухомлинського наголошувалося на значенні національного змісту освіти. Сучасні дослідники (І. Бех, О. Сухомлинська, О. Пометун, К. Журба, Т. Бевз, С. Бойко, І. Грабовська, Г. Лозко, Н. Бондаренко, С. Косянчук) національно-патріотичне виховання визначають як планомірну виховну діяльність, спрямовану на формування в учнівства національної ідентичності й патріотизму, та підкреслюють необхідність інтеграції українознавчих знань у виховний процес як важливої умови збереження національної ідентичності. У світовому контексті ідеї національного виховання перегукуються з концепціями громадянської освіти та культурної пам'яті (Я. Ассман, Б. Андерсон, П. Нора).

У сучасних дослідженнях патріотизм можна розглядати як: по-перше, активну громадянську позицію, яка включає участь у політичному житті країни, захист її інтересів та дотримання законів; по-друге, як глибоке почуття любові та відданості до своєї батьківщини, що включає гордість за її досягнення, історію та культуру; по-третє, моральний обов'язок кожного громадянина підтримувати і захищати свою країну, сприяти її добробуту та розвитку («патріотизм є центральною моральною чеснотою»); по-четверте, як форму соціальної солідарності, яка об'єднує людей навколо спільних цінностей, ідеалів та традицій; по-п'яте, політичну ідеологію, яка акцентує увагу на національних інтересах та суверенітеті держави [1, с. 68].

Одним із завдань, яке сьогодні стоїть перед українознавством, як, зрештою, і всією українською соціогуманітаристикою, є формування національної ідентичності молодого покоління українців, виховання патріотично налаштованих громадян, здатних у майбутньому взяти на себе відповідальність за Україну [6]. Науково-дослідна діяльність учнів у галузі українознавства в умовах війни має особливе значення, адже допомагає не лише розвивати історичну та культурну свідомість, а й формувати патріотичні цінності, усвідомлення національної ідентичності й активну громадянську позицію, сприяє розвитку в учнів умінь аналізувати, критично оцінювати інформацію, приймати рішення і, що не менш важливо, впроваджувати свої ідеї та знання в реальне життя [4, с. 278].

Мета дослідження полягає в аналізі проблематики і структури українознавчих практик як чинника національно-патріотичного виховання здобувачів освіти у контексті утвердження української ідентичності в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Академік І. Бех відзначає, що національно-патріотичне виховання пов'язується з

образом людини в її національній своєрідності і тяжіє до нього. У цьому процесі важливі такі національні атрибути, як мова людини, її культурно-побутові звичаї, особливості володіння надбаннями народної творчості. Прикметно, що в національно-патріотичному вихованні у внутрішньому плані зростаючої особистості залишається зв'язок його результату з узагальненим образом українців, що міцно заземлює його в межах нації [2, с. 4].

Погоджуємось із думкою Н. Бондаренко, С. Косянчук, що національно-патріотичне виховання в умовах російсько-української війни покликане сформувати в учнів такі якості, як національна самоідентифікація, усвідомлення своєї належності до Нації Героїв – модерного українства, недекларативний патріотизм, дієва любов до України, готовність до подвигу й самопожертви в ім'я Батьківщини, до виконання свого патріотичного обов'язку, мужність, стійкість, відвага [3, с. 7].

Отже, з огляду на сучасні виклики і загрози необхідною постає розробка українознавчих проєктів, спрямованих на формування та відстоювання ідеї національної єдності українства в умовах війни та післявоєнної відбудови. Компетентнісний потенціал українознавства як окремої галузі знань, так і напрямного вектора сучасного освітнього дискурсу в умовах безпекових загроз сприяє формуванню національної ідентичності молоді з чітко визначеною громадянською позицією. Вироблення та впровадження українознавчого контенту національно-патріотичного виховання в освітній простір України та діаспори підвищить патріотичні настрої в суспільстві, збільшить мобілізаційну готовність молоді до захисту державного суверенітету [8, с. 185].

З метою формування патріотів-державників з 2007 р. було розпочато реалізацію проєкту «Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів». За 18 років в освітньому проєкті представлено більше шести тисяч науково-пошукових учнівських досліджень.

У 2024/2025 навчальному році проводився XVIII Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти задля пошуку, підтримки, розвитку інтелектуального і творчого потенціалу обдарованої учнівської молоді на засадах українознавства як цілісної системи освіти і науки відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 12.12.2024 № 1/23385-24 «Про організацію XVIII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти», правил проведення Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 22.08.2013 № 1228, зареєстрованих в Міністерстві юстиції України 11.09.2013 за № 1567/24099, наказу КНУ імені Тараса Шевченка від 17.03.2025 № 196-32 «Про організацію та проведення у змішаному форматі XVIII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році», враховуючи рішення організаційного комітету XVIII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти від 20.03.2025 (протокол № 04).

За підсумками роботи комісій з перевірки науково-дослідних робіт на підставі рішення журі XVIII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти визначені переможці конкурсу (наказ № 225-32 від 28.03.2025 «Про визначення переможців XVIII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році»).

Варто відзначити, що цьогорічний конкурс з українознавства ознаменувався рекордною кількістю переможців – 409 – з різних куточків України і закордоння. До фінального етапу XVIII конкурсу увійшли учасники з більшості областей України. Найбільш представленими в конкурсі 2025 р. стали Івано-Франківська (82), Волинська (42), Львівська (42), Чернівецька (36), Київська (31), Харківська (28), Хмельницька (23), м. Київ (21), Донецька, Полтавська, Сумська, Запорізька, Дніпропетровська, Одеська, Херсонська, Миколаївська області. Це свідчить про географічне охоплення та популярність українознавчих досліджень у різних регіонах країни. Попри складні умови воєнного часу до конкурсу долучилися школярі навіть із прифронтових територій, що підкреслює його патріотичний зміст.

Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів – 2025

№	Область (країна)	К-ть робіт призерів
1.	Вінницька	2
2.	Волинська	42
3.	Дніпропетровська	14
4.	Донецька	7
5.	Житомирська	8
6.	Закарпатська	3
7.	Запорізька	7
8.	Івано-Франківська	82
9.	Київська	31
10.	м. Київ	21
11.	Кіровоградська	7
12.	Луганська	2
13.	Львівська	42
14.	Миколаївська	3
15.	Одеська	7
16.	Полтавська	13
17.	Рівненська	4
18.	Сумська	9
19.	Тернопільська	**2**
20.	Харківська	**28**
21.	Херсонська	**1**
22.	Хмельницька	**23**
23.	Черкаська	**7**
24.	Чернівецька	**36**
25.	Чернігівська	**9**
26.	Республіка Молдова	**1**
Всього робіт переможців		**409**
		8 кл. – 77
		9 кл. – 111
		10 кл. – 124
		11 кл. – 97
		у т. ч. іноземні – 1

Тематика XVIII конкурсу охоплювала широкий спектр українознавчих проблем. Значну частину становили дослідження, пов'язані з подіями сучасної війни. Наприклад, учні писали роботи на теми: «Волонтерський рух у боротьбі

українців проти російського агресора», «Ідея соборної України як платформа єднання світового українства», «Герої на передовій: шлях відваги та самопожертви», «Відлуння жіночої душі в умовах війни: символи та стилістика в поезії Бородянських авторок» тощо. Ці дослідження свідчать про високу чутливість молоді до актуальних суспільних процесів. Окрім того, чимало робіт присвячувалося класичним темам: творчості українських письменників в умовах війни через призму воєнного досвіду, що висвітлює теми національної ідентичності, боротьби, людських цінностей та пам'яті. Це включає переосмислення творів українських класиків, створення нових праць, що відображають сучасні реалії, а також використання літератури як інструменту для самоусвідомлення та опору, історії української мови як засобу збереження національної ідентичності, традицій календарно-обрядових свят. Інтерес викликали також теми, пов'язані з регіональною культурною спадщиною – від дослідження весільних обрядів різних регіонів України до аналізу символіки козацьких прапорів.

Серед основних напрямів науково-дослідної діяльності учнів у галузі українознавства можна виокремити:

1. Дослідження історії України в контексті національно-визвольної боротьби.

2. Вивчення української мови як основи національної ідентичності.

3. Аналітичні дослідження сучасних подій. Учні беруть участь у створенні аналітичних матеріалів, вивчають та осмислюють наслідки сучасної війни для різних сфер життя: економіки, соціального розвитку, прав людини тощо.

4. Дослідження впливу війни на українську літературу і мистецтво.

5. Залучення до збереження історичної пам'яті.

6. Участь у краєзнавчих дослідженнях.

7. Медіаграмотність і дослідження дезінформації.

8. Дослідження культурної спадщини України.

В освітньо-виховному аспекті участь у конкурсі сприяє формуванню низки важливих компетентностей: дослідницьких (робота з архівами, опитування очевидців, пошук у місцевих музеях); комунікативних (публічний захист роботи, обговорення у науковому середовищі); ціннісних (усвідомлення значення національної пам'яті, почуття гордості за Україну).

Виховний ефект конкурсу проявляється у трьох вимірах:

1) для учнів – розвиток патріотизму, самоповаги, активної громадянської позиції;

2) для вчителів – стимул до методичного оновлення, залучення нових джерел, використання сучасних форм краєзнавчої освіти;

3) для шкільних колективів – зміцнення єдності, створення атмосфери гордості за досягнення учнів.

Аналіз матеріалів конкурсу дає можливість простежити кілька тенденцій: актуалізація воєнної тематики та вшанування героїв; поєднання особистої та колективної пам'яті (родинні історії в контексті загальнонаціональної боротьби); зростання міждисциплінарності – використання методів соціології, культурології, журналістики; інтеграція сучасних цифрових технологій (створення мультимедійних проєктів, відеоінтерв'ю, віртуальних екскурсій).

Під час війни історія нації стає

живим досвідом, а не просто фактом з підручника. Молодь вчиться оцінювати минуле через призму сучасних подій, що зміцнює її ідентичність. Соціальні мережі та інформаційний простір також впливають на формування національної свідомості. Вони можуть як посилювати, так і послаблювати почуття належності до нації залежно від інформаційних потоків та ціннісного контенту, що споживає молодь.

Наприклад, Вероніка Журман, студентка Державного професійно-технічного навчального закладу «Київське вище професійне училище водного транспорту», у ході дослідження «Використання художніх засобів у текстах публікацій російської пропаганди в українському сегменті багатоформеного клауд-месенджера «Telegram» для впливу на інформаційний простір України» відзначає, що російська пропаганда активно використовує цей канал для поширення деструктивних наративів, спрямованих на маніпуляцію суспільною свідомістю українців. Аналіз тексту публікації колишнього народного депутата Іллі Киви показав, що пропагандистські матеріали базуються на прихованому мовному впливі, який досягається за рахунок використання маніпулятивних прийомів, таких як викривлення фактів, часткове замовчування інформації, емоційне навантаження через художні засоби та формування фейкових новин. Застосування художніх засобів відіграє ключову роль у створенні емоційного впливу на реципієнтів, сприяючи зниженню їхнього критичного мислення. На основі проведеного аналізу дослідницею розроблено рекомендації щодо протидії антиукраїнській пропаганді. Зокрема, запропоновано активізувати роботу державних і громадських організацій з медіаграмотності населення, посилити інформаційну протидію в Telegram, створюючи контент, що викриває маніпулятивні техніки та надає об'єктивну інформацію.

Формування національної ідентичності в умовах війни також залежить від особистого досвіду учнівської молоді. Участь у волонтерських ініціативах, допомога армії, підтримка внутрішньо переміщених осіб – усе це сприяє глибшому усвідомленню власної ролі в суспільстві та належності до нації. Такий досвід не лише зміцнює патріотичні почуття, але й розвиває емпатію, соціальну відповідальність та стійкість. Дарина Тимків, учениця 8 класу Коломийського ліцею № 4 імені Сергія Лисенка, у роботі «Волонтерська відповідь російській агресії: кейс Коломиї» акцентує увагу на тому, що аналіз волонтерської діяльності міста Коломиї дає можливість зрозуміти, як місцеві громади можуть стати потужною опорою держави у період кризи. Це місто є яскравим прикладом того, як громадянська солідарність та ініціативність здатні ефективно протидіяти викликам війни. Юна дослідниця робить висновок, що волонтерська діяльність у Коломиї не лише сприяє фізичному забезпеченню українських військових, але й стає частиною процесу збереження української культурної ідентичності та підтримки морального духу воїнів. Справжній «борщ», приготований волонтерами, став символом української гостинності, традицій та стійкості. Цей аспект дослідження важливий, оскільки він показує, як культура може бути інтегрована в практичну допомогу, підтримуючи моральний дух людей і нагадуючи про рідний дім.

Війна формує новий тип героїзму, який стає зразком для наслідування молоддю. Героїчні вчинки як сучасників, так й історичних постатей надихають та мотивують до активної громадянської позиції. Важливою є також роль медіа в популяризації цих прикладів, оскільки саме вони створюють образ національних героїв і підкреслюють важливість боротьби за свободу. Так, Аліна Якубівська, студентка Київського професійного коледжу мистецтва та технологій сервісу, у роботі «Герої на передовій: шлях відваги та самопожертви» зазначає, що раніше тема армії часто сприймалась як щось далеке, але тепер військові стали основною опорою держави. Захисники України – не просто люди в камуфляжі, а лідери, наставники, новітні легенди. Українці більше не сприйматимуть армію як щось другорядне – після війни обороноздатність країни стане ключовим питанням на державному рівні. Після перемоги країна потребуватиме не меншого героїзму для відновлення економіки, культури та соціальних інституцій.

Учениця 11 класу Комунального закладу «Близнюківський ліцей Близнюківської селищної ради Лозівського району Харківської області» Яна Ковтун, актуалізуючи представлене дослідження «Дорога незламних: історії героїв-воїнів», пише, що «війна триває щодня, щогодини, щосекунди…. Але основний тягар взяли на себе воїни. Саме вони ризикують своїм здоров'ям і життям, своєю жертовністю зберігають незалежність нашої держави, дозволяють нам отримувати освіту, одружуватися, працювати… Тому моя робота саме про них – про воїнів». У висновках юна дослідниця виокремлює значення цієї тематики для розвитку суспільних наук: «Такий аналіз не лише розширює наші уявлення про перебіг війни, її причини, динаміку та наслідки, а й сприяє кращому розумінню героїзму як соціокультурного феномену. Вивчення цього явища в контексті війни дає змогу виявити його соціально-психологічні аспекти, мотиваційні чинники, цінності та значущість для суспільства, а також його вплив на формування національної ідентичності та збереження історичної пам'яті».

Також в умовах війни мішенню агресора стає культурна спадщина України, тому дослідження та популяризація української культури є надзвичайно важливими. Наприклад, Маргарита Бєлоусова, учениця 8 класу Ізюмського ліцею № 11 Ізюмської міської ради Харківської області, у роботі «Культура як фортеця духу: творчість Павла Вишебаби та українська ідентичність» досліджує внесок культури в становлення української державності, зокрема через творчість сучасного письменника, поета, музиканта й активіста Павла Вишебаби. Його творчість є прикладом того, як мистецтво здатне мобілізувати, надихати та об'єднувати українців. Маргарита робить висновок, що літературні твори, такі як поезія Вишебаби, стають медіатором між минулим, теперішнім і майбутнім. Вони допомагають переосмислити уроки історії, зберегти колективну пам'ять та створювати фундамент для нових поколінь. Творчість поета сприяє формуванню безперервності культурної традиції, що є основою для стійкості держави та її ідентичності.

Таким чином, конкурс став майданчиком для поєднання сучасних проблем національної боротьби з класичними українознавчими темами зі збереження

національних традицій українського народу.

Зокрема, Соломія Дмитришин, учениця 9 класу Богородчанського ліцею № 1 імені Олекси Гірника Богородчанської селищної ради, у роботі «Немовля в бойківських обрядах та звичаях» зауважує, що значна частина збережених традицій на сьогодні втратила колишнє символічне забарвлення. Однак на Бойківщині представники старшого покоління, насамперед жінки, і досі плекають раціональні знання, здобуті предками, регламентуючи поведінку дорослих в очікуванні поповнення в родині й оберігаючи новонароджене маля.

Цікавим є опис обряду «продажу» дитини. На Бойківщині після хрестин немовля «продавала» батькові хресна, спілкуючись із ним через вікно. Інколи імітували «викрадення» ще перед хрещенням, віддаючи новонародженого іншим людям. У разі смерті попередніх дітей їх, бувало, «продавали» першим стрічним. Обряд «продажу» дитини є магічним ритуалом, що мав на меті відвернути хвороби від немовляти й передати його під надійну опіку дорослих, увівши при цьому в оману злі сили. У висновках юна дослідниця зазначає: «Ми вкотре зримо переконуємося в унікальності та самобутності прадавньої української обрядовості, яку варто вивчати, адже йдеться про нашу тисячолітню історію. Актуальними залишаються слова українського фольклориста Миколи Сумцова, зацитовані Іваном Франком: «… треба берегти сили для спільної народної праці, а не топтати ногами народне життя».

Ґрунтовною є наведена в цьому випуску журналу робота Анастасії Волошин, учениці 8 класу Школи українознавства імені Т. Г. Шевченка м. Манчестер, «Силянка як стародавня етнічна українська прикраса». Досліджуючи та аналізуючи художні особливості та процес створення нашийної прикраси силянки на прикладі діяльності Ольги Борисевич, майстрині з Івано-Франківщини, представниці української діаспори м. Манчестер Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, авторка робить висновок, що фактологічний матеріал дає підставу стверджувати, що сучасні українські прикраси, а саме бісерні, ввібрали в себе пластичне поєднання лінії, ритму, пропорції, матеріалу, а також досягнення народного мистецтва Івано-Франківщини, утворивши новий комплекс оздоб, який гідно може доповнити сучасне жіноче вбрання. Основні мотиви, які прослідковуються в представлених у роботі силянках, – фітоморфний (рослинний) та геометричний.

Одним із потужних закладів освіти, які щороку беруть активну участь і показують високі результати у Міжнародному конкурсі з українознавства, є Позашкільний навчальний заклад «Енергодарська мала академія наук учнівської молоді Енергодарської міської ради Запорізької області». Однією з таких оригінальних і актуальних робіт є наведене нижче дослідження Олександри Гах «Психологічні особливості адаптації українських дітей в іноземних школах». З метою вивчення психологічних особливостей адаптації українських дітей-мігрантів в іноземних школах авторкою було опитано 50 українських дітей, учнів 7–11 класів, які знаходяться в 17 країнах, що надали притулок українським біженцям. Дослідження відбувалось виключно на добровільній основі в онлайн-форматі за допомогою

Google-ресурсів. Проведене емпіричне дослідження психологічних особливостей адаптації українських дітей в іноземних школах показало, що у неадаптованих дітей низький рівень самооцінки та шкільної мотивації, також у них високий рівень шкільної тривожності. Колектив, в якому навчаються, ці діти сприймають нейтрально або вороже, обмежують свої контакти з однокласниками, ухиляються від співпраці. Це їх тривожить, діти бояться демонструвати свої можливості, вони заздалегідь налаштовуються на негативне оцінювання своїх вчинків, думок, результатів роботи. В діяльності вони керуються не своїми думками. З тієї чи іншої причини більшість цих дітей (63,4%) не отримувала психолого-педагогічної підтримки. Натомість 46,2% адаптованих дітей отримували психолого-педагогічну допомогу. Практична цінність роботи полягає у рекомендаціях щодо запобігання та усунення дезадаптації дітей-мігрантів в іноземних школах та підбірці покликань на сайти, телеграм-групи, чат-боти професійних психологів, які допоможуть при складностях шкільної адаптації: збільшення агресивності, тривожності, зниження академічної успішності в школі, незадоволеність своїм становищем, низька самооцінка, домінування негативного емоційного напруження та інших психологічних проблемах.

Отже, ми навели лише кілька прикладів конкурсних робіт, які відображають основні тенденції тематичного наповнення сучасних наукових студій учнівської молоді, що спрямовані на формування громадянської свідомості та активної позиції зростаючої особистості.

28 березня 2025 р. в аудиторії імені Михайла Максимовича головного корпусу КНУ імені Тараса Шевченка відбулось урочисте нагородження призерів XVIII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти. Для нагородження до м. Києва завітало 110 учасників конкурсу з різних регіонів України.

Про важливість інтелектуальних пошукувань з українознавчої тематики та перспективи кращих конкурсантів стати студентами головного університету України йшлося у привітальному слові ректора КНУ імені Тараса Шевченка Володимира Бугрова до учасників заходу. Голова журі конкурсу Роман Додонов розповів про найперспективніші напрямки діяльності Науково-дослідного інституту українознавства та можливе майбутнє конкурсів для школярів, наголосивши на цінності представлених робіт молодих дослідників. Із вітальним словом до молоді та учасників заходу звернувся Роман Новосад – переможець конкурсу з українознавства для учнів 2016 р., випускник КНУ імені Тараса Шевченка, головний спеціаліст-юрисконсульт Департаменту культури та туризму Київської обласної державної адміністрації [5].

У дні війни слова і музика вийшли на передову з військом, щоб підтримати бойовий дух. На патріотичній позиції й глибокому знанні духовної культури та історії свого народу акцентував увагу у своєму виступі народний артист України Тарас Компаніченко – кобзар, бандурист і лірник, очільник гурту «Хорея Козацька», а нині військовослужбовець 241-ї бригади територіальної оборони Києва.

Духовною берегинею конкурсів з українознавства є народна артистка

України, професор кафедри «Мистецтво співу» Академії мистецтв імені Павла Чубинського Валентина Павлівна Коротя-Ковальська, відома дослідниця української пісенної спадщини, авторка унікального видання «Пісенний світ українознавства». У своєму виступі вона наголосила, що українська народна пісенна творчість як українознавча категорія пізнання самого себе і навколишнього світу є духовним обличчям України, і подякувала конкурсантам за глибокі дослідження традицій, історії, мистецтва та інших аспектів культурної спадщини України.

Детальна інформація про конкурс з українознавства розміщена на сайті НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: рубрикатор «Конкурси», розділ «Міжнародні конкурси», підрозділ «Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти», позиція «XVIII Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти» за покликанням: https://ndiu.knu.ua/konkursy/mizhnarodni-konkursy/mizhnarodnyi-konkurs-z-ukrainoznavstva-dlia-uchniv-8-11-klasiv-zakladiv-zahalnoi-serednoi-osvity/xviii-mizhnarodnyi-konkurs-z-ukrainoznavstva-dlia-uchniv-8-11-klasiv-zakladiv-zahalnoi-serednoi-osvity. Зі списком призерів XVIII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти можна ознайомитися за покликанням: https://ndiu.knu.ua/novyny/naukovi-konferentsii-kruhli-stoly-festyvali/vitaemo-peremozhtsiv-khviii-mizhnarodnogo-konkursu-z-ukrajinoznavstva-dlya-uchniv-8-11-klasiv. Обрані журі учнівські роботи, адаптовані під формат наукових статей, публікуються нижче в третьому номері нашого часопису.

Висновки. Отже, пріоритетним напрямом у національній системі освіти в умовах повномасштабної війни має стати патріотичне виховання здобувачів освіти, яке є складовою частиною національної безпеки та обороноздатності держави, інструментом утвердження національної ідентичності. В умовах війни українознавство виступає потужним інструментом формування свідомого й мотивованого патріотизму в учнівської молоді, його подальша інтеграція в освітній процес потребує методичної підтримки вчителів, створення електронних ресурсів та стимулювання участі здобувачів освіти в наукових змаганнях. У воєнний час українознавчі дослідження зміцнюють почуття належності до нації, формують опір до дезінформації та сприяють єдності суспільства. Зокрема, учнівські дослідження в цій галузі стають засобом актуалізації важливих тем: захисту мови, культурної спадщини, вивчення локальної історії та ролі героїв нашого часу. XVIII Міжнародний конкурс з українознавства продемонстрував здатність молодих дослідників інтегрувати науковий пошук і громадянську активність, освітньо-виховний ефект конкурсу проявляється як у сфері розвитку дослідницьких компетентностей, так і зміцненні громадянської позиції школярів, регіональна представленість конкурсу підкреслює його загальнонаціональний і міжнародний характер для збереження єдності України.

Таким чином, в умовах війни важливо актуалізувати українознавчу складову освітнього процесу як через вивчення окремого курсу «Українознавство», так

й інтеграцію українознавства в усі освітні галузі та залучення учнів до пошукових досліджень в галузі українознавства з метою формування патріотичної свідомості молодого покоління, здатного стати рушієм збереження й розвитку національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевз, Тетяна. Патріотизм як феномен: етимологічні корені, історична еволюція та ідеологічні аспекти. *Українознавство та етнопедагогіка: витоки, становлення та розвиток шкільництва на теренах Прикарпаття*: матеріали обласної педагогічної науково-практичної конференції (29 травня 2024 року) / авторка ідеї та упорядниця Л. Максим'як. Івано-Франківськ, 2024. С. 65–68.

2. Бех, І. Д. Виховні проблеми воєнного часу в контексті зміцнення незалежності України: наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України, присвяченому 33-й річниці Незалежності України, 22 серпня 2024 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2024. № 6 (2). С. 1–5. URL: https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6203

3. Бондаренко, Н. В., Косянчук, С. В. *Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів*: методичні рекомендації (для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків). Київ, 2022. 64 с.

4. Газізова, О. Українознавчі засади формування патріотичної свідомості здобувачів освіти (на матеріалах XVII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти). *Українознавство.* 2024. № 4. С. 175–289.

5. Закон України від 13.12.2022 № 2834- IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text

6. Ірина Грабовська. Українознавство виховує свідомих громадян і патріотів України. *День*. 2025. 31 березня.

7. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України 06.06.2022. № 527. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text

8. *Національна ідентичність у трансформаційних процесах: безпекові чинники та консолідація суспільства* / О. Газізова, Т. Бевз, І. Краснодемська, С. Бойко, Ю. Шинкарик, А. Кононенко, О. Соболєва. Тернопіль, 2023. 308 с.

9. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80

REFERENCES

1. Bevz, T. (2024). Patriotism as a Phenomenon: Etymological Roots, Historical Evolution and Ideological Aspects. U*krainian Studies and Ethnopedagogy: Origins, Formation and Development of Schooling in the Territories of Prykarpattia*: Materials of the Regional Pedagogical Scientific-Practical Conference (May 29, 2024). Ivano-Frankivsk, pp. 65–68. [in Ukr.]

2. Bekh, I. (2024). Educational Problems of Wartime in the Context of Strengthening the Independence of Ukraine: Scientific Report at the Meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine Dedicated to the 33rd Anniversary of the Independence of Ukraine, 22 August 2024. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy* (Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine), No. 6(2), pp. 1-5. https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6203 [in Ukr.]

3. Bondarenko N., Kosianchuk S. (2022). *National-Patriotic Education in the Context of Modern Challenges*: Methodological Recommendations (for Teachers,

Methodologists, Authors of Programs and Textbooks, Scientists, Lecturers, Students of Vocational and Higher Education Institutions, Managers, Politicians). Kyiv: Feniks, 64 p. [in Ukr.]

4. Hazizova O. (2024). Ukrainian Studies Principles for the Formation of Patriotic Consciousness of Students (Based on Materials of the XVII International Ukrainian Studies Contest for Students in Grades 8–11 of Secondary Education Institutions). *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), № 4, pp. 175–289. [in Ukr.]

5. *Law of Ukraine as of 13.12.2022 No. 2834-IX "On the Basic Principles of State Policy in the Sphere of Establishing Ukrainian National and Civic Identity"*. [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text [in Ukr.]

6. Grabovska, I. Ukrainian Studies Educates Conscious Citizens and Patriots of Ukraine. *Den*. March 31, 2025. [in Ukr.]

7. *Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 06.06.2022 No. 527 "On Some Issues of National-Patriotic 198 No. 2 (87) 2023 Ukrainian Studies Education in Educational Institutions of Ukraine and Recognition as having Lost the Validity of the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 16.06.2015 No. 641"*. [online] Available at: https://zakon.rada.gov. ua/rada/show/v0527729-22#Text [in Ukr.]

8. Hazizova, O., Bevz, T., Krasnodemska, I., et al. (2023). *National Identity in Transformation Processes: Security Factors and Consolidation of Society.* Ternopil, 308 p. [in Ukr.]

9. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of December 14, 2016. No. 988-r "On the Approval of the Concept of State Policy Implementation in the Reform of General Secondary Education "New Ukrainian School" for the Period until 2029". [online] Available at: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80. [in Ukr.]

Summary

NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION IN THE CONTEXT OF ASSERTING UKRAINIAN IDENTITY IN WAR CONDITIONS: UKRAINIAN STUDIES CONTENT

Olena HAZIZOVA
orcid.org/0000-0002-5353-5637
Candidate of Historical Sciences,
RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: olena.gazizova@ukr.net

Relevance of the research. During the war, national-patriotic education of youth becomes of primary importance as a strategic factor in ensuring the unity of society and its resilience to external challenges and threats. Ukrainian Studies as an interdisciplinary branch of knowledge becomes an effective tool for the formation of conscious and motivated patriotism of student youth, it integrates knowledge and values, forms national identity, fosters the ability for critical thinking and active civic position of students. In conditions of war, Ukrainian Studies retains its relevance and appears as a strategic educational resource in the process of strengthening the statehood of Ukraine.

One of the effective tools for the formation of patriotic consciousness is the scientific and research activities of students, which not only contribute to the development of intellectual potential but also form a profound understanding of national values, historical

truth, and personal responsibility to the state. Scientific and research activities form in students the ability to think critically, work with sources, and analyze social processes. This contributes to a more profound understanding of historical events, the current situation of the country, and awareness of one's role in its future. In particular, the XVIII International Ukrainian Studies Contest (2024–2025) demonstrated that student research is becoming a significant factor in the development of national consciousness and patriotic education.

The **purpose** of the article is to analyze the issues and structure of Ukrainian Studies practices as a factor in the formation of patriotic consciousness and active civic position of students in the conditions of the Russian-Ukrainian war.

Conclusions. One of the priority tasks of Ukrainian education is to form conscious and motivated patriotism in the face of modern challenges, particularly the full-scale Russian-Ukrainian war. Ukrainian Studies plays an important role in this process as an integrative science that combines historical, cultural, linguistic, ethnological and philosophical knowledge. Its educational potential is realized not only through educational programs, but also through the scientific and research activities of students, in particular participation in all-Ukrainian and international contests. One such platform is the International Ukrainian Studies Contest for students in grades 8–11, which has been organized by the Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Science of Ukraine since 2008. The XVIII Contest (March 26–28, 2025, Kyiv) demonstrated the significant interest of students in Ukrainian Studies and demonstrated the potential of Ukrainian Studies in the formation of patriotic consciousness.

Keywords: national-patriotic education, Ukrainian Studies, national identity, students, International Ukrainian Studies Contest, Russian-Ukrainian War.

УДК 392.51(477)
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.337233

ОБРЯД ВІНКОПЛЕТІННЯ У ВЕСІЛЬНОМУ ЦИКЛІ ОБРЯДІВ ПОДОЛЯН (НА МАТЕРІАЛІ СІЛ ЧЕМЕРОВЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ)

Марія ФЕДОРІВ
учениця 8 класу, вихованка гуртка «Спортивний туризм»
Кам'янець-Подільського позашкільного навчально-виховного об'єднання

Олеся КУХ
завідувачка туристсько-краєзнавчого відділу
Кам'янець-Подільського позашкільного навчально-виховного об'єднання
email: olesakuch@gmail.com

Анотація. *Висвітлено обряд вінкоплетіння у весільному циклі обрядів подолян на матеріалі сіл Чемеровецької громади Хмельницької області. Наголошується на необхідності вивчення і збереження українських традицій та обрядів, їх популяризації й відродження серед молоді.*

Ключові слова: *Україна, національні традиції, весілля, обряд, наречені, вінкоплетіння, Хмельницька область.*

Постановка проблеми. Україна – країна з цікавими народними традиціями, які варті того, щоб їх пам'ятати. В обрядах і традиціях з відповідними піснеспівами та дійствами, що супроводжували усе життя українців, тісно переплітається християнський та язичницький символізм. Сьогодні досить багато із національних обрядів і ритуалів забуваються, відходять у небуття. У місті їх мало хто практикує, у селах також не завжди. Водночас весільні обряди наповнені глибоким символізмом і заслуговують на те, щоб їх зберегти для наступних поколінь.

У цій статті зосереджується увага на одному із обрядів весільного циклу – вінкоплетіння – у Кам'янець-Подільському районі Хмельницької області як етапі підготовки до весілля. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення і збереження українських традицій та обрядів, їх популяризації й відродження серед молоді.

Аналіз джерел та методологія досліджень. Чимало досліджень присвячено весільному обряду, охоплюючи усі його цикли – від сватання до переїзду [1]. С. Маховська узагальнила у своїй дисертації з фольклористики весільні пісні Поділля [20]. Зараз існує чимало досліджень весільних обрядів, присвячених певним регіонам, серед них і Поділлю – М. Пилипак [6–7]. Дослідник зосереджується більше на Вінниччині, але зібрано матеріали спогадів, пісні, хід обряду, місцеві назви. Важливо було дізнатися і про символізм предметів, що використовувались на весіллі і під час певного обряду. У названих працях обряд вінкоплетіння хоч і називається, але детально не описується. Ліквідувати цей недолік поставила за мету О. Кух, яка приділила належну увагу саме обряду вінкоплетіння і на матеріалах польових досліджень визначила його атрибути, послідовність та символізм [3].

У статті використані матеріали

© Федорів М., Кух О.

польових досліджень краєзнавчих експедицій колишнім Чемеровецьким районом, які проводили студентські експедиції лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка. Окрім класичних джерелознавчих та історіографічних студій, закладено групу емпіричних методик польового збору етнографічної інформації. Так, зокрема, нами було проведено інтерв'ю у мешканок сіл Кочубіїв, Збриж, Степанівка, Красноставці, Шидлівці, Жердя, Кормильче, Чемерівці, Чемеровецькій громаді Хмельницької області. Для порівняння ми використали також описи вінків із с. Кульчіївці (Китайгородська громада), Гуменці (Гуменецька громада) та Сивороги, Калачівці (Дунаєвецька громада). Їхні весілля відбулися з 1989 по 2009 р., де проводився обряд вінків за давнім звичаєм. Знайомство та спілкування відбувалося через телефонний зв'язок, не усі респонденти погодилися на аудіозапис. Для збору інформації ми попередньо продумали опитувальник, в якому зачепили усі цікаві для дослідження питання. Розшифровку інтерв'ю ми виклали в описі обряду.

Метою статті є детальне вивчення та опис обряду вінкоплетіння у Чемеровецькій громаді Хмельницької області.

Виклад основного матеріалу. В широкому сенсі слова весільні обряди охоплюють усі ритуальні дійства, що хронологічно передують весіллю, відбуваються під час останнього та після нього. Тому виокремлюють передвесільний, власне весільний, післявесільний обрядові цикли. У кожному регіоні України обряди носили свої назви, які геть не подібні один до одного.

До першого, передвесільного, циклу належать обрядодії, які засвідчують згоду молодих і їхніх родичів на шлюб:

– розвідини («вивідки», «вивідини», «визнавки», «допити», «запити», «презнанки», «розвідки»);

– сватання («брання рушників», «дання рушників», «зальоти», «згодини», «змовини», «могорич», «освідчини», «рушники», «свальбини», «сватанки», «сватаннє», «слово», «старости»);

– оглядини («виглядини», «досватання», «згода», «злагода», «обзорини», «печеглядини», «п'єц важити», «розглядини», «слово»);

– заручини («змовини», «на свати», «пити слово», «полюбини», «руковини», «рушники», «рушникове», «сватання», «сватанки», «словини», «слово», «хустки») [1, с. 36].

Під час *розвідин* представники родини молодого намагались вивідати настрої батьків молодої і перспективи майбутньої згоди на шлюб. На зламі XX ст. на цьому етапі весільної звичаєвості родичів молодої почали просто попереджати про прихід сватів.

Сватання здійснювалося задля отримання згоди на одруження й обговорення посагу нареченої. Для цього до оселі молодої навідувалися кілька шанованих чоловіків, котрі вміли вправно провадити розмови («говоруни», «посланці», «сватальники», «сватачі», «свати», «старости»), а з кінця XIX ст. – ще й молодий. Тримаючи в руках хліб і пляшку горілки, вони алегорично оповідали про мисливців чи купців, які прийшли за слідом «куниці», «олениці», «перепілки», «пряхи», «телички», «ягнички» тощо [4].

Після традиційного відмовчування і колупання печі дівчина, погоджуючись на шлюб, подавала рушники, тобто перев'язувала ними старостів, а

молодого – хусткою. Про згоду також свідчило подавання хліба, води чи солодких яблук сватам, скріплення згоди чаркою, частування старостів. Якщо ж відмовляли, то не бажали подати сватам чи прийняти з їхніх рук келих, повертали хліб, давали кислі, зелені яблука, макогона, гарбуза, що закріпилось у фразеологізмах «облизати макогона», «дати макогона», «піднести гарбуза», «гарбуз прикотити», «вчепити кабака», «потягти ковша». Сватати дівчину йшли зазвичай увечері, на що вказує звичай сватів «будити». Чинили так, аби про можливу відмову не довідались односельці [5, с. 290].

Оглядини – етап сватання, на якому найчастіше батьки нареченого демонстрували свій добробут. У цей час могли домовлятися про розмір віна (подарунок під час укладення шлюбу, плата за наречену), якщо цього не зробили на сватанні. На початку XX ст. звичай оглядин майже зник або ж відбувався у той самий день, що й сватання, і фактично був гостиною в оселі молодого без демонстрування господарства.

Мета *заручин* – остаточно закріпити згоду на шлюб і повідомити про це громаді. Ключовими обрядодіями заручин були перший посад молодих, батьківське благословення, обмін подарунками, а також з'єднання рук молодят (зв'язування рук наречених і родичів рушником, перебивання рук хлібом), внаслідок яких сватання визнавалося доконаним і подальше розірвання заручин зобов'язувало винну сторону відшкодувати іншій матеріальні та моральні збитки. У XX ст. заручини стали складником сватання або ж відбувалися з ним в один день.

Весільний цикл зазвичай розпочинається запрошенням гостей («запросини», «просіння») на весілля і приготуванням весільних атрибутів. Гостей просили за кілька днів до весілля, а родичів здалеку – за кілька тижнів. Звичай побутує досі, хоча впродовж XX–XXI ст. його поступово витісняє звичай роздавати (розсилати) друковані запрошення.

Випікання короваю в оселях молодого і молодої, а також обрядового печива. Для цього запрошували коровайниць (обов'язково парну кількість) – жінок, які перебували в першому шлюбі і мали дітей. Іноді коровай могли випікати в одній з осель, частіше в молодого. Тоді зазвичай це робили представники обох родин, а коровай опісля відносили до молодої [2].

До цього циклу відноситься і обряд плетення вінків із барвінку – «*вінкоплетини*». Разом із вінками могли виготовляти інші прикраси: барвінкові вінки, на які в церкві клали хустку; на калачі для благословення; для прикрашання оселі й арки, яку встановлювали на воротях тощо. Окрім цього, квітчали коровай і прикрашали весільне деревце («вільце», «гільце», «дівування», «йолка», «йолце», «райське дерево», «різка», «розшишка», «сосонка», «теремка», «теренце», «тривольцеве галуззя», «шишка») [3].

У такий спосіб відбувався *дівич-вечір* (у різних регіонах назви: «вечорина», «вечоринки», «вечорниці», «вигравanці», «вечеря», «вінки», «вінкобрани», «вінкоплетини», «головиця», «гуски», «деревце», «дівишник», «дівий вечір», «дивит-вечір», «дружбини», «друщини», «заводини», «загравanки», «заручини», «збірня», «молодечий вечір», «на добраніч», «пироги»), на якому молоді прощалися з дівочою і парубочою громадами, а також здійснювалися посад і перепій молодих, розплітання коси молодій, обмін

подарунками між молодятами, благословення молодої пари батьками і присутніми [1, с. 95].

Найнасиченішим був весільний день. Молоду («княгиню») до шлюбу *зодягали* («віріджяли», «віріжяли», «збирали», «принаріджували») у традиційне вбрання, яке опісля зберігали все життя.

Ще у перші десятиліття ХХ ст. молоді після вінчання нарізно поверталися до своїх осель, де відбувалися гостини кожної родини окремо. Молодий («князь») за участю родичів формував весільний поїзд, з яким вирушав по молоду.

Дорогою весільний кортеж молодого перепиняли, вимагаючи викуп (іноді тричі). Задля цього *влаштовували заставу* («ворітне», «ворітну», «залогу», «перейму»). Викупивши молоду у хлопців з вулиці, дружок і родичів (зазвичай брата), молодий отримував право сісти біля неї. Традиційною була весільна забава – з танцями піснями, пригощанням і віншуванням молодят.

Під час посаду молодих наречену *покривали хусткою* чи іншим жіночим головним убором (наміткою, очіпком) на знак переходу до стану заміжньої жінки. Іноді це могли робити двічі (в оселях молодої й молодого) або ж лише після приїзду до молодого. Відтак узвичаєно ділили коровай і пригощали весільних гостей [1, с. 106].

Відбувалося *обдаровування молодої* – «витані», «завитання», «перепій», «перепійщина», «пропій», «честованє», «честування», «чістованє» тощо. Після цього молоду виряджали до молодого, де з обереговою метою переводили через вогонь, зустрічали у вивернутому кожусі, заводили до хати за пояс тощо [4].

До обрядових обов'язків свашок («закосянок», «приданок»), які супроводжували молоду, належало постелити шлюбну постіль у коморі. Вислідом ключового весільного дня було перевдягання молодої, виведення її до гостей і демонстрування незайманості.

Завершувався весільний цикл частуванням роду молодої («перезва», «пропій», «придани»).

До післявесільного циклу належать обрядодії, пов'язані з приєднанням невістки до сім'ї чоловіка («митвини», «биття каші», які мали на меті перевірити вміння молодої вести господарство і з її допомогою сприяти добробуту і родючості всього живого), а також звичаєві чинності, покликані скріпити родичання двох сімей і вшанувати батьків («відгостини», «відгризини», «від'їдини», «гостини», «гості», «дякування», «запивають калач», «колачина», «пересовини», «пережини», «повесільне», «покалачини», «розхідний борщ», «свашини», «сміїни», «смініни», «хлібини», «честь») [5, с. 292].

Свято наступного дня – це пропій, де збирались лише найближчі родичі та сусіди й відбувались свої дійства-глузування над батьками молодої, які називали «циганщина». Наприклад, їх саджали у тачку і везли селом, вимазували болотом.

Це лише узагальнений огляд весільного обряду в Україні. У кожному регіоні він мав свої відмінності, атрибути, тривалість, костюми і так далі. Серед весільних звичаїв сучасних українців спостерігається дотримання окремих традиційних обрядовій (навіть в умовах війни): ступання молодят на рушник, зв'язування рушником рук наречених, обмін перснями, інколи ще вінкоплетіння, викуп у брата, знімання фати (вельона) і пов'язування хустки тощо.

Барвінковий обряд, або вінкоплетини – невід'ємний елемент українського традиційного весільного обрядового комплексу. Він посідає особливе місце у структурі передшлюбних весільних дійств і, важливо, виконується лише для тих, хто бере шлюб уперше. Конкретно у селах Чемеровецької громади Хмельницької області обряд вінкоплетіння традиційно відбувався у п'ятницю. Хоча у 1980-х роках – і у суботу, і навіть у будній день, коли весілля планувалося на державні вихідні, наприклад, у жовтневі свята чи День перемоги.

Вінок носить глибокий символізм у віруваннях та традиціях українців. Його можемо зустріти як частину узору, яким прикрашали посуд чи різьбили візерунки. Традиційно вінок із трав і квітів зі стрічками – символ дівоцтва. Призначення ж весільного вінка – охороняти «молоду» від «поганого ока». Тому його плетіння – важливий обряд весільного циклу, довірити його можна лише найближчій людині й з обрядовими оберегівими діями. А вінок із вічнозеленої рослини – барвінку – посилює оберегову дію.

Виконання обряду передбачало кілька обов'язкових ритуалів, а саме: 1) рвання чи стриження барвінку вранці; 2) запрошення молоді на вінки та родичів на весілля; 3) саме плетіння віночка. Кожен з цих ритуалів мав проводитися у свій час, за певним сценарієм та зі своїми атрибутами.

Вінки розпочиналися зі стриження барвінку. Ритуал відбувався вранці, у деяких селах – зі сходом сонця, щоб ще була роса, але точно до полудня. Наречена з кількома дівчатами-дружками ішла по барвінок. Тут важливим моментом є, де вони його брали. Барвінок вирощували самотні жінки-вдови, але зі статусом «щаслива вдова», жінка, яка усе життя прожила у шлюбі з одним чоловіком, він помер своєю смертю, і має дітей. Це характерно для сіл Кочубіїв, Збриж, Кормильче, Степанівка [9; 11; 12; 13]. Але в інших селах є варіанти стриження барвінку в заміжньої господині з дітьми (Красноставці, Шидлівці) [8] чи навіть брали його у лісі (Кульчіївці) [10], у родичок чи навіть у своєму садку (смт Чемерівці, Калачківці). Але в жодному разі не на кладовищі!

Обов'язковими атрибутами є ножиці, хустка (червона чи біла) та дари для господині – хліб і вино. Наречена з дружками приходила до господині, кланялася, просила дозволу і благословення на стриження барвінку. Господиня дякувала за честь, благословляла і вела до барвінку. На трави клали хліб, розстеляли хустку і кидали монетки-дріб'язок у барвінок (як викуп у землі). Господиня скроплювала барвінок свяченою водою. Перших три пучки (жмутки) стригла господиня і ставила на хліб, у с. Кочубіїв, брали калач і стригли траву через дірку у калачі [11]. Далі дружки стригли барвінок по черзі у необхідній кількості та клали на хустку. Цікаву річ нам розповіли про ножиці – їх треба було купити нові, для цього дня, або старі іржаві, які використовують, лише коли порають худобу (с. Кочубіїв) – ними стригли гриву коням.

Нареченій не можна стригти чи торкатися барвінку. Згадували, що можна було співати пісень під час стриження чи казати гарні побажання. Коли достатньо набирали барвінку, поверталися до хати нареченої. Барвінок, за потреби, мили й розстеляли для просушування.

Опісля розпочиналося наступне

дійство цього дня – запрошення молоді на вінки. У вказаних селах запрошували усіх дівчат у селі з 6–7-річного віку. Обряд запросин теж був сповнений ритуалами. Молода одягнута у сукню, зі стрічкою у волоссі білого чи червоного кольору, якщо йдеться про 1980 – початок 90-х років; віночком зі стрічками – пізніше, які потім роздаровувалися дружкам (с. Кочубіїв, Кормильче). Інна Фіщук розповідала, що в селі було багато дівчат і кожній потім треба було дати «стончку» – а це багато, то вона їх різала навпіл наступного дня. Собі ж наречена залишала лише одну стрічку, яка вплталася у зачіску під фату. Галина Стецюк пригадує, що їй дуже не хотілося ходити у вінку, було соромно і здавалося, що то театралізовано, «як в будинку культури». А ще при собі у хустині мала носити хлібину або калач.

Наречена запрошувала лише дівчат, а наречений – хлопців. Якщо пара була з одного села, то під час ходіння-запросин ватаги хлопців і дівчат не мали зустрітися. Часто молодь розминалась бічними вуличками чи навіть садибами й городами. Ватаги молоді поводили себе шумно, жартували та співали. Одна з опитуваних, Валентина Мельник з с. Кочубіїв, зауважила, що на її вінках було 90 дівчат, а гостей наступного дня – 100 [11]. Запрошувати починали із найближчих хат, а тоді йшли до найвіддаленіших.

Запрошення мало чітке формулювання і ритуал. Господарі хати, де жила дівчина, обов'язково запрошували у хату молоду з дружками. Всі дружки мали сісти, а наречена, стоячи, кланялась господарям і промовляла: «*Просили Вас мама, тато і я Вас прошу прийти до мене у суботу (неділю) на весілля. А вашу доньку (ІМ'Я) сьогодні на вінки*». Дівчина, яка була в домі, уже чекала наречену і приєднувалася до гурту дружок. Господарі дякували та мали обдарувати молоду, зазвичай це був посуд, але парно – дві чашки, дві тарілки, два стакани та ін. Родичі дарували повні сервізи [12; 14]. Тому додому поверталися з повними сумками подарунків. У селах Степанівка, Збриж, Шидлівці дівчатам-дружкам під час запросин молода дарувала булочку [8; 9; 15].

Ще одна частина запросин – це запросити батьків нареченого. На подвір'я наречена не заходила, а запрошення промовляла старша дружка. Цікавим звичаєм у с. Кочубіїв було те, що дружки мали щось вкрасти у домі нареченого. Тому цінні речі чи одяг на свято завчасно ховалися, і часто вкрадені речі у дружок намагались відібрати [12]. Звісно, це відбувалось у жартівливій формі. Мати нареченого передавала подарунок для молодої – посуд чи предмет одягу. У с. Збриж в домі нареченого старша дружка просила з калачем чи хлібом, який залишала [15]. У с. Кочубіїв зауважили, що останньою мали запросити самотню стару жінку, щоб жодна з дівчат не була «останньою» в плані заміжжя [12].

Запросивши усіх дружок, гурт дівчат приходив до будинку нареченої. Зазвичай свято відбувалось у спеціально побудованому шалаші, і якщо він ще не був прикрашений, цим займалися дівчата. Також прикрашали весільне гільце чи деревце – це молоде деревце чи верхівка. У кожному селі побутувала традиція, яке це деревце – хвойне (села Збриж, Шидлівці, Сивороги) [8; 15] чи плодове, традиційно – вишня (села Кормильче, Кочубіїв, Красноставці, Чемерівці) [11; 13]. Прикрашали шалаш гіллям і паперовими квітами та стрічками,

деревце – паперовими квітами, горіхами, цукерками, калиною.

Коли до нареченої приходила ватага хлопців, розпочинався ритуал плетення вінка. Хлопці та дівчата сідали за столи окремо, а на столі розстелявся барвінок. Цей етап вінкоплетіння наповнений символами та діями, які у селах відрізняються. У селі Гуменці є традиція, що дружки ховають барвінок у хустині на господі нареченої, а дружби його мають знайти. Заховати можуть будь-де: на горищі, в копиці сіна, у хліві – на то дається певний час, а як не знайшли, то його слід викупити у дружок. Часто дружби домовлялись із молодшими братами чи сестрами нареченої, щоб їм підказали [16]. Потім уже переходили до плетіння вінка.

Що роблять молоді на вінках? Тут уже кілька варіантів. Наречена сидить посеред шалаша на стільці (чи на діжі) на пуховій подушці (у селах Шидлівці, Степанівка, Чемерівці) або весь вечір стоїть [8; 9].

Тут введені й інші важливі дійові особи. Це – весільна мати, чи матка, саме вона плете віночок для молодої. Маткою може бути жінка з боку матері нареченої – тітка чи хрещена нареченої, яка живе щасливо у першому шлюбі. Присутні й батьки нареченої та старші жінки, які співають обрядових пісень, та весільний батько.

Також підготовані необхідні атрибути, сповнені символізму, що переплітають у собі християнські та язичницькі значення:

– барвінок як цікава вічнозелена рослина, яка наділена багатьма значеннями у віруваннях українців;

– хустка, біла чи червона, на яку стригли барвінок;

– весільний коровай на краю стола, який випікають у четвер або суботу;

– дві круглі хлібини, печені для весілля на черені, на яких плететься вінок, і з хліба вінок приміряється на голові нареченої – символи сонця;

– ніж, нитки білого чи червоного кольору або куделя, які не мають обірватися чи плутатися – як символи нескінченності подружнього життя;

– запалена свічка – символ тепла та затишку;

– подушка, присутня не скрізь, символізувала комфорт майбутньої дружини;

– свячена вода.

Під час обряду плетуться три вінки. Перший – на голову молодої, який вплітається у зачіску під фату, другий – для молодого, може бути як бутоньєрка, третій – вінок на коровай. Але найголовніший – для нареченої. Найчастіше вінки розпочинались із молитви «Отче наш», скроплення барвінку свяченою водою та обрядової пісні: *«Отче наш та Божая Мати, Благослови нині віночок зачинати»* [15].

На цьому етапі розпочинаються певні атрибутні символічні відмінності, саме вони, на нашу думку, створюють цікаве та багате обрядове тло.

Для плетіння вінка молодь готує барвінок – обриває усі листочки зі стебла, окрім трьох верхніх, які складає один на одного. З листочків формують купки, які передають матці. Матка розпочинає плетіння чи шиття віночка. Тут уже є відмінності у ритуалі та атрибутах у різних селах. Скрізь присутні дві круглі хлібини, печені на черені (на дні печі), на яких плетуть вінок. У с. Степанівка вінок не плететься, а шиється. Тобто на червону стрічку шириною 3–5 см нашиваються

купки складених листочків за принципом луски (Рис. 1–2). Олеся Стрельбіцька зауважила, що стрічка має торкатися хліба і час від часу його слід було цілувати. Важливо відрізати потрібний шматок нитки (білого чи червоного кольору), щоб зшити вінок одним шматком, щоб вона не обірвалася та не в'язалися вузлики [9]. А в с. Калачківці нитку виміряли від місця, де сиділа молода, до порога, і так – тричі.

Леся Яворова із смт Чемерівці розповіла, що на її весілля віночок шили на білій стрічці й вшивали монетку. А потім ця стрічка з барвінком, але не як віночок, впліталася у зачіску під фату. Але коли вона була за матку, то вже плела перемотуючи білою ниткою стеблини барвінку. В руках у неї була ціла котушка ниток. Важливо було тугенько сплести вінок, щоб він не розпався і не порвати нитку [18].

У с. Збриж вінок під час плетіння перемотується ниткою білого кольору. Цікавим є те, що край нитки на початку плетіння закріплюють на ножі, запханому у хлібини [15]. Звернемо увагу на деталі: для перемотування використовується не шматок нитки, а ціла котушка чи клубок, який тримають у руці й перемотують. Нитки натурального походження – вовна, шовк чи бавовна.

У селах Кочубіїв, Жердя, Кормильче, Красноставці для плетіння вінка використовують нитку, яку сукають з куделі (очищених волокон коноплі). Куделя і веретено були майже у кожному домі, де росла дівчина, і вони трималися саме для весілля [12; 13; 14]. Куделю і веретено можна було позичити, але у старшої жінки, діти якої були одружені, щоб не забрати чужу долю. Плетіння вінка тут вимагає певної вправності від матки, потрібно насукати з куделі нитку, намотати на веретено, а потім обмотувати нею барвінок під час плетіння. Часто просили допомоги в суканні нитки у ще однієї жінки.

Також цікавий варіант плетіння вінка у с. Гуменці. Тут барвінок теж пришивають до стрічки, але разом із маленькими скоринками – «цілушками» хліба, які «колупали» із хлібин на столі. А ще у готовий віночок вплітали монетку – на достаток [15]. На столі серед атрибутів є свячена вода та запалена свічка, яка горить протягом усього обряду. Важливо, щоб вона не гасла та не згоріла завчасно, до завершення вінкоплетіння. Але про свічку ми знаємо лише у селах

Рис. 1–2. Шиття вінка. Фото О. Стрельбіцької, с. Степанівка

Степанівка та Шидлівці. У с. Шидлівці запалену свічку біля матки тримає наймолодша із дружок або молодша сестра – світилка [8].

Під час формування листочків для вінка молодь співала народних пісень, часто романтичного чи жартівливого характеру: «Ой, на горі два дубки», «Горіла сосна, палала», «Ой, у вишневому садку», «Чорнії очка, як терен», «Цвіте терен» та ін. Плетіння розділяли на три частини й тричі приміряли нареченій, співаючи: «*Отче наш та Божая мати, Благослови віночок (молодій) приміряти*». Наречена нахилялася до матки, на її голову з хлібини покладався віночок. Співали: «*Ой, гожа ІМ'Я, ти гожа. Та на ружу файну схожа*» [20]. Наречена кланялася на три боки, повертала віночок на хліб, цілуючи руки матки та хлібину. Так повторювалося ще два рази. Втретє співали «*віночок завершати*». Після третього приміряння віночок залишався на хлібі до ранку. Відзначимо, що вінок мав бути тугим і невеликим, щоб не був помітним у зачісці нареченої наступного дня [10].

Весь обряд супроводжувався обрядовими та народними піснями, які співали і молодь, і старші жінки-родички.

Сплетений віночок наступного дня вплітали у зачіску нареченій і ховали під фату. Весільний вінок вважався оберегом та його зберігали усе життя – десь зашивали у подушку, на якій сиділа молода на вінках, а потім спала у шлюбну ніч (Кочубіїв, Красноставці, Чемерівці) [14], а десь тримали за образами (Кульчіївці, Калачківці) [10] чи прямо у «глибокій» іконі за склом (Гуменці, Калачківці, Збриж) [15]. Цей оберіг потім клали у колиску до немовляти для гарного сну, доїли крізь нього хвору корову. Синові, який ішов на війну, мати давала весільний вінок як оберіг від загибелі. Галина Стецюк, яка сьогодні працює у хімчистці, зауважує, що кілька разів їй приносили пухові подушки для чистки і вона знаходила там залишки барвінкових вінків. Ймовірно, про них забували або і не знали, бо цим займалися діти тих, кому плелися вінки. Вікторія Любецька із с. Кочубіїв пригадала, що її вінок, зашитий у подушку, а також фата і сукня зберігаються у селі, зав'язані у ту велику хустку, на яку стригся барвінок. І на тій подушці, окрім шлюбної ночі, вона більше не спала.

Крім вінка для нареченої, плели вінок на весільний коровай додатково, його могли прикрасити квітами чи калиною. Коровай на весілля пікся завчасно, мав бути пишно оздобленим і у 1990-х роках – не менше трьох ярусів у висоту. Вінок плели уже з усього стебла барвінку.

А також букет-бутоньєрку для нареченого, до якого додавали колосок, бажано житній (села Кочубіїв, Кормильче, Красноставці), та любисток [11; 13], букетик наступного дня наречений мав викупити, його чіпляла наречена, але усередину кишені сорочки чи жакета. Хоча це теж міг бути маленький віночок, що ховався у кишеньку. У с. Калачківці зауважили, що плівся ще один вінок у вигляді вісімки під бокали наречених [18].

У с. Калачківці барвінковий вінок приміряли нареченій усі дружки, чешучи їй коси та цілуючи у щоки тричі. А в Чемерівцях віночки у матки для наречених викупали старші дружба та дружка [19].

Віночки – це своєрідні символи нескінченності, як і обручки для молодят. Тому до них слід ставитися з повагою усе життя.

Вінкоплетіння завершувалося обсипанням залишками барвінку одне одного з побажаннями, а також частуванням і танцями. Зауважимо, що такий вечір був для усієї молоді села, старше покоління не могло втручатися у забави [12; 13].

Отож день був насиченим і багатим на події. Вінкоплетіння чекала уся молода громада села як забави та навіть нових знайомств. Символізм атрибутів та послідовність обряду були дуже важливими та створювали неймовірне дійство. Знімання вінка та одягання на молоду очіпка чи хустки наступного дня засвідчували її перехід у статус заміжньої жінки. А згадкою про дівоцтво залишався барвінковий вінок, який зберігали усе життя.

Висновки. Весілля на Українському Поділлі – складна суміш обрядів, розтягнутих у часі. А ще дуже видовищний і цікавий цикл обрядів, що відбувалися напередодні, під час та після весілля. Обряд вінкоплетіння – захід для молоді, що символізував перехід наречених у новий соціальний статус. Цей обряд різнився в регіонах та мав свої символи-атрибути. Дійство складалося зі стриження барвінку, запросин на весілля, плетіння вінка та вечірки з обсипанням залишками барвінку одне одного з побажаннями. А також частуванням і танцями. Зауважимо, що такий вечір був для усієї молоді села чи навіть кількох, старше покоління не могло втручатися у забави.

Досліджуючи тему, ми зібрали описи обряду у селах Кам'янець-Подільського району, найбільше – у Чемеровецькій громаді, поки ще жива народна пам'ять, звертаючи увагу на деталі та атрибути. На жаль, нам не вдалося дізнатися повністю про пісні, що співаються під час обряду, – їх не записували, а передавали усно. Так само, як і сам обряд, – «так казали старі жінки», його й відтворювали за «сказаним».

Захоплення цим обрядом підштовхнуло до детального його вивчення та відтворення у гуртку – з постригом барвінку та ритуалами. Ми переконалися, що у нашому місті його цілком можна відтворити – барвінок знайти можливо, нитки, стрічки та хлібини теж. А пісні ми ще обов'язково відшукаємо.

Сучасні реалії в нашій країні стали відродженням давніх українських звичаїв та обрядів, заборонених раніше. Відновлення традицій є підтвердженням самобутності та унікальності українців. У них вишукано переплітаються символи християнства та язичництва з регіональними особливостями, до яких додалося і природне розташування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко, В. *Весільні звичаї та обряди на Україні.* Київ, 1988. 192 с.

2. Войтова, Вікторія. *Весільні традиції у Хмельницькій області.* URL: https://ikhmelnychanyn.com/uk/eternal-vesilni-tradyczyi-u-hmelnyczkij-oblasti

3. Кух, О. М. Обряд вінкоплетіння – символічне прощання з дівоцтвом (на матеріалах спогадів жителів Кам'янеччини). *Поділля. Історико-культурний екскурс*: збірник тез наукових робіт І Міжрегіональної краєзнавчої інтернет-конференції (4 березня 2024 року) / заг. ред. С. І. Гребінської, О. І. Атаманчук. Хмельницький, 2024. 182 с.

4. Подільське весілля. URL: http://garbuz.org.ua/statti/narodni-zvichayi/podilske-vesillya.html

5. Подільське весілля починається сватанням, закінчується поправинами. URL: https://ye.ua/kultura/14240_Podilske_vesillya_pochinayetsya_svatannyam_zakinchuyetsya_popravinami.html

6. Пилипак, М. А. Весільний обряд Поділля. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія Історія.* 2008. Вип. 13. С. 288–297. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2008_13_67

7. Пилипак, М. А. *Українське весілля Східного Поділля середини XX – початку XXI століття*: монографія. Київ, 2015. 210 с.

8. Запис інтерв'ю. Сніжана Наумова, с. Шидлівці. 21.04.2024. Розшифровка інтерв'ю. *Особистий архів О. Кух.*

9. Запис інтерв'ю. Олеся Стрільбицька, с. Степанівка. 05.05.2024. Розшифровка інтерв'ю. *Особистий архів О. Кух.*

10. Запис інтерв'ю. Галина Стецюк, с. Кульчіївці. 12.08.2024. Аудіозапис. *Особистий архів О. Кух.*

11. Запис інтерв'ю. Валентина Мельник, с. Кочубіїв. 08.06.2024. Розшифровка інтерв'ю. *Особистий архів О. Кух.*

12. Запис інтерв'ю. Інна Фіщук, с. Кочубіїв. 30.04.2024. Аудіозапис. *Особистий архів О. Кух.*

13. Запис інтерв'ю. Оксана Матвійцова, с. Кормильче. 12.05.2024. Розшифровка інтерв'ю. *Особистий архів О. Кух.*

14. Запис інтерв'ю. Вікторія Любецька, с. Кочубіїв. 07.09.2024. Розшифровка інтерв'ю. *Особистий архів О. Кух.*

15. Запис інтерв'ю. Валентина Олексюк, с. Збриж. 18.05.2024. Аудіозапис. *Особистий архів О. Повар.*

16. Запис інтерв'ю. Валерій Щегельський, с. Гуменці. 12.09.2024. Розшифровка інтерв'ю. *Особистий архів О. Кух.*

17. Запис інтерв'ю. Олена Костецька, с. Калачківці. Аудіозапис. *Особистий архів М. Федорів.*

18. Запис інтерв'ю. Марина Яворська, с. Калачківці. Аудіозапис. *Особистий архів М. Федорів.*

19. Запис інтерв'ю. Леся Яворова, смт Чемерівці. Розшифровка інтерв'ю. *Особистий архів М. Федорів.*

20. Маховська, Світлана. *Весільні пісні Поділля: функціонування, поетика, символіка*: дис. … канд. філол. наук: 10.01.07 / Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ, 2004, 235 с.

21. Шевчук, Т. М. «Не раз барвінком зацвіте...». *Культура слова.* 1982. Вип. 23. С. 55–58.

REFERENCES

1. Borysenko, V. (1988).*Wedding Customs and Rituals in Ukraine.* Kyiv, 192 p. [in Ukr.]

2. Voitova, V. *Wedding Traditions in Khmelnytskyi Region.* [online] Available at: https://ikhmelnychanyn.com/uk/eternal-vesilni-tradycziyi-u-hmelnyczkij-oblasti [in Ukr.]

3. Kukh, O. (2024). The Rite of WreathWeaving is a Symbolic Farewell to Girlhood (Based on the Memoirs of Residents of Kamianets-Podilskyi). *Podillia. Historical and Cultural Excursion*: Collection of Abstracts of Scientific Works of the I Interregional Local History Internet Conference (March 4, 2024). Khmelnytskyi, 182 p. [in Ukr.]

4. *Podillia Wedding.* [online] Available at: http://garbuz.org.ua/statti/narodni-zvichayi/podilske-vesillya.html [in Ukr.]

5. *Podillia Wedding Begins with Matchmaking, Ends with Popravyny.* [online] Available at: https://ye.ua/kultura/14240_Podilske_vesillya_pochinayetsya_svatannyam_zakinchuyetsya_popravinami.html [in Ukr.]

6. Pylypak, M. (2008). Wedding Rite of Podillia. *Naukoivi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia Istoriia* (Scientific Notes of the Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi. History Series), Issue 13, pp. 288–297. [online] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2008_13_67 [in Ukr.]

7. Pylypak, M. (2015). *Ukrainian Wedding of Eastern Podillya in the Mid-20th – Early 21st Centuries*: A Monograph. Kyiv, 210 p. [in Ukr.]

8. Recording of the Interview. Snizhana Naumova, village of Shydlivtsi. 21.04.2024. ranscript of the Interview. *Personal Archive of O. Kukh.* [in Ukr.]

9. Recording of the Interview. Olesya Strilbytska, village of Stepanivka. 05.05.2024. Transcript of the Interview. *Personal Archive of O. Kukh.* [in Ukr.]

10. Recording of the Interview. Halyna Stetsiuk, village of Kulchiivtsi. 12.08.2024. Audio Recording. *Personal Archive of O. Kukh.* [in Ukr.]

11. Recording of the Interview. Valentyna Melnyk, village of Kochubiiv. 08.06.2024. Transcript of the Interview. *Personal Archive of O. Kukh.* [in Ukr.]

12. Recording of the Interview. Inna Fishchuk, village of Kochubiiv. 04/30/2024. Audio Recording. *Personal Archive of O. Kukh.* [in Ukr.]

13. Recording of the Interview. Oksana Matviytsova, village of Kormylche. 12.05.2024. Transcript of the Interview. *Personal Archive of O. Kukh.*

14. Recording of the Interview. Viktoriya Lyubetska, village of Kochubiyiv. 07.09.2024. Transcript of the Interview. *Personal Archive of O. Kukh.* [in Ukr.]

15. Recording of the Interview. Valentina Oleksiuk, village of Zbryzh. 18.05.2024. Audio Recording. *Personal Archive of O. Povar.* [in Ukr.]

16. Recording of the Interview. Valeriy Shchegelskyi, village of Humentsi. 12.09.2024. Transcript of the Interview. *Personal Archive of O. Kukh.* [in Ukr.]

17. Recording of the Interview. Olena Kostetska, village of Kalachkivtsi. Audio Recording. *Personal Archive of M. Fedoriv.* [in Ukr.]

18. Recording of the Interview. Maryna Yavorska, village of Kalachkivtsi. Audio Recording. *Personal Archive of M. Fedoriv.* [in Ukr.]

19. Recording of the Interview. Lesia Yavorova, village of Chemerivtsi. Transcript of the Interview. *Personal Archive of M. Fedoriv.* [in Ukr.]

20. Makhovska, S. (2004). *Wedding Songs of Podillia: Functioning, Poetics, Symbolism.* [A thesis for Candidate of Science degree in Philology, specialty 10.01.07]. M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology. Kyiv, 235 p. [in Ukr.]

21. Shevchuk, T. (1982). "Not once will Periwinkle Bloom…". *Kultura slova* (Word Culture), Issue 23, pp. 55–58. [in Ukr.]

Summary

THE RITE OF WREATH WEAVING IN THE WEDDING CYCLE OF RITES OF PODILLIANS (BASED ON THE MATERIALS OF VILLAGES OF THE CHEMEROVETS COMMUNITY)

Mariia FEDORIV
8th grade student, member of the "Sport Tourism" Club
of the Kamianets-Podilskyi Extracurricular Educational Association

Olesia KUKH
Head of the Tourism and Local History Department of
the Kamianets-Podilskyi Extracurricular Educational Association
email: olesakuch@gmail.com

Relevance of the research. Ukraine is a country with interesting folk traditions that are worth remembering. Ukrainians closely intertwine Christian and pagan symbolism in their rites, traditions, and the corresponding songs and actions that accompany their entire life.

Many national rites and rituals have faded into oblivion today. Few people practise them in the city or in villages. Simultaneously, the deep symbolism of wedding rites warrants their preservation for future generations. The article focuses on one of the rites of the wedding cycle – wreath weaving – in the Kamianets-Podilskyi district of the Khmelnytskyi region as a stage of preparation for the wedding. The relevance of the study is due to the need to study and preserve Ukrainian traditions and rituals, their popularization and revival among young people.

The **purpose** of the article is a detailed study and description of the wreath-weaving ceremony in the Chemerovets community of the Khmelnytskyi region.

Conclusions. A wedding in Ukrainian Podillia is a complex mixture of rituals stretched over time. Additionally, a stunning and captivating sequence of rituals unfolds on the eve, during, and after the wedding. The wreath weaving ceremony is an event for young people that symbolized the transition of the bride and groom to a new social status. This ceremony varied in the regions and had its own symbols and attributes. The event included cutting periwinkle, inviting people to the wedding, weaving a wreath, and hosting a party where participants sprinkled each other with the remains of periwinkle while making wishes. Unfortunately, we were unable to fully learn about the songs sung during the ceremony – they were not recorded but were passed down orally. The fascination with this ceremony prompted us to study it in detail and reproduce it in a circle – with the cutting of periwinkle and rituals. We are convinced that it is quite possible to recreate it in our city. The revival of traditions is a confirmation of the originality and uniqueness of Ukrainians. They exquisitely intertwine symbols of Christianity and paganism with regional features, to which the natural location is added.

Keywords: Ukraine, national traditions, wedding, rite, bride and groom, wreath weaving, Khmelnytskyi region.

УДК 392.86 (477.75)
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.337698

КАВОВІ ТРАДИЦІЇ КРИМСЬКИХ ТАТАР

Софія ПАСТУШЕНКО
учениця 11 класу Білоцерківського академічного ліцею «Колегіум»
Білоцерківської міської ради Київської області

Марина РУДЕНКО
вчителька англійської мови Білоцерківського академічного ліцею «Колегіум»
Білоцерківської міської ради Київської області
email: mid30101991@gmail.com

Анотація. *Досліджено кавові традиції кримських татар. Церемонія приготування кави у Кримському палаці мала свої особливості й відображала дипломатичний етикет та цінності кримськотатарського суспільства. Проаналізовано традицію подачі кави у сучасних кримськотатарських закладах.*

Ключові слова: *Україна, Крим, кримські татари, кава, традиція, мистецтво.*

Постановка проблеми. Історики називають батьківщиною кави Ефіопію. Легенди про неї з'явилися ще в IX столітті нашої ери. Через Червоне море кава потрапила до інших країн і посіла почесне місце в певних культурах. До Криму цей напій потрапив із Туреччини, де прижитися так і не зміг. Проте кримські татари (киримли) дуже полюбили каву та зробили її центром свого культурного та повсякденного життя.

В усі часи кримські татари славилися своєю гостинністю. Цей народ навіть має давнє повір'я, що під виглядом незнайомця світом мандрує праведник Хидир. Для свого візиту він може обрати будь-який дім, тому кожного гостя потрібно шанобливо вітати й допомагати в дорозі. Адже його прихід – це неодмінно щастя та удача в родині. З давнини до сьогодення в кримськотатарській оселі гостя вітають ароматною та міцною кавою.

Актуальність дослідження кавових традицій кримських татар полягає у тому, що традиції вживання, приготування та подачі кави цього народу настільки унікальні та особливі, що у 2024 році їх внесли до переліку нематеріальної культурної спадщини України [5]. Отже, зараз на часі заглибитися в цю культуру та дізнатися її особливості. Тому предметом нашого дослідження є причини появи та поширення кави у Криму, сукупність традицій приготування та споживання кави в традиційній кухні киримли, сучасні способи подачі кави, висвітлення традицій у мистецьких творах, зокрема літературних.

Метою статті є дослідження кавових традицій кримських татар.

Виклад основного матеріалу. Слово «кава» має арабське походження. Безліч легенд оповідає про появу кавового напою. За однією версією, кава з'явилася в Абіссінії – регіоні, де вирощували зерна «каффа», назва яких пізніше проникла до багатьох мов із невеликими змінами: «kahve» – турецькою, «каве» – кримськотатарською, «кава» – українською, «café» – французькою, «coffee» – англійською, «καφέ» – грецькою [3].

© Пастушенко С., Руденко М.

Відмінності розвитку кавової культури в Кримському ханстві та Османській імперії

Існує декілька теорій появи кави на Кримському півострові. Відповідно до однієї з них, цей напій потрапив сюди завдяки східним торговцям, які мандрували Шовковим шляхом. За іншою версією, кава потрапила до Криму, ймовірно, через Османську імперію, яка мала великий вплив на кримськотатарську культуру та побут. Вважається, що в Османській імперії кава стала популярною вже в XVI столітті, і відтоді вона поширилася сусідніми регіонами, зокрема Кримським ханством, яке мало тісні зв'язки з турками [1, с. 104].

Основні фактори, які сприяли проникненню кавової культури до Криму:

1) торгові шляхи: Крим був частиною активної торговельної мережі, що включала маршрути між Близьким Сходом, Кавказом, Османською імперією та Європою. Купці привозили каву до Криму разом з іншими товарами;

2) політичний і культурний вплив Османської імперії: Кримське ханство було васалом Османської імперії, і в культурному аспекті турецькі традиції глибоко інтегрувалися в кримськотатарське суспільство. Це охоплювало й традиції кави, яка на той час набула популярності в османському суспільстві;

3) паломництво та зв'язки з арабським світом: оскільки кримські татари – мусульмани, вони здійснювали паломництво до Мекки і подорожували через османські землі, звідки також могли привозити традицію вживання кави.

Попри те, що саме турки значною мірою популяризували каву в регіоні, її роль у культурі кримських татар дійсно має інший, більш значущий характер. Далі наведено декілька причин, чому в кримськотатарській культурі кава зберегла особливе місце, навіть більше, ніж у сучасній Туреччині:

1. Культурна інтеграція кави: для кримських татар кава стала невід'ємною частиною традиційної гостинності, і саме її подача символізує повагу до гостей. Кава є обов'язковим елементом як у буденному житті, так і на великих подіях, як-от весіллях, сімейних святах чи зустрічах. У турків подібна традиція теж існує, але в сучасному житті вона частково заміщена чаєм, який став надзвичайно популярним у Туреччині.

2. Вплив радянської епохи: у радянський період кримські татари зберігали свої культурні звичаї, зокрема й традиції кави, як частину національної ідентичності, навіть в умовах депортації. Це сприяло утвердженню кави як важливої культурної складової, яка асоціювалася із домашнім затишком і зв'язком з традиціями.

3. Заміщення кави чаєм у Туреччині: починаючи з XX століття, в Туреччині чай став більш доступним і дешевим, ніж кава, що сприяло масовому поширенню чайної культури. Чай у Туреччині став настільки популярним, що витіснив каву з повсякденного вжитку, але вона зберегла особливий статус, наприклад, у весільних традиціях і формальних зустрічах.

4. Сакральне ставлення до кави в кримських татар: для киримли кава не лише напій, а символ гостинності, часу для спілкування і дружби, тому її ритуал подачі та приготування – це особливий жест, що передається з покоління в покоління.

Таким чином, хоча кава й залишається частиною турецької культури, вона не

має такого значущого місця в повсякденному житті, як у кримських татар, які зберегли її символічну й культурну важливість. Кава в буквальному сенсі проникла в усі аспекти життя кримськотатарського суспільства. Кавовими церемоніями супроводжувалися засідання дивана – державної ради – і дипломатичні зустрічі (не кажучи вже про свята). Це був не просто улюблений гарячий напій, який став символом гостинності, а й національний звичай, що дбайливо шанували.

Кавова церемонія у ханському палаці

Кавова церемонія була однією з традицій Кримського ханства. Вона ґрунтовно увійшла в культуру народу не раніше другої половини XVI століття і відтоді є невід'ємною частиною життя кримських татар.

У ханському палаці в Бахчисараї була спеціальна особа, відповідальна за приготування кави, яка дотримувалася всіх традицій. Це підкреслювало важливість кави в культурі кримських татар. Подача кави в палаці була частиною церемонії. Щоб підкреслити важливість моменту, часто використовували красивий посуд, декорований золотом або емаллю. Зазвичай у палаці подавали турецьку каву, приготовлену на відкритому вогні або в спеціальних посудинах (джезві). Кава готувалася з високоякісних зерен, що оброблялися вручну. До кави зазвичай подавали різноманітні солодощі, фрукти або десерти, що доповнювали смак напою [6]. Це створювало більш урочисту атмосферу.

Подача кави часто супроводжувалася бесідами та обговореннями важливих справ. Це був час не лише для насолоди напоєм, але й для укріплення політичних і соціальних зв'язків. До палацу кримських ханів на каву могли приїжджати різноманітні гості, ці зустрічі часто мали не лише соціальний, але й політичний чи економічний контекст, що робило каву важливим елементом дипломатії та міжособистісних стосунків.

У кримських татар існував особливий килимок, який використовувався для подачі кави. Він мав назву "sahar" або "sahar-doshak". Такі килимки зазвичай виготовлялися з натуральних матеріалів, як-от вовна або бавовна, і часто мали яскраві орнаменти та візерунки, що відображали культуру та естетику кримських татар [6]. Подача кави на такому килимку символізувала гостинність та повагу до гостей. Це було важливим елементом ритуалу, що підкреслювало значення кави в соціальних взаємодіях. Під час подавання кави на килимку гості сиділи навколо, що сприяло спілкуванню та обміну думками. Цей килимок мав і практичну мету: по-перше, він слугував для захисту підлоги або столу від гарячих посудин із кавою та від розливу рідин. По-друге, іноді кримським ханам доводилося приймати велику кількість делегацій за день, тому увесь посуд складали в центр килиму та відносили на кухню. Цей спосіб пришвидшував прибирання та полегшував сервірування церемонії для нових гостей.

Таким чином, кавова церемонія в ханському палаці Бахчисарая була важливим елементом соціально-культурного життя кримських татар, що відображала не лише традиції гостинності, але й дипломатичний етикет та цінності кримськотатарського суспільства. Використання кави як символу поваги до гостя, майстерність приготування напою, вишуканість посуду і ритуальність

подачі свідчать про високий рівень культури, що панував у палаці.

Церемонія приготування й подачі кави стала відображенням багатства кримськотатарської культурної спадщини, частиною загального культурного коду, що зберігався в ханському палаці як осередку національної самобутності та спадкової пам'яті.

Особливості кримських кав'ярень від часів Кримського ханства до початку XIX століття

У другій половині XVI століття переважно в столиці та у великих містах відкрилися перші кав'ярні [1, с. 106]. У Кримському ханстві вони були не просто місцем для куштування кави, але й відігравали важливу соціальну та комунікативну роль. Часто це були осередки спілкування, де чоловіки збиралися для обговорення важливих новин, обміну думками й ведення дискусій. Такі кав'ярні можна порівняти з європейськими салонами того часу, де також відбувалися зустрічі, що сприяли формуванню громадської думки.

У кримськотатарських кав'ярнях інтер'єр мав свої відмінності. Вони часто були декоровані відповідно до кримськотатарського стилю: мали низькі столи, декоративні килими і подушки для сидіння, що створювало невимушену атмосферу. Також важливим елементом були мідні турки та чашечки для кави, прикрашені традиційними орнаментами. Спеціально для закладу виготовляли особливий посуд: фельджани, джезви, табак'лаб, ткали килими, розшивали подушечки для диванів [1, с. 107].

У кав'ярнях Кримського ханства каву готували з використанням мідних турок і подавали в маленьких чашечках без ручок [6]. Цей ритуал, який вважався особливою майстерністю, був частиною кримськотатарської гостинності та підкреслював повагу до відвідувачів.

Як і в Османській імперії, кримськотатарські кав'ярні також були важливим простором для культурного обміну. У Криму, зважаючи на його географічне розташування та зв'язок з Османською імперією, кав'ярні стали місцем зустрічей мандрівників, купців та представників різних народів. Це сприяло формуванню багатокультурного середовища та обміну ідеями. Кав'ярні мали свій унікальний етикет і церемоніальне значення. Зазвичай кава в таких закладах подавалася повільно, з увагою до деталей, і пити її було прийнято неспішно, що давало можливість відвідувачам поринути в спокійну атмосферу та спілкування.

Кримськотатарські кав'ярні в Криму почали частково зникати в XIX столітті [6]. Після анексії Кримського ханства Російською імперією культура і звичаї кримських татар почали зазнавати впливу політичних і культурних змін. Російська влада стимулювала переміщення слов'янського населення до Криму і витісняла кримськотатарські традиції, що призвело до поступового зменшення кількості автентичних кримськотатарських кав'ярень. Крім того, після депортації кримських татар у 1944 році більшість кримськотатарських закладів, включно з кав'ярнями, було закрито або знищено. Радянська влада намагалася викорінити кримськотатарську культуру, а традиційні кав'ярні та інші місця зустрічей стали недоступними.

Кримськотатарський посуд для кави та його унікальні характеристики

Кримськотатарський посуд для кави має багаті традиції, що відображають багатовікову історію культури цього народу. Кава є важливою частиною кримськотатарської гостинності і для її приготування використовували спеціальні посудини та аксесуари.

Чашка для кави. Кримські татари традиційно пили каву з невеликих чашок, які мають назву «філіджани». Це слово прийшло з турецької мови, де також використовується для позначення чашки, зазвичай для кави, а саме з традиційного посуду для турецької кави [3]. Філіджан ставили на спеціальну підставку зарф – zarf (з арабської мови ظرف – контейнер, конверт). Зарфи виготовляють із дерева, панцира черепахи, рогів, кістки, глини, золота, срібла, міді, томпаку, латуні та інших металів. Посуд був витонченим, прикрашений орнаментами, що відображали місцеві культурні традиції.

Джезва. Цей посуд для приготування кави, який є популярним у багатьох культурах Близького Сходу, також використовувався кримськими татарами. Джезва – це маленька металева каструлька з довгою ручкою, у якій кип'ятять воду і додають каву [4]. Вона дає змогу досягти специфічного смаку, який є характерним для кримськотатарського способу приготування кави.

Посуд для подачі кави. Для подачі кави використовувалися також спеціальні підноси з металу або дерева. Часто такі підноси мали вишукані деталі, що додавали елегантності процесу подачі кави.

Кримськотатарський посуд для кави має низку унікальних характеристик, які відрізняють його від посуду в інших культурах, зокрема в арабських, турецьких чи європейських.

1. Матеріали і техніка виготовлення. Традиційний кримськотатарський посуд часто виготовляється з міді або латуні, що надає йому характерний золотавий блиск і довговічність. Такі матеріали використовуються не тільки через їхні практичні властивості, а й через естетичні особливості. Вони забезпечують рівномірний розподіл тепла під час приготування кави, що є важливим для досягнення характерного смаку. Для порівняння, в арабських та турецьких культурах часто використовуються чавунні чи алюмінієві джезви, а європейський посуд для кави (як-от у Франції або Італії) зазвичай виготовляється з кераміки або скла.

2. Декоративні елементи. Посуд кримськотатарської культури відомий своїми орнаментами та емалюванням. Часто використовуються геометричні візерунки, які мають глибоке символічне значення. Окрім цього, декоративні елементи, наприклад, рослинні мотиви, або елементи, що нагадують кримськотатарський національний стиль, додатково підкреслюють зв'язок із культурною спадщиною. Для порівняння, посуд в інших культурах теж має декоративні елементи, але, наприклад, в турецькому посуді домінують східні візерунки, а в європейському – мінімалістичні або класичні мотиви.

3. Форма та конструкція. Джезва кримських татар має особливу вузьку форму з довгою ручкою, що дає можливість майстерно контролювати температуру під час приготування кави. Її форма сприяє правильному випаровуванню води й збереженню аромату. В арабських країнах джезви, як правило, мають менш витягнуті форми, а в Туреччині їх переважно роблять із міді. У кримських

татар також поширеними матеріалами були латунь, бронза, срібло.

4. Ритуальність і традиція подачі. Кримськотатарський посуд для кави зазвичай є частиною складного ритуалу гостинності. Подача кави супроводжується певними обрядовими діями: кожен елемент – від чашки до підносика – має своє значення. Це підкреслює гостинність та шанування гостей, що є важливим аспектом кримськотатарської культури. В інших культурах, як-от турецькій чи арабській, також існують ритуали, але кримськотатарський акцент на гостинності та подачі кави з елементами народних традицій додає особливу інтимну атмосферу.

Ці унікальні аспекти посуду для кави в кримськотатарській культурі не тільки відображають естетичні смаки, а й глибоко укорінені соціокультурні традиції, що робить їх особливими в порівнянні з іншими культурами, які мають власні варіації на тему приготування та споживання кави.

Різновиди кримськотатарської кави

Різновиди кави, які розвинулися в кримськотатарській культурі, виникли під впливом багатовікових традицій і взаємодії з іншими культурами. Зважаючи на значну роль кави в побуті кримських татар, різні способи її приготування і вживання з'являлися поступово впродовж століть.

У кримськотатарській кавовій традиції існують різні види напою, кожен з яких має свою особливу роль у культурі та повсякденному житті:

1. Ранкова кава (сабах к'авеси) – це особливий ранковий напій, який зазвичай готують у спокійній атмосфері ранку, щоб зарядитися енергією на весь день. До ранкової кави часто подають свіжу випічку або солодощі, що підкреслюють її смак.

2. Святкова кава (байрам к'авеси) готується на свята, зокрема Курбан-байрам або інші родинні святкування. Така кава зазвичай подається в красивому посуді, до неї пропонують кращі солодощі, наприклад, пахлаву як символ гостинності та святкового духу.

3. Гостинна кава (къонакъ к'авеси) – це традиційна кава, яку подають гостям як ознаку поваги та гостинності. Готується з особливою ретельністю, щоб продемонструвати майстерність господині та тепло прийому.

4. Заручальна кава (нишáн к'авеси) готується під час важливих родинних подій, особливо заручини. Часто саме за цією кавою відбуваються перші знайомства між родинами майбутніх наречених.

5. Дівоча кава (гезлéме к'авеси) – кава, яку готують для близьких подруг під час дівочих посиденьок, де обговорюються важливі життєві події.

6. Повсякденна кава може бути приготована будь-якої миті дня і є звичним супутником дружніх зустрічей та розмов [3].

Різноманіття видів кримськотатарської кави пояснюється багатою культурною спадщиною та важливістю цього напою в повсякденному житті та обрядах. Завдяки цьому кава стала не просто напоєм, а способом вираження поваги, гостинності та спільності. Однак саме обставини подачі, спеціальні ритуали та культурні значення надають кожному різновиду своєї унікальності.

Естетика сучасної подачі кави

Для передачі особливостей домашніх кавових традицій ми спираємося

на інтерв'ю Есми Аджієвої для сайту «Укрінформ» у статті «Кримськотатарська солона кава для сватів замість українського гарбуза».

Для приготування кави за класичним рецептом необхідно лише два інгредієнти – обсмажені дрібно мелені кавові зерна та вода. Варити каву слід на вугіллі, гарячому піску чи плиті. Коли матір або бабуся навчають доньку правильно готувати кримськотатарську каву, вони часто радять «налякати» напій. Це означає, що каву не варто кип'ятити; слід лише довести її до кипіння й зняти джезву з вогню, коли над краєм з'являється густа й ароматна пінка. Цей процес надає напою багатого аромату та насиченого смаку, зберігаючи його текстуру та унікальні нотки.

Господар неодмінно має запитати гостя, яку каву він бажає: чорну, молочну чи з вершками. Додавати цукор у каву не прийнято. Напій п'ють, прикушуючи дрібно колотим молочним цукром або твердим цукром домашнього приготування. Згідно з кримськотатарськими традиціями каву полюбляють навіть дітлахи – до цього їх батьки привчають змалечку. Рецепт кримськотатарської кави для дітей такий: у молоко додають кілька крапель звареного напою [7].

Крім сімейних традицій приготування та подачі кави, ми вирішили проаналізувати її подачу в сучасних закладах харчування. На сьогодні в Україні є кілька популярних ресторанів кримськотатарської кухні, зокрема в Києві, Львові та інших містах. Ці заклади відкриті як кримськотатарськими переселенцями, так і українськими підприємцями, що сприяло поширенню національних кримських смаків та підтримці культурної ідентичності. Серед найвідоміших – мережа «Мусафір» (у Києві та Львові), «Софра» в Києві, а також «Кримський дворик» і «Бахчисарай», що також мають свої філії у столиці.

Для прикладу, ресторан «Софра» має у своєму меню 6 позицій кави, назви яких записані кримськотатарською мовою. На своїй сторінці в інстаграмі вони показують процес приготування кави, який не відрізняється від традиційного: кава вариться у джезві на розпаленому піску. Подають каву також наближеним до традиційного способом: маленький філіджан поміщають у мідну підставку з ручкою та кришкою, а потім розміщують на розписаному кримськотатарськими орнаментами блюдці.

У ресторані «Мусафір» приготування кави відбувається таким самим способом, проте варіант подачі дещо відрізняється. Каву гостям подають у джезві, яку розміщують на вишитому килимку. Також для безпеки відвідувача до джезви приносять спеціальний тримач, що захищає від опіків. Гості самостійно наливають каву в порцелянові чашки, які розмальовані кримськотатарськими символами у відповідних кольорах.

Отже, сучасна подача кримськотатарської кави має деякі відмінності, проте зберігає традиційні елементи, що підкреслюють культурне коріння цього напою. Сьогодні каву часто подають у маленьких фарфорових або скляних чашках, як і раніше, але такі аксесуари, як мідні джезви, використовуються для створення автентичної атмосфери. Декілька деталей, як-от орнаментальні підноси чи чашки із традиційними візерунками, надають подачі особливого колориту.

Загалом сучасна подача

кримськотатарської кави адаптувалася до більш інтернаціональних стандартів, але в естетичному аспекті багато закладів намагаються зберегти культурну автентичність, щоб відвідувачі могли відчути традиційний дух кавової церемонії.

Традиційні та сучасні частування до кави

Подача кави в кримськотатарській культурі – це не просто частування, а цілий ритуал, під час якого обговорюються важливі теми й зміцнюються соціальні зв'язки. До кави кримські татари зазвичай подають різноманітні традиційні частування, які підкреслюють смак та значущість кавового ритуалу. Серед поширених доповнень можна виділити зварений цукор, варення, сухофрукти, печиво кураб'є, бринзу [9, с. 98]. Крім того, каву супроводжують такі традиційні кримськотатарські десерти, як пахлава та чурек – солодкі страви, що додають гостинності та святкової атмосфери. У сімейному колі такі частування є найпоширенішими.

Ми проаналізували меню найбільших кримськотатарських ресторанів Києва, Львова та Одеси і визначили, що в їхніх меню присутні такі традиційні кримськотатарські десерти:

1. Пахлава та **баклава** – схожі десерти, які мають спільні риси, але різняться деталями приготування, походженням та варіаціям рецептів. Обидва десерти виготовляються зі слоїстого тіста (наприклад, філо), горіхів і сиропу або меду. Пахлава часто ріжеться на ромби або трикутники. Баклава зазвичай має квадратну або прямокутну форму [9, с. 101–102].

2. Фулту – це традиційний кримськотатарський десерт, який зазвичай подається до чаю або кави. Це солодке тісто, що має форму невеликих кульок або шматочків, обсмажених у фритюрі. Фулту може бути посипаний цукровою пудрою або поливатися медом для додаткової солодкості. У деяких закладах його подають разом із ванільним морозивом [9, с. 104].

3. Варення або **мед**. Кримські татари мають багатий асортимент варення, яке готують із різних фруктів та ягід: абрикоси, айва, виноград, фініки. Ці варення часто мають густу консистенцію та насичений смак.

Варто зазначити, що в меню ресторанів також наявні десерти, які є традиційними в різних східних народів:

1. Чак-чак – східні солодощі; виріб із тіста з медом, що належить до кухні тюркських народів; національна страва татар і башкирів.

2. Сютлач – турецький рисовий пудинг. Десерт запікається до золотисто-коричневої скоринки й подається до столу гарячим або холодним. Його часто прикрашають подрібненими горіхами, корицею або фруктами.

3. Лукум – це східний кондитерський виріб із цукру, борошна, крохмалю, можливе додавання горіхів.

У кримськотатарських ресторанах можна знайти не тільки традиційні десерти, а й більш сучасні варіанти, зокрема круасани, чизкейки, шоколадні тістечка. На нашу думку, цей процес є закономірним і спричинений такими факторами, як культурний вплив та інтернаціоналізація, попит на різноманіття, інтеграція нових інгредієнтів та технік, глобалізація та туризм.

Таким чином, сучасні кримськотатарські ресторани поєднують традиційні рецепти з інноваціями, що робить кухню більш привабливою для широкої аудиторії.

Репрезентація кавових традицій кримських татар у літературі та мистецтві

Побут кримських татар знайшов своє відображення в різних видах мистецтва. Про нього писали українські письменни, зокрема Михайло Коцюбинський. Його твори містять спостереження за побутом та культурою кримськотатарського народу, що детально описано завдяки власним подорожам до Криму та вивченню місцевого життя [10, с. 233]. Результатом мандрівки письменника до півострова став кримський цикл творів, до якого увійшли чотири новели: «В путах шайтана», «На камені», «У грішний світ», «Під мінаретами». У цих творах Михайло Коцюбинський демонструє глибоку обізнаність з основами мусульманської релігії і традиціями кримськотатарського народу [10, с. 234]. Хоча ці новели не насичені численними описами, проте автор майстерно і досить лаконічно описує природу Криму та побут його мешканців.

Варто зазначити, що згадки про кавові традиції присутні лише у двох перших оповіданнях. Для прикладу, у творі «В путах шайтана» йдеться про молоду татарську дівчину Емене, яка прагне реформи традиційного суспільства. У святковий день її батько повертається з храму додому разом зі своїм товаришем. Незважаючи на те, що мати її спочивала в цей час, щойно гість зайшов до будинку, його почали частувати кавою: «Мати прокинулась, бряжчать філіжанки, пахне кавою» [2]. Товаришем батька Емене був хаджі Бекір. У мусульман термін «хаджа» (або «хаджі» для чоловіків і «хаджа» для жінок) використовується для позначення людини, яка здійснила паломництво до Мекки, відоме як хадж. Така людина отримує почесний титул, що вказує на її релігійний статус і заслуги в мусульманській громаді. Цей титул підкреслює її відданість вірі та додатковий рівень духовності. Саме тому всі чоловіки селища зібралися послухати проповіді хаджі Бекіра в Генуезькій башті. Варто зазначити, що таке зібрання теж не обійшлося без кави, і Коцюбинський згадує традиційний кримськотатарський посуд для заварювання напою – імбрик: «Мідяний імбрик сичить на вогні, далеке море ритмічно бухає… Та ось кава запарувала у малих філіжанках в руках гостей – і софта почав» [2].

Події іншої новели Коцюбинського «На камені» розгортаються в маленькому татарському селі біля моря, проте і в такому невеликому населеному пункті працює кав'ярня: «З одинокої на ціле село кав'ярні дуже добре видно було і море, й сірі піски берега» [8]. Вона приваблювала гостей не лише запахом кави, а й можливістю перепочити від справ на прохолодній веранді. Згадана новела також допомагає читачам сформувати в уяві інтер'єр тогочасної кав'ярні. Вона мала широкі вікна та вихід на веранду. Каву готували на коменку – кімнатній печі з широким отвором для палива та прямим димоходом. Біля печі виблискував мідний посуд, необхідний для варіння та подачі. Столи в кав'ярні були широкими та оббитими китайкою, навколо них стояли довгі лавки, де зазвичай дрімали власники.

Михайло Коцюбинський у цьому творі підтверджує думку, що власники кав'ярень були дуже уважними до гостей та намагалися їм в усьому догодити: «Навіть хазяїн кав'ярні, кривоногий Мемет, пильно стежачи за потребами гостей, кидав своєму молодшому братові:

«Джепар.., он каве… бір каве!» (одна кава… дві кави). Поки червоний од задухи Джепар роздував у коминку жар та постукував рондельком, щоб вийшов добрий каймак, Мемет вдивлявся у море» [8]. У цій цитаті слово «каймак» означає «піна».

Варто навести приклад ще однієї цитати із новели «На камені», яка описує атмосферу та підтверджує значення кав'ярень для кримських татар у той час: «В кав'ярні було затишно… За столами, на широких, оббитих китайкою, ослонах сиділи татари; в одному місці грали в кості, в другому – в карти, і скрізь стояли малі філіжанки з чорною кавою. Кав'ярня була серцем села, куди збігались усі інтереси людності, все те, чим жили люди на камені. Там засідали самі значні гості» [8]. Процес споживання кави навіть об'єднував ворожі сім'ї в кав'ярнях, адже має для киримли наближене до сакрального значення: «Ця ворожнеча помічалась і в кав'ярні: коли прихильники Нурли грали в кості, то юзбашеві з презирством дивились на них і сідали до карт. В одному вороги сходились: усі пили каву» [8]. У тій же кав'ярні всі роди об'єдналися, щоб помститися чоловіку, який викрав дружину власника.

Отже, твори Коцюбинського розкривають багатство кримськотатарської культури через дрібні деталі побуту, характерні риси персонажів і глибоке занурення в психологію людей, які зіштовхуються з різними життєвими труднощами. Вони служать містком між культурами, виказуючи повагу до чужих традицій і одночасно даючи можливість глибше пізнати їх через літературні образи [10].

Окрім літератури, про побут киримли можуть розповісти фотографії, зроблені різними митцями на початку XX століття в Криму. На жаль, нам не вдалося знайти вказівки на імена авторів цих фото, проте вони були взяті з архіву Бахчисарайського державного історико-культурного заповідника. Свою увагу ми зосередили на тих знімках, які безпосередньо стосуються кавових традицій. Фотографії кримських татар із кавою чи кавовим посудом свідчать про багатий культурний і соціальний контекст цього напою в їхньому повсякденному житті та обрядах. Подібні зображення є не лише візуальним записом побуту, а й мають глибокий етнографічний і культурний сенс. Вони ілюструють традиції, які кримські татари намагаються зберегти навіть за межами рідного краю.

Аналізуючи картини з ілюстраціями кримськотатарського побуту, звертаємо увагу на роботи французького художника Огюста Раффе. Під час своєї подорожі до Криму, він створив декілька малюнків із зображеннями тогочасних кав'ярень. Вони ілюструють елементи їх інтер'єру та екстер'єру, а також демонструють, чим займалися чоловіки під час споживання кави.

У процесі роботи над цим дослідженням особливу увагу привернула марка «Майстер-мідник», яку Укрпошта випустила у 2015 році. Кожна нова презентована марка має на меті привернути увагу як світової спільноти, так і усіх українців до важливих подій, культурних досягнень, особливостей українців. «Майстер-мідник» є частиною серії «Народні промисли України». Основна мета випуску цієї марки полягала в популяризації традиційних українських ремесл. Цей випуск мав ще й символічне

значення, оскільки мідництво особливо асоціюється з культурою кримських татар, а 2015 рік став часом підвищеного інтересу до кримськотатарської культури через анексію Криму та окупацію півострова. На марці зображено майстра за роботою з автентичними елементами ремесла, що підкреслює зв'язок із культурою та історією Криму.

Кінематограф, безперечно, є важливим джерелом пізнання культури нації, оскільки дає можливість передати особливості світогляду, традицій, історичних подій, побуту та мови через мистецтво візуального оповідання. Фільми часто відображають ключові елементи національної культури – від архітектури та одягу до музики і кулінарії. Під час дослідження нам вдалося віднайти епізоди, які зображають кавові традиції, у різних стрічках.

Через те, що кава потрапила до Криму з Османської імперії, варто звернути увагу на епізод із телесеріалу «Величне століття», у якому Роксолана вперше куштує каву. Смак цього напою видався їй та її помічнику занадто гірким, тому вони вирішили пити його вприкусу з лукумом. Таким чином, можна прослідкувати схожість подачі кави до кримських татар: цукор до кави не додають, але прикушують колотим молочним цукром.

У фільмі «Хайтарма» Ахтема Сеїтаблаєва також є уривок, де гостей пригощають кавою. Кримськотатарська дівчина виносить з дому тацю, на якій знаходяться кава у джезві, три філіджана та тарілка з частуваннями.

У повнометражній стрічці Нарімана Алієва «Додому» варто виділити епізод, у якому батько, кримський татарин, приїхав до квартири загиблого сина. Його зустрічає дружина сина, яка є українкою та християнкою. Вона пропонує свекру випити чашку кави або чаю, проте Мустафа обирає перше. Оскільки Олеся не знайома з кримськотатарською традицією приготування кави, вона її перетримує на вогні. У результаті Мустафа робить лише один ковток і його обличчя виражає незадоволення смаком. Дуже схожий епізод спостерігаємо у короткометражці «Imtian». У ній хлопчина з Криму шукає кращої долі у Франції. У кав'ярні Ліона він п'є каву зі своїм односельцем і зауважує, що вона смакує не так, як вдома.

Таким чином, кавові традиції відіграють значну роль у житті кримських татар, і це підтверджується відображенням згаданої теми в літературі, образотворчому мистецтві, фотографії та кінематографі.

Висновки. Отже, у процесі дослідження нам вдалося вивчити історію появи кави на Кримському півострові і з'ясувати, що її поширення пояснюється двома версіями: через Шовковий шлях або з Османської імперії. Незважаючи на те, що саме турки популяризували каву в регіоні, у кримських татар вона набула сакрального значення.

У Кримському ханстві розвиток кавової культури почав набирати своїх обертів. Кавова церемонія стала невід'ємною частиною прийому гостей у палаці, а кав'ярні поширилися всім півостровом і стали не лише місцем споживання кави, а й культурним осередком.

Крім того, ми з'ясували, що кримськотатарський посуд для приготування кави має свої унікальні характеристики і відрізняється від інших матеріалами та технікою виготовлення,

декоративними елементами, формою та конструкцією. Також зазначимо, що протягом століть під впливом інших культур з'явилося чимало різновидів кави, кожен з яких подається під час конкретного ритуалу.

Кримські татари дуже бережуть свою культуру, тому традиції приготування та подачі кави в домашніх умовах майже не зазнали змін. До того ж в Україні відкрилась велика кількість автентичних закладів, що намагаються підтримувати інтерес до цієї культури. Хоча ми помітили, що через попит відвідувачів у цих закладах кримськотатарські страви та напої поєднуються із сучасними європейськими. Для підвищення інтересу до кавової культури киримли ми розробили путівник містами України, де відкрилися заклади, що пропонують гостям спробувати справжню кримськотатарську каву. На нашу думку, відвідувачі отримають насолоду не лише від смаку кави та частувань до неї, а також від інтер'єрів, атмосфери та музики в цих ресторанах.

Зазначимо, що література, фотографія, живопис та кінематограф ілюструють кавові обряди киримли. У творах Михайла Коцюбинського, наприклад, кава стає символом гостинності, способом об'єднання громади та важливою частиною суспільного життя. Завдяки відображенню таких культурних особливостей зберігається етнічна самобутність кримських татар, а також розкривається багатство їхньої культурної спадщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдулаєва, Г. *Історія Криму. Коротка оповідь великого шляху.* Київ, 2024. 224 с.

2. Коцюбинський, Михайло. В путах шайтана. *Бібліотека української літератури.* URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2540 (дата звернення: 14.10.2024).

3. Кавова культура кримських татар. Кав'ярні в Криму. Кава у караїмів. *Друкарня.* URL: https://drukarnia.com.ua/articles/kavova-kultura-krimskikh-tatar-kavyarni-v-krimu-kava-u-karayimiv-67eiF (дата звернення: 10.10.2024).

4. Кавова культура кримських татар. *Лекторій проєкту «Шлях/Yol»*, Ukrainian institute of national rememberance. Відеолекція 10.01.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=S_4fCf3Dy_U (дата звернення: 25.09.2024).

5. Кавова традиція кримських татар відтепер у переліку нематеріальної культурної спадщини України. *МКСК.* URL: https://mcsc.gov.ua/news/kavova-tradycziya-krymskyh-tatar-vidteper-u-pereliku-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshhyny-ukrayiny/ (дата звернення: 10.09.2024).

6. Кофейни и бузахане в Крымском ханстве – утраченный колорит. *Іслам в Україні.* URL: https://islam.in.ua/ru/istoriya/kofeyni-i-buzahane-v-krymskom-hanstve-utrachennyy-kolorit (дата звернення: 01.10.2024).

7. Кримськотатарська солона кава для сватів замість українського гарбуза. *Укрінформ.* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3856220-krimskotatarska-solona-kava-dla-svativ-zamist-ukrainskogo-garbuza.html (дата звернення: 29.10.2024).

8. Коцюбинський, Михайло. На камені. *Бібліотека української літератури.* URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2540 (дата звернення: 16.10.2024).

9. Соболєва, О. *Кримськотатарська кухня.* Київ, 2019. 126 с.

10. Чередник, Л. А. Міжкультурний простір новел кримського циклу Михайла Коцюбинського. *Закарпатські філологічні студії.* 2022. № 23. С. 233–236.

REFERENCES

1. Abdulaieva, H. (2024). *History of Crimea.*

A Short Story of the Great Path. Kyiv, 224 p. [in Ukr.]

2. Kotsiubynskyi, M. In the Shaitan's Fetters. *Library of Ukrainian Literature.* [online] Available at: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2540 [Accessed 14 Oct. 2024]. [in Ukr.]

3. Coffee Culture of the Crimean Tatars. Coffee Houses in Crimea. Coffee among the Karaites. *Printing House.* [online] Available at: https://drukarnia.com.ua/articles/kavova-kultura-krimskikh-tatar-kavyarni-v-krimu-kava-u-karayimiv-67eiF [Accessed 10 Oct. 2024]. [in Ukr.]

4. Coffee Culture of the Crimean Tatars. *Lectures of the Project "Path/Yol"*, Ukrainian Institute of National Rememberance. Video Lecture (01.10.2022). [online] Available at: https://www.youtube.com/watch?v=S_4fCf3Dy_U [Accessed 25 Sept. 2024]. [in Ukr.]

5. The Coffee Tradition of the Crimean Tatars from Now on is in the List of Intangible Cultural Heritage of Ukraine. [online] *MCSC.* Available at: https://mcsc.gov.ua/news/kavova-tradycziya-krymskyh-tatar-vidteper-u-pereliku-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshhyny-ukrayiny/ [Accessed 10 Sept. 2024]. [in Ukr.]

6. Coffee Houses and Buzakhane in the Crimean Khanate – a Lost Local Colouring. *Islam in Ukraine.* [online] Available at: https://islam.in.ua/ru/istoriya/kofeyni-i-buzahane-v-krymskom-hanstve-utrachennyy-kolorit [Accessed 01 Oct. 2024]. [in Ukr.]

7. Crimean Tatar Salty Coffee for Matchmakers instead of Ukrainian Pumpkin. [online] *Ukrinform.* Available at: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3856220-krimskotatarska-solona-kava-dla-svativ-zamist-ukrainskogo-garbuza.html [Accessed 29 Oct. 2024]. [in Ukr.]

8. Kotsiubynskyi, M. On the Stone. *Library of Ukrainian Literature.* [online] Available at: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2540 [Accessed 16 Oct. 2024]. [in Ukr.]

9. Sobolieva, O. (2019). *Crimean Tatar Cuisine.* Kyiv, 2019. 126 p. [in Ukr.]

10. Cherednyk, L. (2022). The Intercultural Space of the Crimean Cycle of Novels by Mykhailo Kotsiubynsky. *Zakarpatski filolohichni studii* (Transcarpathian Philological Studies), No. 23, pp. 233–236. [in Ukr.]

Summary

COFFEE TRADITIONS OF THE CRIMEAN TATARS

Sofiia PASTUSHENKO
11th grade student, Academic Lyceum Bila Tserkva Collegium
Bila Tserkva Town Council of Kyiv Region

Maryna RUDENKO
teacher of English, Academic Lyceum Bila Tserkva Collegium
Bila Tserkva Town Council of Kyiv Region
email: mid30101991@gmail.com

Relevance of the research. The Crimean Tatars have always been renowned for their hospitality. From ancient times to the present, Crimean Tatar homes welcome guests with aromatic, strong coffee. The The significance of studying the coffee traditions of the Crimean Tatars lies in their unique and special practices of drinking, preparing, and serving coffee, which were recognised in 2024 when they were added to Ukraine's list of intangible cultural heritage. Therefore, now is the ideal time to explore this culture and understand its unique

characteristics. Thus, our study focuses on the reasons for the emergence and spread of coffee in Crimea, the set of traditions of preparing and consuming coffee in traditional Kirimli cuisine, modern serving methods, and how these traditions are reflected in works of art, particularly literature.

The **purpose** of the article is to study the coffee traditions of the Crimean Tatars.

Conclusions. Although the Turks were responsible for popularising coffee in the region, it acquired a sacred meaning among the Crimean Tatars. The coffee ceremony became an integral part of welcoming guests, and coffeehouses spread throughout the peninsula, evolving into not only places to drink coffee but also cultural centres. Over the centuries, many varieties of coffee have emerged under the influence of other cultures, with each variety being served during a specific ritual. The traditions of preparing and serving coffee at home have remained almost unchanged because the Crimean Tatars cherish their culture. A large number of authentic establishments have opened in Ukraine, trying to maintain interest in this culture. Literature, photography, painting, and cinema illustrate the coffee rituals of the Crimean Tatars. In the works of Mykhailo Kotsyubinskyi, for example, coffee is depicted as a symbol of hospitality and an important part of social life. Thanks to the reflection of such cultural features, the ethnic identity of the Crimean Tatars is preserved, and the richness of their cultural heritage is revealed.

Keywords: Ukraine, Crimea, Crimean Tatars, coffee, tradition, art.

УДК 391.7 (477)
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.337703

СИЛЯНКА ЯК СТАРОДАВНЯ ЕТНІЧНА УКРАЇНСЬКА ПРИКРАСА (на прикладі діяльності майстрині з Івано-Франківщини, представниці української діаспори м. Манчестер Об'єднаного Королівства Великобританії та Північної Ірландії)

Анастасія ВОЛОШИН
учениця 8 класу Школи українознавства імені Т. Г. Шевченка,
м. Манчестер, Велика Британія

Валентина ЗАГОРУЛЬКО
вчителька Школи українознавства імені Т. Г. Шевченка,
м. Манчестер, Велика Британія
email: to4e4ka1986@gmail.com

Анотація. *Розглянуто прикраси як важливий компонент українського народного вбрання, що мають свої локальні вияви. Проаналізовано художні особливості й процес створення нашийної прикраси силянки на прикладі діяльності Ольги Борисевич, майстрині з Івано-Франківщини, представниці української діаспори м. Манчестер Об'єднаного Королівства Великобританії та Північної Ірландії, та її роль у збереженні української ідентичності.*

Ключові слова: *українознавство, діаспора, народна творчість, прикраси, силянка.*

Постановка проблеми. Українські прикраси з бісеру є важливою складовою народного мистецтва та національної культурної спадщини України. Їх виникнення та розвиток тісно пов'язані з етнічною ідентичністю українського народу, його духовним світом та культурними традиціями.

Бісероплетіння в Україні має глибокі історичні корені. Перші згадки про використання намистин для прикрас зустрічаються в археологічних знахідках трипільської культури. Протягом століть бісероплетіння набуло поширення, особливо в західних регіонах України (Гуцульщина, Буковина, Поділля). До кінця ХХ ст. прикраси Івано-Франківщини майже не ставали об'єктом спеціальних досліджень. Частково це обумовлено тим, що вони сприймалися лише частиною ансамблю українського вбрання. Та саме археологічні знахідки в селі Острівець Коломийського району Городенківської ОТГ, містах Коломия, Снятин, Яремче, Калуш, Надвірна та в окрузі дали змогу дослідити життя місцевого населення, взаємовпливи та взаємозв'язки й отримати відомості про прикраси, які з-поміж усіх інших знахідок збереглися найкраще.

Художні вироби з бісеру – вид декоративного мистецтва, виокремлення якого здійснено на основі характеристики матеріалу та властивої цьому матеріалу технології. До художніх виробів з бісеру належать: компоненти ансамблю одягу, вироби церковного призначення, предмети хатньої обстави та ужитку, при виготовленні яких були використані бісерні матеріали. Основною сферою застосування бісеру в народному мистецтві українців стало виготовлення накладних та вишитих прикрас святкового одягу.

© Волошин А., Загорулько В.

Актуальність дослідження зумовлена потребою системного вивчення стародавніх українських прикрас як елементів регіонального розвитку декоративно-ужиткового мистецтва у діяльності майстринь української діаспори.

Аналіз джерел та досліджень. Питання розвитку оздоб у контексті народного вбрання були в полі зору багатьох дослідників різних галузей науки, передусім етнографів, фольклористів, мистецтвознавців, а також краєзнавців. Використання бісеру для декорування української народної ноші – явище мистецтва, відоме багатьом дослідникам [10, с. 76]. Найбільше опрацьованими є питання ареалу, технології та типології накладних бісерних прикрас українського народного одягу XIX – середини XX ст. Початок аналітичному дослідженню бісерних прикрас українців поклали статті Антона Будзана «Художні вироби з бісеру», «Вироби з бісеру» та Катерини Матейко «Прикраси» (до індивідуальної монографії «Український народний одяг»).

Перші праці, у яких всебічно аналізується життя і побут українців, опублікував Р. Кайндаль («Гуцули», 1894), де описує нашийні та нагрудні прикраси як елементи народного вбрання [6, с. 73]. В етнографічному нарисі О. Воропая «Звичаї нашого народу» частково досліджено дівоче намисто та робиться перша спроба дослідити його за матеріалом [2]. Цінними для нашого дослідження є також праці, в яких вивчають прикраси в контексті народного мистецтва всієї України: В. Щербаківського, Д. Щербаківського, І. Гургули, «Історія українського мистецтва» (1966–1968); Т. Бушиної (1986); О. Тищенка (1992); словник «Декоративно-ужиткове мистецтво» (2000); О. Новицької «Історія українського мистецтва» (2008–2009); О. Голубця (2012); Н. Левкович (2016).

Найбільш ґрунтовним дослідженням, що узагальнює відомості про жіночі прикраси, є праця Г. Врочинської [3]. Авторка систематизувала прикраси за художніми особливостями, описала й проаналізувала групи оздоб, їхню стилістику, орнаментику та технологію виготовлення. Прикрасам із бісеру присвячена монографія О. Федорчук [21, с. 76], де вона розглядає типологію та детально описує основні мотиви орнаментики бісерних оздоб.

Сучасні дослідження українських етнічних прикрас в основному охоплюють територію Буковини та Закарпаття. Творчість майстринь Івано-Франківщини залишилась поза увагою науковців. Відсутність належної систематизації оздоб та критеріїв їх атрибутування призводять до фрагментарного розуміння художнього спадку українських майстрів.

Мета роботи – дослідити та проаналізувати художні особливості й процес створення нашийної прикраси силянки на прикладі діяльності Ольги Борисевич, майстрині з Івано-Франківщини, представниці української діаспори м. Манчестер Об'єднаного Королівства Великобританії та Північної Ірландії, та її роль у збереженні української ідентичності.

Методологічна основа дослідження. У роботі використано загальнонаукові методи (спостереження, опис, аналіз, синтез, порівняння тощо). Метод «польового дослідження» (усне опитування, спеціальне інтерв'ю) сприяв ефективному збиранню матеріалу. Основний описовий (структурний) метод забезпечив

усебічне розкриття функціональних та художніх особливостей силянок. Проаналізовано 10 силянок, створених за різними схемами. У статті подаються схеми та малюнки, за якими створюється виріб, а також схема роботи над прикрасою.

Виклад основного матеріалу. У XIX ст. у західних областях України набуло популярності мистецтво виготовлення бісерних оздоб. Від 1930-х років бісерне ремесло охопило й Галичину, проте тут воно набуло особливих художніх форм. Бісером вишивали сорочки, пояси, верхній одяг, головні убори [21, с. 17–18]. Українки носили шийно-нагрудні бісерні прикраси, які називали «цятки», «вівсьорки», «ґердани», «силянки», «басми», «ґрусталі», «маниства», «гармузи» [7, с. 164].

Виготовлення нових й використання давніх та бісерних виробів є частиною сучасного буття українців. У праці «Історичний нарис про гуцулів» Софрон Витвицький зазначив, що поширеною оздобою тутешніх жінок є скляні «пацьорки», яких вони носять на шиї «дуже багато» [16, с. 46].

Галицькі прикраси традиційно поділяють на чоловічі (головні, нагрудні, поясні) та жіночі (головні, нашийні, нагрудні, поясні). У свою чергу типологічна група нашийних поділяється (за О. Федорчук) на ґердани (стрічковий, стрічковий з підвісками); монисто, монисто обплетене, плетінка об'ємна; силянки-коміри (однодільна, дводільна, зубчаста). Типологічна група нагрудних: ґердани (стрічковий, розетковий, кутовий, хрещатий, перетинчастий); язик, котильон, квітка, краватка, плетінка об'ємна; силянки-коміри (однодільна, криза) [25, с. 705].

Невіддільною складовою буковинського одягу є прикраси: намиста, салби, зґарди, ґердани, силянки, що вирізняються кольоровою гамою, орнаментикою, стилістикою, технологією виконання від оздоб сусідніх етнографічних зон. Їхній зовнішній вигляд засвідчує історичні перипетії взаємовпливів різних культур, народів, етнічних груп, що сформували своєрідну стилістику оздоб, притаманних лише Галичині.

Більшу частину бісерних прикрас складають ґердани (з турецької «gerdan», що перекладається як «шия» [14, с. 223]). Вони побутували в Україні у XVIII–XIX ст. під різними назвами: «ґердани», «драбинки», «ланцки», «ґерданки», «ліца» [5, с. 69]; «басми», «ґердани», «шлярка», «силянки», «ґерданики» [5, с. 164–165]. Дуже часто зустрічаємо на Буковині в описах музейних колекцій і в побутовому мовленні спільну назву для силянок і ґерданів – ґердан. Цей різновид оздоб виконувався нанизуванням чи тканням, у більшості зразків був підшитий на стрічку «герасівку», що давало можливість зміцнити оздобу та подовжити її утилітарне використання, носився і на шиї, і на грудях [11, с. 441].

Завершувалися ґердани тороками, які мали назви: «кутасики», «дармовиси», «вузлики», «бомблики». Доповнювався ґердан різноманітними підвісками, був невіддільною складовою практично кожного строю. Ґердани нагадують вишиванки чи вишивані рушники. Часто для їх створення використовують схеми для вишивки. Раніше дівчина могла подарувати тоненький ґердан-смужку хлопцю, який їй подобався. Він приймав його, носив на капелюсі і дарував хустинку, якщо почуття були взаємними.

Або ж просто дякував і їхні шляхи розходилися.

Найбільш розповсюдженими прикрасами були стрічкові ґердани, які тут називали «силянки». Про ці оздоби згадує Володимир Шухевич у своєму доробку, відзначаючи, що їх носили гуцулки на шиї, під назвою «силянка» або «ґердан», виконані з дрібних «пацьорок» [17, с. 476]. Відомі найрізноманітніші назви: «силянки», «плетінки», «комірці». Ці прикраси носили щодня як оберіг, сила якого визначалась орнаментом. Їх ширина складала 2–3 см. Іноді таку бісерну стрічку нашивали на смужку червоного полотна. Найпоширенішими орнаментами були ромби, зигзаги та символи безкінечності. Вузькі силянки щільно прилягали до шиї, використовувалися на щодень, а ширші – багатше орнаментовані – на свято чи в неділю. Одягали їх і дівчата, і заміжні жінки [11, с. 442].

Ключові засади технології гуцульських бісерних виробів спільні із західноукраїнськими. Зокрема, майстрині XIX ст. використовували у своїй творчості венеційський, а з кінця століття – також богемський бісер дрібних розмірів. Упродовж XX ст. шкала розмірів, палітра ґатунків та кольорових відтінків бісеру зростала. Нині українські майстрині мають широкий вибір матеріалів для творчості, найякіснішим з-поміж яких залишається чеський (богемський) бісер.

У XIX ст. накладні прикраси виконували переважно у техніці нанизування («силяння») у спосіб «на декілька ниток» прийомом «сіточка». Наприкінці XIX ст. гуцульські майстрині освоїли техніку бісерного ткання, застосовуючи її у виготовленні частини стрічкових та розеткових ґерданів. Але нанизування «сіточкою» й досі залишається найпопулярнішим прийомом виконання накладних прикрас. За словами О. Гулей, «силянка – рівна суцільна чи ажурна смужка. Плели її з різнобарвного бісеру на волосяній або нитяній основі, завширшки від 5 мм до 4 см, з геометричним орнаментом. Коротка силянка, яка щільно прилягає до шиї, а ззаду зав'язується або застібається на ґудзик чи гачок, належить до шийних прикрас. Щоб силянка краще зберігалась, її нашивали на смужку» [4, с. 92].

Упродовж XIX ст. поширення в українців набули накладні прикраси, більшість з яких – жіночі. Першими з'явилися виконані найпростішою технікою – набиранням в разки – мониста. Уже в першій половині XIX ст. гуцульське святкове вбрання доповнили бісерні оздоби з орнаментальною структурою.

Улюбленим компонентом місцевого одягу стала (схожа до ґердану з підвісками) плетінка заокругленої форми – однодільна силянка. Майстрині надавали плетиву силянки потрібної форми завдяки звуженню верхнього та розширенню нижнього ряду, який зазвичай ще й доповнювали підвісками («кутасиками», «дармовисами», «ковциками», «цьомбриками»). Отже, у XIX ст. одяг гуцулів наповнився низкою бісерних виробів, серед яких було щонайменше сім (мониста, стрічковий ґердан, стрічковий ґердан з підвісками, однодільна силянка, розетковий ґердан, трясунки, пояс) типів накладних прикрас та два типи (чільце, весільний вінок) головних уборів [15, с. 974].

У першій половині XX ст. творчість народних майстрів продовжувала розвиватися у фазі креативного піднесення.

З'явилися нові типи накладних оздоб, зокрема побутувало 14 типів бісерних прикрас [8, с. 257]. У середині XX ст. – на початку XXI ст. повсюдно спостерігалася втрата автентичних засад художньої виразності, збіднення художньо-стилістичного розмаїття виробів. Нині спостерігаємо за зростом чисельності майстринь, творчість яких скерована на розвиток автентичного гуцульського мистецтва.

Бісероплетіння в Україні має глибокі історичні корені. Контакти із сусідніми народами вплинули на стиль та техніку плетіння, проте українським майстриням вдалося зберегти унікальність своїх орнаментів. Українські прикраси з бісеру відігравали важливу роль у житті громади. Прикраси використовували під час весільних церемоній, святкових подій та релігійних обрядів. Складність та багатство прикрас могли свідчити про матеріальний достаток і статус їхньої власниці.

Ольга Дмитрівна Борисевич народилася 03.02.1988 року в покутському селі Острівець (Городенківщина). У м. Манчестер (Англія) проживає чотири роки. Навички бісероплетіння пані Ольга перейняла від своєї матері Дронюк Галини Іванівни, 1965 року народження, та прабабусі Семеняк (Будеркевич) Ганни Володимирівни, 1909 року народження (Фото. 1).

Фото. 1. Семеняк Г. В. Прикраси-силянки на шиї зроблені особисто пані Ганною 90 років тому для свого весілля. Ця силянка збережена у первинному вигляді.

З бісером майстриня, діяльність якої ми досліджуємо, знайома з дитинства. Спочатку плела простенькі браслети. Першу свою силянку виготовила ще в школі під час відвідування гуртка з рукоділля. Довгий час не займалася цією діяльністю. Повернулася до цього виду мистецтва, коли народила доньку. Перебуваючи на чужині, пані Ользі захотілося наблизитися хоч трохи до рідного краю. Вона знову взялася за мистецтво бісероплетіння.

Спочатку Ольга Борисевич працювала в техніці нанизування, але технікою бісерного ткацтва на станку вона не володіла. Навчалася сама, виготовивши саморобний «станок» з простої паперової коробки з-під взуття. Згодом придбала невеличкий станок для браслетів. Через деякий час мала вже більший станок для ґерданів (Фото 2). У своїх роботах майстриня найчастіше використовує техніку нанизування однією або двома голками, або, ще кажуть, «силяння». Крім

Фото. 2. Станки для бісероплетіння

того, використовує техніку бісерного ткацтва на станку для створення браслетів та ґерданів. Пані Ольга володіє технікою ручного ткацтва, під час якого кожна бісеринка прикріплюється окремо. За допомогою такої техніки виготовляє сережки. На сьогодні власної техніки майстриня ще не розробила, тільки намагається сама створювати схеми майбутніх виробів у програмі Gerdan Editor (Рис. 3).

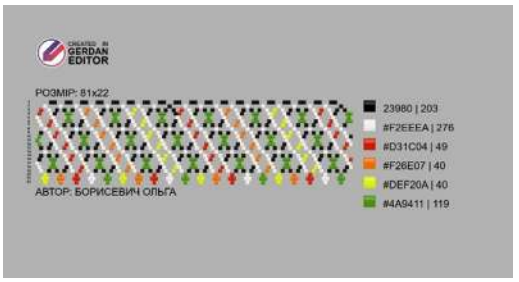

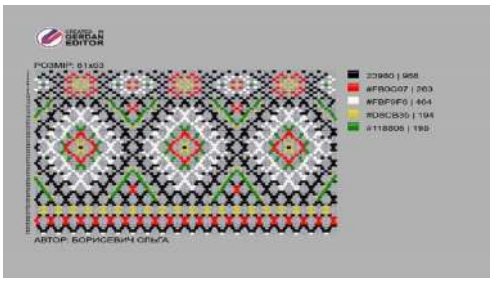

Рис. 3. Схеми О. Борисевич для створення силянок

Зазвичай використовує готові шаблони та схеми інших майстринь (Людмили Сторож, Лілії Квітки, Наталії Гаврилів, Ольги Лукасишиної та ін.):

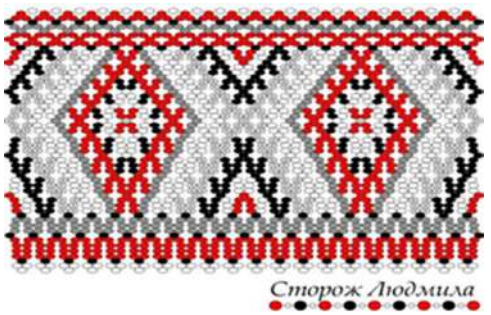

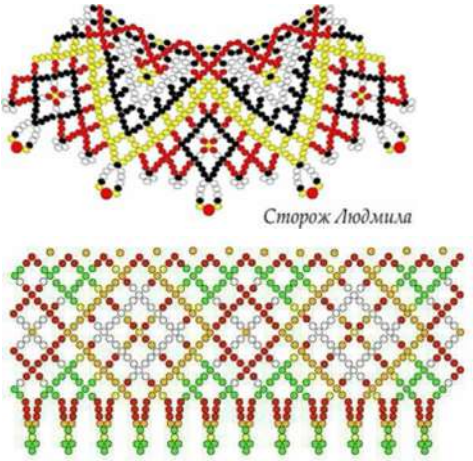

Рис. 4. Схеми силянок

Для аналізу в роботі нами відібрано 10 силянок майстрині Ольги Борисевич.

Силянка «Едельвейс» (Фото. 5) створена за схемою Наталії Гаврилів. Має форму півкола із виразно глибокими вирізаними кінцями у вигляді пелюсток квітки едельвейс. Звідси й назва виробу. У силянці чітко прослідковується фітоморфний мотив. Пелюстки квітки виконані у поєднанні двох кольорів – білого, що символізує чистоту, невинність, щирість, та світло-коричневого, навіть золотавого, що має відтінок щедрості та співчуття. Вдалим є поєднання невеликих та більших за розміром ромбів. Ця геометрична фігура принесе достаток та добробут власниці прикраси. Кількість пелюсткових елементів має бути непарною, але залежить від особистих розмірів людини. Носити такий виріб може як дівчина, так і заміжня жінка.

Фото. 5. Силянка «Едельвейс»

Силянка «Ніжність» (Фото. 6) виділяється з усіх наявних виробів тим, що в ній поєднується тільки білий та прозорий бісер. Сама назва говорить, що переважно носять її молоді дівчата. Основна конотація кольору – простота. Білий колір надає відчуття вільного простору навколо всіх елементів силянки, а прозорий бісер використано для виділення з'єднувальних елементів. Прикраса має вигляд стрічки. Основний мотив, який прослідковується в техніці плетива, – «хвилі», бурління молодої енергії. Петлі невеликого розміру гармонійно переплітаються і виростають у великі петлі. Обрамлення на кінцівках триєдності: гострий розум, інтуїція та талант. Прозорі елементи поєднуються у вигляді хреста – оберега від злих духів.

Фото. 6. Силянка «Ніжність»

Унікальною силянкою з яскраво вираженими патріотичними елементами є прикраса з промовистою назвою «Душа» (Фото. 7). Виріб, створений за схемою Людмили Сторож, широкий, як

комір. Прослідковуємо геометричний абстрактний мотив, у якому переважають зигзагоподібні лінії. У створенні силянки майстриня використовує чотири кольори: жовтий, синій, чорний та білий. Акцент робиться на жовто-блакитному поєднанні, а чорний та білий виступають як контрастні елементи. Жовтий – це дуже сильний колір, який дійсно привертає увагу, тому використовують його в основному, щоб зробити акцент. Завитки на лініях дають відчуття перипетій, буремності життя українців [13, с. 92]. Повного завершення оздобленню прикраси надають китиці, які виступають як застібки. По всьому периметру майорять маленькі квіткові елементи, що надає виробу елегантності. Обов'язково присутній обереговий елемент – невеличкі жовті хрестики вздовж лінії основи.

У класичних кольорах української вишивки створена силянка «Берегиня» (Фото. 8). Червоний символізує любов і життя, чорний – землю та пам'ять предків, а білий – чистоту і світло. Геометричний орнамент виконано у вигляді сітки, яка побудована в техніці градації від маленького ромбу до найбільшого. Проте внутрішнє обрамлення (з нього починається силянка), створене за допомогою щільних ланцюжків, виступає контрастом до основного виробу. Невеличкі елементи у чорних ромбах нагадують зображення людської постаті з піднятими догори руками. Це стилізоване зображення одного з найдавніших символів-оберегів. Постать-дерево символізує образ прадавньої Великої Богині, або Берегині. Її культ завжди пов'язували з культом життєдайної Матері-Землі, яку прославляли як джерело народження всього живого. Ще одна силянка виконана за цією ж схемою, тільки змінені кольори – замість чорного тла використано білий бісер.

Фото. 7. Силянка «Душа»

Фото. 8. Силянка «Берегиня»

Цікавими є дві силянки, виконані за однаковою схемою, але в різній кольоровій гамі. Вироби отримали назву «Ружа» (Фото. 9–10). Основні елементи прикраси нагадують квітки. Один варіант виробу створено з використанням чорного, червоного та золотого бісеру, а інший – чорного, зеленого (навіть кольору морської хвилі) та білого. Значення всіх кольорів незмінне, а от новий для нас м'який зелений відтінок має конотацію здоров'я, зв'язку з природою. Квіти силянки ніби виростають із землі, а невеликі геометричні фігури між пелюстками ружі створюють уявлення нових паростків. Такий варіант прикраси в основному носять заміжні жінки, особливо поважного віку.

Особливою для майстрині є силянка «Пам'ять» (Фото. 11). Вона дала саме таку назву прикрасі, бо відтворила давній варіант силянки її прабабусі. Виріб має вигляд нешироκої стрічки, містить класичний обереговий елемент – хрестик. Проте особливість цієї прикраси в

Фото. 11. Силянка «Пам'ять»

тому, що вона містить практично всі кольори. За словами пані Ольги, 90 років тому рукодільниці не мали достатньої кількості матеріалу, тому, щоб вистачило бісера на всю силянку, її прабабуся

Фото. 9–10. Силянка «Ружа»

вплела всі можливі кольори до виробу. Але найбільш промовистими залишаються українські кольори: блакитний та жовтий. Одягла вона її на своє весілля.

Деякі силянки майстрині не мають назв, наприклад, однодільна силянка (Рис. 12), яка має вигляд вузької стрічки. Прослідковуємо фітоморфний мотив, зображено різнокольорові квіти, які своєю формою схожі на мальви. У прикрасі бачимо 5 різних кольорів: червоний, жовтий, білий, синій та зелений. Обрамлення силянки зигзагоподібне.

Ще однією силянкою без назви є яскрава різнокольорова прикраса (Фото. 13), яка створена шляхом схрещування ліній, петель, орнаментів. Ромби, що мають крапки всередині, символізують засіяне поле. Тому основа силянки має коричневий колір, що символізує відчуття безпеки та багатства. Особливість цього виробу полягає у поєднанні бісеру з плетивом у вигляді обрамлення. Ніжний біло-блакитний варіант силянки у поєднанні з невеликою

Фото. 13. Силянка без назви

кількістю срібного бісеру поки теж без назви (Фото. 14). Прикраса має широку основу. Кольори перемішуються так, що визначити мотив, що прослідковується у виробі, важко. Орнаментальна

Рис. 12. Силянка без назви

Фото. 14. Силянка без назви

композиція нагадує безкінечний ланцюг, у якому одні частини елементів є частинами інших. Тому візерунок можна розглядати, як поєднання ромбів і водночас як сполучення косих кутів або двох зигзагоподібних ліній, як ланцюг ромбів або як складні поєднання й чергування різноманітних простих фігур: простого ромба, ромба із подовженими сторонами, численних варіантів ромба з гачками.

Наступна силянка без назви (Рис. 15) створена за схемою Людмили Сторож. Розмір виробу середній, схожий на невеликий комір. Багата кольорова гама: білий, жовтий, червоний, синій та зелений. Основний елемент має геометричний мотив. Схрещені ромби символізують союз сонця та землі – ознака плодючості. Обрамлення силянки нагадує червоні ягідки калини. Проміжні елементи символізують невеличкі соняшники. Цікавим є синій елемент «вужик». Це знак води, а де вода – там життя. Хвилястий орнамент, що його позначають грецьким словом «меандр» (укр. «безконечник»), – це найдавніший символ сонця і божества, щастя і добра, добробуту і захисту від усього лихого. Ламана лінія символізує життя, яке продовжується, адже воно вічне.Силянки часто носили по дві: одну на шиї так, щоб тісно прилягала, другу – опускали нижче. Нижня силянка була більша й закінчувалася тороками, які спадали на груди. Вузькі силянки, які щільно прилягали до шиї, використовувалися на щодень. Ширші були багатше орнаментовані та їх вбирали на свято чи в неділю. Одягали такі прикраси дівчата і заміжні жінки. На Покутті (Івано-Франківщина) ця оздоба мала назву «решітка» [18, с. 116].

Способи ношення оздоб були різні, ми розглянемо лише типові. Силянки накладалися на вишиту сорочку, вишивка на якій була доволі скромною. У давнину

Рис. 15. Силянка без назви

силянки не носили окремо від інших видів прикрас. Зазвичай вони створювали каскад різних виробів. Найнижче вішали найважчі прикраси. Силянки та ґердани зазвичай займали найвищу позицію, бо бісер був найлегшим матеріалом. Сьогодні практикують накладання силянок та ґерданів на коралове намисто. Переважно прикраси носять окремо, не об'єднуючи з іншими видами.

Усі силянки мають застібки. Кожна прикраса може бути виконана із різними типами фурнітури (Фото. 16). Так, найпоширенішим варіантом застібки є гачок та ціпочок із нержавіючої сталі. Вони не окислюються при носінні. Крім того, майстриня створює силянки з нитковими китицями, які можна зав'язувати на зручній довжині для власниці. Під час польових досліджень було виявлено чотири типи застібок: квадратні, круглі, ромбовидні (за Г. Врочинською) та прямокутні. Квадратні – тип застібок, які мають форму квадрата із заокругленими краями, завитками [3, с. 127]. А от круглі за будовою нагадують колесо з прямими або скісними спицями. Бувають вони круглі суцільні та з виступами по краях, круглі прорізні ажурні [3, с. 128]. Прямокутні застібки мають розширені кінці. Інколи трапляються ромбовидні за формою застібки із з'єднанням посередині [3, с. 130].

Висновки. До кінця XX ст. прикраси Івано-Франківщини майже не ставали об'єктом спеціальних досліджень. Частково це обумовлено тим, що вони сприймалися лише частиною ансамблю українського вбрання. Початок аналітичному дослідженню бісерних прикрас українців поклали статті Антона Будзана та Катерини Матейко. Галицькі прикраси традиційно поділяють на чоловічі (головні, нагрудні, поясні) та жіночі (головні, нашийні, нагрудні, поясні). У свою чергу типологічна група нашийних поділяється (за О. Федорчук) на ґердани (стрічковий, стрічковий з підвісками); монисто, монисто обплетене, плетінка об'ємна; силянки-коміри (однодільна, дводільна, зубчаста).

Кольорова гама силянок в українців вирізняється значною поліхромією – поєднанням червоного, чорного, зеленого, оранжевого, жовтого, фіолетового, синього, золотого, срібного кольорів у різних орнаментальних комбінаціях із акцентом на червоний та чорний. Колоризм форми залежить від особи, яка носить силянку, її характеру, кольорових уподобань.

Проаналізований фактологічний

Фото. 16. Фурнітура для силянок

матеріал дає підставу стверджувати, що сучасні українські прикраси, а саме бісерні, ввібрали в себе пластичне поєднання лінії, ритму, пропорції, матеріалу, а також досягнення народного мистецтва Івано-Франківщини, утворивши новий комплекс оздоб, який гідно може доповнити сучасне жіноче вбрання. Основні мотиви, які прослідковуються у представлених силянках, – фітоморфний (рослинний) та геометричний.

Отже, усі описані прикраси були створені шляхом нанизування бісеру на нитку із подальшим переплетенням у вигляді широкого намиста або стрічки. Майстриня з Івано-Франківщини використовує техніку паралельного нанизування, перехресного плетіння та плетіння на станку. Перспективи дослідження особливостей силянок вбачаємо у поєднанні його з вивченням українських етнічних прикрас загалом, що дасть змогу детально охарактеризувати систему жіночого та чоловічого оздоблення досліджуваного регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович, Є., Захарчук-Чугай, Р., Станкевич, М. *Декоративно-прикладне мистецтво.* Львів, 1993. 272 с.

2. Воропай, О. *Звичаї нашого народу.* Етнографічний нарис. Мюнхен, 2010. 310 с.

3. Врочинська, Г. *Українські народні жіночі прикраси XIX – початку XX століть.* Київ, 2007. 232 с.

4. Гулей, О. В. *Декоративно-прикладне мистецтво*: навчальний посібник. Суми, 2010. 152 с.

5. Декоративно-ужиткове мистецтво: словник / за заг. ред. Я. П. Запаска. Львів, 2000. Т. 1. С. 69.

6. Кайндаль, Р. *Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази.* Чернівці, 2000. С. 71–83.

7. Кожолянко, Я. *Буковинський традиційний одяг.* Чернівці–Саскатун; Altona; Manitoba, 1994. 262 с.

8. Косміна, О. Назви прикрас XI–XVIII століть (матеріали до термінологічного словника). *Народознавчі зошити.* 2018. № 1. С. 254–268.

9. Марцінів, Ю. Незвідана Городенківщина: маловідомі диво-місця, які варто побачити на власні очі. *Галицький кореспондент.* 2009.

10. Савчук, Г. Вироби з бісеру. *Народні художні промисли УРСР.* Київ, 1986. 268 с.

11. Сахро, М. *Прикраси з бісеру. Гуцульщина.* Київ, 1987. 441 с.

12. *Словник української мови.* URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%B0

13. Соколенко, О. І., Мартинчук, І. І. *Особливості орнаментики вишивки Подільського регіону.* 1988. С. 91–94.

14. *Сучасний тлумачний словник української мови*: 100 000 слів / за заг. ред. В. Дубічинського. Харків, 2011. С. 223.

15. Федина, О. Український народний одяг у дослідженнях Катерини Матейко. *Народознавчі зошити.* 2011. № 6 (102). С. 972–981.

16. Фединчук, О. *Нагрудні та шийні прикраси Північної Буковини: історія, типологія, етнічні особливості*: дис… канд. мистецтвознавства. Івано-Франківськ, 2019. 359 с.

17. Фединчук, О. Народні шийні обереги Буковини, їх характеристика та властивості. *Етнодизайн: європейський вектор розвитку і національний контекст.* Полтава, 2015. Кн. 2. С. 475–479.

18. Фединчук, О. Основні тенденції розвитку шийно-нагрудних прикрас на Буковині від первісності до давньоруського періоду. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті.* Харків, 2017. № 6. С. 115–119.

19. Фединчук, О. Специфіка шийно-нагрудних прикрас у традиційному одязі румунів Буковини. *Українське*

мистецтвознавство. 2017. № 4. С. 103–110.

20. Фединчук, О. Характер традиційних шийно-нагрудних прикрас євреїв Буковини. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв.* 2017. № 6. С. 99–105.

21. Фединчук, О. Шийно-нагрудні чоловічі та жіночі бісерні прикраси Північної Буковини. *Вісник Львівської національної академії мистецтв.* 2018. Вип. 35. С. 75–81.

22. Федорчук, О. Бісерне оздоблення народного одягу гуцулів XIX – початку XXI ст.: типологічні та художні особливості. *Народознавчі зошити.* 2009. С. 1–19.

23. Федорчук, О. Бісерний декор ансамблю українського народного одягу: стан дослідження проблеми. *Бісерний декор українського народу.* 2007. С. 117–128.

24. Федорчук, О. Етномистецька традиція бісерного оздоблення народної ноші гуцулів. *Народознавчі зошити.* 2017. № 5 (137). С. 1047–1071.

25. Федорчук, О. Типологія українських народних прикрас із бісеру. *Народознавчі зошити.* 2003. № 5–6. С. 702–719.

26. Федорчук, О. *Українські народні прикраси з бісеру.* Львів, 2007. 178 с.

27. Федорчук, О. Художні вироби з бісеру в українському народному мистецтві: походження та розвиток традиції. *Народознавчі зошити.* 2011. № 4. С. 691–703.

REFERENCES

1. Antonovych, Ye., Zakharchuk-Chugai, R., Stankevych, M. (1993). *Decorative and Applied Arts.* Lviv, 272 p. [in Ukr.]

2. Voropai, O. (2010). *Customs of our People.* Ethnographic Essay. Munich, 310 p. [in Ukr.]

3. Vrochynska, H. (2007). *Ukrainian Folk Women's Jewelry of the 19th – Early 20th Centuries.* Kyiv, 232 p. [in Ukr.]

4. Hulei, O. (2010). *Decorative and Applied Arts*: a Textbook. Sumy, 152 p. [in Ukr.]

5. Zapaska, Ya., ed. (2000). *Decorative and Applied Arts*: a Dictionary. Lviv, Vol. 1, 69 p. [in Ukr.]

6. Kaindal, R. (2000). *Hutsuls: their Life, Customs and Folk Tales.* Chernivtsi, pp. 71–83. [in Ukr.]

7. Kozholianko, Ya. (1994). *Bukovinian Traditional Clothing.* Chernivtsi–Saskatoon; Altona; Manitoba, 262 p. [in Ukr.]

8. Kosmina, O. (2018). Names of Ornaments of the 11th–18th Centuries (Materials for the Terminological Dictionary). *Narodoznavchi zoshyty* (Ethnographic Notebooks), No. 1, pp. 254–268. [in Ukr.]

9. Martsiniv, Yu. (2009). Unknown Horodenkivshchyna: Little-Known Wonder-Places that are Worth Seeing with your Own Eyes. *Galician Correspondent.* [in Ukr.]

10. Savchuk, H. Beadwork. *Folk Crafts of the Ukrainian SSR.* Kyiv, 1986. 268 p. [in Ukr.]

11. Sakhro, M. (1987). *Crafts Made of Beads. Hutsul Region.* Kyiv, 441 p. [in Ukr.]

12. *Dictionary of the Ukrainian Language.* [online] Available at: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%B0 [in Ukr.]

13. Sokolenko, O., Martynchuk, I. (1988). *Peculiarities of Embroidery Ornamentation of the Podolsk Region.* pp. 91–94. [in Ukr.]

14. Dubichynskyi, V., ed. (2011). *Modern Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language*: 100,000 words. Kharkiv, 223 p. [in Ukr.]

15. Fedyna, O. (2011). Ukrainian Folk Clothing in the Studies of Kateryna Mateiko. *Narodoznavchi zoshyty* (Ethnographic Notebooks), No. 6 (102), pp. 972–981. [in Ukr.]

16. Fedynchuk, O. (2019). *Pectorals and Neck Ornaments of Northern Bukovyna: History, Typology, Ethnic Features.* [A thesis for Candidate of Sciences degree in Arts]. Ivano-Frankivsk, 359 p. [in Ukr.]

17. Fedynchuk, O. (2015). Folk Neck Amulets of Bukovyna, their Characteristics and Properties. *Ethnodesign: European Vector of Development and National Context.* Poltava, Book 2, pp. 475–479. [in Ukr.]

18. Fedynchuk, O. (2017). Main Trends in the Development of Pectorals and Neck and Jewelleries in Bukovyna from Primitiveness to the Old Russian Period. *Tradytsii ta*

novatsii u vyshchii arkhitekturno-khudozhnii osviti (Traditions and Innovations in Higher Architectural and Artistic Education). Kharkiv, No. 6, pp. 115–119. [in Ukr.]

19. Fedynchuk, O. (2017). Specificity of Pectorals and Neck and Jewelleries in Traditional Clothing of Romanians of Bukovyna. *Ukrainske mystetstvoznavstvo* (Ukrainian Art Studies), No. 4, pp. 103–110. [in Ukr.]

20. Fedynchuk, O. (2017). Character of Traditional Pectorals and Neck and Jewelleries of Jews of Bukovina. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv* (Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts), No. 6, pp. 99–105. [in Ukr.]

21. Fedynchuk, O. (2018). Men's and Women's Pectorals and Neck and Beaded Jewelleries of Northern Bukovyna. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv* (Bulletin of the Lviv National Academy of Arts), Issue 35, pp. 75–81. [in Ukr.]

22. Fedorchuk, O. (2009). Beaded Decoration of Folk Clothing of Hutsuls of the 19th – Early 21st Centuries: Typological and Artistic Features. *Narodoznavchi zoshyty* (Ethnographic Notebooks), pp. 1–19. [in Ukr.]

23. Fedorchuk, O. (2007). Beaded Decoration of the Ensemble of Ukrainian Folk Clothing: the State of Research of the Problem. *Beaded Decoration of the Ukrainian People*, pp. 117–128. [in Ukr.]

24. Fedorchuk, O. (2007). Ethno-Artistic Tradition of Beaded Decoration of the Folk Costume of the Hutsuls. *Narodoznavchi zoshyty* (Ethnographic Notebooks), No. 5 (137), pp. 1047–1071. [in Ukr.]

25. Fedorchuk, O. (2003). Typology of Ukrainian Folk Beaded Jewelry. *Narodoznavchi zoshyty* (Ethnographic Notebooks), No. 5–6, pp. 702–719. [in Ukr.]

26. Fedorchuk, O. (2007). *Ukrainian Folk Beaded Jewelry.* Lviv, 178 p. [in Ukr.]

27. Fedorchuk, O. (2011). Beaded Art in Ukrainian Folk Art: Origin and Development of the Tradition. *Narodoznavchi zoshyty* (Ethnographic Notebooks), No. 4, pp. 691–703. [in Ukr.]

Summary

SYLIANKA AS AN ANCIENT ETHNIC UKRAINIAN JEWELLERY (Based on the Activity of a Craftswoman from Ivano-Frankivsk Region, a Representative of the Ukrainian Diaspora in Manchester, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland)

Anastasiia VOLOSHYN
8th grade student, Taras Shevchenko School of Ukrainian Studies,
Manchester, United Kingdomn

Valentyna ZAHORULKO
teacher, Taras Shevchenko School of Ukrainian Studies,
Manchester, United Kingdomn
email: olesakuch@gmail.com

Relevance of the research. Ukrainian beaded jewellery is an important component of folk art and the national cultural heritage of Ukraine. Their emergence and development are closely related to the ethnic identity of the Ukrainian people, their spiritual world and their cultural traditions. Beadwork in Ukraine has deep historical roots. The first mentions of the use of beads for jewellery are found in archaeological finds of the Trypillia culture.

Over the centuries, beadwork has become widespread, especially in the western regions of Ukraine (Hutsul, Bukovyna, and Podillia). The relevance of the study is due to the need for a systematic study of ancient Ukrainian jewellery as elements of the regional development of decorative and applied arts in the activities of craftsmen of the Ukrainian diaspora.

The **purpose** is to investigate and analyze the artistic features and the process of creating the neck ornament of the sylianka using the example of the work of Olha Borysevich, a craftswoman from the Ivano-Frankivsk region, a representative of the Ukrainian diaspora in Manchester, United Kingdom, and her role in preserving Ukrainian identity.

Conclusions. The analyzed factual material gives reason to assert that modern Ukrainian jewellery, namely beaded jewellery, has absorbed a plastic combination of line, rhythm, proportion, material, as well as the achievements of the folk art of the Ivano-Frankivsk region, creating a new complex of decorations that can adequately complement modern women's clothing. The presented sylianka primarily features phytomorphic (vegetable) and geometric motifs. All the jewellery described was created by stringing beads on thread and subsequently weaving them in the form of a wide necklace or ribbon. The craftswoman from the Ivano-Frankivsk region uses the technique of parallel stringing, cross-weaving and weaving on a loom. We see prospects for studying the features of sylianka by combining them with the study of Ukrainian ethnic jewellery in general, which will allow us to characterise in detail the system of female and male decoration in the studied region.

Keywords: Ukrainian studies, diaspora, folk art, jewellery, sylianka.

УДК 394.48(477)
DOI:

ІВАН КАПУЩАК – ПЕРШИЙ НАРОДНИЙ ПАРЛАМЕНТАР ГАЛИЧИНИ

Стефанія БУКАТЮК
учениця 10 класу Богородчанського ліцею № 1 імені Олекси Гірника
Богородчанської селищної ради

Артур РЕПЕШКО
вчитель історії та правознавства
Богородчанського ліцею № 1 імені Олекси Гірника Богородчанської селищної ради
email: arturrepesko6@gmail.com

Анотація. *Проаналізовано значний внесок Івана Капущака у встановлення парламентаризму, політичний та культурно-освітній розвиток рідного краю. Через призму вивчення життя та діяльності однієї особистості доводиться теза про те, що навіть одна людина може змінити хід історичних подій.*

Ключові слова: *Австро-Угорщина, Галичина, «весна народів», 1848 рік, Іван Капущак, парламентаризм, селянське питання.*

Постановка проблеми. Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., з початком реформ Марії Терезії та Йосифа II, на теренах Галичини у складі Австрійської імперії відбулися докорінні зміни, які безпосередньо зачепили два головних стани українського суспільства – селянство та духовенство. Клаптикова Австрійська монархія, приєднавши в 1772 році Східну Галичину, почала максимально використовувати ресурси регіону, де проживало на той час 3,5 млн. населення (70% з них – селяни). Внаслідок посилення феодально-кріпосницької системи найкращі землі захопили феодали. Це яскраво віддзеркалюють тогочасні історичні дані. У 3,5 тис. сіл 1844 року панські землі складали 47%, а селянські – близько 49%. У середньому на селянський двір припадало 9, а на поміщицький – 755 моргів землі. Галицькі поміщики не гребували ніякими засобами, з року в рік загарбували селянські наділи. Лише протягом 1787–1848 років захопили понад 1 млн. моргів землі. Це призвело до масового обезземелення галицького селянства. Зменшення селянських наділів супроводжувалося зростанням феодальних повинностей. «Панщина для хлопа, – писав Іван Франко, – значила ненастанну кривду, темноту, здичіння, втрату почуття людської гідності. Бодай такі порядки нікому не снилися» [8].

У той час як австрійський цісар Йосиф II ліквідував кріпацтво, Катерина II на території Лівобережної України вводила його для мільйонів українців. Реформи в Австрійській імперії хоча й не усунули протистояння поміщиків та селян, але частково його послабили. Після відкриття перших навчальних закладів для уніатського духовенства саме воно стає фундаментом майбутніх змін у регіоні. Служіння народові полягало не лише в проведенні літургій, а й у моральному обов'язку поширювати серед вірян освіту, пропагувати передові методи

господарювання та відкривати школи. Слід не забувати і про значний польський вплив у Галичині, який склався тут ще за часів Речі Посполитої. Фактично всі адміністративні посади в державних установах посідали поляки. Державною мовою документації була німецька. До того ж наступники імператорів-реформаторів Леопольд II та Франц II повернулися на шлях контрреформ, особливо в селянському питанні. Було скасовано обмеження щодо кількості днів панщини та зросли повинності. Це викликало незадоволення серед місцевого населення і призводило до неодноразових селянських повстань.

Основною опорою місцевого населення стало саме духовенство. Найяскравішими представниками були діячі «Руської трійці» Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький, які з 1830-х років розпочали на західноукраїнських землях національно-просвітницьку діяльність. Непересічною подією в історії національного відродження було видання альманаху «Русалка Дністровая» в Будапешті у 1837 р. Написаний живою народною мовою, текст видання переконував читачів, що між західними українцями та українцями Російської імперії немає істотних відмінностей, що вони є єдиним народом. Недарма Іван Франко називав їх «будителями руського духу».

Переломним періодом стають події 1848 р., що увійшли в історію як «весна народів». Населення європейських держав вимагало демократії, політичної рівноправності всіх класів та станів. Щодо політично залежних народів, то вони виступили з вимогою відродження власної державності або хоча б автономії. 1848 рік почався бурхливими революційними подіями. Вони започаткували повстання 24 лютого у Парижі, внаслідок якого у Франції було повалено королівську владу та встановлено республіканську. Паризькі події відгукнулися в Австрії: упав реакційний уряд Меттерніха. У березні 1848 р. революція спалахнула в столиці Австрійської імперії – Відні. 15 березня австрійській цісар проголосив конституцію, яка передбачала надання громадянам свободи друку, зборів, скликання парламенту (рейхстагу). Революційні події активізували національно-визвольну боротьбу західних українців. Через ризик масового соціального вибуху австрійський уряд скасував у Галичині панщину в травні 1848 р., майже на чотири місяці раніше, ніж в інших провінціях імперії. На честь цієї події встановили так званий «Хрест свободи» (Фото. 1).

Фото. 1. «Хрест свободи» на честь скасування панщини 1848 року

Поступово галицька інтелігенція почала розуміти необхідність власної активної участі в національно-культурних та політичних перетвореннях. У Львові почала виходити перша друкована україномовна газета «Зоря Галицька». Вона сприяла швидкому піднесенню національної свідомості українців та готувала їх до участі в політичному житті. На противагу галицьким полякам, які організували свій осередок – Центральну раду народову у Львові, українська інтелігенція 2 травня 1848 р. заснувала Головну руську раду. Її представники закликали українців до національного пробудження, активної діяльності щодо поліпшення свого становища в межах австрійської конституції. Організація очолила не лише політичний, але й культурно-освітній рух у Галичині.

Відлунням революційних подій у Львові стали події у місті Станіславі, де 8 травня 1848 року була створена окружна Станіславська рада – філія Львівської центральної ради. Під впливом Львівської руської ради 30 травня у Станіславі сформувалася менша окружна руська рада, до якої увійшли представники українського населення у складі 12 осіб. Філії руської ради утворилися у Коломиї, Надвірні, Калуші, Рогатині та інших центрах краю. 7 червня 1848 року була утворена Богородчанська руська рада у складі кількох членів. Секретарем її було обрано Т. Глинського. Вона входила до складу Станіславської окружної ради та підтримувала зв'язки із Головною руською радою у Львові. Про організацію Богородчанської руської ради так доповідав у Львові її секретар у донесенні від 16 червня: «Дня сего місяця зав'язали і ми руську раду в деканаті Богородчанському. Я, маючи на тій раді порученій собі уряд секретаря, котрого обов'язком є з другими радами, особливо з головною у Львові, порозуміння ся утримувати» [2].

Однак представники Богородчанської руської ради, як й інші на Прикарпатті, виступали з вузькими пропозиціями соціального характеру. Передусім вони обмежувалися вимогами перед віденським імператорським троном тільки в галузі деяких питань культури – поширення освіти й мови. Це теж мало прогресивне значення, проте рада не торкалася головного, що хвилювало місцеве населення, – питання соціально-економічних перетворень. Так, у донесенні до Львова секретар Богородчанської руської ради пише: «З діяння нашої ради доношу, же зараз по зав'язанню читав'єм на раді прилучене ту прошення до монарха (по німецьки, через мене уложене, а на руське переведене), в переводі. Всі притомні згодилися на тоє, же іно тогді руська народність, язик і просвіщення народу будуть ся могли продвигнути, єслі пункти того прошення, особливо що ся тичить включень, скуток отримає» [7]. Прикарпатське селянство розгорнуло діяльність за народну освіту, навчання у школі рідною мовою. Австрійський уряд змушений був піти на ці поступки й імператорським патентом від 9 травня 1848 року дозволив навчання у народних школах українською мовою.

Відлунням тих бурхливих подій є пам'ять про діяльність Івана Олексійовича Капущака, що зберігається його земляками. Під час революції 1848 року Іван Капущак на засіданні першого австрійського парламенту як депутат від населення західноукраїнських земель виголосив блискучу промову на захист

закріпачених галицьких селян. Цей антикріпосницький виступ викликав значний резонанс у європейських країнах.

З того часу минуло багато років, але в пам'яті жителів села, в історії Прикарпаття це ім'я не забуте [2]. На кладовищі села Підгір'я над Бистрицею стоїть невеличкий пам'ятник, на обеліску якого викарбувані слова: «Іван Капущак (1807–1868), бувший посол до австрійського парламенту в році 1848–1849» (Фото. 2).

Фото. 2. Могила І. Капущака (село Підгір'я, тепер Івано-Франківський р-н)

Мета статті – проаналізувати внесок Івана Капущака у встановлення парламентаризму та розвиток народної освіти на теренах рідного краю.

Виклад основного матеріалу. В історичній літературі постать І. Капущака подана надто фрагментарно. Першим, хто звернув увагу на сільського парламентаря, був Іван Франко. Саме він у грудні 1897 року, тобто через 29 років по смерті Івана Капущака, підготував історичну працю «Панщина та її скасування 1848 року в Галичині», яка вийшла друком у Львові 1898 року. Великий Каменяр тепло пише про «руського селянина» Івана Капущака, високо оцінює його виступ у віденському парламенті 17 серпня 1848 року на захист поневолених селян. Спираючись на матеріали серпневого засідання рейхстагу, Іван Франко виділив найбільш цікаві уривки виступу народного захисника про страшні картини життя галицького кріпака. Іван Капущак тоді рішуче поставив питання про ліквідацію феодальних повинностей селян без виплати викупу поміщикам [8].

Щоб зрозуміти прогресивну роль Івана Капущака та його блискучий антифеодальний виступ у Відні на засіданні австрійського парламенту, треба ознайомитись із життям українців середини XIX століття, коли у Європі, як зазначалось вище, вибухнула революція.

Село Ляхівці було приватною власністю польської шляхти. У XV столітті ним володів польський магнат Ян із Бучача – бучацький, теребовлянський староста. Пізніше ці землі успадкували магнати Потоцькі. Селяни Ляхівців у XVI столітті були закріпачені, і їх майже 300 років експлуатували управителі маєтку Потоцького – різні посесори, орендарі та гайдуки [2]. Кращі землі, орні поля та всі ліси належали панському фільварку. Так, станом на 1787 рік 425 моргів 213 сажнів орної землі та 608 моргів 1014 сажнів лісового масиву були власністю панів. Натомість 134 селянські господарства володіли 1182 моргами поля. У середньому на кріпацький двір припадало по 9 моргів землі, а ось лісу ляховецька громада не мала й клаптика [6]. У 1787 році село разом з іншими

сусідніми населеними пунктами перейшло у власність австрійських державних маєтків. Але, незважаючи на зміни власності, селяни Ляхівців змушені були виконувати важкі феодальні повинності – панщину та сплачувати різні данини, грошові чинші.

У такому середовищі бідних та закріпачених селян здавна жив рід Капущаків. Дід Івана, Василь Капущак, наприкінці XVIII століття належав до городників, посідав городи розміром 82 сажні землі і мав 3 луки сіножатей. У нього були сини Степан, Андрій та Олекса, батько Івана. Селянин Капущак із синами сплачував на рік з одного поля 17 флоринів і 54 крейцери грошового чиншу, а від городів 14 флоринів 35 крейцерів, відробляв річно 118 днів панщини своїм тяглом, возив у двір 8 підвід дерева, а натурою давав восени данини 5 корців вівса, одного каплуна, 6 курей, 12 підвід сіна, 2 мотки свого і три панського конопляного прядива. Такий же розмір феодальних повинностей виконували в першій половині XIX століття сини Василя Капущака – Степан, Андрій і Олекса. Усі вони не мали багато поля. Наприклад, Олекса Капущак, за урядовим приписом 1820 року, володів одним моргом та трьома сажнями поля, мав невелику хатину та змушений був відробляти панщину, платити грошовий чинш і сплачувати натуральні податки з того мізерного селянського господарства [2].

13 листопада 1807 року в сім'ї Олекси народився син Іван – майбутній народний заступник. Учився він спочатку у свого батька, який був тоді «півчим церковником». Потім його віддали до міста Станиславова, де він ходив чотири роки до латинської школи. Біограф писав, що Іванко не відчував великої охоти до навчання, тож батьки мали з ним часті клопоти, бо постійно тікав із Станиславова додому. Після повернення в рідне село віддали його на навчання до попа Анастазія Ключенка в село Нивочин, щоб «там виучитися гласів після поданих тонів (інтонації) на лірі», тобто навчитися співу і музики [3].

Згодом хлопця забрали рекрутом до австрійської армії, де він прослужив до 1830 року. Біограф, односельчанин І. Капущака, В. Паук повідомляв, що Іван Капущак служив в Угорщині й неодноразово побував у небезпеці. Він дослужився до військового чину фельдфебеля, вивчив німецьку мову, умів нею читати і писати [5].

Повернувшись із війська, 23-річний юнак одружується з місцевою дівчиною Анастасією з роду Бугерів у Ляхівцях і стає сільським дяком. Від цього шлюбу народилося двоє дітей – син Семен та дочка Марія. У той час Іван Капущак займається власним господарством. 2 вересня 1849 року помирає його дружина, і він 19 червня 1850 року одружується вдруге з Анастасією з роду Стріланів. Від цього другого шлюбу було в нього четверо дітей: три сини – Василь, Олекса, Онуфрій і дочка Олена [1].

На той час 33-річний Іван Капущак був досвідченою людиною, яка пережила та побачила за свій вік багато. Як згадували сучасники, Іван Капущак був середнього зросту, міцно збудований, чорнявий, з гарним виразом обличчя. Волосся мав довге, спадало йому на плечі, погляд пронизливий (Рис. 3).

Усім своїм виглядом він ніби висловлював протест проти несправедливості. Біограф В. Паук на основі спогаду сина Миколи пише, що Іван був дуже енергійний, «слово його було муром». Давав

Рис. 3. Іван Капущак

мудрі поради, мав великий вплив у селі, часто любив примовляти: «Дурню, чого ся смутиш – три дні не їж і весело дивись» [2].

У цей час до села доходили різні новини про політичні події того часу. Серед них найбільше зацікавлення викликали повідомлення про повстання селян 1846 року в Галичині. В архівах зустрічаються відомості, що Іван Капущак 1847 року часто зустрічався з робітниками солеварень у Солотвині, де мав прихильників серед тих, що виступали проти кріпосників, лихварів та солеварної адміністрації. Наростання антифеодальної боротьби селян, спрямованої проти кріпосницьких відносин, стало однією з причин революції 1848 року, відлуння якої дійшло до Галичини і висунуло Івана Капущака на посла до австрійського парламенту [2].

Під натиском антифеодальної боротьби селян, яка особливо активізувалася після грізного селянського повстання 1846 року в Галичині, 22 квітня 1848 року з'явився циркуляр галицького намісництва про те, що з 15 травня 1848 року «всі панщизняні роботи і підданські данини скасовані за винагороду в майбутньому за рахунок держави» [10].

Отже, страх перед можливістю нового селянського повстання примусив правлячі кола Австрії скасувати панщину в Галичині «згори» майже на 5 місяців раніше, ніж в інших провінціях монархії. Проте це не задовольняло селян, які ще були позбавлені користування пасовищами та лісами. Вони виступали проти всяких викупів селянських повинностей.

Ці болючі для селян питання мали вирішувати на засіданні першого австрійського парламенту (рейхстагу), який уряд запланував провести влітку 1848 року. Основними виразниками їх стали селянські депутати, котрих від Богородчанщини представляв простий селянин із Ляхівців Іван Капущак.

Цікаво проходили вибори посла до австрійського парламенту в Солотвинському повіті. На 50 тисяч місцевого населення право обирати посла мали 103 виборці. Із них 81 від селян та ремісників, 11 – попів, 11 – урядовців і 1 від орендаря. 14 червня 1848 року в Солотвино прибули всі виборці. Виборча комісія складалася з 8 осіб – священник Андрій Дуткевич, голова, слюсар із Богородчан Андрій Гуменюк, секретар, селяни Іван Капущак із Ляхівців, Павло Балабан із Старого Лисця, війт із Лисця Микола Величковський, священник Іван Поромбальський з Опришківців – члени комісії.

Після вступної промови голови почалися висування кандидатури на посла. Звичайно, А. Дуткевич хотів сам бути обраним. Його підтримували члени

Богородчанської руської ради, зокрема її секретар Т. Глинський, який запропонував кандидатуру Дуткевича. Йому вдалося схилити на свій бік деяких селянських виборців. Уже були роздані виборчі бюлетені, проте повітовий комісар поліції перервав засідання на дві години. Селяни-виборці, яких було значно більше, за цей час між собою порадилися та проголосували за селянина Івана Капущака. Під час підрахунку голосів виявилося, що за нього проголосувало 57 виборців, а за Дуткевича – 39 виборців, решта 7 голосів отримали інші кандидати.

«Голос дали за хлопа з Ляхівців», – так характеризував обрання Івана Капущака депутатом до австрійського парламенту секретар відділення Богородчанської руської ради 16 червня 1848 року Т. Глинський [10].

Хоч вибори були двоступеневі, що давало офіційній владі великі можливості для антидемократичних комбінацій, проте селяни – основна маса виборців більшості округів – віддавали свої голоси за кандидатів-селян, розраховуючи, що тільки вони зможуть захищати в парламенті їхні інтереси. Як не намагалася польська шляхта не допустити до парламенту представників українського населення і передусім селян, останні всіма силами боролися за право участі в роботі рейхстагу своїх народних представників. І ця боротьба увінчалася перемогою. Зі ста депутатів до рейхстагу з Галичини було обрано 25 представників українського населення, у тому числі 14 селян із Галичини та Буковини, що свідчило про велику політичну активність сільських громад [2].

Селяни покладали мало надій на представників духовенства, яке залишалося полохливим щодо соціальних та політичних вимог, а тому висували до парламенту своїх найбільш активних односельчан. Це добре видно з передвиборчої кампанії в Богородчанському окрузі, де керівник місцевого відділення руської ради Т. Глинський хотів (не без підтримки духовенства Львівської центральної руської ради) протягнути в депутати нічим не примітного попа Дуткевича. Проте місцеві селяни та робітники солотвинських солеварень не погодилися на цю кандидатуру та вибрали із-поміж себе малозаможного й активного селянина Івана Капущака, який уже на той час був відомим і популярним не лише в Богородчанах.

Із донесення секретаря Богородчанської руської ради Т. Глинського в Головну руську раду до Львова від 16 червня добре видно, як наполегливо селяни обрали послом свого довіреного представника. «Причиною спізнення мого донесення, – писав той же Т. Глинський, – були вибори, вперед на виборців, тепер на депутованого, а я приймив'єм промовити на виборців, аби вибор на нашого ксьондза, дзєкана скерувати і було би ся провело, бо вже щодо селян були склонили дати свій голос за ксьондза Дуткевича. Коби був комісар не хибив, же по роздаванню виборцям карток казав їм аж за дві години приходити. Хлопи, котрі вже були приобіцяли дати голос за Дуткевича, пішовши межи других, прилучилися з ними і дали голос за хлопам з Ляхівців Івана Капущака, котрий був фельдфебелем і умів по-німецьки говорити, читати і писати» [10].

З цього лаконічного донесення мало відомо, як селяни за ці дві години змогли так успішно обговорити свою кандидатуру та домогтися висунути її в депутати. Напевно, на цьому зібранні

порушувалися цікаві питання в інтересах селян, але вони залишилися таємницею для нас. Одне можна констатувати, що селяни наполягали вибрати саме такого посла, який би міг відкрито захищати в дебатах парламенту їхні інтереси. Їм тут значно допомагали й радили робітники солотвинських солеварень, з якими обраний посол Іван Капущак зустрічався ще в 1835 і 1837 роках і мав серед них своїх прихильників.

«Дебати промовляв один руський селянин», – писав про виступ в австрійському парламенті Івана Капущака у праці «Панщина та її скасування 1848 року в Галичині» Іван Франко [8].

Обраний волею селян Богородчанщини Іван Капущак вирушив із Ляхівців до Відня. Він прибув у Станіслав і звідти виїхав до імперської столиці, куди прибув 20 липня. За повідомленням сучасників, Іван Капущак приїхав на першу сесію парламенту в білому сіряку з тоненького офіцерського сукна, гарно вишитого шовком, і суконних шароварах, впущених у кордовані чоботи. За іншими спогадами, був він вбраний у довгу білу сорочку, білі штани, взутий у ходаки, а зверху сіряк з овечого сукна, на голові – шапка-баранка [2].

На той час з'їхалися на засідання парламенту депутати з усіх провінцій Австрії, у тому числі й 14 селянських послів. Серед них був і відомий керівник народного руху на Буковині Лук'ян Кобилиця. Тут Іван Капущак познайомився з прогресивно налаштованими послами і, зокрема, віденськими студентами.

22 липня 1848 року австрійський парламент розпочав роботу. Після вступного церемоніалу почалися дебати в рейхстазі. Започаткував їх австрійський депутат Ганс Кудліх, який, за словами Івана Франка, «поставив внесок, аби панщина була знесена і по всіх інших австрійських краях». «В сеймі, – пише далі Франко, – розпочалися довгі і дуже бурхливі наради над Кудліховим внеском. Щоправда, за задержання панщини ніхто вже не наважувався промовляти, але про право відшкодування за панщину та панські данини говорили більш як місяць» [8].

І ось 17 серпня головуючий надав слово селянському послові від Богородчанщини Іванові Капущаку. Він піднявся на трибуну і від імені двохмільйонного поневоленого феодально-кріпосницькою системою галицько-буковинського селянства вперше в історії Європи почав «хоч ламаною, але для усіх зрозумілою німецькою мовою» свою історичну промову [8].

«Високий сойме, – почав із деяким хвилюванням виступ Іван Капущак. – Хочу говорити про відшкодування у Галичині й Шлезьку. Вічна справедливість вимагає, аби кожний, хто віддає щось проти своєї волі, дістав за те відшкодування. Але воно так само вимагає, аби кожний, хто користується чимось безправно, дав відшкодування за ту безправну користь. В якім положенні нашу дідичі в Галичині, се видно буде ось і чого. Дідичі мали по закону жадати від нас панщини – безперечно. Але чи досить їм було того? Ні і ще раз ні! Коли ми замість 100 днів мусили робити 300, коли ми мусили робити три, чотири або й усі дні в тижні, а дідичі числив нам се тільки за один день, – то прошу вас, мої панове, хто тут має платити відшкодування: хлоп чи дідич? «Ба, – говорять, – дідич обходився з хлопом ласкаво». Се справді правда! Але то була так ласка, що коли хлоп напрацювався цілий тиждень, то в

неділю у свята мав від пана трактамент. Хлопа замикали в кайдани, запирали у стайні, аби на другий тиждень вчасніше приходив на роботу. І за се мають дідичі дістати відшкодування? Далі говорять: «Шляхтич людяний». І се правда, бо він змученому панщизнякові давав охоти ботогами. Коли хто жалувався, що має слабку худобу і не може приїхати, то які слова мусив чути? «Запряжи сам себе і свою жінку!» або: «Циркуле, вигони його!» І за се добро мають ще бути відшкодовані? Ні! В кінці говорять: «Дідичі нам, хлопам, подарували панщину». Але що ж то за дарунок, коли за нього береться потім відшкодування? Та я й не бачу того дарунку. Коли то нам подарували? Чи може в 1846 році? Чи сього року в січні? Чи 8 або 9 марта? Ні! Аж 17 квітня, коли сини німецького народу за наші права віддали в жертву своє життя. Їм ми повинні висказати подяку і добротливому цісареві, що прихилився до справедливої просьби свого народу. (Оплески). Прошу високого сойму, за що маємо їх відшкодувати? Їх дар прийшов пізно. Є нас тут сто на доказ, як то нас уважили не за людей, не за підданих, не за хлопів із Галичини й Шлезька, а за панщизняні машини, за невільників, за найнижчу верству людей. За 300 кроків від панського палацу ми мусили знімати шапку, а коли бідний селянин хотів чого від пана, то мусив дати євреєві «куку в руку», бо єврей мав право говорити з паном, а бідний хлоп ні! (Оплески). Коли бідний хлоп хотів вийти по сходах панського двору, то говорено йому: «Лишися надворі, бо забрукуєш палац!» Бо хлоп смердить, пан не може того знести в своїм покою. І за кожне таке знущання ми маємо тепер давати відшкодування? Я думаю – ні! Батоги й канчуки, що обвивалися довкола наших голів і нашого струдженого тіла, се нехай вистарчає їм, се нехай буде їм відшкодування!» [2].

За твердженням очевидців-депутатів, після промови Івана Капущака в усній парламентській палаті, за винятком польських послів-панів, зірвалася довготривала буря оплесків. Промова селянина з Ляхівців прозвучала як гнівне звинувачення усій кріпосницькій системі [2]. Крім промови в парламенті, Іван Капущак на 20-му засіданні рейхстагу 12 серпня 1848 року вніс від селянських депутатів пропозицію, щоби зі скасуванням феодальних повинностей зберегти право селянам використовувати дерево з лісів не лише для домашнього вжитку, а й громадських потреб.

Промова Івана Капущака була опублікована у Відні 1848 року в протоколах засідання австрійського рейхстагу німецькою мовою. Уперше українською її переклав Іван Франко через 49 років, тобто 1897року, надрукувавши її в історичній праці «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині (Львів, 1898 р. з нагоди скасування панщини в Галичині)». Вдруге ця промова в перекладі українською мовою опублікована в збірнику документів і матеріалів «Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772–1849)» в Києві 1974 року [8].

Доречно вказати, що промова Івана Капущака перегукується з його антикріпосницькими висловами. Коли ляховецький селянин таврував феодалів та їх покровителів у парламенті прикладами злочинів поміщиків над селянами, то буковинський проводир ще далеко до обрання його послом, 11 грудня 1844 року, на одному з допитів пояснював причину селянського заворушення в Руську-Кимполунгському окрузі на Буковині

здирством непосильних податків, забороною користуватися лісами, надмірними данинами. Л. Кобилиця пояснював селянам, що вони сильніші від поміщиків. «Громадяни Русько-Кимполунгської округи, – говорив він, – повинні вважати себе сильними, як скеля, а дідичі є домініальні та крайові урядовці – це вода, що протікає біля цієї скелі. Вони разом із своєю урядовою службою потечуть, як протікає вода, а скеля лишається непохитною» [9].

Виступ Івана Капущака був одним із перших у Європі, коли просте селянство волею революції примусило габсбурзьку монархію допустити до участі в парламенті тих, чиїм трудом віками наживалися панівні феодальні верхи абсолютистських монархічних держав [10].

Виникає питання: коли і як готувалася така антикріпосницька промова? Реакційно настроєні посли парламенту, ревні захисники поміщиків, намагалися твердити, що ледь не сам граф і губернатор Галичини Стадіон підготував цей виступ. Однак не викликає сумніву, що, обираючи свого посла, селяни Ляхівців і робітники солотвинських солеварень – вихідці із сіл Богородчанщини – спільно склали цей виступ, у який вклали всі свої вікові болі, бо саме вони, замучені проклятою панщиною, з ненавистю ставилися до своїх кровопивців – поміщиків [2].

Іван Франко цитує слова німецького дослідника Сахера: «Жодна промова в часі довгої дебати над знесенням панщини й відшкодовування не зробила такого могучого враження, як оті слова простого галицького селянина. Від першого до останнього слова тут не було простої балачки, а тільки правда, мужський гнів: обурення й ненависть мільйонів проривалися з кожного речення» [8].

Виступ Івана Капущака знайшов відгук на сторінках тогочасної преси кількох європейських країн, у тому числі в Австрії та Німеччині. Якщо проглядати галицьку пресу того часу, то видно, як вона, з одного боку, старанно приховувала від народу виголошену промову прикарпатського трибуна, а з іншого – у лаконічних повідомленнях згадувала тенденційно або намагалася знеславити Івана Капущака. Так, наприклад, газета «Дзеннік народови», вдаючись до лайки, називала промову Івана Капущака «маячнею». Ворожо налаштовані до справедливого вирішення аграрного питання депутати від поміщиків, зокрема Ф. Смолька, Л. Борковський, М. Дилевський, взялися захищати злочини галицьких поміщиків, силкувалися ослабити враження від промови Івана Капущака. У листах із Відня виступ народного трибуна вони називали «гидким памфлетом на галицьку шляхту» [2].

Пропозицію Івана Капущака не давати викуп поміщикам підтримувало депутатське представництво селян у парламенті. Натомість шляхетські депутати, захищаючи поміщицькі інтереси, висунули пропозицію скасувати феодальні повинності лише за викуп. А оскільки їх було більше в парламенті, то коли 29 серпня 1848 року це питання поставили на голосування, парламент більшістю ухвалив скасувати феодальні повинності за викуп поміщикам, дві третини якого мали виплачувати селяни, а одну – держава.

За звільнення селян поміщики Східної Галичини одержали великий викуп – 58,9 млн. гульденів (145,6 млн. тодішніх карбованців), головний тягар якого

впав на плечі місцевого населення. За законом у власність східногалицького селянства перейшло менше половини земельних угідь краю. У власності поміщиків зосталися майже всі ліси та пасовища. Ось чому селяни Східної Галичини, у тому числі й на Прикарпатті, у другій половині XIX століття так активно боролися за право користуватися лісами й пасовищами. У Центральному історичному архіві міста Львова (ф. 146, оп. 64, спр. 600–615) збереглися матеріали про боротьбу богородчанських громад за користування лісами та пасовищами, у яких активну роль відіграв народний трибун Іван Капущак.

Отже, антикріпосницька промова Івана Капущака мала резонанс у європейських країнах. Саме вона стала поштовхом до скасування феодальних повинностей у Галичині.

Після придушення революції та розпуску віденського парламенту в 1849 році розчарований, але нескорений народний захисник Іван Капущак повернувся в рідне село Ляхівці. Він не припинив громадської діяльності на користь односельчан. Дещо змінилося в його особистому житті. 1851 року померла його друга дружина. Іван Капущак одружився втретє з 30-річною Ганною Венгерчук із Солотвино. Від цього шлюбу народилося 6 дітей: п'ять хлопців – Микола, Федір, Іван, Андрій, Михайло і дочка Параска.

У 50-х роках Іван Капущак, уже відомий на Богородчанщині колишній посол, розгортає значну громадсько-освітянську роботу в Ляхівцях, чим здобуває великий авторитет та пошану серед односельчан. Іван мав у селі великий вплив. Скажімо, коли односельці збиралися на забаву і хтось починав бешкетувати, то, побачивши його, розходилися, промовляючи: «Тихо, бо Капущак іде». Саме він спричинився до організації першої народної школи в селі та був її перший учителем [3].

Найважливішим для нього було виховання власних дітей. Кожного сина відправляв до школи і навчав якогось фаху: двох синів – Олексу й Онуфрія – ковальства, а Василя – ткацтва. Сини служили у війську, Семен і Василь брали участь у прусько-італійській війні [1].

Найбільше Іван Капущак прислужився громаді, захищаючи її права на ліси та пасовища, коли був 10 років (1854–1864) на посаді громадського писаря. Уміючи писати й читати урядовою німецькою мовою, складав селянські скарги. Саме він сприяв Богородчанській домінії в боротьбі за право користуватися поміщицьким лісом. Від імені громади Ляхівців писав петиції і в Галицьке намісництво, і Надвірнянську канцелярію на місцевих поміщиків. На одній з таких петицій від селян Ляхівців та Саджвави, де вони вимагали права на ліси і пасовища, стоїть підпис, чітко й каліграфічно виведений Іваном Капущаком [1].

У 1859 році пожежа знищила його майно. Згоріли хата, стайня і стодола. Відтоді народний трибун зубожів і проживав у тяжких матеріальних умовах. Його здоров'я було підірване тяжким кріпосницьким життям. 17 жовтня 1868 року він помер в убогій сільській хатині в присутності родини та селян.

Свого захисника урочисто ховала вся громада Ляхівців, мешканці навколишніх сіл. 1938 року з нагоди 90-річчя виступу Івана Капущака в парламенті й 70-річчя від дня його смерті односельчани Ляхівців впорядкували могилу. Вони

провели мітинг пам'яті на честь свого трибуна. Місцевий краєзнавець та учасник цього мітингу Дмитро Онкалюк у спогадах писав: «В 1938 році наші громадяни села Ляховець догадалися за свого посла Капущака Івана і поклали йому цементовий надгробок та виписали його ім'я золотими літерами. Але за те, що організований був похід у честь посла та були промови на цвинтарі коло надгробка, то заплатили штраф» [2].

Багато років минуло від його смерті, але мешканці села не забули свого народного трибуна, вони свято оберігають пам'ять про Івана Капущака, який у далекому минулому боровся за поліпшення соціального становища односельчан.

Управління Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури винесло рішення встановити на батьківщині Івана Капущака художньо-меморіальну таблицю з пам'ятним написом: «Тут жив і боровся за селянську волю народний трибун Іван Капущак. 1807–1868 рр.».

Отже, хоча «весна народів» 1848 року не дала бажаного результату поневоленим народам Австрійської імперії, але Іван Капущак не розчарувався, не опустив руки, а, навпаки, засукавши рукава, взявся за поширення освітнього процесу в рідному краї.

Висновки. Аналізуючи суспільно-політичну ситуацію першої половини XIX ст., ми зібрали та систематизували інформацію про першого парламентаря з Богородчанщини.

Отримана інформація дала змогу краще зрозуміти соціально-економічне становище населення того часу, відчути всі проблеми, які воно переживало. Суспільство, у якому зростав молодий парламентар, швидше за все, не мало шансу проявити себе. Але він як сильна та харизматична особистість зумів згуртувати навколо себе людей та підняти їх на боротьбу за власні права.

Іван Капущак не шукав вигоди у діяльності, пішов усупереч системі. Свідченням його палкого бажання змінити долю простого селянина була промова у віденському парламенті. У той час, коли більша частина місцевого населення в краї була неосвіченою, він стукав в усі двері чиновницького апарату. Для нього на першому місці був селянин – людина, а не гроші чи влада. Високий політичний злет не засліпив його. Навпаки, він чітко усвідомив свою роль та покликання всього життя – боротися проти несправедливості та поневолення, ополячення та онімечення місцевого населення, тому навіть після завершення революційних подій 1848–1849 років він далі провадив культурно-просвітницьку роботу на малій батьківщині. Односельці до сьогодні пам'ятають про віденського парламентаря, цінують його внесок у політичний та культурно-освітній розвиток рідного краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Альманах Станиславівської землі.* Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. Т. 2. 900 с.

2. Грабовецький, В. Капущак у парламенті. *Жовтень.* 1988. № 8.

3. Грабовецький, В. *Нариси історії Прикарпаття.* Івано-Франківськ, 1992. Т. 1–3. 464 с.

4. *Історичні постаті Галичини XIX–XX ст.* Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1961. 247 с.

5. Мельничук, Я. С., Стеблій, Ф. І. Трибун поневоленого люду І. О. Капущак.

Український історичний журнал. 1968. № 10. С. 109–111.

6. Стеблій, Ф. І. Капущак Іван Олексійович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ, 2007. Т. 4: Ка – Ком. 528 с.

7. Стеблій, Ф. І. Селянська реформа 1848. *Енциклопедія історія України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України. Київ, 2012. Т. 9. С. 518.

8. Франко, І. *Панщина та її скасування 1848 року в Галичині.* URL: https://www.i-franko.name/uk/History/PanschynaTaJijiSkas.html (дата звернення: 03.01. 2025).

9. Франко, І. Лук'ян Кобилиця. Епізод із історії Гуцульщини в першій половині XIX в. *Записки НТШ.* 1902. Том 49. С. 248–288. URL: https://www.i-franko.name/uk/History/LukjanKobylycja.html (дата звернення: 03.01.2025).

10. Чорновол, І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів, 2010. С. 132–133.

REFERENCES

1. *Almanac of Stanislaviv Land.* New York–Toronto–Munich, 1975. Vol. 2. 900 p. [in Ukr.]

2. Hrabovetskyi, V. (1988). Kapushchak in Parliament. *Zhovten*. No. 8. [in Ukr.]

3. Hrabovetskyi, V. (1992). *Essays on the History of the Carpathian Region.* Ivano-Frankivsk, Vol. 1–3, 464 pp. [in Ukr.]

4. Historical Figures of Galicia in the 19th–20th Centuries. (1961). New York–Paris–Sydney–Toronto, 247 pp. [in Ukr.]

5. Melnichuk, Ya., Steblii, F. (1968). Tribune of the Oppressed People I. O. Kapushchak. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), No. 10., pp. 109–111. [in Ukr.]

6. Steblii, F. (2007). Kapushchak Ivan Oleksiiovych. *Encyclopaedia of Ukrainian History*: in 10 Volumes. Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, Vol. 4: Ka – Kom. 528 p. [in Ukr.]

7. Steblii, F. (2012). Peasant Reform of 1848. *Encyclopedia of Ukrainian History*: in 10 volumes. Institute of History of Ukraine. Kyiv, Vol. 9, 518 p. [in Ukr.]

8. Franko, I. *Serfdom and its Abolition in 1848 in Galicia.* [online] Available at: https://www.i-franko.name/uk/History/PanschynaTaJijiSkas.html [Accessed 03 Jan. 2025]. [in Ukr.]

9. Franko, I. (1902). Lukian Kobylytsia. An Episode from the History of Hutsulshchyna in the First Half of the 19th Century. *Notes of the Shevchenko Scientific Society.* Volume 49, pp. 248–288. [online] Available at: https://www.i-franko.name/uk/History/LukjanKobylycja.html [Accessed 03 Jan. 2025]. [in Ukr.]

10. Chornovol, I. (2010). *199 Deputies of the Galician Sejm.* Lviv, pp. 132-133. [in Ukr.]

Summary

IVAN KAPUSHCHAK — THE FIRST PEOPLE'S PARLIAMENTARIAN OF GALICIA

Stefania BUKATIUK
10th grade student at Oleksa Hirnyk Lyceum No. 1
of Bohorodchany Village Council

Artur REPESHKO
History and Law Teacher
at Oleksa Hirnyk Lyceum No. 1 of Bohorodchany Village Council
email: arturrepesko6@gmail.com.com

Relevance of the research. While studying the pages of history for the 18th–20th centuries, we have repeatedly learnt about these periods through the lens of individual figures. The role of the individual in history is often underestimated. Everyone has heard the names of famous leaders of public opinion who decided the fate of states. At the same time, living in a village or city, we often do not know about the outstanding people of our land. Moreover, their role in the history of the Motherland is often not fully understood. One such leader of public opinion was Ivan Kapushchak, a resident of the Bohorodchany region, a people's tribune who was not afraid to go against the system and stand up for the enslaved people. The relevance of the study is to prove the thesis that even one person can change history. Ivan Kapushchak became exactly the person who made maximum efforts to improve the lives of the people of Galicia.

The **purpose** of the article is to analyze the contribution of Ivan Kapushchak to the establishment of parliamentarism and the development of public education in his native land.

Conclusions. Analyzing the socio-political situation of the first half of the 19th century, we collected and systematised information about the first parliamentarian from the Bohorodchany region. The information obtained made it possible to better understand the socio-economic situation of the population of that time and to feel all the problems that it was experiencing. Ivan Kapushchak did not seek benefits in his activities, he went against the system. His speech in the Vienna parliament evidenced his ardent desire to change the fate of a simple peasant. He actively engaged with the bureaucratic apparatus during a time when most of the local population in the region was illiterate. For him, the peasant was in the first place – a person, not money or power. A high political rise did not blind him. On the contrary, he clearly understood his role and calling throughout his life – to fight against injustice and enslavement, Polonisation and Germanisation of the local population, so even after the end of the revolutionary events of 1848–1849, he continued to carry out cultural and educational work in his small homeland. His fellow villagers still remember the Viennese parliamentarian and appreciate his contribution to the political, cultural and educational development of his native land.

Keywords: Austria-Hungary, Galicia, "Spring of Nations", 1848, Ivan Kapushchak, parliamentarism, peasant issue.

УДК 796.332 (477)
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.337710

СТЕПАН ЧУБЕНКО: «ФУТБОЛ ДЛЯ МЕНЕ – БІЛЬШЕ, НІЖ ЖИТТЯ. І БІЛЬШЕ, НІЖ ЖИТТЯ, – ЦЕ УКРАЇНА»

Герман ОЛЬХОВСЬКИЙ
учень 11 класу Опорного закладу загальної середньої освіти «Лідер»
Краматорської міської ради Донецької області

Ірина МЕЛЬНИК
вчителька української мови та літератури, керівниця гуртка «Крок до науки»
Опорного закладу загальної середньої освіти «Лідер»
Краматорської міської ради Донецької області
email: melnykirynka77@ukr.net

Анотація. *Простежено формування особистості юного краматорського героя Степана Чубенка, його участь у проукраїнських акціях у листопаді 2013 року – липні 2014 року та її наслідки. Досліджено, як ці події сприйняли мешканці Донецької області, зокрема міста Краматорська.*

Ключові слова: *Україна, Євромайдан, Донбас, російсько-українська війна, футбол, патріотизм.*

Постановка проблеми. Розбудова незалежної України неможлива без патріотичного виховання молоді. На сучасному етапі становлення правової демократичної української держави та її інтеграції до ЄС важливим є питання виховання гуманної, духовної, високоморальної особистості – патріота своєї країни. Розвивати правову державу можуть лише громадяни, які люблять свій народ, державу, готові самовіддано розбудовувати її та захищати, які мають людську гідність, національну самосвідомість, знають власні права й свободи та вміють цивілізовано відстояти їх. Виховати таких громадян можна за умови розвитку національної освіти, у якій система виховання та навчання ґрунтується на ідеях української героїчної історії, багатої культури, звичаях народу, поваги до національних символів, знанні рідної мови й літератури, основ українознавства. Головні риси громадянина формуються в юному віці під впливом загальнонародних цінностей, у взаємодії особистості з родиною, школою та різноманітними колективами. Справжній патріот не обмежується пасивною любов'ю до Батьківщини. Він активно працює задля блага свого народу, примножує його багатства, захищає Вітчизну навіть ціною власного здоров'я та життя.

Мета роботи – дослідити становлення особистості юного краматорського героя Степана Чубенка, його участь у проукраїнських акціях у листопаді 2013 року – червні 2014 року та її наслідки.

Аналіз джерел та методологія досліджень. Представлене дослідження в основному спиралося на метод усної історії, що формує позитивну мотивацію до вивчення історії повсякдення й регіональної історії, розвиває певні дослідницькі та комунікативні навички

© Ольховський Г., Мельник І.

дослідника. Зібрані нами усні свідчення мали на меті відбір та аналіз матеріалів, які відображають погляди, ідеї та переконання С. Чубенка та його батьків, зокрема матері Сталіни В'ячеславівни. У науковий обіг були введені інтерв'ю, записані зі Сталіною Чубенко, документи, світлини з родинного архіву. Перше інтерв'ю зі Сталіною Чубенко за участю Германа Ольховського та Ірини Мельник було записано на диктофон під час відеозустрічі 23.11.2024 року. Подальше спілкування в грудні 2024 р. зі Сталіною Чубенко відбувалося через мобільний додаток «Rakuten Viber Messenger». Сталіна В'ячеславівна подарувала нам примірник збірки свого сина. Дослідження спирається на офіційні документи, наукову й публіцистичну літературу, інтерв'ю та фотодокументи учасників подій та знайомих С. Чубенка.

Виклад основного матеріалу. Степан Чубенко з'явився на світ 11 листопада 1997 р. у місті Краматорську Донецької області. Його мати Сталіна В'ячеславівна народилася у Магадані. У 1992 році в Слов'янську вона познайомилася з майбутнім чоловіком Віктором. З 1993 року молоді люди стали жити в Краматорську. У подружжя народилися старший син Андрій і молодший Степан. Сталіна В'ячеславівна – учитель у Краматорській школі. Віктор Степанович, уродженець Краматорська, усе життя пропрацював на залізниці. Обидві родини Степана Чубенка мають козацьке коріння. Пані Сталіна розповіла нам: «Мій дідусь по маминій лінії Пересадило – з Ростовської області. А бабусю переписали вже на Пересадилову, як і маму. Думаю: чому я так Україну люблю? Та в мене ж українське коріння, у мене ж кров українська! Стьопу назвали на честь мого свекра Степана. Він жив у Краматорську, помер у 2008 р., коли Стьопі було 11 років» [9].

Яким був Стьопа, чим захоплювався, про що мріяв? Про це він написав у 9 років: «Знакомьтесь, это я! Белобрысый, веселый, общительный, не всегда послушный. Имя у меня интересное – Степа. Так зовут и моего дедушку. Считаю, что мужчина должен быть сильным, поэтому уже три года серьезно занимаюсь греко-римской борьбой. В свободное время очень люблю играть в футбол, являюсь фанатом команды

Степан Чубенко (11.11.1997–29.07.2014).
Джерело: сімейний архів батьків С. Чубенка

«Шахтер», езжу на футбольные матчи, мечтаю стать футболистом, и еще я очень люблю свою семью» [14, с. 43].

Навчався Степан Чубенко у місцевій школі № 12, у якій викладала його мати. З шести років займався греко-римською боротьбою, був призером обласних змагань. Хлопець брав активну участь у шкільних заходах, писав вірші й прозу. Він мав акторські здібності, готувався зіграти на сцені роль у спектаклі Народного театру книги «Еспада». Степан – переможець і призер конкурсів «Читання без кордонів», «Кращий читач року», «Створи шедевр», «Творча юнь Донбасу», «Безпека в житті – життя в безпеці», марафону «Мій внесок у скарбничку добрих справ». Хлопець створив у Краматорську Лігу КВК і в складі команди захищав честь міста в Кременчуці, Сєвєродонецьку та в інших містах України. Мати так охарактеризувала свого сина: «Згусток енергії. Енерджайзер. Стьопа – це коли буває неспокійно, але сумно – ніколи» [9]. Хлопець написав про себе: «Но зато я умею летать. Пусть не ангел, зато во плоти» [14, с. 14].

Степан захоплювався літературою,

Сталіна та Віктор Чубенки. Джерело: URL: https://styler.rbc.ua/ukr/voyna/istoriya-materi-samogo-yunogo-patriota-pogibshego-1546026172.html

психологією, історією України, зокрема діяльністю УПА. «Я, мабуть, політологом буду», – казав мамі. З ним було дуже цікаво. Багато читав. У санаторії, за словами мами, його називали «читаючим хлопчиком». Іноді Степан заходив до каплички Пантелеймона Цілителя біля школи. Хлопець товаришував зі старшими. Разом із друзями Стьопа взяв шефство над дитячим будинком «Антошка». Мати пригадує: «Він дуже переживав за цих діток, не розумів, як можна було їх залишити у дитячому будинку. Я

С. Чубенко — воротар ФК «Авангард». Джерело: сімейний архів батьків С. Чубенка

йому кажу: «Може, тобі піти працювати туди?». А він каже: «Та я їх всіх всиновлю!» [9].

На питання, як Степан став футболістом, Сталіна Чубенко відповіла: «Стьопа змалечку грав із м'ячем на галявині біля дому. Фанатом став, тому що проходив якийсь чоловік, побачив, як він грає, і сказав: «Хлопче, ти так добре граєш! У тебе велике майбутнє. Ти будеш футболістом». Так Стьопа став фанатом ФК «Шахтар», оскільки чоловік цей очолював фанівський рух. Спочатку син бігав на полі, потім став воротарем» [9].

Степан у творі «Професія моєї мрії» писав: «Для мене професія мрії – це футболіст. Я вже досить довго граю в футбол і стою на воротах за ФК «Краматорськ». Раніше я грав у ФК «Авангард» та ДЮФК. Футбол з дитинства є для мене однією з найбільш важливих речей у житті. Мене приваблюють загострення пристрастей, азарт і... солодкий смак перемоги. Бувають і поразки, але їх потрібно пережити і йти далі…» [14, с. 49]. Юнак обіцяв батькам перевезти їх до Італії, коли буде грати за один із найвідоміших клубів. Навчаючись у 8 класі, Степан написав, що його прикладом для наслідування є Даріо Срна – футболіст «Шахтаря». На стіні в кімнаті Стьопи висів прапорець з автографом воротаря «Шахтаря» Андрія П'ятова, який він трепетно зберігав.

Степан дуже любив життя, рідних, школу, однокласників, футбол, українську мову, Краматорськ, Батьківщину. Розповідав матері, що в нього є два ангели на плечі: один – білий, другий – чорний. «Білий каже: «Стьопо, ти вже дорослий, ти ж уже поводь себе відповідно, щоб за тебе не було соромно». А чорний каже: «Та кого ти слухаєш? Ти молодий пацан. Бери від життя все!» [9].

В одній зі своїх поезій у пошуках відповіді на питання: «У чому сенс життя?» – ліричний герой, яким є сам юнак, спочатку звертається до Христа. Він отримує таку відповідь: «Я дал всем людям жизнь, чтобы любить… Тебе же, милый друг, совет мой: поспеши! Кто знает, что с тобой завтра случится?» [14, с. 11]. Потім ліричний герой спускається до царства темряви, де люди сповнені мук. Біс говорить до нього: «Вот сущность всех людей. Вы продаетесь за коробочку конфет. И мне, смотря на вас, становится смешно. В чем смысл жизни? Поищи-ка сам – Он не приходит к дуракам» [14, с. 12]. Далі юнак бачить дівчину, яка веде малюка й годує хлібом, на який він дав їй гроші, і дякує йому. І, нарешті, ліричний герой знаходить відповідь на своє питання: «Я понял, что у каждого свой путь. И на пути на этом нужно всем добро дарить. Я понял: свое сердце нужно для людей открыть» [14, с. 12].

У творі «Я люблю тебе, життя!» Стьопа писав: «Звичайно, життя прожити – не поле перейти. На цій вибоїстій дорозі нас чекають і радість, і розчарування. Але йти вперед потрібно. Не пасуючи перед труднощами, долаючи перешкоди, виправляючи допущені помилки. Потрібно жити, прагнучи до вищого, кращого, світлішого… Я люблю своє життя…» [9].

Пишучи в 7 класі твір про прадідуся, який 1941 року пропав безвісти, Степан ще не знав, що нова війна забере і його зовсім юне життя: «Мой прадедушка по маминой линии, Пересадило Семен, был коммунистом, в начале войны ушел добровольцем на фронт и пропал без вести. Это очень тяжело, не знать, как погиб, где похоронен твой родственник. Поэтому я хожу к Вечному Огню и

говорю «спасибо» своему прадедушке и всем погибшим воинам за мирное небо над головой, за то, что у нас есть своя страна, свой родной язык» [14, с. 44–45].

Сталіна В'ячеславівна розповідає про Степана: «Він веселий, товариський, добрий, з загостреним відчуттям справедливості та патріотизму. Здавалось би, виріс у російськомовному середовищі, а скільки в ньому було любові до українського. Настільки, що він виходив на мітинги, допомагав військовим, які приїхали, щоб не допустити незаконного референдуму, і партизанську діяльність вів» [3]. Степан казав: «У житті є три святині – Бог, батьки та Батьківщина». І жодну із них не можна зрадити. Він довів це у 2014 році, показавши, що захищати Батьківщину можна і без зброї в руках.

Випускник 2009 року Краматорської української гімназії, пластун, свободівець Володимир Попов, старший товариш і друг Степана, розповів, що 14 жовтня 2013 р. ВО «Свобода» планувала провести в Києві «Марш боротьби». В. Попов свідчить: «Була влада диктатора Януковича. Ми, «свободівці», були «на олівці» в міліції, яка нас відслідковувала. Ми переховувалися по парках, міняли машини, щоби тільки зібратися в один автобус, який відвіз би на вокзал чи одразу в Київ. Ми все ж таки зібралися, але автобус зупинили поліцейські. Вони вибігли з машин і розбили вікна. Автобусові вдалося поїхати, але міліція за нами гналася. Ми доїхали до вокзалу в Ізюмі, стрибнули в останній вагон потяга і відправилися в Київ. Вже тоді було зрозуміло, яку ми маємо владу в країні: людей не хотіли пускати в Київ на марш» [10]. Володимир Попов разом зі Степаном були на «Марші боротьби» в Києві 14.10.2013 р.

21 листопада 2013 року стало початком Революції гідності. Перший мітинг прихильників Євромайдану в Краматорську відбувся 24 листопада. Спочатку зустрічі проходили на центральній площі імені В. Леніна, а вже потім біля пам'ятника Т. Г. Шевченку. Сталіна Чубенко зазначає, що її син залюбки вивчав історію України, співав повстанські пісні. Вона розповіла нам про те, як почалася діяльність її сина як майданівця: «2013 рік. Початок Євромайдану. Я пам'ятаю, що Стьопа почав в інтернеті з учасниками спілкуватися. Не ми, а він нас виховував патріотами. Те, що Україну треба любити, знати її історію, мову і ні в якому разі не зраджувати, не піднімати прапори іншої країни. У нас є світлини, де в 2013 році Стьопка на підвіконня поставив свічку жертвам Голодомору. Завдяки Стьопі я почала читати книги з історії після 14-го року. Коли він приходив додому і бачив, що ми дивимося телевізор, починав розповідати нам про ті події» [9].

Степан спілкувався з друзями, які були на Майдані, дивився весь час новини, переписувався в інтернеті з товаришами. Юнак глибоко переживав події, що відбувалися в Києві. Коли він дізнався про розгін майданівців 30 листопада 2013 року, то так описав свої враження: «Эти ребята стояли мирным митингом, ведь, согласитесь, Украина – страна демократическая, и здесь каждый может сказать свое слово. Они сказали, после чего мы увидели истинное лицо нашей власти. Но ребята не испугались выйти вновь, за лучшим будущим, естественно, это понятие у всех разное, они видели себя в Европе. И вот власти решили второй раз заткнуть рты украинской молодежи, причем заткнуть очень жестко.

Беркут, как с цепи сорвавшийся зверь, рвал и метал всех и вся, никто из этих «озверевших псов» не разбирал, стоит там бабушка или ребенок. Тогда, собравшись с ребятами возле памятника Шевченко в моем городке, решили поехать в Киев, не за Европу, не за оппозицию – за Украинский народ, против бандитской власти» [14, с. 37–38].

За словами Сталіни Чубенко, Стьопа ріс у російськомовному середовищі, писав твори переважно російською мовою, але коли вже повертався з Майдану, говорив з нею телефоном українською мовою з помітним львівським акцентом. Ще в середній школі він писав в одному з творів: «Ми повинні берегти нашу співучу мову, а не забруднювати її та спогануювати. У кожній родині треба взяти за правило прививати у дитини любов до Батьківщини та рідної мови» [14, с. 48].

8 лютого 2014 року біля пам'ятника Т. Г. Шевченку краматорські активісти, з-поміж яких був і Степан Чубенко, організували захід на підтримку Євромайдану. Під гасла «Бандера прийде – порядок наведе!», «Слава Україні! – Героям Слава!», «Слава нації – смерть ворогам!», «Україна понад усе!» до центральної площі міста підійшли ультрас «Авангарду», які розпочали ходу від вулиці Двірцевої. «Мы хотели поддержать Майдан, в свете последних событий и провокаций. Ультрас Краматорска хочет заявить, что не даст мирных активистов в обиду. Ну, и само собой, мы солидарны со всеми ультрасами Украины», – повідомив один із учасників ходи Руслан [12]. Сталіна Чубенко зазначає, що не всі пішли на той мітинг: хто не підтримував, а хто боявся. «Стьопиних друзів забрали в міліцію після цього. Але Стьопу не забрали, бо йому 16 років. Він прийшов сам і сказав: «Я організатор маршу, мої друзі тут і моє місце поруч з ними». Нам зателефонували – ми прийшли. А він сидить… і лекцію з історії України читає, як треба Батьківщину любить і що вони зрадники» [9].

Степан приїхав на Майдан до Києва 16 лютого 2014 року. Разом із побратимами з «Сотні Лева» був на барикадах у Києві. У творі «Евромайдан моими глазами» Степан писав: «Мы с ребятами дежурили около сцены, когда нас начало окружать черное пятно, со сцены

«Ультрас Авангард» на Краматорському Євромайдані (08.02.2014 р.). Джерело: URL: https://www.kramatorsk.info/view/143407

кричали: «Остановитесь, мы же все Украинцы», но было уже поздно. Фактически никакого обмундирования у нас не было – каска и та строительная. Когда «черные» погнали нас под мост, мы пошли, так как думали перебраться на другую сторону, но оттуда нас перекрыли и просто закидывали кирпичами, брусчаткой, стреляли сверху», «19 февраля запомнится мне на всю жизнь… горы трупов, слезы девочек-волонтерок, слезы отцов и матерей, этот день останется навсегда в памяти Украинского народа, как «кровавый день» [14, с. 40]». Побратим Ігор Буксевич казав про Степана: «І я розумів: ось наше нове підростаюче молоде покоління, воістину еліта. Спортивний, добрий, гарно вихований, зі знанням історії».

У лютому в Краматорську була організована панахида за загиблими в Києві краматорцями Сергієм Бондаревим та Іваном Пантелєєвим. В інтернет-виданні «Kramatorsk Post» за 20.02.2024 р. М. Ходушко, повертаючись до подій 2014 року, написав: «Прихильників Майдану та так званих «сторонніков фєдєралізації», які зібралися біля ПКіТ, розділяв кордон міліції. Панахида розпочалася. З боку антимайдану, людей з георгієвськими стрічками, одразу ж полетіли яйця. Найстійкіші майданівці вийшли вперед, щоб прикрити собою священників та фото загиблих на Майдані краматорців». Степан також був учасником проукраїнських заходів, проявляючи свою політичну позицію. 22.02.2014 р. «Ультрас Краматорськ» написав заяву, у якій повідомляв: «… близько 150–200 п'яних тітушек намагалися прорватися до мирних українців… Це п'яне бидло з криками «смерть бандерівцям» виганяли людей з Майдану. Раніше ми робили заяву, що стаємо на охорону Краматорського Майдану, після чого наших хлопців викликали в міліцію, погрожували по телефону, залякували родичів. Але ми не відступимо, ми будемо до кінця з нашим народом, ми не дамо в образу мирних протестантів. Нехай нас не так багато, але ми будемо боротися будь-якими методами» [7].

З 12 квітня по 5 липня 2014 року Краматорськ був окупований проросійськими бойовиками. Сепаратисти захопили у міськвідділу 500 одиниць вогнепальної зброї. Біля захоплених адмінбудівель прихильники ДНР розпочали споруджувати барикади. 16 квітня в Краматорську перебувало близько 300 терористів. 17 квітня громадські активісти та представники проукраїнських сил, з-поміж яких був і Степан Чубенко, організували мітинг «Краматорськ – це Україна!». На нього зібралося понад 1500 містян із прапорами, стрічками, плакатами. Також були українські й іноземні журналісти. Кордон міліції розділяв учасників акції від прихильників ДНР. У той час у місті була Самооборона, деякі учасники з якої стали потім бійцями АТО. Вони готові були дати відсіч агресивному натовпу на протилежному боці вулиці з прапорами т. зв. ДНР.

У травні–червні відбулися бої за звільнення Краматорська. Навіть у дні окупації Степан Чубенко не боявся гуляти з синьо-жовтими стрічками та організував мітинг. Батьки дізнавалися про участь сина в проукраїнських акціях від знайомих. Степан казав однокласницям: «Дівчата, буде війна». Вони відповідали, що бояться, на що юнак говорив: «Не бійтеся, я вас захищу. І зніму з площі денеерівський прапор, і покладу в себе в туалеті». І Степан дійсно зірвав сепаратистський прапор із флагштока. Сталіна

Чубенко розповідала нам: «Поліз на будівлю, і проходив якийсь чоловік. І говорить: «Що робиш?». Стьопа відповідає: «Знімаю». «Ну знімай» – і пішов далі. Очевидно, наш був, проукраїнський, інакше у підвал Стьопа раніше б потрапив. Цей історичний експонат зараз знаходиться в Музеї Степана Бандери в місті Косові на Івано-Франківщині» [9]. Сталіна В'ячеславівна зазначила, що, ризикуючи, її син хотів показати, що тут не всі раді Росії, що тут Україна, що тут будуть чинити опір. За її словами, деякі Степанові речі експонувалися в Національному музеї історії України у Другій світовій війні та в Музеї історії міста Краматорська.

С. Чубенко разом із друзями організовував допомогу українським військовим, поширював містом листівки «Краматорськ – це Україна!». Сталіна Чубенко зазначає, що під час окупації міста він ходив у кофті з написом «Слава Україні!». «Ми кажемо: «Зніми!». А він відповідає: «Кого я маю боятися? Це моя українська земля. Це мій український Краматорськ» [9].

У травні 2014 року Степан із мамою та братом поїхав до Ростовської області на «проводки». Хлопець пробув там менше місяця й повернувся до Краматорська. Сказав мамі: «Я, як щур, ховатися там не буду, поки мої рідні в небезпеці». За словами Сталіни Чубенко, її синові постійно погрожували в соцмережах, «а він зовсім не боявся і аргументовано сперечався з прихильниками «русского мира». У цей час він написав такі рядки: «Я звичайний українець / Який мріє про одне / Щоб мій син, піднявши очі / Бачив небо голубе. Я звичайний українець / І я мрію про одне, щоб на прапорі воліло / Завжди жовте й голубе» [14, с. 17].

У липні 2014 року після погроз від терористів ДНР Степан змушений був виїхати до Києва, де ще застав наметове містечко Майдану. Мати не відпускала сина, казала, що їй спокійніше, коли він поруч. Степан хотів приєднатися до українських добровольчих формувань, але через юний вік його не взяли. 5 липня Краматорськ був звільнений, і батьки попросили сина повернутися додому. Юнак узяв квитки через Донецьк, а не через Харків, але про це не сказав батькам. 23 липня він сів на потяг. Останнє

Листівка про пошук С. Чубенка (липень 2014 р.)
Джерело: сімейний архів батьків С. Чубенка

повідомлення, яке одержала мама Степана, було таким: «Зателефоную пізніше, люблю вас. Стьопчик».

25 липня батькам зателефонував «ополченець». Він сказав, що Стьопу заарештували в Донецьку. Мати поїхала на пошуки сина. Вона дізналася, що Степана затримала контррозвідка МДБ ДНР і відправила в колишню будівлю СБУ. «У нього була проукраїнська позиція, шарф «Карпати», стрічки. Тому почались катування, знущання. А потім його відправили в селище Горбачево-Михайлівка під Донецьком до бандформування «Керч» [9].

Батьки розшукували сина, всюди розвішували світлини Стьопи. Лише одна жінка зателефонувала, хоча у тому селі всі знали, що був убитий підліток. Але будь-що говорити про проукраїнську людину було небезпечно. Вона сказала: «Я медик, мені здається, що вашого сина немає серед живих. Я його бачила, йому відбили нирки» [1]. Ось розповідь жінки-свідка: «В один з днів прийшла в їхнє кубло під назвою штаб. Думала поговорити про дрова. Де ж їх збирати, коли все заміноване?.. Бачу великий стіл, заставлений їжею і пляшками горілки... І серед цих сп'янілих мужиків сидить за столом роздягнений хлопчина. На вигляд – 15–16 років. Світловолосий, з блакитними очима. Тіло в саднах, ноги скручені скотчем, на руках скотч розрізаний. В руках ручка і листок паперу на столі… А хлопчина дивиться і така безпорадність і туга в очах... Ішла додому і вмивалася сльозами. Пізніше побачила в місті світлини, розклеєні на автостанціях. Так дізналася, що хлопця звуть Степаном. З часом, коли в підвал брали місцевих, зрозуміла, чому Степан тримав ручку і що його змушували писати. Це була стандартна процедура – заява служити в армії «ДНР», іти на передову вбивати «укропів» [5].

На долю Степана випали великі муки. Школяра катували дуже жорстоко. «Руки замотані за спиною скотчем, вибиті передні зуби, численні каліцтва та кульові поранення… 5 пострілів, у тому числі й в голову… Але перед тим обличчя закрили футболкою – мабуть, не могли дивитися йому в очі. А ще зняли кросівки – потім ми помітили їх на фото одного з бойовиків. Згодом у нас відбулася очна ставка з одним зі свідків злочину. Він тоді сказав: «Ваш хлопець дуже добре тримався. Він не плакав і не просив про помилування», – розповідає мати [8].

Сталіна В'ячеславівна зустрілася з ватажком і головою ради міністрів терористичного угруповання ДНР О. Захарченком, який пообіцяв знайти сина.

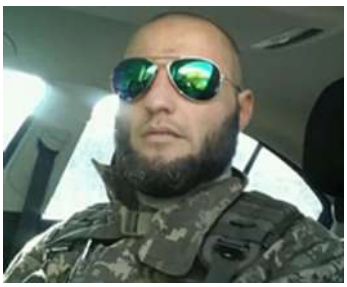

Убивці С. Чубенка — бойовики з батальйону «Керч» В. Погодін, М. Сухомлинов та Ю. Москальов (2014 р.)

Пізніше батьки дізналися, що вбивці 16-річного хлопця – троє бойовиків із батальйону «Керч»: комбат банд-формування Вадим Погодін («Керч»), Максим Сухомлинов («Буба») та Юрій Москальов («Жора»). Під час слідства один зі свідків розповів, як «Керч, Буба і Жора штовхали до траншеї побитого і зв'язаного Степана. Погодін вистрелив з «Макарова» у голову хлопцеві… Двоє інших «добили» його» [4]. Пізніше батьки дізналися, що син загинув 29 липня.

З протоколу допиту Москальова («Жора»):

«Сухомлинов М. В <...>, находясь на краю окопа, произвел выстрел в область затылка несовершеннолетнего Чубенко С. В., который находился на коленях в окопе со связанными за спиной руками. Учитывая, что после выстрела Чубенко С. В. подавал признаки жизни, Погодин В. В. взял у Сухомлинова пистолет и произвел еще не менее четырех выстрелов в затылочную область головы Чубенко С. В., от которых тот скончался на месте. Затем Погодин отдал приказ находившемуся рядом Москалеву Ю. А. (с целью сокрытия следов преступления) осуществить захоронение трупа Чубенко С. В».

Джерело: URL: https://novayagazeta.ru/articles/2017/07/28/73261-rasstrel

У документі «Відповідальність за вбивства в Україні з січня 2014 року по травень 2016 року» в підрозділі «Свавільні страти або страти без належного судового розгляду» зазначається, що «члени озброєної групи стратили Чубенка, оскільки вважали, що він… брав участь у насильстві 2 травня 2014 року в Одесі». Таке звинувачення не відповідає дійсності, оскільки Прикордонна служба України надала інформацію про те, що Степан Чубенко в травні не перебував на території України.

О. Захарченко в Донецьку говорив Сталіні Чубенко: «Знаете, мы их расстреляем. Будет показательный суд. У вас будет последнее слово» [4]. За словами Сталіни В'ячеславівни, «Керч (Погодін), Жора і Буба вже були арештовані в Донецьку. Їх почали допитувати, з'явилися свідки й інших злочинів. У мене вперше сиве волосся з'явилося, коли я дізналася, що вони зі Стьопкою робили, коли почитала матеріали кримінальної справи. Це були страшні речі. Наприкінці липня його розстріляли і закопали. У целофановому пакеті. Почалися дощі...» [4]. Ціною Степанового життя батальйон «Керч», на рахунку якого було безліч тяжких злочинів, від вбивств і тортур до зґвалтувань, розформували.

У листопаді 2017 року вбивць 16-річного юного патріота Дзержинським судом заочно було засуджено до довічного позбавлення волі, але їм удалося втекти. Москальов і Сухомлинов переховувалися в Росії, а Погодін – в окупованому Криму. Усі вони перебувають у міжнародному розшуку. Сталіна Чубенко каже, що її син сказав якось однокласниці: «Я знаю, коли помру, але не скажу, не хочу засмучувати маму». І це передчуття наче закарбувалося в рядках його поезії: «Ты ведь знаешь, куда я иду? И ко мне со слезами придут / Когда земля зашуршит на гробу» [14, с. 13].

Мати розповіла, що Степан своїм віршем «Я зрозумів сенс життя…», який написав у 15 років, допоміг собі повернутися додому. «Коли я шукала Стьопу, нам дали телефон одного урода, який людей за гроші діставав з підвалів колишнього СБУ, з катівень… Я його знайшла. І прочитала йому вірш «Я зрозумів сенс

Генеральная прокуратура
Донецкой Народной Республики

83015, г. Донецк, ул. Генерала Антонова, 2
тел. +380950455451, +380930783669
e-mail: dcj_genprokuratura@mail.ru

28.04.2015 № 06/1-90 исх/15
на № _____

Сообщаю, что в производстве следственной части Генеральной прокуратуры Донецкой Народной Республики находится уголовное дело № 01-1-2014-168-000021 по факту умышленного убийства несовершеннолетнего Чубенко Степана Викторовича, 1997 года рождения, по признакам преступления, предусмотренного п.п. «в», «з» ч.2 ст.106 УК Донецкой Народной Республики.

В ходе предварительного следствия установлено, что к совершению указанного преступления причастны военнослужащие воинского подразделения «Керчь» Погодин В.В., Сухомлинов М.В. и Москалев Ю.А.

В частности, органом предварительного следствия указанные лица обвиняются в том, что в конце июля 2014 года, точная дата в ходе следствия не установлена, они, прибыв на территорию фортификационных сооружений в пгт. Горбачево-Михайловка г. Донецка, подозревая Чубенко С.В. в участии в деятельности украинской организации «Правый сектор» и считая последнего причастным к сожжению в г. Одессе 02.05.2014 участников «Антимайдана», совершили умышленное убийство последнего.

25.12.2014 в отношении Погодина В.В., Москалёва Ю.А. и Сухомлинова М.В. вынесены постановления о привлечении их в качестве обвиняемых за совершение преступления, предусмотренного п.п.«з», «м» ч.2 ст.106 УК Донецкой Народной Республики, а также постановления об избрании в отношении них меры пресечения в виде взятия под стражу.

Учитывая, что фактическое местонахождение обвиняемых Погодина В.В., Москалёва Ю.А. и Сухомлинова М.В. не было установлено, указанные лица были объявлены в розыск.

Фактическое местонахождение обвиняемых Погодина В.В. и Сухомлинова М.В., несмотря на проведение оперативно-розыскных мероприятий, до настоящего времени не установлено и указанные лица продолжают находиться в республиканском розыске.

Принимая во внимание, что суверенитет и государственность Донецкой Народной Республики не признаны другими государствами, а правоохранительные органы Донецкой Народной Республики не имеют международных взаимоотношений с правоохранительными органами других

Документ ДНР про факт убивства неповнолітнього Чубенка Степана Вікторовича (28.04.2015 р.). Джерело: сімейний архів батьків С. Чубенка

ДЕРЖАВНА
ПРИКОРДОННА СЛУЖБА УКРАЇНИ
Головний центр обробки спеціальної інформації

вул. Володимирська, 26, м. Київ, 01601,
тел. (044) 527-63-01, 527-63-02, факс 239-84-80,
E-mail: dkk@pvu.gov.ua

09.08.2016 № 64/Ч-5145

У межах повноважень наданих наказом Адміністрації Держприкордонслужби від 30.12.2014 № 215 інформуємо, що відповідно до пункту 21 Положення про базу даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України», затвердженого наказом Адміністрації Держприкордонслужби від 25.06.2007 № 472, зареєстрованим у Мін'юсті 05.07.2007 за № 765/14032, надсилаємо наявну інформацію, що зберігається в цій базі даних про перетинання державного кордону України у період з 01.04.2014 по 31.05.2014 громадянином України:

ПІБ	Дата народження	Пункт пропуску	Дата перетину	Напрям	Серія, № паспорта	Характеристика ТЗ
ЧУБЕНКО СТЕПАН	11-11-1997	Станція Успенка	26-04-2014 11:06	Виїзд	ВТ065825	Пішохід
ЧУБЕНКО СТЕПАН	11-11-1997	Новоазовськ	27-05-2014 07:56	В'їзд	ВТ065825	АН8720ІК

Іншої інформації немає.

Крім того повідомляємо, що Державна прикордонна служба не несе відповідальність за подальше поширення наданої інформації.

Водночас повідомляємо, що відправити відповідь на зазначену у запиті електронну адресу неможливо, оскільки на виконання доручень Кабінету Міністрів України та рекомендацій Державної служби спецзв'язку та захисту інформації України доступ посадових осіб Держприкордонслужби України до публічних поштових сервісів та закордонних інформаційних ресурсів – закритий.

Перший заступник начальника Головного центру
обробки спеціальної інформації А.В. Простаков

Вик. Мотов О.В.
тел. (044) 527-67-96

Інформація Державної прикордонної служби України про перетин державного кордону громадянином України Чубенком Степаном 26.04.2014 р. і 27.05.2014 р. (видана 09.08.2016 р.). Джерело: сімейний архів батьків С. Чубенка

життя» … Я дивлюся, а в нього сльози в очах з'явилися. І він говорить: «Если вас кто обидит, обращайтесь ко мне в любое время дня и ночи. Я не задумывался о смысле жизни». І він став допомагати слідству. Сказав, як Стьопу допитували, де це було. Знайшов людей, які показали, де Стьопу закопали» [9].

Наприкінці вересня 2014 р. батьки отримали повідомлення про те, що знайдено тіло Степана. Провести ексгумацію вдалося лише 3 жовтня. Згодом їм удалося домогтися, аби тіло відправили до Краматорська. Пані Сталіна зазначила: «Усі кажуть: «Як вони могли вам його віддати? Це нереально». А я відповідаю: «Я його вимолила. Я зверталася до Діви Марії. Я в неї випрошувала. Я вимолила його тіло». Поховали Степана Чубенка 8 листопада в Краматорську у всесвітній день КВК, за три дні до дня його народження. У рідному місті він почув останні оплески…

Пам'ять про мужнього краматорського юнака продовжує жити в його творах, у справах сім'ї, під час різноманітних зустрічей, на футбольних матчах, на війні. Посмертно Степана Чубенка нагороджено орденом «Народний Герой України» (2016), орденом «За мужність» ІІІ ступеня (2017), медаллю «За жертовність і любов до України», пам'ятним нагрудним знаком «Кров за Україну». Письменник Олександр Берестяний присвятив йому поему «Планета ЧубСт16». Від 2015 року на честь С. Чубенка проводиться щорічний футбольний турнір «Більше ніж життя», започаткований його друзями. Краматорський клуб вилучив з обігу № 1, закріпивши його за своїм вихованцем. Сталіна Чубенко зазначає: «І цифри такі при народженні Стьопи: 11.11.1997. Тобто 5 одиниць поруч. Він перший. Перший у всьому. І не дарма от це гасло, яке завжди кричать на турнірах і на заходах в його пам'ять: «Навіки перший». І доросла команда «Авангард» навічно закріпила за ним цей номер. І друзі започаткували футбольний турнір в його честь… З 2015 року він проходив у нас в Краматорську, а два роки вже проходить в липні у Полтаві. Дякуємо дуже федерації футболу,

У Краматорській загальноосвітній школі № 12 відкрили меморіальну дошку С. Чубенку (21.11.2016 р.).
Джерело: URL: https://vchasnoua.com/news/16-letnemu-patriotu-iz-kramatorska-stepanu-chubenko-ubitomu-boevikami-ustanovili-pamyatnuyu-dosku

місцевій владі, які підтримали» [6].

Українська асоціація футбольних репортерів встановила відзнаку «Медаль Степана Чубенка. Гідність і Спорт». 21 листопада 2016 р. в Краматорській загальноосвітній школі № 12 відкрили меморіальну дошку С. Чубенку, а 2021 року школа була названа його іменем.

Команда «Європейської Солідарності» Донеччини ініціювала рішення про встановлення пам'ятника юнакові в Краматорську. 10 грудня 2021 р. до Всесвітнього дня футболу біля стадіону «Авангард» його було відкрито. Скульптор Ігор Нестеренко зобразив хлопця в повний зріст із м'ячем у руках, у формі команди з емблемою краматорського футбольного клубу «Авангард» і з першим номером. П'ятий Президент України Петро Порошенко в Краматорську вшанував пам'ять героя й сказав: «Для того, щоб бути героєм, треба бути патріотом і треба бути небайдужим, як волонтери. Так поводив себе Степан, так поводив себе Володимир Рибак, і для мене це було символом боротьби і любові до України донеччан, тих, хто живе на Донбасі» [11].

На згадку про С. Чубенка журналістка Єлизавета Гончарова та її однодумці заснували для школярів конкурс художнього репортажу «Юний самовидець». У 2023 році вулицю Уральську в Краматорську перейменовано на вулицю С. Чубенка. У батальйоні «Сармат» одній із БМП присвоєно ім'я Степана Чубенка. Якось на сторінці в соціальній мережі батьки побачили напис: «Степане, малий, помстимося за тебе!». Згодом пані Сталіна дізналася про автора Віталія Єгорова, який пішов на фронт. Знайомство з ним відбулося в день народження Стьопи, на його могилі. Згодом військовий перевівся до батальйону «Сармат». Так, бойова машина піхоти, закріплена за Віталієм, закарбувала пам'ять про українського патріота Степана Чубенка.

Командир екіпажу цієї БМП сержант Павло Чеканніков проходить службу в ЗСУ вже шостий рік. «Чоловік пишається, що йому випала доля керувати екіпажем саме цього БМП. Розповідає, що машина нечасто підводить та відмінно поводить себе в маршах, на навчаннях та, головне – у боях… Ніби відчуває: на

БМП імені Степана Чубенка в батальйоні «Сармат».
Джерело: URL: https://armyinform.com.ua/2021/11/06/na-metali-bmp-zakarbovano-klyatvu-pomsty-za-smert-ukrayinskogo-patriota/

її металі навіки закарбована клятва – пам'ятати про смерть юного патріота Степана Чубенка, який загинув за відстоювання ідеї єдиної неділимої України…» [8]. «Стьопа там. Стьопа захищає Україну», – каже пані Сталіна.

Висновки. Таким чином, у статті простежено становлення особистості юного краматорського героя Степана Чубенка, його участь у проукраїнських акціях у листопаді 2013 року – липні 2014 року та її наслідки. З'ясовано, що національна свідомість і патріотизм Степана Чубенка почали формуватися, коли юнак став гравцем місцевого ФК «Авангард» й учасником групи «Ультрас Краматорськ», під час його знайомства з представниками національної скаутської організації «Пласт», членами Краматорської міської партійної організації Всеукраїнського об'єднання «Свобода». Батьки також сприяли національно-патріотичному вихованню сина. Як учасник Євромайдану та проукраїнських мітингів у захопленому бойовиками «ДНР» Краматорську, який віддав життя за рідну Батьківщину, Степан Чубенко є гордістю рідного міста, Донеччини й України та героїчним феноменом боротьби за суверенітет країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобкова, С. «У нього зовсім не було інстинкту самозбереження». *Високий Замок.* 16.08.2023. URL: https://wz.lviv.ua/statti/495739-u-noho-zovsim-ne-bulo-instynktu-samozberezhennia (дата звернення: 11.11.2024).

2. Веляник, А. Майдан на сході: історія спротиву окупації в Донецькій та Луганській областях. *Свідомі.* 21.11.2022. URL: https://svidomi.in.ua/page/maidan-na-skhodi-istoriia-sprotyvu-okupatsii-v-donetskii-ta-luhanskii-oblastiakh (дата звернення: 01.12.2024).

3. Вибили зуби, потім – п'ять пострілів в голову: історія розстріляного в «ДНР» школяра. *Hromadske.* 29.07.2017. URL: https://hromadske.ua/posts/v-dnr-rozstrilyali-shkolyara-stepana-chubenka (дата звернення: 05.12.2024).

4. Власюк, О., Кононенко, С. *Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни.* Київ, 2017. 550 с.

5. Гойденко, О. Степан Чубенко: захисник мрій, голкіпер України. *Порадниця.* 20.07.2023. URL: https://poradnica.com.ua/stepan-chubenko-zahysnyk-mrij-golkiper-ukrayiny/ (дата звернення: 27.11.2024).

6. Гончарова, Є. Інша Донеччина: життя та смерть Степана Чубенка. *Український тиждень.* 15.11.2017. URL: https://tyzhden.ua/insha-donechchyna-zhyttia-ta-smert-stepana-chubenka/ (дата звернення: 30.11.2024).

7. Заява ультрас Краматорська у зв'язку з сьогоднішніми подіями. *Ультрас Краматорськ.* [Публічна сторінка]. 23.02.2014. URL: https://vk.com/wall-63208279_231 (дата звернення: 03.12.2024).

8. Іванець, О. На металі БМП закарбовано клятву помсти за смерть українського патріота. *АрміяInform.* 06.11.2021. URL: https://armyinform.com.ua/2021/11/06/na-metali-bmp-zakarbovano-klyatvu-pomsty-za-smert-ukrayinskogo-patriota/ (дата звернення: 30.11.2024).

9. Інтерв'ю з Чубенко Сталіною В'ячеславівною, 1968 р. н., записане 23.11.2024 р. *Особистий архів Г. М. Ольховського.*

10. Інтерв'ю з Поповим В. В., 1992 р. н., записане 15.11.2021 р. у місті Краматорську Донецької області. *Особистий архів О. О. Савчука.*

11. Порошенко на Донеччині вшанував пам'ять Степана Чубенка і зустрівся з волонтерами Донбасу. *Європейська солідарність.* 13.12.2021. URL: https://eurosolidarity.org/2021/12/13/poroshenko-na-donechchyni-vshanuvav-pamyat-stepana-chubenka-i-zustrivsya-z-volonteramy-donbasu/ (дата звернення: 25.11.2024).

12. Ультрас «Авангарда» поддержал краматорский Евромайдан (видео). *KRAMATORSK.INFO.* 09.02.2014. URL: https://www.kramatorsk.info/view/143407 (дата звернення: 30.11.2024).

13. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Відповідальність за вбивства в Україні з січня 2014 року по травень 2016 року. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/OHCHRThematicReportUkraineJan2014-May2016_UA.pdf (дата звернення: 03.12.2024).

14. Чубенко, С. «Я зрозумів сенс життя…». Полтава, 2023. 84 с.

REFERENCES

1. Bobkova, S. (2023). "He had no Instinct of Self-Preservation at All". *Vysokyi Zamok.* [online] Available at: https://wz.lviv.ua/statti/495739-u-noho-zovsim-ne-bulo-instynktu-samozberezhennia [Accessed 11 Nov. 2024]. [in Ukr.]

2. Velianyk, A. (2022). Maidan in the East: History of Resistance to the Occupation in Donetsk and Luhansk Regions. [online] *Svidomi.* Available at: https://svidomi.in.ua/page/maidan-na-skhodi-istoriia-sprotyvu-okupatsii-v-donetskii-ta-luhanskii-oblastiakh [Accessed 01 Dec. 2024]. [in Ukr.]

3. They Knocked out his Teeth, then Five Shots to the Head: the Story of a Schoolboy Executed by Shooting in the "DPR". (2017). [online] *Hromadske.* Available at: https://hromadske.ua/posts/v-dnr-rozstrilyali-shkolyara-stepana-chubenka [Accessed 05 Dec. 2024]. [in Ukr.]

4. Vlasiuk, O., Kononenko, S. (2017). *Kremlin Aggression against Ukraine: Reflections in the Context of War.* Kyiv, 550 p. [in Ukr.]

5. Hoidenko, O. (2023). Stepan Chubenko: Defender of Dreams, Goalkeeper of Ukraine. [online] *Poradnytsia.* Available at: https://poradnica.com.ua/stepan-chubenko-zahysnyk-mrij-golkiper-ukrayiny/ [Accessed 27 Nov. 2024]. [in Ukr.]

6. Honcharova, Ye. Another Donetsk Region: the Life and Death of Stepan Chubenko. 15.11.2017. [online] *Ukrainian Week.* Available at: https://tyzhden.ua/insha-donechchyna-zhyttia-ta-smert-stepana-chubenka/ [Accessed 30 Nov. 2024]. [in Ukr.]

7. Statement of the Kramatorsk Ultras Relating to Today's Events. (2014). [online] *Ultras Kramatorsk* [Public page]. Available at: https://vk.com/wall-63208279_231 [Accessed 03 Dec. 2024]. [in Ukr.]

8. Ivanets, O. (2021). An Oath of Revenge for the Death of a Ukrainian Patriot is Engraved on the Metal of an Armored Infantry Combat Vehicle. [online] *ArmyInform.* Available at: https://armyinform.com.ua/2021/11/06/na-metali-bmp-zakarbovano-klyatvu-pomsty-za-smert-ukrayinskogo-patriota/ [Accessed 30 Nov. 2024]. [in Ukr.]

9. Interview with Chubenko Stalina Vicheslavivna, 1968 year of birth, recorded on 23.11.2024. *Personal Archive of H. M. Olkhovskyi.* [in Ukr.]

10. Interview with Popov V. V., 1992 year of birth, recorded on 15.11.2021 in the city of Kramatorsk, Donetsk region. *Personal Archive of O. O. Savchuk.* [in Ukr.]

11. Poroshenko Honored the Memory of Stepan Chubenko in the Donetsk Region and Met with Donbas Volunteers. (2021). [online] *European Solidarity.* Available at: https://eurosolidarity.org/2021/12/13/poroshenko-na-donechchyni-vshanuvav-pamyat-stepana-chubenka-i-zustrivsya-z-volonteramy-donbasu/ [Accessed 25 Nov. 2024]. [in Ukr.]

12. Ultras "Avangarda" Supported the Kramatorsk Euromaidan (video). (2014). [online] *KRAMATORSK.INFO.* Available at: https://www.kramatorsk.info/view/143407 [Accessed 30 Nov. 2024]. [in Ukr.]

13. *Office of the UN High Commissioner for Human Rights Responsibility for Murders in Ukraine from January 2014 to May 2016.* [online] Available at: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/OHCHRThematicReportUkraineJan2014-May2016_UA.pdf [Accessed 03 Dec. 2024]. [in Ukr.]

14. Chubenko S. (2023). "I Realized the Meaning of Life…" Poltava, 84 p. [in Ukr.]

Summary

STEPAN CHUBENKO: "FOOTBALL IS MORE THAN LIFE FOR ME. AND MORE THAN LIFE IS UKRAINE."

Herman OLKHOVSKYI
11th grade student, Institution of General Secondary Education "Leader"
Kramatorsk City Council, Donetsk Region

Maryna RUDENKO
teacher of Ukrainian language and literature,
head of the "Step Towards Science" Club at the Institution of
General Secondary Education "Leader", Kramatorsk City Council, Donetsk Region
email: melnykirynka77@ukr.net

Relevance of the research. The development of an independent Ukraine is impossible without the patriotic education of young people. At the current stage of the formation of a democratic Ukrainian state based on the rule of law and its integration into the EU, it is important to educate highly moral individuals who are patriots of their country. Only citizens who love their people and their state and are ready to devote themselves to building and defending it can develop a state based on the rule of law. Such citizens can be educated through the development of national education, in which the system of education and training is based on the ideas of Ukraine's heroic history, rich culture, and the fundamentals of Ukrainian studies. The socio-political relevance of the topic lies in the need to preserve the oral memories of Stepan Chubenko's parents, friends, classmates, brothers-in-arms, acquaintances, and to disseminate information about the young hero and his works among his fellow countrymen and people from other regions of Ukraine.

The **purpose** of the article is to investigate the personality formation of the young Kramatorsk hero Stepan Chubenko, his participation in pro-Ukrainian actions in November 2013–June 2014, and its consequences.

Conclusions. Thus, the article traces the formation of the personality of the young Kramatorsk hero Stepan Chubenko, his participation in pro-Ukrainian actions in November 2013 – July 2014, and their consequences. It has been established that Stepan Chubenko's national consciousness and patriotism began to form when the young man became a player for the local FC Avangard and a member of the Ultras Kramatorsk group during his acquaintance with representatives of the national scout organisation Plast and members of the Kramatorsk city party organisation of the All-Ukrainian Union, Svoboda. His parents also contributed to their son's national and patriotic upbringing. As a participant in Euromaidan and pro-Ukrainian rallies in Kramatorsk, which was captured by militants of the "DPR", and who gave his life for his native Homeland, Stepan Chubenko is the pride of his native city, the Donetsk region and Ukraine, and a heroic phenomenon in the struggle for the country's sovereignty.

Keywords: Ukraine, Euromaidan, Donbas, Russian-Ukrainian war, football, patriotism.

УДК 355.012(477)
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.337713

УРБІЦИД МІСТА БАХМУТ

Іван МАРЧЕНКО
учень 9 класу Полтавського ліцею Полтавської обласної ради

Віталій ГЛУХОТА
вчитель географії Полтавського ліцею Полтавської обласної ради
email: vitaliy9565@ukr.net

Анотація. *Здійснено географічний аналіз урбіциду на прикладі міста Бахмут Донецької області. Визначено суспільно-географічні особливості міста. Проведено географічну оцінку наслідків урбіциду досліджуваного міста та окреслено принципи і пріоритети його відбудови.*

Ключові слова: *Україна, Бахмут, російсько-українська війна, урбіцид, повоєнне відновлення.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 року супроводжується досі незнаною для нинішніх поколінь тактикою ворога – «вогненних валів» та «випаленої землі». Сотні міст та сіл в Україні зазнали значних руйнувань, яких не мали з часу Другої світової війни. Цілі міста південного сходу країни вщент знищено. З-поміж них значні промислові центри – Сєвєродонецьк, Лисичанськ, Маріуполь. Особливе місце в цьому переліку належить Бахмуту – промисловому місту, історичному та культурному центру Донеччини з унікальними виробництвами ігристих вин та солевидобутку. Ворогу знадобився майже рік, щоб повністю стерти з лиця землі це місто. Цілеспрямована політика ворога щодо знищення міст в науковому середовищі має власну термінологію – урбіцид.

Відсутність досліджень щодо урбіциду в місті Бахмут, а також ліквідація наслідків російської агресії потребують ґрунтовного наукового осмислення. Важливо узагальнити та картувати масштаби руйнувань, розробити конструктивні заходи щодо відновлення і відбудови міста на якісно новому рівні.

Аналіз джерел та методологія досліджень. Теоретико-методологічну основу роботи складають праці Г. Підгрушного та Л. Сікорської [11], М. Коварда та К. Мезенцева [5], І. Сергієнка [12], Р. Сливки та Б. Глуханюка [14], М. Коварда [23] й інших науковців. Уперше поняття «урбіцид» використав британський письменник-фантаст М. Муркок в 1963 році. Дещо пізніше американський філософ М. Берман вживав цей термін для критики міської реконструкції в США, зокрема в місті Нью-Йорк, де активно відбувалася реконструкція одного з його районів – Брукліну. За визначенням науковця, урбіцид – деструктивне явище, яке проявляється в фізичному знищенні міста чи його компонентних частин [12]. Інший американський науковець М. Бонайн визначає урбіцид як специфічну політику і стратегію деструкції міського середовища з метою отримання контролю над населенням міста [22]. К. Мезенцев поняття «урбіцид» ототожнює із «вбивством міста», науковець зазначає, що поряд з цим терміном доцільно застосувати і «доміцид» – цілеспрямовані

© Марченко І., Глухота В.

руйнування житлових будинків. Автор розглядає також прямий та непрямий урбіцид. Прямий – це безпосереднє знищення міста: ракетні атаки, обстріли, вибухи тощо. Непрямий – це табори для біженців, такі поселення можуть створювати величезний тиск на міста і навіть призводити до руйнувань. До непрямого автор також відносить контроль ворога над містами, що ускладнює або унеможливлює їхнє нормальне функціонування, – це блокпости, заборона на в'їзд або виїзд, розділення міст на частини тощо [5].

Джерелами нашого дослідження є розвідки журналістських репортажів, викладених у ЗМІ [4; 6; 18]; космічні знімки Sentinel-2A за 20 серпня 2021 року, 31 серпня 2022 року, 24 березня 2023 року, 3 травня 2023 року, 20 серпня 2023 року, Sentinel-1 за 20 червня 2021 року, 30 вересня 2023 року та оброблені знімки компанії Maxar; онлайн-середовище EO Browser; програми SNAP, QGIS та Google Earth Pro; результати власних спостережень та узагальнень.

У процесі роботи було використано методи аналізу – для дослідження стану наукового вивчення урбіциду, його різновидів та синтезу – для розробки власної дефініції, також для підготовки планів щодо відбудови та відновлення міста. Метод порівняння застосовано для зіставлення та виявлення змін у місті до урбіциду, під час урбіциду та після нього. Методи ГІС та ДЗЗ використано для візуалізації проявів урбіциду, дешифрування космічних знімків в середовищі EO Browser з використанням спектральних кольорів, програму QGIS – для створення карти змін рослинності в місті внаслідок урбіциду, програми SNAP та Google Earth Pro – для картування руйнувань у місті та їхнього геопросторового аналізу, з цією ж метою було застосовано також картографічний метод.

Мета статті – здійснити географічний аналіз урбіциду на прикладі міста Бахмут Донецької області.

Виклад основного матеріалу. Терміну «урбіцид» у містобудуванні та урбаністиці передували поняття «руйнування міста» та «перебудова міста». Здебільшого їх вживали в професійному архітектурному середовищі для характеристики перебудови, перепланування чи реконструкції міста або окремих його районів. У глобальному вимірі поняття «урбіцид» вперше використав Мартін Ковард, професор Манчестерського університету, один із ключових дослідників явища урбіциду – урбаністичного геноциду, або ж злочинів проти міських просторів. Автор аналізував наслідки війни в Югославії у 1991–2001 роках і знищення міст Сараєво та Вуковар. Вивчаючи події тієї війни, дослідник зазначав, що урбіцид був одним із проявів геноциду місцевого населення (сербів, хорватів, боснійців), тому «урбіцид – це політична та стратегічна діяльність, спрямована на руйнування міської структури і міського простору, з метою контролю, придушення та дискримінації міського населення» [23, с. 7]. Відтоді цей термін використовувався щодо інших випадків руйнування міст, включаючи війни в Іраку, Сирії і сьогодні в Україні.

До повномасштабного вторгнення Росії проблема тлумачення «урбіциду» в Україні зводилася до аналізу його наслідків на прикладі міст на лінії розмежування в Донецькій та Луганській областях, зокрема, такі розвідки здійснені Р. Сливкою, Б. Глуханюком, І. Закутинською [14–15]. Окремі аспекти урбіциду

на Донбасі – соціально-демографічні втрати, руйнування поселенської та виробничої інфраструктури, екологічні втрати – відображено в колективному дослідженні під керівництвом Е. Лібанової [7].

З 2022 року термін «урбіцид» у нашій державі почали використовувати поряд з іншими проявами російської агресії – «геноцид» та «екоцид». Г. Підгрушний та Л. Сікорська на прикладі Маріуполя здійснили суспільно-географічний аналіз урбіциду в місті. Наслідком урбіциду в Маріуполі, як зазначають автори, «стала міська трансмутація, що являє собою зміну населення, містоформуючої бази та планувально-функціональної структури» [11, с. 38].

Отже, тлумачення урбіциду спочатку використовувалося в архітектурі та містобудуванні і означало перепланування або реконструкцію районів міста. Згодом через військові конфлікти в Югославії, Сирії, Україні дефініція набула іншого значення – як планомірне та цілеспрямоване знищення міста та його інфраструктури. На наш погляд, урбіцид – цілеспрямоване та планомірне руйнування міста і його інфраструктури з метою знищення історичного, культурного, економічного та суспільного потенціалу регіону чи держави і формування нової містоформуючої ідеї міста.

Однією з ключових особливостей урбіциду є його вплив на міське життя та культуру. Руйнуючи фізичну та культурну структуру міста, урбіцид розриває соціальні зв'язки і культурні традиції, які об'єднують громади та державу. Це може мати довгострокові наслідки для фізичного та психічного здоров'я мешканців, а також для їхнього почуття ідентичності й зв'язку з містом. Наприклад, знищення культурних і релігійних об'єктів може розірвати зв'язки мешканців зі своєю історією та традиціями, що призведе до втрати культурної самобутності. Крім того, переміщення населення може ще більше посилити наслідки урбіциду, оскільки люди втрачають домівки, засоби до існування та соціальні мережі.

Аналізуючи наслідки урбіциду для економіки, населення, культури регіону та держави, в науковій літературі знаходимо наступні його різновиди:

1. Фізичне знищення міста. Це найпоширеніший прояв урбіциду, що передбачає навмисне руйнування міської інфраструктури. Фізичне знищення може бути результатом бомбардування, обстрілів та інших форм військової агресії. Поряд з цим фізичне знищення може мати наступні прояви – нехтування проблемами міста, позбавлення інвестицій, навмисну відмову від надання послуг. Зазвичай руйнування міста супроводжується зростанням рівня насильства і травм. Цивільні особи стають цілями під час військових атак, що призводить до значного рівня смертей і поранень. Руйнування житлових будинків та інших споруд залишає мешканців без притулку та робить вразливими для подальшого насильства та експлуатації. Крім того, руйнування інфраструктури та послуг може ускладнити доступ мешканців до основних потреб: їжі, води та медичного обслуговування [12]. Фізичне знищення міст є поширеною практикою російських окупантів. Міста Херсон, Оріхів, Вільнянськ на Запоріжжі, Нікополь та Марганець на Дніпропетровщині, Слов'янськ, Краматорськ, Покровськ, Костянтинівка на Донеччині, Куп'янськ, Ізюм, Вовчанськ на Харківщині, Велика Писарівка, Краснопілля, Суми,

Білопілля на Сумщині найбільше страждають від ракетних обстрілів, КАБів, атак дронів. Восени 2024 року Вовчанськ на Харківщині та Часів Яр на Донеччині були стреті з лиця землі за декілька тижнів інтенсивних бойових дій.

2. Культурне знищення міста – це різновид урбіциду, який характеризується навмисним руйнуванням або знищенням культурної спадщини. Це часто вчиняється авторитарними режимами або під час вторгнення – як засіб знищення культурної ідентичності народу, або як форма психологічної війни проти місцевого населення. Цей тип урбіциду може приймати різні форми, починаючи від знищення історичних будівель і пам'ятників і закінчуючи зникненням мови та культурних звичаїв [3]. В Україні наслідки культурного урбіциду проявляються у знищенні музеїв, культових споруд, бібліотек, історичних будівель тощо. Станом на 24.02.2023 кількість пошкоджених (зруйнованих) пам'яток архітектури, містобудування та монументального мистецтва становить 569 [3]. Це, зокрема, будівлі, що входять до складу архітектурного ансамблю монастиря Святогірської Свято-Успенської лаври XIX – початку XX ст., Маріупольський драматичний театр, Маріупольський краєзнавчий музей на Донеччині. На Харківщині це Палац промисловості, будівля в стилі конструктивізму (1928), Харківський державний академічний театр опери та балету, Харківська філармонія, Харківський художній музей (споруда 1912 року). На Київщині це Іванківський історико-краєзнавчий музей XIX ст.

3. Психологічне знищення – це різновид урбіциду, який має на меті порушити і знищити психічне та емоційне благополуччя населення шляхом нападу на його соціальну інфраструктуру. Це часто використовується як тактика агресора, щоб послабити моральний дух і опір населення та полегшити контроль над ним. Цей тип урбіциду може приймати різні форми, включаючи руйнування громадських місць, ізоляцію мешканців, поширення пропаганди та дезінформації. Один із найбільш екстремальних прикладів психологічного руйнування як форми урбіциду можна побачити в облозі Сараєво під час Боснійської війни в 1992–1995 роках. Сербська армія тримала місто в облозі майже чотири роки, перекриваючи доступ до їжі, води та електроенергії, а населення постійно обстрілювалося [8]. В Україні психологічний урбіцид відчули жителі більшості окупованих міст Київщини, Сумщини, Чернігівщини, Харківщини в лютому–вересні 2022 року. Але і зараз багато міст все ще залишаються окупованими. За даними міжнародних правозахисних організацій, російська влада на окупованих територіях здійснює залякування місцевого населення, відбувається примус до військової служби. Поширеним явищем є насильницьке виселення місцевих мешканців із власних будинків або населених пунктів.

4. Економічне знищення – тип урбіциду, спрямований на економічну інфраструктуру міста. Це часто використовується як тактика силами вторгнення або авторитарними режимами, щоб послабити економічну міць і стійкість населення та зробити його більш вразливим для контролю. Цей тип урбіциду може набувати різних форм, включаючи знищення підприємств і фабрик, підрив торгівлі та комерції, а також захоплення ресурсів і активів [2]. Типовим

прикладом економічного урбіциду є захоплення Маріуполя та знищення найбільшого металургійного комбінату «Азовсталь». У містах Соледар та Бахмут – захоплення соляних копалень та пограбування заводу ігристих вин «Artwinery». У місті Тростянець Сумської області – захоплення, пограбування і знищення шоколадної фабрики ПрАТ «Монделіс Україна» тощо.

5. Урбіцид з благими намірами – це тип міського планування або забудови, який має добрі наміри, але, зрештою, призводить до непередбачуваних негативних наслідків. Цей тип урбіциду часто включає зусилля з відродження або модернізації міських територій з метою покращення економічного, соціального та фізичного добробуту мешканців. Однак, незважаючи на добрі наміри, ці зусилля можуть призвести до переміщення, джентрифікації та інших форм соціальної та економічної шкоди. Однією із найпоширеніших форм урбіциду благих намірів є оновлення міст. Це процес, у якому міські райони, що вважаються зруйнованими або занедбаними, націлені на реконструкцію з метою покращення фізичного середовища та створення нових економічних можливостей. Однак у багатьох випадках оновлення міст призводить до переміщення мешканців, що може спровокувати втрату соціальних зв'язків та культурну ідентичність, а також до економічної шкоди через підвищення вартості житла та обмеження доступу до робочих місць і послуг [10]. Урбіцид з благих намірів також може спровокувати знищення культурної спадщини та ідентичності. Це може статися, коли зносять історичні будівлі чи квартали, щоб звільнити місце для нової забудови. Хоча цей розвиток можна розглядати як прогрес, але він може спричинити до втрати важливих культурних орієнтирів і символів, що мають глибокий вплив на почуття спільноти та ідентичності серед мешканців [17]. Саме таку тактику використовують російські пропагандисти, щоб хоч якось обґрунтувати знищення міст і потім їх відновлення в дусі російського імперіалізму. Типовим прикладом урбіциду з благими намірами є місто Маріуполь. За декілька місяців інтенсивних обстрілів та вуличних боїв місто перетворилося на руїну. Але зараз російська пропаганда активно демонструє, як відновлюються будинки, як в них заселяються мешканці з різних регіонів Росії і як «мирно» живе місто загалом.

Переходячи до аналізу урбіциду м. Бахмут, слід нагадати, що до російського вторгнення це місто мало потужний виробничий та людський потенціал. Разом із містами Краматорськ, Слов'янськ, Костянтинівка, Дружківка та Лиман воно входило до складу Краматорської агломерації, чисельністю на 2014 рік близько 486 тис. осіб [9]. Станом на 01.01.2022 року населення Бахмута нараховувало 71 094 осіб, територія міста – 41,6 км². Місто розташоване в північно-східній частині області, на плато Донецького кряжу, через яке протікає річка Бахмутка з правою притокою Каменуватий Яр. Більша частина міста з його центром та районами багатоповерхової забудови знаходиться на лівому березі річки (Рис. 2.1). Плато має загальний нахил на північ до долини р. Сіверський Донець. Рельєф міста – полога хвиляста височина, розчленована ярами і балками; перевищення висот до 115 м.

Місто з прилеглими населеними пунктами – 13 сіл та 4 селища – у

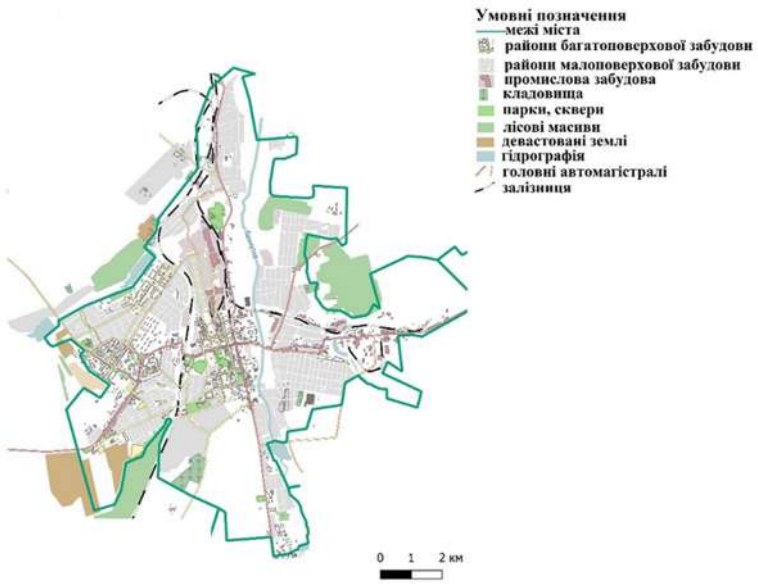

Рис. 1. Карта міста Бахмут

2019 році сформували Бахмутську міську громаду площею 436 км^2 і населенням 83 400 осіб [9]. Найбільшу чисельність населення в Бахмуті зафіксовано в 1994 році – 92 200 осіб. З 90-х років минулого століття намітилася стала тенденція до скорочення населення, що було пов'язано із загальною депопуляцією в країні. Слід зазначити, що темпи скорочення населення міста були вищими, ніж в середньому по Україні.

Місто Бахмут засноване козаками Ізюмського слобідського полку приблизно в 80–90-х роках XVII ст., воно майже відразу стало центром Бахмутської провінції, згодом Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Перші підприємства в місті виникли в 1715 році й пов'язані з солеварінням. Згодом на базі місцевої сировини будуються цегельний та алебастровий заводи. З кінця XIX століття спостерігалася досить стійка тенденція зростання чисельності населення міста, яка зумовлювалася активним розвитком різних видів господарської діяльності. На кінець XIX століття шахти Бахмута та міста-супутника Соледара давали 70% загальнодержавного видобутку солі. Велике значення для розвитку міста мало будівництво залізниць Харків–Маріуполь та Харків–Попасна в 1878 році. Перша половина XX століття характеризується появою в місті металообробного заводу кольорових металів, заводу гірничого устаткування та інструментів, ремонтно-механічного, кераміко-трубного, скляного. Попри статус повітового міста саме Бахмут вважався столицею краю, і лише на початку 20-х років XX століття Юзівка–Сталіно–Донецьк перебрав на себе ці функції.

У 1950 році в гіпсових штольнях міста Бахмут було створено підприємство з виробництва класичного ігристого вина – Артемівський завод шампанських вин. У 2016 році підприємство перейменоване в ПАТ «Artwinery» і було одним із найбільших у Східній Європі з цього

виду продукції. За даними ЗМІ, в березні 2023 року завод було пограбовано і наявну на складах продукцію «подаровано жінкам окупованої Луганщини з нагоди 8 березня» [21]. Станом на початок 2022 року в місті функціонували: ПрАТ «Машинобудівний завод «ВІСТЕК», ТОВ «Завод кольорових металів», ПРАТ «Фітофарм», ТОВ «БАХМУТ-ХЛІБ», ПрАТ «АРТВАЙНЕРІ».

Попри відносну близькість військових дій з 2014 року на початок 2022 року місто мало розвинену соціальну інфраструктуру. У Бахмуті налічувалося 11 закладів вищої та професійної освіти. Нині всі вони релоковані в Харків, Дніпро, Луцьк, Полтаву та інші міста. Також в місті налічувалося 9 закладів дошкільної освіти, 12 – загальної середньої освіти та 4 заклади позашкільної освіти. Об'єктів медичної сфери налічувалося 8. Усі вони, за даними ЗМІ, є повністю зруйнованими [9]. Щодо культурної спадщини, то в місті існувало 2 музеї – Бахмутський краєзнавчий музей та Кімната-музей писанкарства та розвитку народних ремесел. За даними управління культури та туризму Донецької ОВА, 60–70% бахмутських музейних колекцій вивезли в більш безпечні місця.

За час війни 2014–2022 років у місті було зареєстровано понад 60 тисяч переселенців з районів, охоплених бойовими діями. Розгорнувся потужний волонтерський рух на допомогу українській армії та всім постраждалим від бойових дій.

Отже, до повномасштабного вторгнення Росії Бахмут був одним із важливих економічних та культурних центрів Донецької області. Місто мало розвинений вторинний сектор економіки та унікальні виробництва (солевидобуток, ігристих вин), аналогів яким немає в Україні. Місто стало центром для тисяч біженців із окупованих районів Донеччини та Луганщини в 2014–2022 роках.

З початку повномасштабного вторгнення Росії й до травня 2022 року ситуація в Бахмуті була відносно спокійною. Починаючи з 17 травня 2022 року, місто щодня зазнавало систематичних ракетних та авіаційних ударів. Більша частина мирних жителів вже покинула місто: на початку травня в ньому було близько 20 тисяч мешканців. Тоді ж у Бахмуті

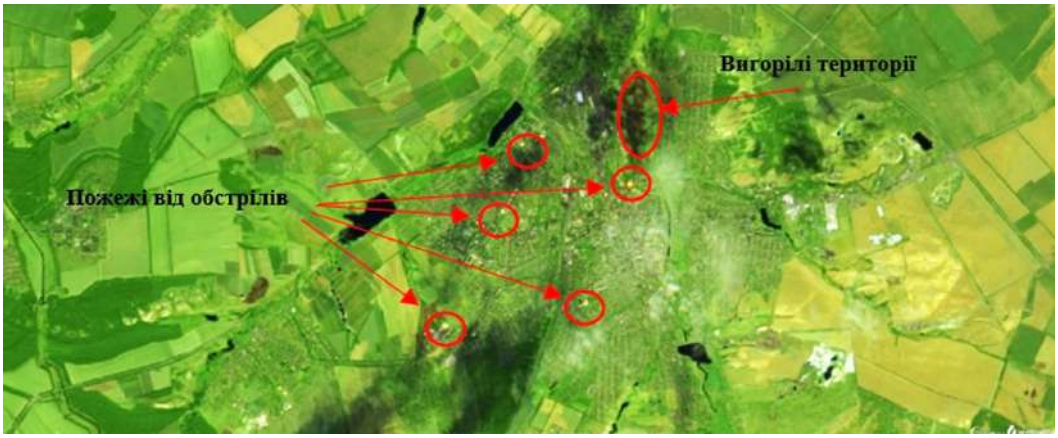

Рис. 2. Знімок Sentinel-2A в комбінації каналів B12, B11, B4 за 31.08.2022.

Рис. 3. Знімок Sentinel-2A в комбінації каналів B12, B11, B4 за 24.03.2023.

почалися проблеми з електро- та водопостачанням [20].

Бойові дії за місто розпочалися 1 серпня 2022 року. Місто зазнавало систематичних обстрілів, внаслідок чого відбувалися масові пожежі, які майже не гасилися рятувальниками. Один із таких обстрілів зафіксував супутник Sentinel-2A в комбінації каналів B12, B11, B4 31 серпня 2022 року. Візуальний аналіз засвідчив пожежі в різних частинах міста, а також значне задимлення. В північній частині Бахмута помітно значну за площею вигорілу територію (Рис. 2).

На початку 2023 року понад 60% Бахмута внаслідок регулярних обстрілів вже було зруйновано [1]. У лютому–березні 2023 року Бахмут знаходився у напівоточенні, тривали вуличні бої. За допомогою супутникових знімків вдалося зафіксувати масові пожежі по всьому місту, зокрема 24 березня 2023 року (Рис. 3). Аналіз знімка засвідчив хаотичність пожеж, що свідчить про цілеспрямоване знищення міста. Загалом в місті стало більше ділянок сірого кольору, ніж

Рис. 4. Знімок Sentinel-2A в комбінації каналів B12, B11, B4 за 03.05.2023.

це було на попередньому знімку (Рис. 2). Вважаємо, що це повністю знищені райони Бахмута – малоповерхова забудова на сході міста, промислова зона на півночі, райони багатоповерхової забудови в центрі та на південному заході.

Станом на 11 квітня 2023 року аналітики Інституту вивчення війни візуально підтвердили, що російські сили окупували щонайменше 76,5% міста [1]. Російські війська зруйнували та пошкодили на території Бахмутської міської територіальної громади 6045 житлових будинків. Зокрема, станом на 16 червня 2023 року пошкоджень зазнали 595 багатоквартирних (або 88,3%) та 5450 приватних (або 34,7%) будинків [1]. На кінець травня росіянам вдалося територіально захопити місто. На знімку за 3 травня 2023 року помітно, що район багатоповерхової забудови в південно-західній частині міста виглядає, як випалена земля (Рис. 4).

Російські війська витратили майже рік на захоплення міста, при цьому поклавши майже 60 000 особового складу. Міжнародні аналітики охарактеризували захоплення Бахмута для Росії як «Піррову перемогу» [1].

Для подальшої оцінки ступеня руйнувань у місті нами використано готові супутникові знімки з високою просторовою розрізненістю компанії Maxar, яка уперше почала публікувати наслідки війни у ЗМІ. Порівнювалися знімки травня 2022 року і травня 2023 року (Рис. 5–6).

Ці знімки доцільно нами використані для візуальної оцінки рівня руйнувань у місті, а також для ідентифікації окремих районів Бахмута, об'єктів соціальної та транспортної інфраструктури, житлових масивів мало- та багатоповерхової забудови, які нам вдалося зіставити за матеріалами ЗМІ та власними пошуками і орієнтирами в середовищі Google Maps.

Аналіз знімків показав, що місто найбільше зазнало руйнувань в південно-західній частині. Це підтверджується результатами зміни індексу NDVI. Зруйновані райони багатоповерхової забудови, дещо менше промислові райони на півночі та території малоповерхової

Рис. 5. Місто Бахмут станом на травень 2022 року [16].

Рис. 6. Місто Бахмут станом на травень 2023 року [16].

забудови на сході. Окремі будівлі в місті нам вдалося ідентифікувати за допомогою сервісу Google Maps. Так, на Рис. 7 зображено пам'ятку архітектури місцевого значення – Міський центр культури та дозвілля імені Євгена Мартинова, будівля 1902 року, зруйнована у вересні 2022 року (Рис. 8) [1].

Рис. 7. Будинок культури імені Мартинова станом на травень 2022 року [16].

Рис. 8. Будинок культури імені Мартинова станом на травень 2023 року [16].

Вдалося розпізнати й культові споруди, серед них Свято-Благовіщенський храм (Рис. 9). Він був освячений на честь свята Благовіщення Пресвятої Богородиці в пам'ять про колишній храм, збудований ще XIX ст. і зруйнований радянською владою. Нова будівля зведена 2010 року. Храм мав дерев'яний різьблений іконостас ручної роботи, покритий сухозлітним золотом. За даними ЗМІ, храм було зруйновано 8 травня 2023 року (Рис. 10) [1].

Рис. 9. Свято-Благовіщенський храм станом на травень 2022 року [16].

Рис. 10. Свято-Благовіщенський храм станом на травень 2023 року [16].

Ідентифіковано також зруйновані освітні заклади міста. На знімках школи № 12 (Рис. 11–12) та № 15 (Рис. 13–14), які знищені прямим влучанням 24 липня 2022 року. Загалом усі освітні заклади міста були розбиті до початку 2023 року.

Рис. 11. Школа № 12 та райони багатоповерхової забудови станом на травень 2022 року [16].

Рис. 12. Школа № 12 та райони багатоповерхової забудови станом на травень 2023 року [16].

Рис. 13. Школа № 15 та райони багато- та малоповерхової забудови станом на травень 2022 року [16].

Рис. 14. Школа № 15 та райони багато- та малоповерхової забудови станом на травень 2023 року [16].

Під час обстрілів Бахмута наприкінці 2022 року було зруйновано транспортну інфраструктуру міста, зокрема три автомобільних та один залізничний мости. На Рис. 15 помітно руїни залізничного моста та повністю знищений автомобільний міст.

Для підсумкового картування наслідків урбіциду Бахмута нами використано радарний супутник Sentinel-1. Радарні дані мають багато переваг над оптичними знімками через те, що вони відображають структуру й текстуру поверхні. Тому радарні дані можуть показати зміни, які не завжди помітні через знімання мультиспектральних сенсорів. Метод виявлення змін (Change detection) для різночасових радіолокаційних зображень із синтезованою апертурою (SAR) – це підхід, який базується на використанні двох різницевих зображень, які будуються на основі інформації про інтенсивність відбиття та текстуру поверхні.

Для оцінки стану руйнувань Бахмута нами використано знімки Sentinel-1 за 30 червня 2021 року та 30 вересня 2023 року. Попередню верифікацію здійснено в програмі SNAP, картування результатів проведено в програмі Google Earth Pro. Згідно із Рис. 16 все місто повністю зруйноване. Особливо

Рис. 15. Зруйновані автомобільний та залізничний мости через річку Бахмутка станом на березень 2023 року [16].

великі руйнування картографовано на заході, південному заході та в центрі міста – райони багатоповерхової забудови. Сліди руйнувань також є в районах промислової забудови на півночі та північному заході міста. Малоповерхові райони на сході та півдні також зазнали значних руйнувань, їх ідентифікація ускладнювалася малою площею будівель, але більшість руйнувань вдалося ідентифікувати та картувати.

Отже, за допомогою знімків Sentinel-2A, Maxar та Sentinel-1 вдалося візуалізувати та картувати руйнування в місті. Найбільше постраждали райони багатоповерхової забудови на південному заході та у центрі міста. Райони малоповерхової та промислової

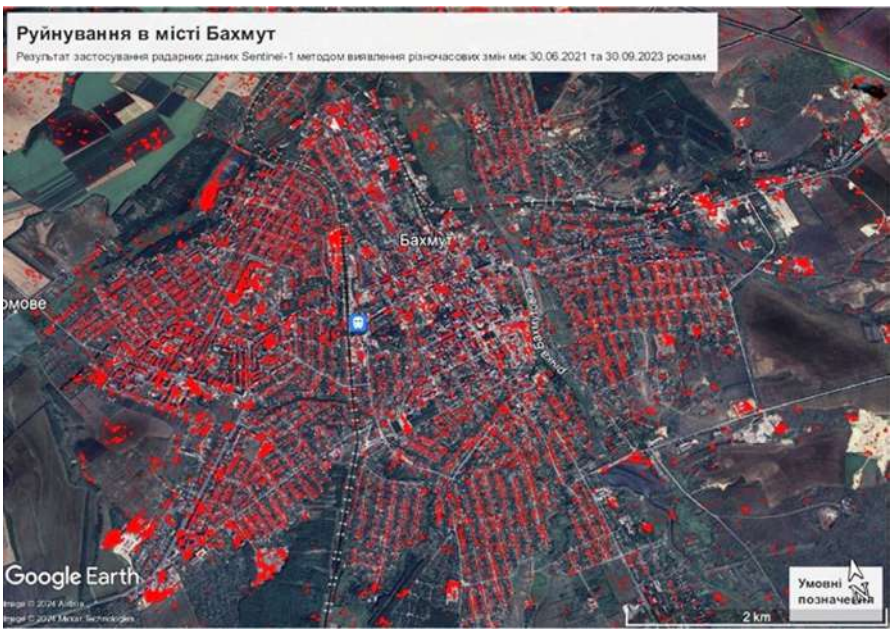

Рис. 16. Урбіцид у місті Бахмут.

забудови також мають суттєві руйнування.

Для майбутнього відновлення знищених міст активно долучаються українські та іноземні фахівці. Загалом більшість із них вважає, що відбудовувати, як було, недоречно і повоєнне відновлення – це саме шанс на те, щоб зробити українські міста іншими, кращими. Так, німецькі та польські архітектори вважають, що насамперед українці мають навчитися того, що треба нормативно врегулювати питання відновлення будівель, особливо історичних, і, що важливо, зберігати споруди різних епох [13].

На сьогодні є чіткий план відбудови, стратегії та проєкти відновлення українських міст, які найбільше постраждали від військових дій. План відновлення України, презентований на Міжнародній конференції в Лугано у липні 2022 року, передбачає залучення на відбудову та розвиток на наступні десять років понад 750 млрд. доларів. «Принципи Лугано», схвалені на конференції, – партнерство; спрямованість на реформи; прозорість, підзвітність і верховенство права; демократична участь; залученість багатьох стейкхолдерів; гендерна рівність та інклюзія; сталий розвиток. Стратегічними векторами мають стати цифровізація та зелений курс, спрямований на декарбонізацію економіки та попередження негативних кліматичних змін [19].

Для майбутнього відновлення Бахмута важливу роль мають відігравати особливості його географічного положення, протяжність міста з півночі на південь та із заходу на схід, також необхідно враховувати розу вітрів, кліматичні особливості, рельєф, наявність річки, озера тощо. Кожен природний компонент має органічно доповнювати місто і стати його візитівкою. Зокрема, передбачити наявність набережної в місті, збільшити кількість парків та скверів, околиці міста можуть стати чудовими рекреаційними зонами для жителів та гостей міста.

Висновки.

1. Поняття «урбіцид» у 60–80-х роках використовували в архітектурі й містобудуванні, і означало воно реконструкцію чи перепланування міста. Згодом через військові конфлікти в Югославії, Сирії та Україні з'явилося тлумачення урбіциду як цілеспрямованого та планомірного руйнування міста. У роботах українських дослідників спочатку ця дефініція зводилася до аналізу його наслідків на прикладі міст Донбасу. На тлі повномасштабного вторгнення російських військ в Україну увага до проблематики урбіциду стрімко зросла.

2. На основі цих розвідок нами запропоновано наступне визначення урбіциду – це цілеспрямоване та планомірне знищення міста, його інфраструктури з метою стирання історичного, культурного, економічного та суспільного потенціалу регіону чи держави і формування нової містоформуючої ідеї міста.

3. У наукових джерелах називаються такі різновиди урбіциду: фізичний (знищуються всі будівлі, інфраструктура міста, гинуть місцеві жителі); культурний (руйнуються історичні та культурні пам'ятки міста); психологічний (вцілілі місцеві жителі піддаються залякуванню щодо їхнього життя, масовим виселенням із власних будинків або насильницьким переселенням у інші місця); економічний (цілеспрямовано знищують і грабують промислові підприємства, заводи, магазини, забороняється будь-яка торгівля); урбіцид із благими намірами (місто цілеспрямовано руйнується, щоб

потім звинуватити іншу сторону конфлікту, а на місці зруйнованих будівель показово «будується» нове житло для «нових» мешканців міста). В Україні під час повномасштабного вторгнення всі ці різновиди урбіциду застосовуються одночасно та з максимальною жорстокістю щодо міста та його жителів.

4. До початку війни в місті Бахмут проживало близько 71 тис. осіб, хоч місто і було недалеко від лінії фронту в 2014–2022 роках, але процвітало і вважалося значним економічним та культурним центром Донецької області. Бахмут мав розвинену соціальну інфраструктуру – 11 закладів вищої та професійної освіти, деякі були релоковані в свій час ще з Донецька. У місті налічувалося 25 закладів дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти. Суспільно-географічні розвідки засвідчили, що саме Бахмут до початку XX століття був «столицею» Донбасу і лише згодом цю функцію перебрав на себе Донецьк. Місто відоме своїми соляними шахтами та солевидобутком. Особливою гордістю Бахмута був завод з виробництва ігристих вин – ПАТ «Artwinery».

5. За результатами проаналізованих матеріалів у ЗМІ встановлено, що урбіцид в місті Бахмут розпочався не відразу з повномасштабним вторгненням. До травня 2022 року місто не відчувало значних наслідків війни, хоча більшість мешканців уже покинула його. З травня 2022 року місто зазнає серйозних обстрілів та руйнувань, пожежі від яких зафіксовано на знімках супутника Sentinel-2A. З січня 2023 року ворог почав масово наступати на Бахмут, регулярно його обстрілюючи, хаотичність обстрілів та пожежі від них зафіксовані по всьому місту супутником Sentinel-2A. Результатом таких обстрілів стало те, що на червень 2023 року, за даними місцевої влади та військових, у Бахмуті зруйновано 90% усіх багатоповерхівок та третина малоповерхових будівель. Наслідком захоплення Бахмута стала повна руйнація всієї інфраструктури міста та відсутність жителів.

6. Використання та аналіз знімків компанії Maxar продемонстрували повністю знищену інфраструктуру міста. Найбільші руйнування помітні в південно-західній частині міста – райони багатоповерхової забудови. За власними пошуками та порівнянням в Google Maps нами було ідентифіковано окремі будівлі та райони Бахмута – це школи № 12 та № 15, Будинок культури імені Мартинова, Свято-Благовіщенський храм, автомобільний міст. Усі вони станом на травень 2023 року були зруйновані. Результатом застосування даних радарного супутника Sentinel-1 стало картування всіх руйнувань у місті станом на 30 вересня 2023 р. Попередня верифікація знімків проводилася в програмі SNAP, а візуалізація в програмі Google Earth Pro. Аналіз результатів засвідчив масові руйнування в місті, особливо постраждали райони багатоповерхової забудови на південному заході та центр Бахмута. Дещо менше – території малоповерхової забудови на сході та промислові райони на півночі.

7. Плани держави щодо відбудови Бахмута нині мають декларативний характер, оскільки місто окуповане, але основні принципи відновлення Бахмута та інших міст були задекларовані на Міжнародній конференції в Лугано у липні 2022 року: партнерство; спрямованість на реформи; прозорість, підзвітність і верховенство права; демократична

участь; залученість багатьох стейкхолдерів; гендерна рівність та інклюзія; сталий розвиток. Вважаємо, що їхня часткова реалізація можлива і під час війни. Аналіз літератури та «принципи Лугано» дали можливість сформувати та запропонувати пріоритетність у відбудові Бахмута. Насамперед це відновлення критичної інфраструктури, нові підходи до просторового планування міста, побудова доступного та якісного житла, інклюзивність, мобільність, безбар'єрність, відновлення містоформуючих галузей, цифрові рішення, життєстійкість і безпека. Не викликає жодних сумнівів, що Бахмут цілком реально відбудувати та відродити як місто-герой та місто майбутнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахмут: понад 300 років історії. Росія знищує унікальне місто. URL: https://www.holosameryky.com/a/istoria-bakhmutu-i-ego-ludej/7128835.html (дата звернення: 28.10.2024).

2. Бердій, Р. Б. Організаційно-правове забезпечення відбудови та економічного розвитку міст у контексті повоєнного відновлення України. *Економіка та право.* 2023. № 3. С. 53–60. URL: https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.03.053 (дата звернення: 30.10.224).

3. Бучко, Ж. І. Стецюк, А. В. Об'єкти історико-культурної спадщини України в умовах війни: урбіцид та його наслідки. *Історико-політичні проблеми сучасного світу:* збірник наукових статей. Чернівці, 2023. Т. 47. С. 20–27.

4. Військові показали, як виглядає Вовчанськ після російських обстрілів. URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/06/02/novyna/bezpeka/vijskovi-pokazaly-yak-vyhlyadaye-vovchansk-pislya-rosijskyx-obstriliv (дата звернення: 02.11.2024).

5. Ковард, М., Мезенцев, К. В. Урбіцид – це «вбивство міста». Форм і видів цього явища, на жаль, існує чимало. URL: https://lb.ua/culture/2022/12/25/540194_martin_kovard_kostyantin_mezentsev.html (дата звернення: 20.10.2024).

6. «Курники Путіна» порожні: чому окупантам не вдасться відновити Маріуполь. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/mariupol-okupatsijavidnovlennia/3247 3553. html (дата звернення: 01.11.2024).

7. Лібанова, Е. М. Відновлення Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрямки державної політики. *Вісник НАН України.* 2015. № 11. С. 13–25.

8. Мальчикова, Д. С., Пилипенко, І. О. Окупаційний урбіцид: міський досвід і практики населення (приклад Херсона, Україна). *Економічна та соціальна географія.* 2022. № 88. С. 7–14.

9. Офіційний сайт Бахмутської міської ради. URL: https://artemrada.gov.ua/ (дата звернення: 03.11.2024).

10. Паньків, О. В. Місто та війна: екзистенційний вимір. *Вісник Львівського університету. Серія Філософсько-політологічні студії.* 2023. № 49. С. 94–106.

11. Підгрушний, Г. П., Сікорська, Л. Б. Нищення українських міст під час російської агресії (суспільно-географічний аналіз на прикладі Маріуполя). *Український географічний журнал.* 2024. № 1. С. 30–39.

12. Сергієнко, І. Г. Урбіцид та повоєнне інклюзивне відновлення міст: досвід Хорватії. *Держава та регіони. Серія Публічне управління і адміністрування.* 2023 № 2 (80). С. 146–154.

13. Склярська, О. І., Дністрянський, М. С., Сайка, І. М. Концептуальні засади і пріоритети просторового розвитку міст в процесі повоєнної відбудови України. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Географія.* 2024. № 1. С. 12–18.

14. Сливка, Р. Р., Глуханюк, Б. В. Просторові прояви військового урбіциду на пострадянському просторі. *Регіон-2017: стратегія оптимального розвитку*: матеріали міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Харків, 19–20 вересня 2017 р.). Харків, 2017. С. 63–65.

15. Сливка, Р. Р., Закутинська, І. І., Глуханюк, Б. В. Просторові трансформації міського середовища Донбасу під впливом воєнного урбіциду. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Географічні науки.* 2018. № 8. С. 119–128.

16. У Maxar показали супутникові знімки Бахмута з різницею в рік. URL: https://24tv.ua/bahmut-2023-suputnikovi-foto-maxar-yakim-bulo-misto-rik tomu_n231615 (дата звернення: 04.11.2024).

17. Устінова, І. І., Плешкановська, А. М. Урбіцид та повоєнне відновлення житлової забудови міст України: досвід та перспективи. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2022. № 23. С. 463–471.

18. Що відбувається з «Азовсталлю», «Азотом» та іншими заводами на Донеччині. URL: https://zaborona.com/shho-vidbuvayetsya-z-azovstallyu-azotom-ta-inshymy-zavodamy-na-donechchyni/ (дата звернення: 01.11.2024).

19. Як відбудовувати зруйновані під час війни міста. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-yak-budemo-vidbudovuvati-mista-drezden-gdansk-ostanni-novini-50242612.html (дата звернення: 08.11.2024).

20. Як РФ «звільняла» Донбас: міста Сходу, які стер з лиця землі російський наступ. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/32438586.html (дата звернення: 01.11.2024).

21. Ясінський, М. Р., Заулична, І. О. Історико-архітектурний аналіз м. Бахмут. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія Архітектура.* 2023. № 1 (9). С. 87–97.

22. Bonine, M. Middle East and North Africa. *International encyclopedia of human geography in 12 volumes* / editors-in-chief Rob Kitchin, Nigel Thrift. Amsterdam, 2009. Vol. 7. 561 p. URL: http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/12/1976/1/20.pdf. (дата звернення: 30.09.2024).

23. Coward, M. *Urbicide. The politics of urban destruction.* 2009. 176 p. URL: https://urbanisticaeretica.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/10/2009urbinicid-the-politics-of-urban-destruction-martin-coward.pdf (дата звернення: 30.09.2024).

REFERENCES

1. *Bakhmut: over 300 Years of History. Russia is Destroying a Unique City.* [online] Available at: https://www.holosameryky.com/a/istoria-bakhmutu-i-ego-ludej/7128835.html [Accessed 28 Oct. 2024]. [in Ukr.]

2. Berdii, R. (2023). Organisational and Legal Support for the Reconstruction and Economic Development of Cities in the Context of Ukraine's Post-War Recovery. *Ekonomika ta pravo* (Economy and Law), No. 3, pp. 53–60. [online] Available at: https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.03.053 [Accessed 30 Oct. 2024]. [in Ukr.]

3. Buchko, Zh., Stetsiuk, A. (2023). Objects of Ukraine's Historical and Cultural Heritage in Wartime: Urbanicide and its Consequences. *Historical and Political Problems of the Modern World*: a Collection of Scientific Articles. Chernivtsi, Vol. 47, pp. 20–27. [in Ukr.]

4. *The Military Showed what Vovchansk Looks Like after Russian Shelling.* [online] Available at: https://www.slovoidilo.ua/2024/06/02/novyna/bezpeka/vijskovi-pokazaly-yak-vyhlyadaye-vovchansk-pislya-rosijskyx-obstriliv [Accessed 02 Nov. 2024]. [in Ukr.]

5. Kovard, M., Mezentsev, K. *Urbicide is the "Killing of a City." Unfortunately, there are Many Forms and Types of this Phenomenon.* [online] Available at: https://lb.ua/culture/2022/12/25/540194_martin_kovard_kostyantin_mezentsev.html [Accessed 20 Oct. 2024]. [in Ukr.]

6. Putin's Hen-Houses are Empty: why the Occupiers will not be able to Rebuild Mariupol. [online] Available at: https://www.radiosvoboda.org/a/mariupol-okupatsijavidnovlennia/32473553.html [Accessed 01 Nov. 2024]. [in Ukr.]

7. Libanova, E. (2015). Restoration of Donbas: Assessment of Socio-Economic Losses

and Priority Areas of State Policy. *Visnyk NAN Ukrainy* (Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine), No. 11, pp. 13–25. [in Ukr.]

8. Malchikova, D., Pylypenko, I. (2022). Occupation Urbicide: Urban Experience and Practices of the Population (the Example of Kherson, Ukraine). *Ekonomichna ta sotsialna heohrafiia*, No. 88., pp. 7–14. [in Ukr.]

9. Official Website of the Bakhmut City Council. [online] Available at: https://artemrada.gov.ua/ [Accessed 03 Nov. 2024]. [in Ukr.]

10. Pankiv, O. (2023). The City and War: the Existential Dimension. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia Filosofsko-politolohichni studii* (Bulletin of Lviv University. Series of Philosophical and Political Studies), No. 49, pp. 94–106. [in Ukr.]

11. Pidgrushnyi, H., Sikorska, L. (2024). Destruction of Ukrainian Cities during Russian Aggression (Socio-Geographical Analysis using the Example of Mariupol). *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal* (Ukrainian Geographical Journal), No. 1, pp. 30–39. [in Ukr.]

12. Serhienko, I. (2023). Urbicide and Post-War Inclusive Urban Regeneration: the Experience of Croatia. *Derzhava ta rehiony. Seriia Publichne upravlinnia i administruvannia* (State and Regions. Series: Public Management and Administration), No. 2 (80), pp. 146–154. [in Ukr.]

13. Skliarska, O., Dnistrianskyi, M., Saika, I. (2024). Conceptual Foundations and Priorities of Spatial Development of Cities in the Process of Post-War Reconstruction of Ukraine. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia Heohrafiia* (Scientific Notes of the Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Geography Series), No. 1, pp. 12–18. [in Ukr.]

14. Slyvka, R., Hlukhaniuk, B. (2017). Spatial Manifestations of Military Urbanisation in the Post-Soviet Space. *Region-2017: Strategy for Optimal Development*: Materials of the International Scientific and Practical Conference (Kharkiv, 19–20 September 2017). Kharkiv, pp. 63–65. [in Ukr.]

15. Slivka, R., Zakutynska, I., Hlukhaniuk, B. (2018). Spatial Transformations of the Urban Environment of Donbass under the Influence of Military Urbicide. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Heohrafichni nauky* (Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Geographical Sciences), No. 8, pp. 119–128. [in Ukr.]

16. *Satellite images of Bakhmut within a Year Period were Shown in Maxar.* [online] Available at: https://24tv.ua/bahmut-2023-suputnikovi-foto-maxar-yakim-bulo-misto-rik tomu_n231615 [Accessed 04 Nov. 2024]. [in Ukr.]

17. Ustinova, I., Pleshkanovska, A. (2022). Urbicide and Post-War Restoration of Residential Development in Ukrainian Cities: Experience and Prospects. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal* "*Hraal nauky*" (International Scientific Journal "Grail of Science"), No. 23, pp. 463–471. [in Ukr.]

18. What is Happening with Azovstal, Azot and other Plants in the Donetsk Region. [online] Available at: https://zaborona.com/shho-vidbuvayetsya-z-azovstallyu-azotom-ta-inshymy-zavodamy-na-donechchyni/ [Accessed 01 Nov. 2024]. [in Ukr.]

19. How to Rebuild Cities Destroyed during the War. [online] Available at: https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-yak-budemo-vidbudovuvati-mista-drezden-gdansk-ostanni-novini-50242612.html [Accessed 08 Nov. 2024]. [in Ukr.]

20. How the Russian Federation "Liberated" Donbas: Cities of the East that were Wiped off the Face of the Earth by the Russian Offensive. [online] Available at: https://www.radiosvoboda.org/a/32438586.html [Accessed 01 Nov. 2024]. [in Ukr.]

21. Yasinskyi, M., Zaulychna, I. (2023). Historical and Architectural Analysis of the City of Bakhmut. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia Arkhitektura* (Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series Architecture), No. 1 (9), pp. 87–97. [in Ukr.]

22. Bonine, M. (2009). Middle East and North Africa. International *Encyclopedia of Human Geography in 12 Volumes*. Amsterdam,

Vol. 7. 561 p. [online] Available at: http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/12/1976/1/20.pdf. [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

23. Coward, M. (2009). *Urbicide. The Politics of Urban Destruction.* 176 p. [online] Available at: https://urbanisticaeretica.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/10/2009urbinicid-the-politics-of-urban-destruction-martin-coward.pdf [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

Summary

URBICIDE OF THE CITY OF BAKHMUT

Ivan MARCHENKO
9th grade student, Poltava Lyceum of the Poltava Regional Council

Vitalii HLUKHOTA
teacher of Geography at Poltava Lyceum of the Poltava Regional Council
email: vitaliy9565@ukr.net

Relevance of the research. The full-scale war unleashed by the Russian Federation has caused significant economic, demographic, social and cultural losses in Ukraine. Residents in the south and east of the country, which are still under occupation, notice these losses particularly. Entire cities in the southeast of the country have been completely destroyed. Rebuilding damaged, partially destroyed and completely destroyed cities is one of the top priorities for our state. The enemy's targeted policy of destroying cities has its own terminology in the scientific community – urbicide. The lack of research on urbicide in the city of Bakhmut, as well as the elimination of the consequences of Russian aggression, requires thorough scientific understanding. It is important to generalize and map the scale of destruction to develop constructive measures for the restoration and reconstruction of the city at a qualitatively new level.

The **purpose** of the article is to conduct a geographical analysis of urbicide using the example of the city of Bakhmut, Donetsk region.

Conclusions. The state's plans for the reconstruction of Bakhmut are currently declarative in nature, since the city is occupied, but the main principles for the reconstruction of Bakhmut and other cities were declared at the International Conference in Lugano in July 2022: partnership; focus on reforms; transparency, accountability and the rule of law; democratic participation; involvement of many stakeholders; gender equality and inclusion; sustainable development. We believe that their partial implementation is possible even during the war. The analysis of the literature and the "Lugano principles" made it possible to form and propose priorities for the reconstruction of Bakhmut. First of all, these are the restoration of critical infrastructure; new approaches to the spatial planning of the city; the construction of affordable and high-quality housing; inclusivity; mobility; barrier-free access; the restoration of city-forming industries; digital solutions; sustainability; and security. There is no doubt that it is quite possible to rebuild and revive Bakhmut as a hero city and a city of the future.

Keywords: Ukraine, Bakhmut, Russian-Ukrainian war, urbicide, post-war reconstruction.

УДК 373.5+316.6 (477)
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.337906

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Олександра ГАХ
учениця 11 класу Позашкільного навчального закладу
Енергодарська мала академія наук учнівської молоді
Енергодарської міської ради Запорізької області

Наталія ДОБРОВА
керівник гуртка Позашкільного навчального закладу
Енергодарська мала академія наук учнівської молоді
Енергодарської міської ради Запорізької області
email: kot_ja@ukr.net

Анотація. *Наведено результати емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей адаптації українських дітей в європейських закладах середньої освіти. Сформульовано практичні рекомендації щодо запобігання та усунення дезадаптації дітей-мігрантів в іноземних школах.*

Ключові слова: *Україна, російсько-українська війна, мігранти, біженці, діти, адаптація, дезадаптація.*

Постановка проблеми. Через напад росії на Україну зараз за кордоном перебуває понад 1,8 мільйона дітей. Адаптація українських дітей до нових країн, звичаїв та правил є новим досвідом і значною проблемою. Україна – європейська країна, тому частина правил і звичаїв нам знайома, але водночас у кожної країни є свої відмінності, які необхідно опанувати й дотримуватися у повсякденному житті. На адаптацію впливає також мовний бар'єр та психологічний стан дитини. Збільшення дітей-мігрантів шкільного віку загострило проблему їх соціокультурної та етнічної адаптації в новому культурному середовищі, адже діти-біженці є однією з найбільш вразливих категорій учнів і потребують постійної психолого-педагогічної підтримки, особливо на початковому етапі їх навчання у новому іншомовному середовищі. Адаптація до нових шкільних умов є одним із перших кроків на шляху успішного навчання та інтеграцією в суспільство, важливість цього процесу не можна недооцінювати. Діти-мігранти в процесі адаптації переживають багато соціальних, психологічних і педагогічних проблем та потребують психолого-педагогічної підтримки.

Аналіз досліджень та публікацій. У сучасній психологічній науці проблемі соціально-психологічної адаптації особистості присвячено багато досліджень (С. Максимець, І. Матющенко, А. Налчаджяна, Г. Балла, С. Розума, Л. Столяренко та ін.), де соціально-психологічна адаптація розглядається як досягнення динамічної рівноваги людини, що вперше входить у нове соціальне середовище. Глибшим є розуміння соціально-психологічної адаптації як процесу

© Гах О., Доброва Н.

пристосування людини до умов життєдіяльності в групі, тобто процес пристосування індивіда до групових норм і соціальної групи до окремого індивіда. При цьому виробляються зразки мислення й поведінки, які відображають систему цілей, цінностей і норм певного колективу, набуваються, закріплюються й розвиваються уміння і навички міжособистісного спілкування в цьому колективі. Успішна соціально-психологічна адаптація сприяє ефективній діяльності, розвитку колективу, особистісному зростанню людини, а також створенню сприятливих умов для самоствердження та самоактуалізації особистості [5].

На думку Н. Завацької, поняття «адаптація» розуміємо як той аспект психічної адаптації, що забезпечує організацію мікросоціальної взаємодії, формування адекватних міжособистісних стосунків, урахування експектацій оточення і досягнення соціально значущих цілей [8].

Поняття адаптації тісно пов'язане також із шкільним життям. Воно на кожному кроці ставить вимоги до компетентності дитини, її гнучкості, вміння виділяти головне і другорядне, здатності пристосовуватися. Отже, шкільна адаптація – це пристосування дитини до умов та вимог нового середовища, нових навантажень, пов'язаних із систематичним навчанням. Процес адаптації може бути тривалим, адже він потребує стабілізації фізіологічних процесів. Результатом вдалої адаптації є пристосованість, що виступає показником життєвої компетентності дитини, її здатності орієнтуватися та впливати на довкілля [9].

Критеріями ж адаптованості дитини до шкільного навчання є її позитивне ставлення до школи, самостійність, розуміння пояснюваного вчителем навчального матеріалу, здатність зосереджувати увагу при виконанні завдань, добровільне виконання громадських обов'язків і позитивне ставлення до однокласників. Усе це вказує на належну ефективність процесу соціально-психологічної адаптації до школи – пристосування учня до класу, вчителя, свого місця у школі [2].

Поняття «адаптація» також тісно пов'язане з поняттям дезадаптації. Отже, шкільна дезадаптованість школяра-мігранта – це той стан, при якому школяр відчуває складності при інтеграції в новий соціум, збільшення агресивності, тривожності та інших негативних емоційних проявів, зниження академічної успішності в школі та його незадоволеність своїм становищем, низька самооцінка, домінування негативного емоційного напруження [8; 13].

У роботах І. Бойко, Н. Лебедєвої, Н. Литвиненко, Н. Лускановой, Є. Підчасова, Н. Сперанської та ін. розглядаються питання пристосування до нових умов дітей найвразливішого підліткового віку і доведено, що соціально-психологічна адаптація є важливою складовою процесу входження підлітка в нові умови основної школи, коли школярі зазнають найбільших труднощів і які здебільшого визначають ефективність дальшого навчання, а також зумовлюють всебічний розвиток особистості. Період від початкової до основної школи (з четвертого до п'ятого класу) є перехідним від молодшого шкільного до підліткового віку. Підлітковий вік вважається кризовим у віковій психології, що обумовлюється початком бурхливих фізичних і фізіологічних змін в організмі дитини та, як наслідок, гіпертрофованим значенням

фізичного «Я» й нестабільним емоційним фоном. Так, А. Татьянчиков розглядає кризу молодшого підліткового віку як таку, що пов'язана передусім з відчуттям дорослості. Це може провокувати загострення стосунків з оточуючими дорослими: батьками та педагогами. Водночас відбувається зміна провідної діяльності дитини: з навчання в молодших школярів на інтимно-особистісне спілкування у підлітків; навчальна діяльність здебільшого починає займати другорядне місце, що значно ускладнює процес адаптації особистості підлітка до нових умов навчання в основній школі [17].

Аналіз наукової літератури показав, що в сучасних умовах увага вчених найбільш сконцентрована на історичних, демографічних, антропологічних та етнічних питаннях міграції. У психолого-педагогічній науковій літературі найбільш повно розглянуті питання, пов'язані з розглядом впливу міграційних процесів на міжнаціональні відносини (Р. Костін), вимушеної міграції (В. Айрапетов), міського середовища як адаптаційного простору (В. Тішков, О. Ведіна), сутності та специфіки соціальної адаптації (А. Налчаджян, Н. Лебедєва). У свою чергу вивчення адаптаційних процесів розглядається в роботах І. Троцук, А. Реана, В. Лісовського; національної самосвідомості та міжетнічної толерантності – Т. Стефаненко, Л. Шайгерова, Р. Хайрулін; обліку етнічної різноманітності учнів – Дж. Беррі, М. Плізентс, Н. Міллер, Х. Ессер, Р. Браун [5; 8; 10].

У сучасній педагогіці розробляються нові концепції підтримки дітей-мігрантів в освітньому просторі, наприклад, такі концепції полікультурної освіти, як етнічна концепція (К. Муулі, М. Стоун), мовна концепція (Б. Кенпеун), концепція діалогу культур (М. Біблер). Питання, пов'язане з впровадженням полікультурної підтримки дітей-мігрантів в процесі адаптації, стає зараз особливо актуальним для українських дітей [9].

Науковці наголошують на тому, що для визначення рівня соціально-психологічної адаптованості дитини, тобто рівня її фактичного пристосування до класу-колективу при зміні умов навчання, необхідно чітко визначити і дослідити показники цієї адаптованості. Як показники соціально-психологічної адаптації в психолого-педагогічній літературі розглядаються: успішність навчання та поведінки, задовільне загальне самопочуття дитини, відсутність ознак перевтоми тощо.

Метою статті є дослідження особливостей адаптації українських дітей-мігрантів в європейських закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. За даними Міністерства освіти і науки України, в інших країнах зараз перебувають близько 2 мільйонів українських дітей. Насправді точна кількість дітей, які виїхали з України після 24 лютого, владі невідома. У країнах Євросоюзу їх близько мільйона, але якщо врахувати тих, хто виїхав за межі ЄС чи був вивезений до Росії, цифра буде значно більшою. Крім того, частина дітей залишається в окупації. Найбільше дітей-мігрантів у Польщі, Німеччині, Чехії, Молдові, Угорщині, Словаччині, Румунії. Зокрема, у Польщі проживає 200 тисяч українських школярів, з яких 75 тисяч навчаються в місцевих школах. Загалом учні разом із батьками виїхали до 44 європейських країн, а також до США, Канади, Австралії, Японії [20].

Під адаптацією розуміється процес пристосування до нових умов та взаємодії індивіда з оточуючим. З огляду на те, що сучасна психологічна наука приділяє проблемі соціально-психологічної адаптації особистості велику увагу (їй присвячено значну кількість досліджень), питання адаптації дітей-мігрантів в іншомовному просторі є ще недостаньо висвітленим в наукових джерелах, особливо шляхи їх підтримки та супроводу. Процес адаптації українських дітей в іноземних школах потребує детального дослідження, виявлення та ретельного вивчення психологічних ресурсів, які забезпечать успішну соціально-психологічну адаптацію дітей в ситуації змінених умов навчання. Українські діти за кордоном потребують ефективної психолого-педагогічної підтримки та супроводу. Вони ховались в укриттях, а потім поспіхом тікали зі своїх домівок. Вони сумують за татами, які залишились в Україні, та за друзями, яких розкидало по світу. Вони щодня приходять до нових шкіл і вчаться розуміти вчителів та однокласників мовами, яких раніше не вивчали. Вони готові навчатися у двох школах одразу, аби не розірвати ту ниточку, що з'єднує їх з рідним класом, однолітками і вчителями. Вони занурюються у віртуальну реальність, відсторонюються або бунтують, намагаються відшукати, врешті-решт, душевну рівновагу, іноді з болем пристосовуються до чужого – все це є сьогоденням наших українських дітей [10].

Процес соціально-психологічної адаптації дітей-мігрантів до нових умов життя є доволі неоднозначним і складним. Діти, які потрапляють в таку ситуацію, переживають різноманітні складнощі і психологічний стрес.

Основні проблеми, що виникають у ході адаптації дітей-мігрантів:

По-перше, діти мігрантів часто мають труднощі у спілкуванні з однокласниками. Навички взаємодії, з якими приходять до школи діти мігрантів, часто виявляються неадекватними у новому соціальному середовищі: приїжджі діти можуть вважати образливими слова та висловлювання, які не є такими у місцевій дитячій культурі. Культурно зумовлені відмінності у способах невербальної комунікації, нормах відносин, цінностях, стандартах та ритуалах поведінки численні, і вони часто стають причиною неприємних непорозумінь при взаємодії дітей різних національностей. Причинами непорозумінь часто бувають незнання мови, культури, традицій країни, де вони перебувають, різні цінності [13]. Проблеми в стосунках з однолітками сприймаються дітьми дуже болісно і завжди впливають на навчальні успіхи школяра.

По-друге, дітям-мігрантам часто важко дається шкільна програма, що знижує їхню самооцінку, негативно позначається на відносинах з оточуючими, майже автоматично знижує соціальний статус дитини серед однокласників. Звичайні причини неуспішності дітей-мігрантів – погане знання іноземної мови. Вони не завжди розуміють пояснення вчителя, не вміють висловити свою думку. В результаті спільної дії цих факторів багато дітей-мігрантів навіть у свої сім–вісім років починають сприймати соціум, в якому вони змушені перебувати, як принижуючий і дискримінуючий [17].

Європейські країни пообіцяли інтегрувати українських дітей у шкільне навчання протягом трьох місяців з моменту їхнього приїзду. Втім це непроста

задача для системи освіти, яка страждає від браку вчителів, переповнених класів та впливу пандемії коронавірусу.

Для адаптації дітей в деяких країнах створюються інтеграційні класи, які допомагають адаптувати дітей до перебування в нових умовах, навчити мови країни перебування. Але такі класи створюються не у всіх країнах, що ускладнює адаптацію.

Польщі довелося змінити закон щодо кількості учнів у класах, збільшити фінансування освіти та створити гарячу лінію для батьків, бо українські діти навчаються у кожній другій школі країни. Та батьків вражає, як багато робиться для загального розвитку дитини: учнів весь час водять на екскурсії, у музеї, кіно і театр.

У Чехії для українських дітей, яких у школі чимало, щодня проводять перші два уроки чеської мови. Їх ведуть по черзі чеська вчителька й вчителька з України, яка знає мову. Незвичним для дітей є те, що по школі можна ходити у домашніх капцях, а також оцінки. Їх ставлять не від 2 до 12, як в Україні, а у зворотному порядку – від 5 до 1 [9].

Наразі існує кілька варіантів організації навчання українських дітей у школах за кордоном:

– Навчання разом із місцевими дітьми. Наприклад, у Польщі 90% учнів перебувають у класах з польськими дітьми, а ще 10% – на підготовчих курсах.

– Навчання у класі з дітьми-біженцями із різних країн. У деяких країнах українських дітей розподіляють спочатку в адаптивні або інтеграційні класи, де з ними можуть навчатися діти, які володіють іншими мовами. У таких класах їх навчають національної мови, знайомлять із місцевою системою освіти, надають психологічну підтримку та оцінюють компетенції.

– Навчання різновікових дітей в одному класі. У деяких країнах створюють окремі класи, де навчаються діти різного віку, оскільки не набирається достатньо осіб, щоб створити класи для одного віку. Наприклад, у Чехії є можливість для створення таких класів, якщо у школі набереться понад 15 дітей різного віку, і тоді їм будуть викладати окремі предмети з української шкільної програми [3; 20].

Розгляд реальної практики у загальноосвітніх установах свідчить про наявність двох протилежних тенденцій у поведінці дітей-мігрантів в освітньому закладі. Перша тенденція пов'язана зі спробами замкнутися у собі, обмежити коло свого спілкування. Ця тенденція більшою мірою характеризує те, що дитина-мігрант стане дезадаптованою в новому соціумі. Друга тенденція пов'язана з готовністю влитися в новий колектив за будь-яку ціну, відкидаючи свої етнічні особливості як незатребувані в новому соціокультурному просторі. Ця тенденція відображає процес асиміляції та/або інтеграції, що, зрештою, сприяє легшій адаптації мігранта. Однак хотілося б відзначити, що в обох тенденціях ситуацію загострюють труднощі, пов'язані з подоланням мовного бар'єру та культурного шоку. Внаслідок незнання мови та відсутності можливості встановлення тісних зв'язків з однокласниками у дитини різко знижується емоційне тло, починаються проблеми в адаптації та навчальній діяльності [14].

Як показав моніторинг Amnesty International, на початок 2023 року у Польщі лише 15 тисяч українських дітей відвідували підготовчі класи, які не

інтегровані у звичайну шкільну систему і не мають фіксованого навчального плану. Тож те, що вивчають діти, повністю залежить від вчителя. Більшість дітей одразу зарахували у звичайний польський клас, навіть якщо вони взагалі не знали мови [9].

Але навіть попри необхідність навчати дітей мови сама ідея підготовчих класів не витримала перевірки часом. Польське міністерство освіти мало гарантувати учням з України від 2 до 5 годин безкоштовного додаткового навчання польської мови на тиждень, але у реальності для цього не вистачає ані вчителів, ані класів для проведення уроків. У Німеччині, яка має досвід інтеграції дітей-біженців ще з 2015–2016 років, так звані Welcome classes жорстко критикують. Відокремлення дітей мігрантів спричинило більше негативних, ніж позитивних наслідків. Дослідники давно з'ясували, що для успішного навчання дітям мало просто розуміти мову, потрібні розвинені навички письма, читання і мовлення. Їхній брак зменшує бажання вчитися [9].

Мовні навички важливі не лише для академічних досягнень, але й для того, щоб діти розвинули почуття причетності, спільності у школі, наголошують фахівці OECD у великому дослідженні, присвяченому освіті біженців у різних країнах. В опитуванні німецького Центру східно-європейських і міжнародних досліджень (ZOIS) українські старшокласники у Німеччині сказали, що їхнє «життя поставлене на паузу» і вони почуваються «між двох світів» [9].

До труднощів адаптації відноситься і виникнення конфліктів на етнічному ґрунті. Деякі діти стикаються і з фактами булінгу. В різних країнах це питання має різні рішення. Наприклад, у Польщі немає системно прийнятої антидискримінаційної чи міжкультурної освіти: розвиток комунікативних компетенцій закладений у базовий навчальний план. Німці все ще відчувають свою провину перед українським народом і приділяють велику увагу расовим і міжкультурним питанням [10].

Деякі вчені відзначають, що для дитини стрес від переїзду до нової країни буває порівняним зі стресом від втрати когось із рідних. Необхідно від шести місяців до року для адаптації до нової країни та до 2-х місяців – до школи. Насправді діти адаптуються швидше, ніж дорослі. Та це не означає, що дитина уникне стресу, особливо, якщо у школі спілкуються новою мовою [3].

Та попри труднощі, з якими стикнулися українські школярі, багато хто вже оцінив переваги європейської освіти. Повага до особистості дитини, більше вільного простору, неперевантажена програма, орієнтація на практичні знання, матеріальне забезпечення шкіл. Через демографічну кризу і старіння європейські країни можуть бути зацікавлені в українських дітях. І першою серед них є Німеччина, яка вже багато років відчуває серйозний дефіцит робочої сили і почала активно заохочувати мігрантів [3].

З метою дослідження психологічних особливостей адаптації українських дітей-мігрантів в європейських школах нами було опитано 50 українських дітей, учнів 7–11 класів, які знаходяться в 17 дружніх країнах, що надали притулок українським біженцям. Дослідження відбувалось виключно на добровільній основі в онлайн-форматі за допомогою Google-ресурсів. Неможливість особисто бачити кожного з опитуваних та

задавати їм додаткові запитання і визначила стратегію побудови нашого дослідження та підбірку методик.

Для діагностики ми обрали наступні методики:

1. Методика «Оцінювання рівня шкільної мотивації та адаптації» Н. Лускановой. Анкета допомагає визначити рівень шкільної мотивації в процесі адаптації за високим, середнім, низьким діапазонами в збірних класах, також є важливою у процесі адаптації нового учня в класі [16].

2. Методика «Шкільна тривожність Філіпса». Дозволяє визначити загальний рівень шкільної тривожності, що дає можливість зрозуміти про комфортність перебування у навчальному закладі, а також вивчити характер переживання тривожності, пов'язаної з різними областями шкільного життя [1].

3. Методика «Оцінка відносин підлітка з класом» Л. Головей та О. Рибалко. Дозволяє виявити три можливих «типи» сприйняття індивідом групи: індивідуалістичний, колективістський, прагматичний. При цьому показником сприйняття людиною групи є роль групи в індивідуальній діяльності індивіда [16].

4. Методика «Ваша самооцінка» дає можливість виявити рівень самооцінки: низький, середній, високий, – адже саме вона визначає взаємини з оточенням, від неї залежить самокритичність, вимогливість до себе, ставлення до своїх досягнень і невдач [6].

Також нами була складена невелика анкета, щоб отримати додаткову інформацію про опитаних дітей, а саме: країна, в якій вони зараз перебувають; чи мали мовні бар'єри у школі; в якій формі відбувається їхнє навчання; чи отримували вони психологічну допомогу. Отже, обрані нами методики інформативні, прості у використанні та дають можливість досліджуваному діяти за чіткою інструкцією без додаткових роз'яснень.

Щоб узагальнити та проаналізувати результати дослідження, отримана інформація була занесена до зведеної таблиці. Опитування проводилось анонімно, та деякі учні за бажанням писали свої імена. Для дотримання психологічної етики імена учнів були зашифровані.

Опитування за методикою «Оцінювання рівня шкільної мотивації та адаптації» Н. Лускановой виявило, що серед досліджуваних 32% (16 осіб) з високим, 50% (25 осіб) з середнім та 18% з низьким діапазонами рівня шкільної мотивації в процесі адаптації (Гістограма 3.1).

За методикою «Шкільна тривожність Філіпса» з 50 дітей виявлено 80% (40 осіб) з низьким та 20% (10 осіб) з високим загальним рівнем шкільної тривожності (Гістограма 3.2).

Співставлення аналізу результатів опитування за цими двома методиками дало змогу визначити 11 осіб (22%) з низьким рівнем адаптації (далі – неадаптовані). Це діти, які показали низький рівень шкільної мотивації та високий рівень шкільної тривожності, а також діти з високим рівнем шкільної тривожності та середнім рівнем шкільної мотивації, але найнижчою кількістю балів у цьому діапазоні. Отже, з 50 дітей, що брали участь у дослідженні, виявлено 39 осіб (78%), які змогли адаптуватись в закордонних закладах освіти (далі – адаптовані).

Порівняльний аналіз результатів дослідження адаптованих та неадаптованих дітей за наступними опитуваннями допоможе визначити психологічні особливості адаптації українських

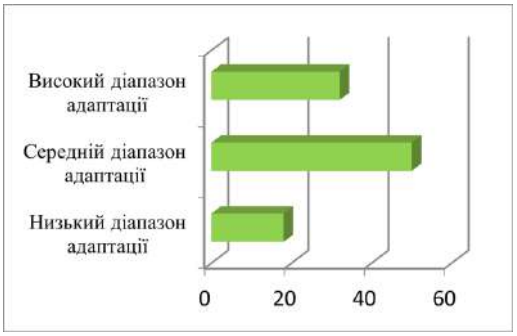

Гістограма 3.1. Виявлений рівень шкільної мотивації та адаптації

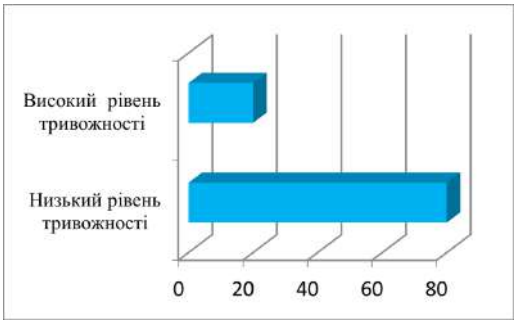

Гістограма 3.2. Виявлений рівень шкільної тривожності

дітей-мігрантів в іноземних школах.

Так, розширений порівняльний аналіз за методикою «Шкільна тривожність Філіпса» (Гістограма 3.3) дає можливість побачити, що у неадаптованих дітей, на відміну від адаптованих, шкільна дез адаптація проявляється у вищих показниках за всіма чинниками тривожності (у кожного з опитуваних виявлено високий коефіцієнт від 1 до 4 чинників тривожності), а особливо за такими:

– загальна тривожність у школі (63,3%) – тривожний емоційний стан дітей пов'язаний з їх залученням в життя освітнього закладу;

– переживання соціального стресу (54,6%) – тривожність дітей зумовлена тим, як розвиваються їх соціальні контакти (передусім з однокласниками);

– страх самовираження (36,4%) – діти бояться демонструвати свої можливості, негативно переживають ситуації, пов'язані з потребою саморозкриття;

– страх невідповідності очікуванням оточення (45,5%) – для цих дітей більш значущі оцінювання вчинків, думок, результатів діяльності іншими, їх тривожать оцінки, які дають оточуючі, і вони заздалегідь очікують на негативне оцінювання.

Натомість у адаптованих дітей чинники шкільної тривожності не яскраво виражені. Взагалі не виявлені такі чинники, як фрустрація потреби в досягненні успіху та низька фізіологічна опірність стресові, отже, ці діти здатні пристосовуватись до ситуацій стресового характеру та адекватно реагують на тривожні чинники середовища. Лише 33,3% дітей цієї групи при опитуванні виділили чинник загальної тривожності у школі та 23% дітей – чинник страху ситуації перевірки знань (вони вказували, що їх лякають майбутні іспити та необхідність публічних відповідей під час занять).

За результатами аналізу дослідження за методикою «Оцінка відносин підлітка з класом» Л. Головей та О. Рибалко виявлено (Діаграма 3.1), що переважна кількість неадаптованих дітей (72,3%) надають перевагу індивідуалістичному типу сприйняття класу, вони ставляться до класного колективу нейтрально або вороже, ухиляються від співпраці, обмежують свої контакти. Тоді як адаптовані діти в більшості (59%) виявляють колективістське сприйняття класу, який вони сприймають як самостійну цінність, виділяють зацікавленість в успіхах групи та її членів, визначають потребу у колективних формах роботи. Також

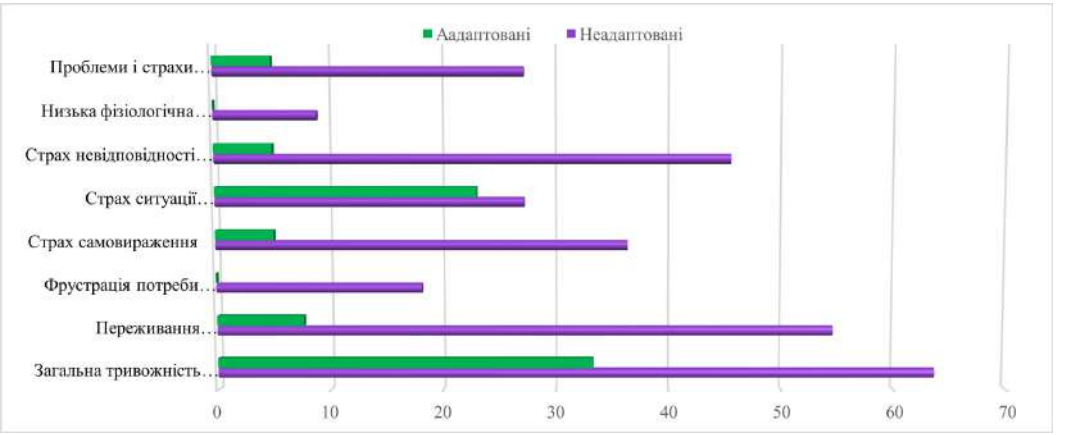

Гістограма 3.3. Розширений порівняльний аналіз за методикою «Шкільна тривожність Філіпса»

20,5% адаптованих дітей показали свою зацікавленість у прагматичному сприйнятті класу як засобу досягнення певної мети, що частіше проявляється у спілкуванні з найкомпетентнішими членам колективу, які здатні допомогти, надати потрібну інформацію, і лише у 9,1% неадаптованих дітей спостерігається така зацікавленість.

За результатами аналізу дослідження за методикою «Оцінка відносин підлітка з класом» Л. Головей та О. Рибалко виявлено (Діаграма 3.1), що переважна кількість неадаптованих дітей (72,3%) надають перевагу індивідуалістичному типу сприйняття класу, вони ставляться до класного колективу нейтрально або вороже, ухиляються від співпраці, обмежують свої контакти. Тоді як адаптовані діти в більшості (59%) виявляють колективістське сприйняття класу, який вони сприймають як самостійну цінність, виділяють зацікавленість в успіхах групи та її членів, визначають потребу у колективних формах роботи. Також 20,5% адаптованих дітей показали свою зацікавленість у прагматичному сприйнятті класу як засобу досягнення певної

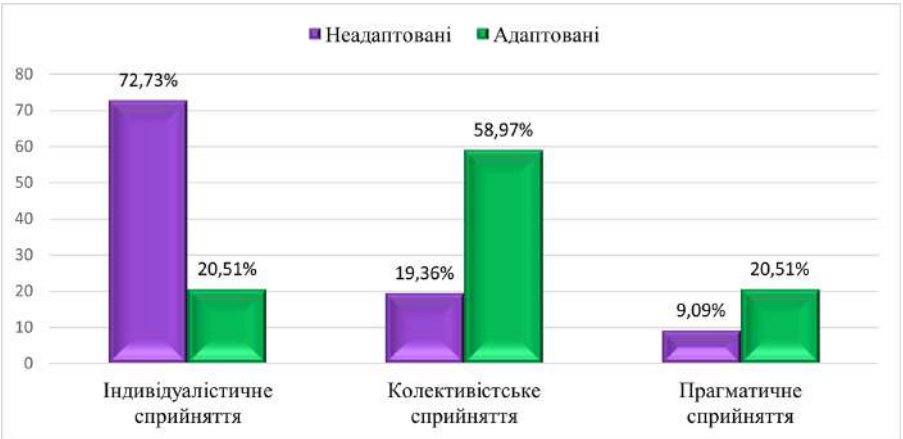

Діаграма 3.1. Порівняльний аналіз за методикою «Оцінка відносин підлітка з класом» Л. Головей та О. Рибалко

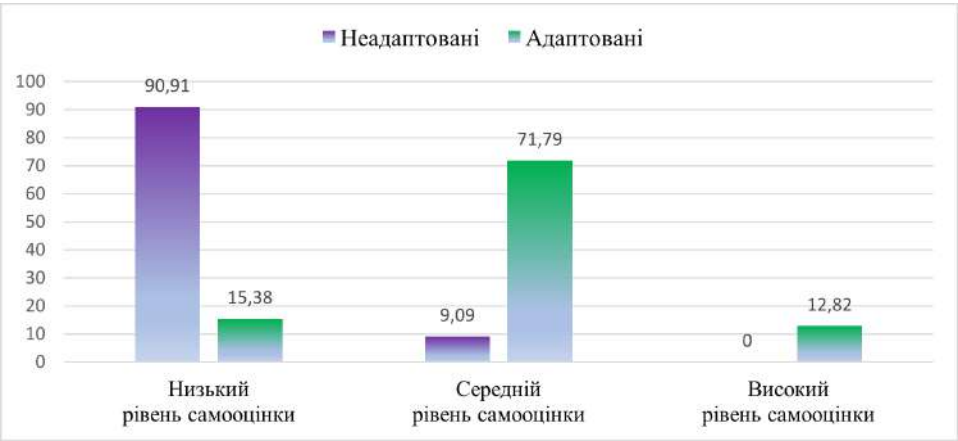

Діаграма 3.2. Порівняльний аналіз за методикою «Ваша самооцінка»

мети, що частіше проявляється у спілкуванні з найкомпетентнішими членам колективу, які здатні допомогти, надати потрібну інформацію, і лише у 9,1% неадаптованих дітей спостерігається така зацікавленість.

Аналіз опитування за методикою «Ваша самооцінка» (Діаграма 3.2) показав, що серед неадаптованих дітей 90,1% (10 осіб) мають низький рівень самооцінки, отже, ці діти можуть страждати від «комплексу неповноцінності», не сприймати та болісно реагувати на критичні зауваження на свою адресу, не мати своєї думки, а діяти лише з огляду на інших, такі діти потребують психологічної допомоги. Тоді як у 71,8% (28 осіб) адаптованих дітей виявлено середній рівень самооцінки, такі діти лише подекуди підлаштовуються під думку інших і майже не страждають від «комплексу неповноцінності». Показово, що високий рівень самооцінки виявлено у 12,8% (5 осіб) адаптованих дітей, вони нечасто сумніваються у своїх діях та правильно реагують на зауваження інших. Серед неадаптованих не виявлено дітей з високим рівнем самооцінки. Але у 15,3% (6 осіб) адаптованих дітей виявлено низький рівень самооцінки, отже, ці діти також потребують психологічної допомоги.

Порівняльний аналіз відповідей на питання щодо форми навчання (Гістограма 3.4) виявив, що серед дітей, які навчаються у місцевій школі й українській (онлайн), більший відсоток адаптованих до навчання в іноземному навчальному закладі (74,4% адаптованих та 54,5% неадаптованих), натомість серед дітей, які навчаються лише у місцевих навчальних закладах, більший відсоток неадаптованих (36,4% неадаптованих та 15,4% адаптованих).

Відповіді на питання: «Чи отримували ви психолого-педагогічну допомогу та підтримку?» (Діаграма 3.3) – дають можливість побачити, що лише 18,2% (2 особи) з неадаптованих дітей отримували її, а 63,4% (7 осіб) не мали такої можливості або необхідної інформації. Натомість 46,2% (18 осіб) отримували необхідну психолого-педагогічну допомогу і лише 15,4% (6 осіб) – ні.

Отже, нами виявлено, що не всі українські діти-мігранти змогли адаптуватись в європейських закладах освіти. Неадаптовані діти мають низький рівень

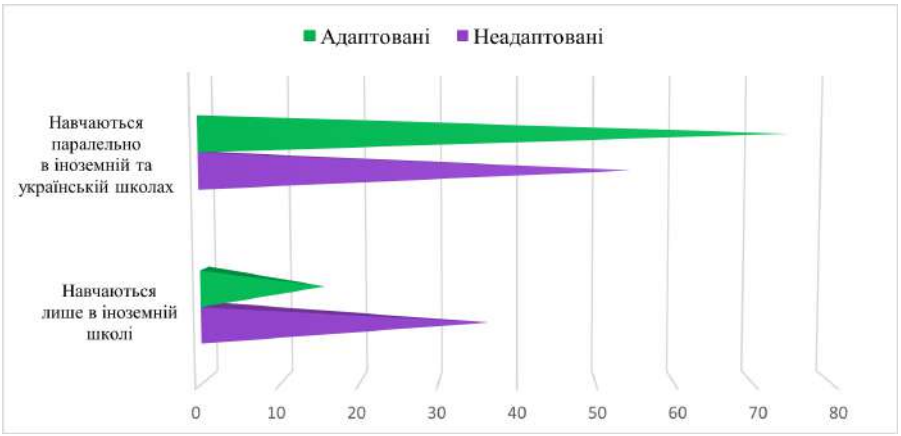

Гістограма 3.4. Порівняльний аналіз відповідей на питання щодо форми навчання

самооцінки та шкільної мотивації, також у них високий рівень шкільної тривожності. Колектив, в якому навчаються, ці діти сприймають нейтрально або вороже, обмежують свої контакти з однокласниками, ухиляються від співпраці. Це їх тривожить, діти бояться демонструвати свої можливості, вони заздалегідь налаштовуються на негативне оцінювання своїх вчинків, думок, результатів роботи. В діяльності вони керуються не своїми думками. Усі ці труднощі впливають на зниження соціального статусу і спричиняють сприйняття підлітками соціуму як принижуючого і дискримінуючого, призводять до емоційних зривів.

З тієї чи іншої причини більшість дітей (63,4%) не отримували психолого-педагогічної допомоги та підтримки. Натомість 46,2% адаптованих дітей отримували психолого-педагогічну допомогу.

Таким чином, отримані нами результати дослідження свідчать про те, що успішна адаптація українських дітей-мігрантів в європейських школах потребує психолого-педагогічного супроводу. Професійні спеціалісти можуть

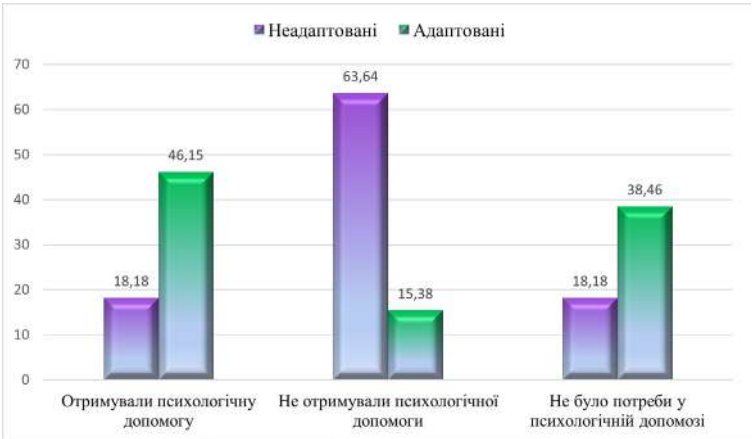

Діаграма 3.3. Порівняльний аналіз відповідей на питання щодо отримання підлітками психологічної допомоги

допомогти дітям у налагодженні конструктивних стосунків із оточуючими, системного підходу до визначення завдань і засобів їхньої діяльності. Для підвищення адаптації дітей в нових умовах психологи радять таке: дорослим важливо в цей період бачити і чути своїх дітей, щоб не пропустити моменти, які призведуть до дезадаптації. Запевніть дитину, що вона отримає допомогу від вас у будь-якому випадку!

Обов'язково повідомте вчителю або адміністрації про особливості своєї дитини: стан здоров'я, алергічні реакції, рівень знань, особливості характеру, харчові звички тощо [21].

Навчіть дитину знайомитись із новою територією. Поясніть, чому з перших днів важливо дізнатись про розташування у новій школі навчальних кабінетів та кабінетів адміністрації, туалету, столової, медпункту тощо; чому варто дізнатись про правила школи та вимоги. Познайомте дитину з педагогами та розкажіть, до кого із шкільних працівників вона може звернутись по допомогу. Якщо дитині складно просити про допомогу малознайомих людей, попрактикуйтесь вдома (підкажіть дитині фрази, які вона може використовувати у разі необхідності).

Щодня запитуйте дитину про конкретні досягнення і можливі труднощі. Відзначайте навіть найменші успіхи та підказуйте, як можна долати труднощі. Якщо ж дитині важко одразу зосередитись на навчанні, вона болісно переживає зміни, протестує, то не треба наполягати. Дайте їй час.

Заохочуйте спілкування дитини з друзями, з колишніми однокласниками. Адже, як показало наше дослідження, більшість дітей, які навчаються паралельно онлайн в українській школі та спілкуються з українськими однокласниками, виявились більш адаптованими в іноземних навчальних закладах.

Допоможіть дитині створити щоденну ритмічність, це заспокоює та полегшує процес адаптації. Наприклад: будити кожен ранок однією і тією ж фразою або віршиком, а завершувати день підсумковою бесідою та плануванням наступного дня.

Навіть якщо адаптація триває довше традиційних шести місяців і проходить важко, будьте впевнені, що з часом все буде добре за умови вашої підтримки [21].

Дітям важливо знати, що всі емоції й почуття – це нормально. Головне – розуміти, що ви справляєтесь: після агресії настає спокій, а після сліз – легкість. Ці «емоційні гойдалки» свідчать про те, що ви живете у складні часи, а не про те, що щось з вами не так.

Сприймайте переїзд і нову школу як унікальний досвід. Використовуйте цей досвід для свого розвитку. Беріть активну участь у житті нової школи та класу, заводьте нові знайомства, це буде також сприяти зменшенню мовного бар'єру.

Але, якщо ви не справляєтесь, якщо потребуєте допомоги, не бійтеся по неї звертатися до вчителя, до батьків, до психолога.

Наразі багато українських психологів надають психологічну онлайн-допомогу нужденним, які через війну опинились за кордоном, в приватному порядку або під егідою благодійних фондів. Ми зробили підбірку покликань на сайти, Телеграм-групи, чат-боти професійних психологів, які допоможуть при складностях шкільної адаптації або інших психологічних проблемах.

Висновки. Сучасна наука приділяє проблемі соціально-психологічної адаптації особистості велику увагу, їй присвячено значну кількість досліджень. Під адаптацією розуміється процес пристосування до нових умов та взаємодії індивіда з оточуючим. Науковці довели, що соціально-психологічна адаптація є важливою складовою процесу входження підлітків у нові умови, саме в такі періоди життя вони зазнають найбільших труднощів.

Різка зміна звичних умов життя призводить до дезорієнтації дитини із родини мігрантів, до серйозних проблем соціального, економічного та психологічного характеру. Наразі в інших країнах світу знаходиться близько 2 млн. українських дітей.

З огляду на те, що сучасна психологічна наука приділяє проблемі соціально-психологічної адаптації особистості велику увагу (їй присвячено значну кількість досліджень), новий сумний досвід вимушеного переїзду українських дітей за кордон та процес пристосування дітей-мігрантів до іншомовного соціокультурного середовища є ще недостатньо висвітленими в наукових джерелах, особливо шляхи їх підтримки та супроводу.

Аналіз інформації міжнародних моніторингів вказує на те, що процес адаптації українських дітей в іноземних школах потребує подальшого детального дослідження та ретельного вивчення психологічних ресурсів, які забезпечать успішну соціально-психологічну адаптацію дітей в ситуації змінених умов навчання. Адже існують як труднощі: у налагодженні стосунків з однолітками через незнання мови, культури, звичок, традицій країни, у якій вони перебувають; в опануванні шкільної програми через незнання мови та нестабільний емоційний стан тощо, так і позитивні сторони перебування і навчання українських дітей за кордоном: є можливість порівняти різні підходи до навчання та шкільну атмосферу, що стає корисним досвідом; відвідування школи й спілкування з однолітками допомагає дітям швидше впоратися з травмою.

Для дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації українських дітей-мігрантів нами підібрані інформативні, прості у використанні методики, що дають можливість досліджуваному діяти за чіткою інструкцією без додаткових детальних роз'яснень, адже діти знаходяться в різних країнах.

Проведене емпіричне дослідження психологічних особливостей адаптації українських дітей в європейських школах показало, що у неадаптованих дітей низький рівень самооцінки та шкільної мотивації, також у них високий рівень шкільної тривожності. Колектив, в якому вони навчаються, сприймають або нейтрально, або вороже; обмежують свої контакти з однокласниками, ухиляються від співпраці. Це їх тривожить, діти бояться демонструвати свої можливості, вони заздалегідь налаштовуються на негативне оцінювання своїх вчинків, думок, результатів роботи. В діяльності вони керуються не своїми думками. З тієї чи іншої причини більшість цих дітей (63,4%) не отримували психолого-педагогічної допомоги та підтримки. Натомість 46,2% адаптованих дітей отримували психолого-педагогічну допомогу.

Таким чином, дослідження свідчить про те, що успішна адаптація українських дітей-мігрантів в іноземних школах потребує психолого-педагогічного супроводу, що підтверджує нашу гіпотезу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Адаптація дітей у 1, 5, 10 класах.* Упоряд. Т. Червона. Київ, 2008. 128 с.

2. Адаптація до шкільного навчання. URL: http://surl.li/regpqa (дата звернення: 17.10.2024).

3. Адаптація українських дітей у школі за кордоном: на що звернути увагу. URL: https://surl.li/ldhnmz (дата звернення: 12.09.2024).

4. Блинова, О. Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки.* 2016. Вип. 3 (1). С. 111–117.

5. Блинова, О. Є. *Соціально-психологічна адаптація дітей із родин вимушених переселенців.* URL: https://surl.li/yramgx (дата звернення: 11.10.2024).

6. Вівчарик, Т. П., Дмитренко, А. К. *Методи діагностики та формування у молодих жінок установок на самореалізацію.* Чернівці, 1999. С. 29–30.

7. Адаптація дитини до шкільного навчання. *Всеосвіта.* URL: https://vseosvita.ua/library/embed/001z0q-7fe2.doc.html (дата звернення: 17.10.2024).

8. Завацька, Н. Є. *Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі*: монографія. Луганськ, 2012. 320 с.

9. «Між двох світів». Як українські діти провчилися рік за кордоном. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cer1jylzxr9o (дата звернення: 15.09.2024).

10. Навчання за кордоном: 10 кроків, що полегшать адаптацію до іноземної школи. URL: https://surl.li/npikut (дата звернення: 21.09.2024).

11. *Практичному психологу про суїцид.* Житомир, 2003. С. 21–23.

12. *Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України*: посібник для практиків соціальної сфери. За ред. Л. С. Волинець. Київ, 2015. 72 с.

13. Слюсаревський, М. М., Блинова, О. Є. *Психологія міграції*: навч. посібник. Київ, 2018. 360 с.

14. Бочкор, Н. П., Дубровська, Є. В., Залеська, О. В. *Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період*: методичні рекомендації. Київ, 2014. 84 с.

15. Андрєєнкова, В. Л., Бандурка, І. О., Бочкор, Н. П. *Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту*: навч.-метод. посіб. Київ, 2015. 175 с.

16. Сучасна енциклопедія психологічних тестів. Упоряд. В. Ю. Лівщиц. Донецьк, 2004. С. 24–26.

17. Татьянчиков, А. *Соціально-психологічна адаптація підлітків на етапі переходу до навчання в основній школі.* URL: https://surl.li/hyczab (дата звернення: 27.09.2024).

18. Удовенко, Ю. М. Організація соціально-психологічної допомоги дітям, які пережили втрати внаслідок військових дій. *Ukrainian Psychological Journal.* 2017. Вип. 1 (3). С. 165–176.

19. Філоненко, М. *Психологія спілкування.* Підручник. Київ, 2008. 224 с. URL: http://www.cul.com.ua/preview/ Psiholog_spilk-Filonenko.pdf (дата звернення: 28.09.2024).

20. Як діти, що вимушено покинули Україну, можуть продовжити навчання. URL: https://eo.gov.ua/zahalni-pytannia-ta-problemy-osvity-ukrainskykh-ditey-za-kordonom/ 2022/04/04/ (дата звернення: 02.10.2024).

21. Як полегшити адаптацію дитини в школі за кордоном: поради психолога. URL: https://surl.li/dcpowi (дата звернення: 27.11.2024).

REFERENCES

1. Chervona, T., comp. (2008). *Adaptation of Children in Grades 1, 5, and 10.* Kyiv, 128 p. [in Ukr.]

2. *Adaptation to School Education.* [online] Available at: http://surl.li/regpqa [Accessed 17 Oct. 2024]. [in Ukr.]

3. *Adaptation of Ukrainian Children in Schools Abroad: What to Pay Attention to.* [online] Available at: https://surl.li/ldhnmz (accessed: 12.09.2024). [Accessed 12 Sept. 2024]. [in Ukr.]

4. Blinova, O. (2016). Socio-Psychological Adaptation of Forced Migrants: Approaches and Problems in Studying the Phenomenon of Acculturation. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Psykholohichni nauky* (Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences), Issue 3 (1), pp. 111–117. [in Ukr.]

5. Blinova, O. *Social and Psychological Adaptation of Children from Families of Forced Migrants.* [online] Available at: https://surl.li/yramgx [Accessed 11 Oct. 2024]. [in Ukr.]

6. Vivcharyk, T., Dmytrenko, A. (1999). *Methods of Diagnosis and Formation of Attitudes Towards Self-Realisation In Young Women.* Chernivtsi, pp. 29–30. [in Ukr.]

7. *Adaptation of Children to School Education.* [online] Vseosvita. Available at: https://vseosvita.ua/library/embed/001z0q-7fe2.doc.html [Accessed 17 Oct. 2024]. [in Ukr.]

8. Zavatska, N. (2012). *Sociocultural and Psychological Aspects of Personality Adaptation in Modern Society*: A Monograph. Luhansk, 320 p. [in Ukr.]

9. *"Between two Worlds." How Ukrainian Children Studied Abroad for a Year.* [online] Available at: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cer1jylzxr9o [Accessed 15 Sept. 2024]. [in Ukr.]

10. *Studying Abroad: 10 Steps to Facilitate Adaptation to a Foreign School.* [online] Available at: https://surl.li/npikut [Accessed 21 Sept. 2024]. [in Ukr.]

11. *Practical Psychologist about Suicide.* (2003). Zhytomyr, pp. 21–23. [in Ukr.]

12. Volynets, L. (2015). *Psychosocial Assistance to Internally Displaced Children, their Parents and Families with Children from Eastern Ukraine*: A Guide for Social Workers. Kyiv, 72 pp. [in Ukr.]

13. Sliusarevskyi, M., Blinova, O. (2018). *Psychology of Migration*: A Textbook. Kyiv, 360 p. [in Ukr.]

14. Bochkor, N., Dubrovska, E., Zaleska, O. (2014). *Social, Educational and Psychological Work with Children in Conflict and Post-Conflict Periods*: Methodological Recommendations. Kyiv, 84 p. [in Ukr.]

15. Andrieienkova, V., Bandurka, I., Bochkor, N. (2015). *Social, Educational and Psychological Assistance to Families with Children during Military Conflict*: Teaching and Methodological Manual. Kyiv, 175 p. [in Ukr.]

16. Livshyts, V., comp. (2004). *Modern Encyclopaedia of Psychological Tests.* Donetsk, pp. 24–26. [in Ukr.]

17. Tatianchykov, A. *Social and Psychological Adaptation of Adolescents during the Transition to Secondary School.* [online] Available at: https://surl.li/hyczab [Accessed 27 Sept. 2024]. [in Ukr.]

18. Udovenko, Yu. (2017). Organisation of Social and Psychological Assistance to Children who have Experienced Loss as a Result of Military Action. *Ukrainian Psychological Journal*, Issue 1 (3), pp. 165–176. [in Ukr.]

19. Filonenko, M. (2008). *Psychology of Communication. A Textbook.* Kyiv, 224 p. [online] Available at: http://www.cul.com.ua/preview/Psiholog_spilk-Filonenko.pdf [Accessed 28 Sept. 2024]. [in Ukr.]

20. *How Children who have been Forced to Leave Ukraine can Continue their Education.* [online] Available at: https://eo.gov.ua/zahalni-pytannia-ta-problemy-osvity-ukrainskykh-ditey-za-kordonom/ 2022/04/04/ [Accessed 02 Oct. 2024]. [in Ukr.]

21. *How to Help your Child Adapt to School Abroad: Advice from a Psychologist.* [online] Available at: https://surl.li/dcpowi [Accessed 27 Nov. 2024]. [in Ukr.]

Summary

PECULIARITIES OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF UKRAINIAN CHILDREN IN EUROPEAN SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Oleksandra HAKH
11th grade student, Extracurricular Educational Institution
Energodar Small Academy of Sciences for Schoolchildren
Energodar City Council, Zaporizhzhia Region

Nataliia DOBROVA
Head of the Extracurricular Educational Institution Club
Energodar Small Academy of Sciences for Schoolchildren
Energodar City Council, Zaporizhzhia Region
email: kot_ja@ukr.net

Relevance of the research. Due to Russia's attack on Ukraine, more than 1.8 million children are currently abroad. The adaptation of Ukrainian children to new countries, customs, and rules is both a new experience and a significant challenge. Ukraine is a European country, so we know some of its customs, but we must also learn its unique practices. The increase in the number of school-age migrant children has exacerbated the problem of their socio-cultural and ethnic adaptation to a new cultural environment, as refugee children are one of the most vulnerable categories of students and need constant psychological and pedagogical support, especially at the initial stage of their education in a new foreign-language environment. Migrant children experience many social, psychological, and pedagogical problems during the adaptation process, and they need psychological and pedagogical support.

The **purpose** of the article is is to study the peculiarities of the adaptation of Ukrainian migrant children in European educational institutions.

Conclusions. Modern science pays great attention to the problem of the individual's sociopsychological adaptation. Analysis of international monitoring data indicates that the process of adaptation of Ukrainian children in foreign schools requires further detailed research and careful study of psychological resources that will ensure the successful socio-psychological adaptation of children in the context of changed learning conditions. An empirical study of the psychological characteristics of Ukrainian children's adaptation in European schools showed that maladjusted children have low self-esteem and high levels of school anxiety. Children are afraid to demonstrate their abilities; they are predisposed to negative assessments of their actions, opinions, and work results. The successful adaptation of Ukrainian migrant children in foreign schools requires psychological and pedagogical support.

Keywords: Ukraine, Russian-Ukrainian war, migrants, refugees, children, adaptation, disadaptation.

УДК 930.1:94(477):316.7(470+571)
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.338875

СПРОСТУВАННЯ РОСІЙСЬКИХ ФАЛЬСИФІКАЦІЙ ЩОДО ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ, СПАДЩИНИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ ТА «СПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ»: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

Ірина КРАСНОДЕМСЬКА
orcid.org/0000-0001-5552-9073
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
email: kiisof@ukr.net

Анотація. *Досліджено процес формування національного наративу в українській історіографії як відповідь на багаторівневі російські фальсифікації, що стосуються походження українців, концепту «спільної історії» та ідеї «братніх народів». Значну увагу приділено науковим дослідженням українських вчених, в яких критично осмислюються ці ідеологеми та протиставляються їм факти, що базуються на аналізі різних джерел.*

Ключові слова: *вчені, українська історіографія, спростування російських міфів, фальсифікація історії, походження українців, спільна історія, братні народи, Київська Русь, пропаганда.*

Постановка проблеми. Розвінчання російських міфів і спотворень про історію України є ключовим етапом у формуванні об'єктивного погляду на минуле та збереженні національної ідентичності. Протягом століть Російська імперія, Радянський Союз, а тепер і сучасна Російська Федерація цілеспрямовано створювали спотворені, вигідні для себе історичні наративи, які мали на меті знецінити роль України, заперечити її державність та підкреслити залежність від Росії.

Сьогодні розкриття російських міфів та спростування фальсифікацій щодо історії України є особливо актуальними у контексті сучасної окупаційно-геноцидної війни Росії проти України, яка триває не лише за допомогою традиційних збройних засобів, але й з використанням сучасних інноваційних технологій, зокрема інформаційних інструментів, спрямованих на дискредитацію та дестабілізацію України, руйнування національної ідентичності та свідомості українців, їхню світоглядну дезорієнтацію. Масована інформаційно-пропагандистська кампанія в медіа, наукових колах, міжнародній політиці включає поширення маніпулятивних фейків і спотворення історії України, за допомогою чого Росія прагне легітимізувати та виправдати свої загарбницькі амбіції, формуючи перекручені картини історичних подій, підриваючи українське національне самовизначення та світогляд, що створює серйозні виклики для забезпечення гуманітарної безпеки країни.

У відповідь на екзистенційну загрозу ліквідації України як держави та політичної нації, посилену внутрішніми корупційними факторами, українці змушені шукати як симетричні, так і асиметричні шляхи протидії викликам російсько-української війни.

Викриття російських фальсифікацій і вигаданих міфів про українську історію

© Краснодемська І.

має значення не лише в науковому, а й у суспільно-політичному контексті, сприяє зміцненню гуманітарної безпеки держави, відіграє важливу роль у формуванні національної історичної свідомості, стає важливим інструментом у протистоянні російській дезінформації та є частиною боротьби українського суспільства за інформаційну незалежність і перемогу над ворогом.

Огляд досліджень та публікацій. Російські міфи та спотворення історії мають давнє коріння, яке починає свою активну форму з XVIII ст., особливо за часів правління Катерини II. У цей період російська історіографія широко продукувала наративи, покликані обґрунтувати ідею «єдності російського народу». Основні положення цього підходу включали твердження про те, що українці, росіяни та білоруси є представниками одного «триєдиного народу». Ідея про Київську Русь як «колиску російської державності» чітко прив'язує початок російської історії до київської спадщини.

З XIX ст. до відновлення у 1991 р. української незалежності основними характерними особливостями розвитку української історіографії в контексті заявленої нами проблематики в різні періоди були такі: 1) XIX – початок XX ст. – формування окремої української історичної парадигми в межах Російської імперії; 2) 1920–1930-ті роки (українські вчені діаспори) – системне розвінчання імперських конструкцій; концепція української політичної нації; 3) повоєнна еміграція – критика радянської історіографії з позицій західної науки.

Українські історики активно протистояли імперським фальсифікаціям: М. Грушевський, М. Костомаров, І. Лисяк-Рудницький, Д. Дорошенко, В. Липинський, О. Оглоблин, В. Кубійович займалися деконструкцією російських історичних міфів, досліджували ідеологічне використання історії, наголошували на окремішності українського історичного досвіду. Зокрема, **Михайло Грушевський** одним із перших сформував власну концепцію безперервного і самостійного розвитку української історії, незалежної від Росії, довів українську спадкоємність від Київської Русі до XVII ст., виокремивши її історію як українську спадщину [5]. **Іван Лисяк-Рудницький**, який проживав у Канаді, відстоював думку, що українці є самостійним сучасним національним проєктом із власною історією державності та культурою. Він вважав, що ідея «триєдиного народу» є вигаданою російською імперією концепцією. У своїй збірці праць «Історичні есе» вчений детально розглянув процеси русифікації та спростував тези, спрямовані на заперечення української національної суб'єктності [19].

На початку XXI ст. поняття «русский мир» було ключовим елементом впливу на гуманітарний простір України, сприяючи його зросійщенню. Основною ідеєю кремлівської пропаганди була теза про «братські російський та український народи», їхнє спільне походження, історію, мову та культуру. Ці аспекти разом із проблемами гібридної російсько-української війни та її впливу на сучасні суспільно-політичні, духовні й культурні процеси активно досліджували як українські, так і закордонні науковці.

Зокрема, пракоренням, походженню українського народу, його етногенезу присвячені дослідження В. Барана й Л. Залізняка. Зародження й розвиток

української державності, зокрема історія Київської Русі, тлумачення самих термінів «Русь», «Україна» є основним лейтмотивом праць О. Гуржія, Я. Калакури, А. Коцура, В. Рички, В. Смолія, О. Толочка та ін.

В. В'ятрович, І. Гаврилів, А. Гуржій, С. Плохій, В. Семененко, В. Сергійчук, В. Смолій, Н. Яковенко у своїх публікаціях на основі документальних історичних джерел, фактів аргументовано свідчать, що Україна як держава сформувалася задовго до створення СРСР, і доводять, що росіяни та українці мають різні світоглядні, психологічні, історико-культурні, світоглядні й навіть побутові особливості. Вчені наголошують на взаємозв'язку між спробами фальсифікації історії та сучасною агресією Росії. Я. Дашкевич глибоко досліджує культурні й релігійні явища, їх глобальний цивілізаційний зміст та роль у процесах українського державотворення та формування національної ідентичності. Я. Грицак розглядає питання виникнення міфу про братні народи, спадщину Київської Русі, відмінності між українцями та росіянами.

Центр досліджень визвольного руху у Львові зосереджується на створенні документальних баз даних і архівів для викриття міфів про УПА, ОУН та Голодомор. Активну діяльність з викриття російських пропагандистських міфів розгорнув Інститут національної пам'яті, поширюючи правдиву історію через публікації, відеоматеріали та освітні програми. У мережі Інтернет створено низку освітніх проєктів, зокрема «LikБез. Історичний фронт», «Історична правда з Вахтангом Кіпіані», «ІстФакт» та ін.

Науковці УНІ Гарвардського університету (США) М. Брайчевський та О. Пріцак акцентували увагу на тому, що Київська Русь була східнослов'янською державою, спадщина якої належить кільком народам, а не виключно Московському царству.

У своїх дослідженнях О. Пріцак підкреслював полікультурний характер Києва та відсутність прямого зв'язку Московії з його історичною спадщиною.

Розкриття фальсифікацій, що стосуються «історичної України», стало вагомим здобутком і західних дослідників. Зокрема, у роботах Andreas Kappeler (Андреаса Каппелера), Edward L. Keenan (Едварда Кінана), James Earnest Mace (Джеймса Мейса), Catherine Anne Merridale (Кетрін Меррідейл), Richard Edgar Pipes (Річарда Пайпса), Paul Robert Magocsi (Павла-Роберта Маґочія) і Timothy Snyder (Тімоті Снайдера) з'ясовується, що Московія не є прямою спадкоємицею Київської Русі, простежується, як Російській імперії створювали історію «згори». Вчені наголошують на політичній природі цих міфів і розкривають їхню роль у формуванні неоімперського світогляду, підкреслюють суб'єктність і самобутність України.

Отже, після 1991 р. в незалежній Україні відбувається переосмислення історії з модерністських і національних позицій. З початком у квітні 2014 р. збройної російської агресії на сході України, а в лютому 2022 р. повномасштабної російсько-української війни історія стає інструментом інформаційної безпеки, відбувається активне документування фальсифікацій.

Мета статті – проаналізувати праці вчених, в яких розвінчуються російські історичні міфи й фальсифікації щодо походження українців, «спільної історії» та про «братні» український і російський

народи, спрямовані на спотворення української історичної пам'яті, а також оцінка підходів українських і західних істориків до їхнього викриття.

Виклад основного матеріалу. У наш час одним із актуальних питань, яке викликає значний інтерес як серед вчених, так і простих українців, представників різних суспільних верств, є походження українського народу, розвиток його етногенезу. Нині існує багато різних як наукових, так і псевдонаукових теорій і підходів до дослідження походження українців, формування сучасної української нації. Попри всю різноманітність вони впливають на самоідентифікацію українців, їхнє ставлення до власного минулого, сприйняття сучасних соціально-політичних процесів і формування громадської думки як в Україні, так і за її межами.

У кінці 1990-х років побачили світ праці відомого науковця **Леоніда Залізняка**, присвячені етногенезу українського народу. В них вчений зауважує, що питання існування давньоруської народності є не лише науковою проблемою, воно також впливає на розв'язання важливих політичних питань як для України, так і для всієї Східної Європи. Без його розв'язання неможливо встановити точну дату появи українців в історичному контексті, а отже, концепція української національної історії не буде завершеною [13].

Дослідник чітко розмежовує політичну й наукову складові у формуванні історіографії етногенезу східних слов'ян. Він підкреслює, що спадщина Київської Русі є ключовим елементом історії Східної Європи, а також ідеологічним обґрунтуванням експансіоністської політики Російської імперії. За оцінкою Л. Залізняка, активні суперечки між українцями та росіянами щодо спадщини Київської Русі розгорнулися в середині XIX ст. Особливої гостроти вони набули після появи теорії М. Погодіна, згідно з якою росіяни нібито мешкали спочатку у Києві, але після монгольської навали вони переселилися на Верхню Волгу, звільнивши місце для українців із Волині та Прикарпаття. Але ця концепція була піддана нищівній критиці з боку М. Максимовича, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова, О. Потебні, А. Кримського та інших видатних діячів.

Ще на початку XX ст., підсумовуючи дискусію «южан с северянами» про початок історії східних слов'ян, М. Грушевський переконливо показав, що «Київська держава, право, культура були утвором однієї народності, українсько-руської; Володимиро-Московська – другої, великоруської... Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII в., потім литовсько-польський XIV–XVI вв. Володимиро-Московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею Київської, вона виросла на своїм корені… Етнографічна і історична близькість народності українсько-руської до великоруської не повинна служити причиною до їх перемішувань – вони жили своїм життям поза своїми історичними стичностями і стрічами. … Зрештою, «общерусской» історії й не може бути, як нема «общерусской» народності. Може бути історія всіх «русских народностей», кому охота їх так називати, або історія східного слов'янства» [6, с. 204, 207].

Л. Залізняк наголошує, що концепція давньоруської народності має

переважно політичне походження й була створена ідеологами Кремля [12, с. 206].

У період між двома світовими війнами історична схема етногенезу українського народу, створена М. Грушевським, залишалася загальновизнаною як у радянській, так і в емігрантській російській історіографії. Особливої уваги, за словами вченого, заслуговує теорія ранньосередньовічного походження українців, яку розробляли професійні науковці, зокрема археологи, етнографи, антропологи, лінгвісти та інші [12, с. 204].

Аналізуючи сучасну історіографію, зокрема й зарубіжну, Л. Залізняк вказує на те, що концепція давньоруської народності досі підтримується новою генерацією російських учених. Ця підтримка зберігається попри її заполітизованість і суб'єктивність, адже науковці не сприймають жодних аргументів і доказів на користь альтернативних поглядів. До того ж окремі українські історики старшого покоління, зокрема П. Толочко, продовжують відстоювати цю концепцію. Натомість частина науковців середнього покоління, зокрема О. Моця, Ю. Павленко, О. Толочко, не заперечуючи існування давньоруської народності, розглядають її не як окремий етнос, а радше як культурно-політичну єдність у межах держави. Також в Україні дотепер можна зустріти прихильників класичної версії теорії давньоруської народності пізньосталінського періоду. До них Л. Залізняк відносить Н. Юсову [13, с. 370–371].

Л. Залізняк виділяє такі періоди походження та етнокультурного розвитку українців: початок етногенезу українців учений виводить з кінця V ст.; далі – склавини і частково анти (V–VII ст.); літописні племена волинян, деревлян, полян, білих хорватів, уличів, тиверців (VIII–IX ст.); руський народ (праукраїнці) (X–XIV ст.); русини-українці козацької доби (XV–XVIII ст.); українці часів становлення модерної нації (XIX–XXI ст.) [13, с. 397–401].

Отже, Л. Залізняк детально аналізує еволюцію концепцій етногенезу українського народу та представляє широкий спектр сучасних підходів і думок щодо цієї теми. Розвінчуючи міф про «давньоруську народність», вчений з'ясовує етногенез українців на підставі виділених ним універсальних законів етнічного розвитку середньовічної Європи. Тому витоки українського народу, його історії він тісно пов'язує з проблемою походження слов'янства.

Складному питанню витоків українського та інших слов'янських народів присвячена монографія **В. Барана** і **Я. Барана «Походження українського народу»** (2002). Аналізуючи археологічні матеріали, різноманітні історичні (писемні), лінгвістичні та інші джерела, автори розглядають формування і розвиток слов'ян, їхнє широкомасштабне розселення, виникнення та становлення слов'янських етносів. Особливий акцент зроблено на аналізі етнокультурних та суспільних змін у період Київської Русі. Дослідники зауважують, що за часів правління Володимира Святославича та Ярослава Мудрого Київська Русь досягла організаційного рівня, який можна порівняти з територіально-політичним і правовим організмом із ознаками федералізму. На їхню думку, ця державно-політична структура нерідко трактується науковцями як етнічна єдність, котра сприяла формуванню давньоруської народності. Натомість ця інтерпретація є заміною понять, яка не відображає

тогочасну реальну ситуацію [3, с. 379–380].

Усі племена VIII–X ст., згадані головним історичним джерелом того періоду «Повістю минулих літ» Нестора Літописця, на території Правобережжя Дніпра існували в межах Райковецької культури, а на Лівобережжі на основі змішаної склавино-антської культурної спадщини сформувалося плем'я сіверян. Отже, племена склавинів, пов'язані з Празько-Корчацькою культурою, і анти, представники Пеньківської культури, поступово об'єднуються в межах українського лісостепу, утворюючи етнокультурний симбіоз, який у VIII–X ст. знаходить відображення в Райковецькій і Волинцівсько-Роменській культурах, які слугували підґрунтям для формування української народності.

Таким чином, інтеграція антів і склавинів разом із їхнім великим переселенням і перегрупуванням призводить до виникнення, а згодом відокремлення східнослов'янських племен, на базі яких у майбутньому сформувався український народ [3, с. 310–311].

Розпад Київської Русі після монголо-татарської навали остаточно завершив процес поділу і подальшого формування білоруського, російського та українського народів.

Отже, в 90-ті роки XX ст. В. Баран активно й аргументовано критикував існування у часи Київської Русі єдиної «давньоруської народності», а також суттєво доопрацював власну унікальну етногенетичну теорію походження слов'ян та творчо обґрунтував, підсилив і розвинув започатковану М. Грушевським на початку XX ст. ранньосередньовічну теорію походження українського народу. На його погляд, українці як етнос сформувалися до появи Київської Русі [2; 3].

Вчений також вважає, що термін «Україна» бере свій початок у ранньосередньовічний період, але тільки в XIX–XX ст. його почали використовувати як офіційну назву території, на якій проживає окремий слов'янський народ – українці. Ця назва замінила більш давні, такі як «Русь», «Мала Русь», «Червона Русь», які в пізньому середньовіччі позначали землі цього народу серед інших слов'янських територій, зокрема східнослов'янських, із коренем «русь», скажімо, «Білорусь» і «Велика Русь». Сьогодні так називається суверенна європейська держава – Україна.

Крім походження українського народу, неабиякий інтерес серед українських учених у XX ст. викликало трактування термінів «Русь», «Україна» та загалом питання становлення та розвитку Київської Русі. У своїх працях М. Грушевський, Д. Дорошенко, О. Домбровський, В. Косик, І. Огієнко, І. Крип'якевич, В. Щербаківський, Р. Лащенко, М. Чубатий, М. Дашкевич, М. Андрусяк, М. Кордуба, торкаючись окремих аспектів цієї проблеми, підкреслювали, що назви «русь» і «руський» присвоєні Росією. Розділяючи терміни «русь» та «росія», ці вчені наголошували, що вони не були спадкоємцями Київської Русі. Натомість продовжувачем її традиції стало Галицько-Волинське князівство. Отже, Русь є назвою давньої Української держави. Таким чином, дослідники намагались відмежувати це питання від імперських ідеологем і пояснити як складову власної історії.

Видатний історик-державник і представник української еміграційної історіографії **Дмитро Дорошенко** був

переконаний, що Київська Русь є прямим предком української державності. Він наполягав на тому, що історія Русі невіддільно належить українському народу, заперечуючи її спільність із російською чи білоруською історією. Своє бачення місця Русі в українській історії науковець детально виклав у «Нарисах історії України» (2 томи, 1932–1933).

На думку вченого, «найстарша й основна назва для південного руського народу є «Русь»: так він сам себе називав, відколи із конгломерату племен став народом, і народом державним; так його називали й чужі (поляки називають його так і досі). … Ця назва «Русь» стала нашим національним іменем і держалась у нас дуже довго. Але вже з половини XVII ст. входить в ужиток поруч з нею друга, також стара назва, … – «Україна». Вперше знаємо її з літопису під 1187 роком. Спочатку, утвердившись в мові й поняттях народу, що ми бачимо з пісень та дум, вона скоро робиться ужитком освічених верств, переходить в дипломатичні акти, в літературу й науку. Її вживають і поляки, і великоруси, і Західна Европа. Так сталося, що … Україна недовго пробула в єдності. Розділена між Польщею й Москвою, вона знову сходить на провінціяльне становище, і сама назва «Україна» став знову назвою географічною для означення окраїнної землі. … Тільки національне відродження XIX віку принесло остаточну перевагу терміну «Україна», українець, український і навіть в Галичині, де через певні історичні умови терміни «Русь», «русин», «русинський» трималися найдовше, тепер уже сам народ загально вживає там назв: український, українець, Галицька або Західна Україна. Вдержалася стара назва «Русь» лише на Закарпатті, що донедавна належало до Угорщини» [11, с. 24].

Отже, ключовими думками Д. Дорошенка в його «Нарисах історії України» є: 1) Київська держава, яка тоді називалася «Русь», була першою державною організацією українського народу; 2) назва «Русь» довгий час використовувалася виключно в Україні. Москва лише в XVI ст. перестала ідентифікувати себе як окрема політична одиниця і почала привласнювати цей термін після знищення залишків незалежної української Русі; 3) культурна й політична спадщина Київської держави не перейшла до Москви, а була передана Галичині, Литві, а згодом – козацькій Україні [11].

Стосовно бачення Д. Дорошенком «руської спадщини», то він заперечував концепцію «спільної Русі», яка часто зустрічалася в російській історіографії. На його думку, Русь була лише одним із етапів розвитку українського народу, що далі еволюціонував через козацьку добу, Гетьманщину та національні рухи XX ст. Він критично оцінював ідею «триєдиного народу», вважаючи її штучним політичним конструктом.

Проблеми етногенезу українців у межах загальнослов'янської історії досліджував і **Мирон Кордуба**, який був прихильником теорії східної прабатьківщини слов'ян і стверджував, що Східна Європа відігравала визначальну роль у розселенні всіх індоєвропейських народів. Найбільш автохтонними М. Кордуба назвав східних слов'ян: «Племена, з яких витворився відтак руский і московський нарід, остали найдовше на старих оселях слов'ян і мало брали участі в мандрівці, не покидали своїх давніх земель і захоплювали лише коло себе поблизькі землі» [16, с. 10–11].

Вагомим джерелом походження Київської Русі як етнічного, географічного та державно-політичного утворення є стаття М. Кордуби «Найновіші теорії про початки Русі», опублікована в «Літературно-науковому віснику» у 1929 р., в якій він розглядає ключові концептуальні аспекти походження терміна «Русь», етнічну належність Русі та вплив норманського фактора на її ранню історію. Крім того, М. Кордуба критично аналізує теорії Г. Бараца, В. Мошина, А. Погодіна, В. Пархоменка, М. Ростовцева, П. Смирнова, К. Фріцлера щодо найдавнішої історії східних слов'ян, пропонуючи нову інтерпретацію їхніх ідей [17].

М. Кордуба пов'язував назву «Русь» з історичними землями східних полян, зазначаючи, що саме вони заснували державу Русь, столицею якої став Київ на берегах Дніпра. Його погляд підкріплюють історико-географічні назви, такі як ріки Рось чи Русь, Росава, а також літописне найменування області над цими водоймами – Поросся. Додатково вказують на це назви населених пунктів, як, наприклад, село Русанів. Учений висловив цікаву теорію щодо походження терміна «Русь», що характеризувала військово-купецькі загони або дружини, в яких, мабуть, переважали блондини [16, с. 2; 17, с. 1096].

Водночас М. Кордуба розрізняв вузьке і широке значення назви «Русь». У вузькому контексті це поняття стосувалося землі полян та київської столиці, а у широкому ж сенсі Русь ставала позначенням федерації східноєвропейських держав, де правили спадкоємці Володимира Великого. Таким чином, Кордуба відмовлявся ототожнювати назву тільки з Україною. Спираючись на літопис Нестора, він зазначав, що термін «Русь» не використовувався виключно для окреслення південної частини держави у протиставленні до північної. У цьому контексті дослідник не погоджується із С. Смаль-Стоцьким, який трактував території за межами Південної Русі як не «Русь», а лише «руське», себто належить Русі. С. Смаль-Стоцький також стверджував, що жителі таких земель не були русичами, а лише руськими [15, с. 428]. М. Кордуба вважав ці твердження хибними, наголошуючи на неправомірності таких розмежувань і нерозривності поняття Русі як єдиного простору східнослов'янської культури.

Проблема походження Київської Русі, на думку М. Кордуби, була однією з найскладніших в історії України. Це пояснювалося тривалою суперечкою між двома групами істориків: норманістами, які базували свої висновки на літописах і головну роль у створенні Київської держави приписували скандинавським норманам, та антинорманістами, чиїм поглядам симпатизував учений. Останні обґрунтовували генезу Русі іншими чинниками, акцентуючи на державотворчій ролі місцевого східнослов'янського населення, зокрема полян. Як основний доказ на користь прихильників антинорманської теорії М. Кордуба спирався переважно на лінгвістичні та історико-географічні джерела і використовував географічні назви. Зокрема, підтвердженням зв'язку назви «Русь» із Київщиною, землею полян, а не з територією новгородських словенів, а також автохтонного походження держави Київська Русь для дослідника слугували топоніми Рось, Росава, Поросся, а також прикметники «руса» та «русе» [17, с. 1096].

Дослідник вважав обґрунтованим твердження В. Пархоменка,

П. Смирнова, С. Шелухіна та В. Мошина про існування окремої руської державної організації, названої Приазовською або Тмутараканською Руссю в докиївський період, але при цьому відкидав ідею про її пряму роль у генезисі Київської держави. Він описував Київську Русь як військово-торговельну спільноту, що об'єднувала представників різних рас, народів, етнічних і релігійних груп. Водночас М. Кордуба зазначав, що слов'янський елемент вже у IX ст. почав домінувати в цій організації, а до середини X ст. руська культура остаточно перейшла на слов'янську мову.

Розвиток Київської Русі значною мірою обумовлювався багатовіковими культурними та торговельними впливами, які привносили греки, скіфи, сармати, готи та хозари на слов'янські землі. Накопичення цих традицій привело до формування високорозвинутого міського життя та інтенсивної міжнародної торгівлі, що ставило Київську Русь на голову вище сусідніх Польщі, Німеччини та Франції, які тоді перебували на етапі примітивного господарства.

Отже, М. Кордуба, як і М. Грушевський, який був його вчителем, розглядав Київську Русь передусім як предтечу української державності, а не «спільну колиску трьох братніх народів», як це тлумачила радянська історіографія чи російська імперська традиція. Він вважав, що вона була наслідком організаційного розвитку українських племен і першою формою українського державного життя. Вчений рішуче заперечував ототожнення Київської Русі з історією Росії. Він вважав це фальсифікацією, яка виникла через політичну заангажованість московської та радянської історіографії. М. Кордуба розглядає занепад Київської держави як перехідний період, а не як кінець державності. Він вказував на спадкоємність Русі в Галицько-Волинському князівстві. На його думку, українська спільнота (етнографічна та культурна) сформувалась ще в добу Київської Русі й була відмінною від північного, московського, світу.

На думку іншого діаспорного історика **Олександра Домбровського**, в радянські часи активно пропагувалась ідея про Київську Русь як спільну спадщину трьох східнослов'янських народів: українського, білоруського та російського. Це слугувало ідеологічною основою для концепції «злиття народів» в єдину масу. Однак ця концепція не витримує критичної наукової перевірки. Її фундамент – політична логіка, спрямована на культурне домінування та геноцидні наміри щодо українського народу. Натомість історичні факти свідчать про те, що розвиток етнічних, громадських та політичних процесів на території України проходив автономно на власній етнографічній базі. Політичне об'єднання антів як ядро Київської Русі мало своєю основою саме українську територію. «Включення доби Київської Руси до московсько-російської історії подібне до того, як би, теоретично беручи, португальські історики починали історію Португалії від заложення Риму леґендарними Ромулем і Ремом тільки тому, що територія пізнішої Португалії належала до колоній античного Риму», – стверджує вчений [10, с. 34]. О. Домбровський доводить безперервний зв'язок від Володимира до князів Острозьких і Заславських.

У своїй праці «Історія української літературної мови» **Іван Огієнко** наголошував, що найдавнішою назвою для

нашого народу і першої держави була «Русь». Понад те, він намагався пояснити походження цього терміна як запозиченого, шукаючи його витоки в різних культурних контекстах – як серед скандинавів (варягів), так і серед іраномовних народів, зокрема сарматів. Важливим аргументом на користь варязької теорії є те, що західні фіни досі називають Швецію словом «Ruotsi». Під час розквіту Київської Русі були поширеними варязькі імена, такі як Рюрик, Олег, Ігор та інші. Крім того, згадки про варязькі прізвища у літописах також підсилюють цю теорію. І. Огієнко зазначає, що грек Костянтин Багрянородний у X ст. чітко відрізняв русів від слов'ян у своїх працях. Втім дослідник не відкидає й автохтонну теорію походження терміна. Він звертає увагу на Середню Наддніпрянщину, пов'язуючи назву «Русь» з річкою Рось та її притоками Роська, Росава і Росавка. У Густинському літописі є згадка, що назва «Русь» походить саме від річки Рось. Також Іпатіївський літопис свідчить про те, що на півночі росіяни відділяли себе від Русі; в одному з текстів йдеться: «Ростовці і суздальці, і переяславці з'їхалися к Володимиру (на Клязьмі) і говорять: князь наш убієн, синок єго мал в Новім Городі, а братія єго в Русі». Тут чітко видно розмежування між Руссю та північними територіями [21, с. 98–99].

І. Огієнко критикував теорію, що нібито російський народ є старшим братом українського, і пропонує інший погляд, опираючись на достовірні джерела.

Термін «Русь», зауважує **Іван Крип'якевич** у своїй «Історії України», в X–XII ст. тісно пов'язаний з Київщиною: «Хто їхав з Новгорода, Полоцька чи Суздаля до Києва, говорили, що їдуть на Русь; також у Галичині «руський» боярин означало «київський». Це також є доказом того, що саме з Києва розпочалося утворення держави Київська Русь, яка набула історичного значення та відігравала надзвичайно важливу роль у міжнародному житті й активно впливала на хід розвитку світової історії» [18, с. 36]. Захищаючись від нападів степових кочівників, які проривалися зі сходу до причорноморських степів із наміром просуватися на захід, Київська Русь виступала потужним щитом для Європи. Розташована в центрі важливих торгових шляхів, вона стала контактною смугою між Арабським Сходом і Західною Європою, Візантією та Скандинавією. Завдяки цьому Київська Русь мала активні торговельні зв'язки з багатьма країнами, сприяючи розвитку світової торгівлі.

Погоджуючись із І. Крип'якевичем, **Володимир Щербаківський** зазначає, що «чужинці ще на початку X ст. розрізняли слов' ян і русів, мабуть, тому, що між ними різниця дійсно була. Пізніше слово «Русь» набуло державного значіння, бо з цього племені русів і походили наші князі, які панували у Києві. Слово «руський» стало означати підданий руського князя, і через це перенеслося поступово на всі племена, які стали підданими руських князів. Цей процес відбувався довго, не зразу…» [30, с. 130].

Після відновлення української незалежності у 1991 р. українські дослідники, зокрема Я. Дашкевич, В. Смолій, Н. Яковенко, трансформували підходи до вивчення історії. Вони критично переглянули «спільну історію», детально аналізували Переяславську угоду, політику русифікації та міфологему про «старшого брата».

Ярослав Дашкевич слушно відмічає, що Московщина фактично привласнила назву «Русь», яка за своєю сутністю – етнічною, географічною та структурною – повністю відповідає сучасному поняттю «Україна». Це наділило Московщину, хоча і сфальсифікованим, ореолом культурної та цивілізованої держави з глибокими історичними традиціями, включаючи візантійсько-київську церковну спадщину.

Як стверджує вчений, до кінця XV ст. російська держава не існувала. Не було ані «великоросів», ані російського народу. Натомість була Суздальська земля – територія Моксель, яка згодом стала Московським князівством. Ця земля перебувала у складі Золотої Орди, держави Чингізидів. Від кінця XIII і до початку XVIII ст. мешканців цієї території називали московитами. Але на той момент Київська Русь існувала вже понад три століття. Нині відсутні підтверджені факти про зв'язок Київської Русі з фінським етносом землі «Моксель» (пізніше Московським князівством) до XVI ст. Коли у 988 р. відбулося хрещення Київської Русі, фінські племена, що населяли територію землі «Моксель», перебували в напівдикому стані первісного розвитку. Отже, не можна називати «старшим братом» того, хто з'явився значно пізніше, ніж існували русичі-українці [9].

На думку представника академічної україноцентричної школи, відомого сучасного українського історика **Валерія Смолія**, Київська Русь має витоки української державності, вона не була початком російської історії – це радянська штучна схема, а теза про російське «успадкування» є ідеологемою. Братні народи – міфологема, що слугувала легітимації підпорядкування України.

В. Смолій акцентує увагу на тому, що український історичний шлях мав власну динаміку, а концепція «спільної історії» є політичною конструкцією, що виникла під впливом імперської ідеології Російської держави, яка бере початок із XVIII ст. У своїх дослідженнях учений наголошує, що ця теорія, по-перше, ігнорує традиції української державності (зокрема, Галицько-Волинської держави, Козацької держави, УНР); по-друге, заперечує право українців на власну національну ідентичність; по-третє, використовувалась як інструмент русифікації та асиміляції.

У праці В. Смолія й В. Степанкова «Українська національна революція XVII століття (1648–1676 рр.)» (2009) розвінчуються міфи про «неминучість та добровільність возз'єднання». Однією з перших спроб узагальнено висвітлити головні аспекти проблеми становлення та розвитку української державної ідеї, яка розглядається у тісному зв'язку з боротьбою за її реалізацію у XVII–XVIII ст., стала книга В. Смолія і В. Степанкова «Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації» (1997), в якій дослідники викривають ідеологічну сутність міфів про спільність історичної долі українського і російського народів [26; 27].

Отже, основними ідеями наукового доробку В. Смолія є такі: 1) ідея спільної історії була політичним механізмом, створеним для виправдання втрати державності та підкорення України. Насправді ж історичні зв'язки між Україною та Росією були складними, неоднозначними й часто конфліктними; 2) науковий підхід до вивчення українського минулого руйнує міфи

про безальтернативність возз'єднання та передбачуване прагнення до злиття з Росією. Вчений став одним із провідних дослідників українського державотворення, підтримує україноцентричну перспективу, систематично аналізує суб'єктність України, протистоїть імперським шаблонам, аргументовано спростовуючи історичні міфи, руйнуючи ідеологічну концепцію «спільної історії».

Одна з найвідоміших сучасних українських істориків-ранньомодерністів, авторка ґрунтовних досліджень, присвячених історичній пам'яті та формуванню уявлення про минуле, **Наталія Яковенко** вважає, що Київська Русь – поліетнічна держава, але її безпосередньою спадкоємицею є українська традиція. Братні народи – пізній міф, імперська конструкція XIX–XX ст. Основні тези її досліджень висловлені у праці «Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.». Дослідниця також наголошує: 1) спільна історія в розумінні спільної національної ідентичності ніколи не існувала; 2) поняття «спільна історія» є радше ідеологічною метафорою, вигаданою постфактум для виправдання імперського проєкту, ніж реальним історичним фактом; 3) Москва не є правонаступницею Русі – це новий центр, який привласнив традицію. Насправді історичні шляхи Московії/Росії та українських земель розвивалися окремо, особливо до середини XVII ст.

Н. Яковенко чітко розмежовує Київську Русь від Московії, критикує тезу про «триєдиний народ». Зокрема, науковиця вказує про ментальні та символічні бар'єри між Україною та Московією, включаючи відмінності в праві, релігійній культурі та політичній традиції. Також понад 300 років був відсутній спільний політичний досвід, коли Київ перебував у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. До того ж є різниця у суспільній структурі та культурі пам'яті українського і російського народів.

Н. Яковенко зауважує, що «стверджувати, що княжу Русь заселяли люди, які усвідомлювали свою належність до «єдиної давньоруської народності» – це те саме, що на підставі, скажімо, спільної латиномовної схоластики проголосити існування «єдиної латинської народності» в межах тогочасної Західної Європи. Адже там цілісність писемної культури усвідомлювалася інтелектуальною елітою не менш виразно, ніж на Русі» [32, с. 63].

Дослідниця підкреслює, що після Переяславської ради Гетьманщина зберігала автономію і окремий статус, а не була поглинена Московською державою. Російська інтерпретація історії нав'язувалася поступово через освітні установи, церковні проповіді та друковану літературу. Вона також наголошує, що історія України має логіку окремої державної традиції. Сьогодні ми спостерігаємо, як історичні міфи про спільну історію стають інструментом війни і виправданням агресії. Н. Яковенко пропонує міждисциплінарний, європейський погляд на історію України, руйнує імперську логіку «єдиної Русі», закликає досліджувати окремі історичні траєкторії, а не шукати «міфічні точки злиття». Науковиця підтримує деколонізацію історії, наголошує на потребі переосмислення «російських» інтерпретацій [31; 32].

Відомий сучасний український вчений **Ярослав Калакура** розглядає Київську Русь як один із фундаментальних етапів української історичної думки,

простежує суспільно-інституційні основи спадковості від Київської Русі через наступні державні формації (Галицько-Волинська, Литовсько-Руська). Дослідник, зокрема, зауважує, що формування українського громадянського суспільства, як і самих українців, має глибокий історичний вимір, який охоплює тривалий, багатогранний і складний процес. Його витоки сягають княжої доби української державності, що включає періоди Київської Русі, Галицько-Волинської та Литовсько-Руської держав, які є знаковими етапами в історії української державності й визначили напрям становлення суспільства та формування громадянства [14, с. 241–252].

Олег Рафальський у монографії «Українська держава. Витоки. Історична еволюція. Сучасність» окремий розділ «Перша Українська держава (витоки, природа, сутність)» присвятив обговоренню проблем вітчизняного державотворення періоду Київської Русі й робить такі узагальнення:

– Київська Русь була державою, яка мала історичну і культурну цінність, в якій серед багатогранного етнічного складу відбувалися інтеграційні й консолідаційні процеси, відбувалася релігійна та мовно-культурна взаємодії серед населення. Русь відігравала важливу роль у захисті європейської цивілізації від нападів степових орд.

– Державотворчі процеси того часу знайшли своє осмислення в інтелектуальному середовищі Київської Русі. Давньоруські мислителі, зокрема представники церковної і світської еліти, прагнули зрозуміти дійсність через призму візантійсько-християнських традицій. Наприклад, митрополит Іларіон у своєму творі «Слово про закон і благодать» вперше спробував визначити місце східнослов'янської етнічної спільноти в історії. Хрещення Русі в 988 р. перетворило Київ на «Новий Єрусалим» і центр християнського світу. Великий князь Володимир Мономах у своєму «Повчанні» розвивав теократичні ідеї, наголошуючи на соціальній справедливості та образі правителя, який має бути втіленням християнських цінностей.

– Київська Русь як держава пережила етапи виникнення, розквіту та занепаду. На її руїнах сформувалися нові народності, нації й державні утворення, що успадкували й адаптували здобутки попередниці. Галицько-Волинська держава стала наступним важливим проявом української державницької ідеї та суттєвим елементом розвитку історії української державності. Її високий політичний, соціально-економічний і культурний рівень дозволив їй увійти до числа найпередовіших країн середньовічної Європи [22, с. 101–102].

Сучасний український історик, публіцист **Ярослав Грицак** розкриває, як творилася українська нація попри імперську політику. Вчений послідовно виступає проти спроб Росії привласнити спадщину Київської Русі та обґрунтувати свою історичну «першість» через фальсифікацію давньої української історії. Русь – джерело української традиції, а Росія – пізніша політична конструкція. Дослідник дійшов висновку, що «Русь ніколи по-справжньому не зникала, а її тінь досі з нами» [4, с. 104]. «Спадщина Русі була вкрай неоднорідною. До виникнення й розвитку Русі як держави спричинилися різні фактори: скандинавська експансія з Півночі, візантійські культурні впливи з Півдня, східнослов'янське ядро в центрі, кочові народи на периферії та

династичні зв'язки із західнохристиянською Європою. Ці фактори не лише сформували Русь, але й пережили її», – стверджує він [4, с. 111]. На думку Я. Грицака, ідея «спільної історії» є вигадкою імперської історіографії, а братні народи – міф радянського походження, який заперечує реальну історичну автономію українців. «Руський» не був тотожний «російському». «Русь» і «руський» були, як ті дві гральні кості, котрі могли давати різні комбінації і, відповідно, різні значення… Російська імперія бачила себе спадкоємицею Русі та провадила експансію під гаслом «збирання руських земель»,– зауважує вчений [4, с. 44, 101]. Я. Грицак справедливо підкреслює, що концепція «єдиного народу» в сучасних умовах стала виправданням російської агресії та імперського реваншизму.

Широкий спектр тем – від літописної оповіді до одягової культури, династичних міфів, урбаністичної структури і символічної ідентичності Київської Русі – охоплює у своїх працях **Володимир Ричка**. В них висвітлюється питання становлення і розвитку давньоруської державності, соціально-економічного і культурного розвитку, міжнародного становища Київської Русі. Вчений досліджує також процеси переосмислення і привласнення спадщини Русі двома національними традиціями [23–25]. В. Ричка зауважує, що монголо-татарська навала 1230–1240-х років і встановлення чужоземного політичного панування призвели до втрати цілісної пам'яті про Русь. Її фрагменти пізніше були використані українською та російською інтелектуальними елітами для створення ідеологічних концепцій, що визначали роль і призначення власних народів. «У XIX ст. пригадування і привласнення києво-руської історичної спадщини в культурній пам'яті України було доволі спорадичним і непослідовним. У тогочасному історієписанні «українська» (або «малоросійська») минувшина нероздільно пов'язувалася з історією козацтва. Вивчення Русі відбувалося у руслі «загальноросійської» («общерусской») історичної схеми, на основі династичного принципу, виробленого московськими книжниками-історіографами та прийнятого офіційною російською історіографією», – зазначає дослідник [23, с. 143, 145].

У 2024 р. в рамках проєкту «Навігатор з історії України» вийшла книга «Русь» авторів Вадима Арістова, Галини Качур, Ярослава Грицака, в якій не просто висвітлюється історія Русі, а й розвінчуються міфи, із нею пов'язані, проводяться паралелі зі світовими процесами: «Русь була невід'ємною частиною середньовічної Європи. Її зародження припало на епоху вікінгів, що поєднала країни Північної та Східної Європи від Ірландії та Ісландії до берегів Чорного моря. Надалі династичні й торговельні зв'язки із західними сусідами лише поглиблювалися, отже, подальша вестернізація України в литовську й польську добу стала цілком закономірною».

Сергій Плохій у своїх працях «Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності» (2021), «Загублене царство. Історія «Русского мира» з 1470 року до сьогодні» (2019) (окремий розділ про творення міфу про єдність) аналізує, як Росія привласнила спадщину Русі, й чітко пояснює, чому Київська Русь не є «колискою лише Росії». Дослідник виводить сучасну Україну з руської традиції як окрему лінію розвитку та робить висновок, що ідея єдності «братніх

народів – це політична вигадка, яка формувалася штучно для виправдання імперського панування Росії й підкорення України».

Отже, українські вчені (XX–XXI ст.) наголошували: 1) Київська Русь не була «первинною Росією» – це спільна цивілізаційна спадщина кількох народів, а московська традиція виникла окремо; 2) українська ідентичність формувалася як окрема з доби Русі, особливо в козацький час; 3) «братерство» було міфологемою для виправдання підкорення Гетьманщини, а пізніше – ліквідації автономії.

Надзвичайно важливою умовою протидії російським історичним фейкам є підтримка з боку наших закордонних колег. Відомий американський дослідник сучасної європейської історії **Тімоті Снайдер** у своїй книзі «Bloodlands» («Криваві землі») показує, як імперські історичні наративи легітимізують насильство [28].

Письменник також наголошує на ототожненні історії та політики в промовах В. Путіна, політиці РФ. І в цьому є небезпека, адже коли зливаються історія й політика, то на авансцену виходять псевдоміфи, спрямовані на досягнення різних ідеологічних цілей, часто воєнним шляхом та через репресії [29]. У грудні 2021 р. Т. Снайдер у своєму зверненні до Київського форуму безпеки відповів на опубліковану на сайті Кремля статтю В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців». Історик стверджує хибність тез В. Путіна, що росіяни, українці та білоруси є одним народом, нащадками Київської Русі, об'єднаними спільною історією, мовою та культурою, а українська державність – штучна конструкція, створена радянською владою шляхом передачі «історично російських» земель. Справжня їхня мета – приховати фундаментальні провали зовнішньої політики у відносинах Росії з Україною, Заходом та Китаєм [36].

У книзі британського журналіста і письменника **Отто Інгліша (Ендрю Скотта)** на прикладі десяти великих історичних маніпуляцій (міфи Другої світової війни, пригоди Христофора Колумба, образи В. Черчилля та А. Лінкольна та ін.) розкрито, як завдяки історичним фейкам формувалися знання про ті чи інші події та як вони відображені у сьогоденні [34]. Свого часу **Джеймс Мейс** комплексно відтворив найжахливіші сторінки тоталітарного минулого, обстоював істину про штучність та антиукраїнську спрямованість Голодомору 1932–1933 років [20]. Правду про геноцид українців і злочини сталінського режиму в 30-ті роки XX ст. також розкриває у своїй книзі **Джонс Ґарет** [7].

Ендрю Вілсон у праці «The Ukrainians: Unexpected Nation» (2000) про становлення української нації аналізує, як імперські наративи намагались заперечити українську суб'єктність. Вчений розвінчує міф про спільне походження в ранньому середньовіччі, потім уважно розглядає український досвід за царів та радянських часів, досвід меншин у країні та шлях до незалежності, спростовує міф про «несправжність» української культури.

Ряд зарубіжних видань, зокрема «The Wall Street Journal» (США), «Frankfurter Allgemeine Zeitung» (Німеччина), «Polskie Radio» (Польща), «El Pais» (Іспанія), «Tygodnik TVP» (Польща,) «Washington Examiner» (США) та інші, також оцінили цю статтю В. Путіна як спробу «м'якого приєднання України»,

показову через низку тенденційних тлумачень історичних подій, спекулятивну, в якій простежується зверхнє ставлення до українців, з позиції «бідних родичів», висловлюється неповага до України та заперечується її право на незалежність.

Український науковий інститут Гарвардського університету (HURI) охарактеризував статтю В. Путіна як ідеологічний текст, що ігнорує сучасні наукові підходи та відтворює радянські імперські наративи. У своїй публікації HURI зазначив, що реакція на статтю «варіюється від стурбованості до відрази» («range from concern to repulsion») і текст слугує політичним інструментом для заперечення української суб'єктності та потенційного виправдання війни [33].

Висновки. Нині, в умовах повномасштабної російсько-української війни, надзвичайно актуальною стала проблема походження українців та їхньої ролі у формуванні власної державності. Держава-агресор, бажаючи присвоїти величну спадщину Київської Русі, всіляко прагне заперечити етнокультурну самобутність українського народу та його право на державну незалежність. Викриття російських міфів і фальсифікацій є ключовим чинником у формуванні історичної правди та національної ідентичності. Це не лише наукове завдання, а й питання інформаційної безпеки.

Проаналізувавши наукові й науково-популярні праці, присвячені викриттю основних російських міфів і фальсифікацій щодо ключових етапів творення та розвитку української державності, зокрема про походження українського народу, історію Київської Русі, «спільну» історію та «братні народи», основною метою яких є не лише реагування на історичну фальсифікацію, а й систематизація української відповіді на ці виклики через широкий медійний простір, ми дійшли таких висновків:

1. Історіографія питання про походження українців зазнала кардинальних змін, пройшовши шлях від ідеологічно забарвлених теорій до сучасних наукових підходів. Нині панує концепція (В. Баран, Л. Залізняк), що визнає українців самостійним етносом, становлення якого розпочалося з розвитку східнослов'янських племен у період раннього середньовіччя. Цей народ вирізняється своїм унікальним історичним, мовним і культурним шляхом розвитку.

2. Українські історики (М. Грушевський, Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, В. Липинський, І. Лисяк-Рудницький, О. Домбровський, О. Оглоблин, М. Чубатий, М. Андрусяк, О. Пріцак та інші), в основному представники української діаспори, у своїх дослідженнях у XX ст. розглядали український етногенез як результат тривалого процесу формування із слов'янських, сарматських, скито-сарматських, а також тюркських елементів. Вони чітко відмежовують Київську Русь від Московії та критикують концепцію «триєдиного народу». Вчені наголошують на тому, що традиції Русі зберігалися та розвивалися саме на українських землях, а Київ був центром української державності. Московія виникла значно пізніше й привласнила спадщину Русі.

3. Більшість сучасних українських істориків (Я. Дашкевич, Я. Грицак, В. Смолій, В. Степанков, Н. Яковенко, С. Плохій, А. Коцик, М. Котляр, Я. Калакура та інші), на відміну від російської імперської історіографії кінця XVIII – XIX ст. (М. Карамзін, С. Соловйов, В. Ключевський), а пізніше радянської (Б. Греков, П. Толочко та інші), руйнують російські

міфи про «братні народи» та «спільну історію», які створені для русифікації, утвердження контролю над Україною та виправдання імперських амбіцій, і визнають їх політичним конструктом. Червоною ниткою в працях сучасних українських учених проходить думка про те, що спільні елементи історії існують, але це не є доказом «єдиної історичної долі»; концепція «триєдиного народу» була створена для імперських ідеологічних потреб; українська нація розвивалась як окрема спільнота. Вони, використовуючи дані археогенетики, археології, лінгвістики, міждисциплінарний підхід у своїх дослідженнях, які базуються на критичному аналізі джерел, порівняльній історії, запропонували концепт тяглості української історії, визнають, що українці як етнос сформувались упродовж І тис. н. е. на основі слов'янських племен з елементами інших народів, та показують відмінності між українцями, росіянами, білорусами.

4. Представники західної історіографії (Ричард Пайпс, Олександр Мотиль, Андреас Каппелер, Пол Роберт Магочі, Тімоті Снайдер, Джеймс Мейс, Ендрю Вілсон та інші) досліджували імперії, їхні політичні структури, підкреслювали українську суб'єктність в імперському контексті, доводили, що Московія не є прямою спадкоємицею Русі, вказували на самобутність Київської Русі, викривали масштабні злочини у Східній Європі, в т. ч. і в Україні. Вони висвітлюють українську історію як окрему від російської та національну за змістом.

5. Основними підходами в історіографії спростування є: 1) критика джерел і текстологія (розбір того, як фальсифікувалися документи, наприклад, грамоти про «возз'єднання»); 2) деконструкція ідеологічних концептів (теза про «єдину Русь» як продукт XIX ст.); 3) порівняльні студії (зіставлення українського досвіду з історіями інших колонізованих народів); 4) використання міждисциплінарних методів (антропологія пам'яті, постколоніальні студії); 5) зв'язок між фальсифікацією історії та сучасною російською агресією.

6. Українська та світова наука дедалі активніше викриває ці міфи і фальсифікації, доводячи унікальність та самобутність історичного розвитку України, повертаючи українцям право на власне історичне минуле.

7. Сьогодні, під час широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, боротьба за збереження української свободи і незалежності, за правду в історії є відстоюванням власної національної гідності, культурної суб'єктності й права на існування. Вона стала одним із ключових питань в наукових працях. Сучасні українські та західні вчені мають вагомий доробок, що дає можливість критично переосмислити російські пропагандистські наративи про «братні народи», «спільну історію» тощо. Історики, політологи, філософи, соціологи, філологи, культурологи, журналісти у своїх розвідках розглядають різні аспекти пропонованої проблеми, але системне вивчення викриття російських фальсифікацій і міфів щодо історії України як важливої складової гуманітарної безпеки держави поки не стало комплексним об'єктом наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістов, В., Качур, Г., Грицак, Я. Русь. *Навігатор з історії України.* Київ, 2024. 144 с.

2. Баран, В. Д., Баран, Я. В. *У пошуках*

джерел українського народу. Вибрані наукові праці. Київ, 2011. 800 с.

3. Баран, В. Д., Баран, Я. В. *Походження українського народу.* Київ, 2002. 406 с.

4. Грицак, Я. *Подолати минуле: глобальна історія України.* Київ, 2022. 516 с.

5. Грушевський, М. *Історія України-Руси*: в 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ, 1991–2000.

6. Грушевський, М. Звичайна схема «русской» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. *Український історичний журнал.* 2014. № 5. С. 199–208.

7. Ґарет Джонс. *Ціна правди* / пер. з англ.: В. Пасічна та ін. Київ: Жнець, 2019. 289 с.

8. Дашкевич, Я. *«...Учи неложними устами сказати правду»: історична есеїстика (1989–2008)* / авт. передм. І. Гирич; НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львівське відділення. Київ, 2011. 828 с.

9. Дашкевич, Я. Як Московія привласнила історію Київської Русі. *Універсум.* 2011. № 11–12 (217–218). URL: https://universum.lviv.ua/journal/2011/6/dashk.htm (дата звернення: 01.08.2025).

10. Домбровський, О. Ранньоісторичні передумови постання Київської Русі. *Український історик.* 1977. № 1–2. С. 5–37.

11. Дорошенко, Д. І. *Нарис історії України.* Львів, 1991. 573 с.

12. Залізняк, Л. Л. Давньоруська народність. Історія проблеми. *Наукові записки НаУКМА.* 1999. Т. 9. Ч. 1: Спеціальний випуск. С. 203–208.

13. Залізняк, Л. *Стародавня історія України.* Київ, 2012. 542 с.

14. Калакура, Я. С. Витоки і зародження державності на землях України. Княжа доба української державності. *Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі.* Колективна монографія / за ред. П. П. Кононенка. Київ, 2011. Т. І. Від давнини до XIVст. С. 347–373.

15. Кордуба, М. В обороні історичної правди. *Літературно-науковий вістник.* 1931. Т. 106. С. 424–438.

16. Кордуба, М. *Ілюстрована історія Буковини.* Чернівці, 1906. 87 с.

17. Кордуба, М. Найновіші теорії про початки Русі. *Літературно-науковий вісник.* Тернопіль, 1929. Кн. 11. Т. 100. С. 1082–1096.

18. Крип'якевич, І. П. *Історія України* / відп. ред.: Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. Львів, 1990. 519 с.

19. Лисяк-Рудницький, І. *Історичні есе.* Вид. 2-ге / упоряд. Я. Грицак. Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету. Т. 1–2. Київ, 2019.

20. Мейс, Джеймс. *Україна: матеріалізація привидів* / упоряд. Н. Дзюбенко-Мейс. 2-ге вид. Київ, 2021. 688 с.

21. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). *Історія української літературної мови* / упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик; ред. Н. Тимошик. 2-ге вид., випр. Київ, 2004. 434 с.

22. Рафальський, О. *Українська держава. Витоки. Історична еволюція. Сучасність.* Монографія. Київ, 2024. 428 с.

23. Ричка, В. Києво-руська спадщина в російській та українській історіографії XIX ст. *Український історичний журнал.* 2011. № 2. С. 143–158.

24. Ричка, В. М. *Києво-руські студії.* Ніжин, 2005. 138 с.

25. Ричка, В. М. *Київська Русь: проблема етнокультурного розвитку (конфесійний аспект)* / АН України. Інститут історії України. Київ, 1994. 30 с.

26. Смолій, В. А., Степанков, В. С. *Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації.* Київ, 1997. 367 с.

27. Смолій, В. А., Степанков, В. С. *Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.).* Київ, 2009. 447 с.

28. Снайдер, Т. *Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним*: монографія. Київ, 2011. 448 с.

29. Снайдер, Тімоті. *Погляд: путінський геноцидний міф.* URL: https://www.kyivpost.

com/uk/opinion/28043 (дата звернення: 01.08.2025).

30. Щербаківський, В. *Формація української нації: нарис праісторії України.* Нью-Йорк, 1958. 147 с.

31. Яковенко, Н. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України.* 3-тє вид., перероб. та розшир. / Український науковий інститут Гарвардського університету; Інститут Критики. Київ, 2006. 584 с.

32. Яковенко, Н. *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.* Київ, 1997. 380 с.

33. *Contextualizing Putin's «On the Historical Unity of Russians and Ukrainians»*. Article and the Myths of Russian History, Harvard Ukrainian Research Institute, 26.07.2021. URL: https://www.huri.harvard.edu/news/putin-historical-unity (дата звернення: 01.08.2025).

34. English, O. *Fake History: Ten Great Lies and How They Shaped the World.* Welbeck, 2022. 352 p.

35. Snyder, T. *A few ways to help Ukrainians. A senseless war of aggression is underway. You can do something.* URL: https://snyder.substack.com/p/a-few-ways-to-help-ukrainians?utm_source=url (дата звернення: 01.08.2025).

36. Timothy Snyder. *Putin's essay on Ukraine creates mythical history to cover foreign policy failures.* URL: https://euromaidanpress.com/2021/12/08/timothy-snyder-putins-essay-on-ukraine-creates-mythical-history-to-cover-foreign-policy-failures/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.08.2025).

REFERENCES

1. Aristov, V., Kachur, H., Hrytsak, Ya. (2024) *Rus. Series "Navigator on the History of Ukraine"*. Kyiv: Portal, 144 p. [in Ukr.]

2. Baran, V., Baran, Ya. (2011). *In Search of the Sources of the Ukrainian People.* Selected Scientific Works. Kyiv, 800 p. [in Ukr.]

3. Baran, V., Baran, Ya. (2002). The Origin of the Ukrainian People. Kyiv, 406 p. [in Ukr.]

4. Hrytsak, Ya. (2022). Overcoming the Past: a Global History of Ukraine. Kyiv: Portal, 516 p. [in Ukr.].

5. Hrushevskyi, M. (1991-2000). *History of Ukraine-Rus*: in 11 Volumes, 12 Books. Kyiv, 1991–2000. [in Ukr.]

6. Hrushevskyi, M. (2014). "The Usual Scheme of "Russian" History and the Case for a Rational Structure of the History of Eastern Slavs". *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), No 5, pp. 199–208. [in Ukr.]

7. Gareth, J. (2019). *The Price of Truth*. Kyiv, 289 p. [in Ukr.]

8. Dashkevych, Ya. (2011). *"...Learn to Speak the Truth with Unfalse Lips": Historical Essays (1989–2008)* M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies, Lviv Branch. Kyiv, 828 p. [in Ukr.]

9. Dashkevych, Ya (2011). How Muscovy Appropriated the History of Kievan Rus. *Universum.* №11–12 (217–218). [online] Available at: https://universum.lviv.ua/journal/2011/6/dashk.htm [Accessed 01 Aug. 2025]. [in Ukr.]

10. Dombrovskyi, O. (1977). Early Historical Prerequisites for the Emergence of Kyivan Rus. *Ukrainskyi istoryk* (Ukrainian Historian). № 1–2, pp. 5-37. [in Ukr.]

11. Doroshenko, D. (1991). *A Sketch of the History of Ukraine.* Lviv, 573 p. [in Ukr.]

12. Zalizniak, L. (1999). Ancient Russian Nationality. History of the Problem. Naukovi zapysky NaUKMA (Scientific Notes of National University Kyiv Mohyla Akademy). Vol. 9, Ch. 1: Special Issue, pp. 203–208. [in Ukr.]

13. Zalizniak, L. (2012). Ancient History of Ukraine. Kyiv, 542 p. [in Ukr.]

14. Kalakura, Ya. (2011). The Origins and Emergence of Statehood on the Lands of Ukraine. The Princely Era of Ukrainian Statehood. *Ukrainian Land and People. Ukrainian Ethnos in the World Space-Time.* Kyiv, Vol. I. From Antiquity to the 14th Century. pp. 347–373. [in Ukr.]

15. Korduba, M. (1931). In Defense of Historical Truth. *Literaturno-naukovyi visnyk* (Literary and Scientific Bulletin). Vol. 106, pp. 424–438.

16. Korduba, M. (1906). *Illustrated History of Bukovina.* Chernivtsi, 87 p. [in Ukr.]

17. Korduba, M. (1929). The Latest Theories about the Origins of Rus. *Literaturno-naukovyi visnyk* (Literary and Scientific Bulletin). Book 11. Vol. 100. Ternopil, pp. 1082–1096. [in Ukr.]

18. Krypiakevych, I. (1990). History of Ukraine. Lviv, 519 p. [in Ukr.]

19. Lysiak-Rudnytskyi, I. (2019). *Historical Essays.* 2nd ed. Petro Jacyk Center for Ukrainian History Studies of the Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta. Vol. 1–2. Kyiv. [in Ukr.]

20. Meis, J. (2021). *Ukraine: Materialization of Ghosts.* 2-nd ed. Kyiv, 688 p. [in Ukr.]

21. Ohiienko, I. (Mytropolyt Ilarion) (2004). *History of the Ukrainian Literary Language.* 2nd ed., corr. Kyiv, 434 p. [in Ukr.].

22. Rafalskyi, O. (2024). *Ukrainian State. Origins. Historical Evolution. Modernity.* A Monograph. Kyiv, 428 p. [in Ukr.]

23. Rychka, V. (2011). The Kievan Rus Heritage in Russian and Ukrainian Historiography of the 19th Century. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), No. 2, pp. 143–158. [in Ukr.]

24. Rychka, V. (2005). *Kievan Rus Studios.* Nizhyn, 138 p. [in Ukr.]

25. Rychka, V. (1994). K*yivan Rus: the Problem of Ethnocultural Development (Confessional Aspect)*. Academy of Sciences of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv, 30 p. [in Ukr.]

26. Smolii, V., Stepankov, V. (1997). *Ukrainian State Idea of the 17th–18th Centuries: Problems of Formation, Evolution, and Implementation*. Kyiv, 367 p. [in Ukr.]

27. Smolii, V. , Stepankov, V. (2009). *Ukrainian National Revolution of the 17th Century (1648–1676)*. Kyiv, 447 p. [in Ukr.]

28. Snaider, T. (2011). *Bloody Lands: Europe between Hitler and Stalin*: A Monograph. Kyiv, 448 p. [in Ukr.]

29. Snaider, T. *View: Putin's Genocidal Myth.* Available at: https://www.kyivpost.com/uk/opinion/28043 [Accessed 01 Avg. 2025]. [in Ukr.]

30. Shcherbakivskyi, V. (1958). *The Formation of the Ukrainian Nation: An Outline of the Prehistory of Ukraine.* New-York: Hoverlia, 147 p. [in Ukr.]

31. Yakovenko, N. (2006). *An Outline of the History of Medieval and Early Modern Ukraine.* 3-rd ed., corr. and ext. Ukrainian Research Institute of Harvard University; Institute for Criticism. Kyiv: Krytyka, 584 p. [in Ukr.]

32. Yakovenko, N. (1997). *An Outline of the History of Ukraine from Ancient Times to the End of the 18th Century.* Kyiv, 380 p. [in Ukr.]

33. Contextualizing Putin's "On the Historical Unity of Russians and Ukrainians". Article and the Myths of Russian History, Harvard Ukrainian Research Institute, 26.07.2021 [online]. Available at: https://www.huri.harvard.edu/news/putin-historical-unity [Accessed 01 Avg. 2025]. [in Eng.]

34. English, O. (2022). *Fake History: Ten Great Lies and How They Shaped the World.* Welbeck, 352 p. [in Eng.]

35. Snyder ,T. *A Few Ways to Help Ukrainians. A Senseless War of Aggression is Underway. You can Do Something*. [online] Available at: https://snyder.substack.com/p/a-few-ways-to-help-ukrainians?utm_source=url [Accessed 01 Avg. 2025]. [in Eng.]

36. Snyder, T. *Putin's Essay on Ukraine Creates Mythical History to Cover Foreign Policy Failures.* [online] Available at: https://euromaidanpress.com/2021/12/08/timothy-snyder-putins-essay-on-ukraine-creates-mythical-history-to-cover-foreign-policy-failures/?utm_source=chatgpt.com[Accessed 01 Aug. 2025]. [in Eng.]

Summary

REFUTING RUSSIAN FALSIFICATIONS REGARDING THE ORIGIN OF UKRAINIANS, KYIVAN RUS HERITAGE AND "COMMON HISTORY": TO THE HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

Iryna KRASNODEMSKA
orcid.org/0000-0001-5552-9073
Candidate of Historical Sciences, senior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: kiisof@ukr.net

Relevance of the research. Today, exposing Russian myths and refuting falsifications regarding the history of Ukraine is especially relevant in the context of Russia's modern occupation and genocidal war against Ukraine, which continues not only with the help of traditional armed forces but also with the use of modern innovative technologies, in particular information tools aimed at discrediting and destabilising Ukraine, destroying the national identity and consciousness of Ukrainians, and disorienting their worldview. A massive information and propaganda campaign in the media, academia, and international politics includes the spread of manipulative fakes and distortions of Ukraine's history, with the help of which Russia seeks to legitimize and justify its aggressive ambitions, forming distorted pictures of historical events and undermining Ukrainian national self-determination and worldview, which creates serious challenges for ensuring the country's humanitarian security.

The **purpose** is to analyze the works of scholars who debunk Russian historical myths and falsifications regarding the origin of Ukrainians, "common history", and the "fraternal" Ukrainian and Russian peoples, aimed at distorting Ukrainian historical memory, as well as to evaluate the approaches of Ukrainian and Western historians to exposing them.

Conclusions. The historiography of the question of the origin of Ukrainians has undergone radical changes, having gone from ideologically coloured theories to modern scientific approaches. Currently, the prevailing concept (V. Baran and L. Zalizniak) recognises Ukrainians as an independent ethnic group, whose formation began with the development of East Slavic tribes in the early Middle Ages.

In their studies in the 20th century, Ukrainian historians, mainly representatives of the Ukrainian emigration, clearly distinguish Kyivan Rus from Muscovy and criticise the concept of a "triune people." Scientists emphasize that the traditions of Rus were preserved and developed precisely on Ukrainian lands, while Muscovite "Rus" is the result of a later rethinking and appropriation of this heritage. Most modern Ukrainian historians, in contrast to the Russian imperial historiography of the late 18th–19th centuries, destroy Russian myths about "brotherly peoples" and "common history" and recognize them as a political construct created for Russification, strengthening control over Ukraine and justification of imperial ambitions. The common thread in their works is the idea that common elements of history exist, but this is not proof of a "single historical destiny";

the concept of a "triune people" was created for imperial ideological needs; the Ukrainian nation developed as a separate community. In their research, which is based on critical analysis of sources, comparative history, interdisciplinary approaches, they proposed the concept of the continuity of Ukrainian history.

Keywords: scientists, Ukrainian historiography, refuting of Russian myths, falsification of history, origin of Ukrainians, common history, brotherly peoples, Kyivan Rus, propaganda.

УДК 316.001:101
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.337228

ФОРМОУТВОРЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТРАВМИ ТА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДО ТРАВМОУТВОРЮЮЧИХ ПОДІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Володимир ЯТЧЕНКО
orcid.org/0000-0003-0533-8580
доктор філософських наук, професор, старший науковий співробітник
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
email: yatchych@ukr.net

Олена КЛИМЕНКО
orcid.org/0000-0002-8560-8642
доктор соціологічних наук, професор, провідний науковий співробітник
Інституту соціології НАН України

Анотація. *Запропоновано авторське бачення соціальної травми як синтезу проживання зовнішніх умов і трансформації внутрішнього світу людини, що реалізується через зміну цінностей, норм, соціальних зв'язків і структур. Обґрунтовано, що соціальна травма висвітлює не лише реалії війни, а є також чинником, який визначає поточний стан суспільства, його колективну ідентичність, соціальну згуртованість та перспективи національного посттравматичного відновлення.*

Ключові слова: *російсько-українська війна, соціальна травма, соціальна резильєнтність, війна, травмоутворюючі події, екзистенційний вимір соціальної травми.*

Постановка проблеми. Либонь, чи не найпоширенішим терміном, котрим зазвичай позначують стан внутрішнього світу української людини, яка переживає сучасні реалії російсько-української війни, стало поняття травми, а життєвий досвід, набутий за цих умов, – досвідом травматичним. Накидаючи термін травми на розмаїття соціальних практик, вчені, пропагандисти, блогери виділяють такі її різновиди, як травма психологічна, історична, культурна, соціальна тощо. Щодо змісту й визначення перших двох різновидів цього явища у літературі склались більш чи менш одностайні (або принаймні збіжні) уявлення, а ось стосовно травми соціальної цього сказати ще не можна. Тим часом для справи пізнання суті й різновиявів травматичного досвіду в житті наших сучасників, пошуку шляхів рецесії його деструктивного впливу істотного значення набуває перехід від повсякденної, пропагандистської витрактовки змісту явища соціальної травми до її глибинного наукового розуміння, до виявлення її багаторівневої структури.

Водночас перехід до інформаційного суспільства та масова цифровізація у XXI столітті трансформували уявлення про соціальну травму, актуалізувавши необхідність її осмислення в нових технологічних і комунікативних умовах. За таких обставин соціальна травма постає не лише як емоційно-психологічний або культурний феномен, а й як довготривалий кумулятивний процес, що формується під впливом системних

© Ятченко В., Клименко О.

трансформацій – демографічних, соціальних, економічних, культурних, політичних, історичних тощо [2, с. 43].

Таким чином, наукова проблема полягає у відсутності глибоких теоретичних і емпіричних досліджень, присвячених комплексному аналізу соціальної травми війни як чинника, що визначає не тільки поточний стан суспільства, але й перспективи його посттравматичного розвитку. Вивчення цієї проблематики становить пріоритетний вектор сучасних міждисциплінарних досліджень, орієнтованих на розробку ефективних стратегій соціального відновлення, формування національної єдності та забезпечення сталого майбутнього розвитку української нації в поствоєнний період.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Категорію соціальної (культурної) травми до наукового обігу ввів польський соціолог П. Штомпка, який під соціальною травмою розумів складний штучний вид людської колективності, який індукує самотрансформацію культурного фонду суспільства патологічного характеру і викликає у відповідь реакції соціальних груп [10, с. 10]. Автор виокремлює типові причини й ситуації, здатні викликати стан напруги в суспільстві і породити травму (травматичні події й ситуації), фази протікання соціальної травми, особливості посттравматичного періоду. Травма, за П. Штомпкою, мусить бути усвідомлена людиною, яка реагує на травматичні події змінами у свідомості, способі життя, суспільних реакціях. Інакше кажучи, соціальна травма – це зміст тих процесів, які впливають на життя суспільства і, будучи сприйнятими й пережитими індивідами, призводять (чи вже призвели) до такого роду змін у житті індивіда, групи, соціуму, котрі зумовили життєві втрати, надали цим змінам трагічного відтінку.

Віддаючи належне П. Штомпці у розробці фундаментальних характеристик надзвичайно важливого в суспільному житті феномена соціальної травми, видається все ж, що така позиція несе на собі карб певної однобокості [11]. Науковець фактично постулює домінування саме об'єктивних факторів, тобто суспільних або природних подій, серед причин та в ході появи і розвитку соціальної травми. Момент її усвідомлення і осмислення людиною П. Штомпка розцінює: а) як продукт відображення дії цих факторів у своїй свідомості і б) як один із етапів розвитку процесу травми («травматичної послідовності») [10, с. 8]. Тим часом з філософії давно вже відомо, що мова про будь-які природні, історичні процеси або явища можлива лише за умови поєднання їх у свідомості з активною позицією спостерігача чи учасника.

У теоретичній концепції Дж. Александера, присвяченій культурному конструюванню травми, соціальна травма розглядається не як об'єктивно заданий факт, а як результат символічного й культурного опрацювання негативного досвіду, що отримує статус травматичного лише за умови відповідної драматизації та смислової інтерпретації в суспільстві. Виходячи з положень культуральної соціології, які він розкриває у праці «The Meaning of Social Life», травма постає як продукт колективного кодування зла, здійсненого через наявні культурні матриці, цінності, моральні орієнтири та дискурсивні практики [7, с. 48].

Замість розуміння травми як безпосередньої реакції на подію, Дж. Александер

акцентує на процесах, за допомогою яких травма входить у соціальне знання, стає значущою та відображається у суспільному дискурсі. Ключовим у цьому процесі є механізм атрибутивного означення подій як зла, тобто наділення їх негативною символічною вагою, що вимагає не лише емоційної реакції, але й визначення відповідальності, закликів до покарання чи компенсації та змін у майбутній поведінці суспільства [6, с. 36]. У цьому контексті Дж. Александер вводить поняття «нормальне зло» і «радикальне зло» як аналітичні категорії, які дають можливість розрізняти ступені символічного навантаження та моральної ваги соціальних подій. Через бінарні уявлення і дискурси травма стає не лише культурним фактом, а й механізмом конструювання колективної ідентичності, який впливає на суспільні уявлення про минуле, справедливість і відповідальність суспільства [8, с. 53].

Питання соціальної травми розглядається в українській науковій традиції крізь призму симбіозу філософського та соціологічного аналізу з акцентом на її екзистенційний вимір та проблематику ідентичності. Так, В. Ятченко та О. Олійник [5, с. 80] досліджують соціальну травму як багатоаспектне явище, що впливає на світоглядні орієнтири особистості, механізми саморефлексії та колективну ідентичність у контексті радикальних суспільних змін. Тож на сьогоднішній день існує ціла низка проблемних питань, пов'язаних із травмоутворюючими подіями війни. Дослідженням проблематики формування соціальної травми в українському суспільстві під час російсько-української війни активно займаються науковці відділу соціальної експертизи Інституту соціології НАН України О. Клименко та Г. Чепурко, які звертають увагу на взаємозв'язок між досвідом переживання соціальної травми та соціальним контекстом, котрий породжує цей досвід, що зумовлює «соціальне буття» людини, у процесі якого вона набуває нових властивостей особистості та напрацьовує принципово нові стратегії поведінки [3, с. 132].

Емпіричною базою для написання статті стало соціологічне дослідження, проведене 10 березня – 1 травня 2025 р. в ході виконання науково-дослідницької теми «Соціальні травми сучасного українського соціуму як наслідок російської військової агресії» відділу соціальної експертизи Інституту соціології НАН України (I кв. 2024 р. – IV кв. 2026 р.), збір даних здійснювався у форматі анкетного опитування експертів (N=65) – науковців із усіх регіонів України, підконтрольних уряду.

Мета статті полягає у визначенні категорії соціальної травми та виявленні її ролі в процесах резильєнтності українського соціуму до процесів травмоутворюючого характеру, що виникають в ході російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Самі по собі травматичні процеси чи явища нічого не усвідомлюють, самі себе не пізнають і не оцінюють. Та й взяті у своїй самостійності події чи явища породжують знову-таки тільки явища, але вже інші. Та це ще не травми. Травмами вони стають тільки тоді, коли виявляються вплетеними в духовний світ людини, стаючи його частиною. Навіть якщо йдеться про природні явища, то й тут людина «руйнує» їхню самодостатність, «привносячи» в них елемент присутності в людському бутті: землетруси, смерчі, посухи, епідемії тощо постають для нас як стихійні

лиха, що завдають шкоди, втинаючись в уклад суспільного життя. При цьому людина в процесі їх усвідомлення постає не як пасивний наслідок, не як похідний продукт, а як невідлучний, повноправний і активний компонент їх творення, як суб'єкт. Тому з боку своїх темпоральних характеристик у формуванні травми можна виділити кілька етапів:

1. Перш ніж стати травмою, соціальні явища мусять бути пережиті та сприйняті людиною як такі, тобто постати як здійснена *подія*. Своїм виникненням подія завдячує, як вже сказано вище, процесам соціальної взаємодії, що виникла внаслідок об'єктивних природних чи соціальних процесів і духовних зусиль людини, яка в цій взаємодії виступає як суб'єкт – активна, творча сторона процесу. Це не просто переживання в собі, це – психологічний елемент згаданого вище синтезу – проживання соціального явища.

2. Наступний крок діяльності суб'єкта полягає в наданні оцінки тим змінам, які травматична подія привносить у спосіб життя, духовний світ, соціальну реальність особистості – корисні чи некорисні (стимулюючі чи шкідливі, радісні чи трагічні) для себе. Людина не просто переживає біль, вона сприймає його крізь призму свого розуміння справедливості, удару по сподіваннях, як нещасний поворот долі, насилля над гідністю шляхом запресування уявлення про подію в контекст своїх моральних, естетичних, релігійних, національних, гендерних і т. ін. налаштувань, переконань. Оцінка в цьому контексті події як некорисної (дисфункційної, трагічної, некомфортної) надає їй якості травми. На практиці вказані послідовні моменти формування травми протікають нерозривно, найчастіше навіть одномоментно. Тому виокремлення кожного з них зроблене для того, щоб чіткіше виявскравити визначальну роль людини, суб'єкта в цьому процесі.

3. Окремого розгляду заслуговують етапи сприйняття й інтерпретації травми. В цікавих роздумах про художню творчість український художник В. Зарецький пише: «Один час мистецтвознавці вирішували питання про автопортрет Тінторетто – фігура на тлі якихось горщиків. Пізніше дійшли думки, що то були горщики з готовими фарбами: «Колір тіла немовляти», «Колір тіла зрілої жінки», «Колір неба до полудня», «Нічне небо» і таке інше. Перед роботою фарби були вже готові» [4 с. 86]. Тобто коли художник приступав до написання картини, колір вранішнього чи нічного неба, людського тіла й т. ін. на ній був уже заздалегідь визначеним, стабільним, однобарвним. Така особливість характерна і для картин інших художників епохи Ренесансу. По-іншому до цього підійшли імпресіоністи. На їхніх полотнах один і той самий предмет постає в численних своїх колористичних варіаціях залежно від освітлення на цю хвилину, контрасту з кольорами інших предметів, навіть настрою художника. Це знаменувало колосальний прорив у розвитку образотворчого мистецтва.

Щось схоже відбувається і в ситуації сприйняття людиною соціальної травми. В психологічному плані травма виявляє себе як стрес, це є основою *психологічної травми* і розглядається засобами наукового арсеналу психологічної науки. Але реакція на стрес тягне за собою значно складніший спектр переживань та спровокованої ними низки соціальних взаємодій. Одна й та сама травмуюча

подія може зовсім по-різному сприйматись і переживатись різними людьми і соціальними групами, адже вона виявляється вписаною, вмонтованою в багаж історичного досвіду, в уявлення про себе й інших, про своє минуле чи майбутнє. Реакції безпосередньої жертви травмотворчої події й стороннього спостерігача можуть суттєво різнитись між собою. Реакція циніка на психологічну травму – це не те, що реакція на неї людини романтичного, вразливого типу психіки, хоч для обох це – травма. Так само й для людини віруючої та атеїста в погляді на причину появи травми. Україномфоб зовсім інакше сприйме звістку про жертви від російських обстрілів, наприклад, Харкова чи розстрілів і катувань у Бучі, аніж людина з нормальними морально-психологічними настановами, не кажучи вже про сприйняття жертв і свідків цього варварства.

Соціальна ж травма зосереджується на аналізі самоусвідомлення людиною себе як особистості чи члена групи [5, с. 81]. На відміну від психологічної, категорія соціальної травми зосереджується на розгляді травми як комплексного суб'єкт-об'єктного явища з боку рівнів соціальних взаємодій у соціальній структурі суспільства, впливу на тожсамість групи чи особистості. Соціальна травма вивчає причинний і наслідковий зв'язок травмоутворюючих подій з істиною, свободою, мовою, місцем людини в світі, тобто вивчає екзистенційний вимір травми, хоч і не обмежується ним.

Виходячи зі сказаного вище, можна дати таке робоче визначення соціальної травми. *Соціальна травма – це феномен синтезу об'єктивних умов і духовного світу людини, що виявляється через деструкцію організації суспільного життя, міжособистісних і міжгрупових стосунків, руйнування елементів соціальної структури, фундаментальних цінностей, значень і норм.*

Соціальна травма для нинішнього українського суспільства – це комплексне і багатовимірне явище, яке виникає внаслідок проживання колективних та індивідуальних потрясінь, пов'язаних, зокрема, із війною, і охоплює руйнівні наслідки для психологічного, культурного, економічного, соціального, політичного і духовного вимірів життя, які призводять до дезінтеграції суспільства, ослаблюють довіру, поглиблюють соціальні нерівності та спричиняють втрату соціального капіталу. Саме тому в рамках теорії соціальної травми ми пропонуємо розглядати такі її формоутворення, взяті в розрізі проживання травмоутворюючих подій війни:

1. Психологічна травма. Підхід до її вивчення передбачає дослідження і самої травми, і впливу травмоутворюючих подій з боку психологічних процесів, що відбуваються в духовному (внутрішньому) світі людини, через арсенал категорій психологічної науки (воля, збудження, депресія, скорбота, натхнення тощо). Психологічна травма має місце, коли члени певного співтовариства відчувають, що їх змусили пережити певну жахливу подію, яка залишає незабутні сліди в їхній груповій свідомості, надовго чи й назавжди відбивається в їхній пам'яті й докорінним і незворотним чином змінює їхню майбутню ідентичність [8, с. 253].

2. Колективна травма. Її ми розглядаємо, спираючись на науковий підхід П. Штомпки, як спільний досвід болісних подій, що проживаються певною соціальною групою та мають довготривалий

вплив на формування її колективної ідентичності й світоглядних уявлень. Така травма виходить за межі індивідуального досвіду постраждалих, охоплюючи широкі верстви населення, які інтерпретують подію як частину спільного історичного досвіду. Вона закріплюється в колективній пам'яті, впливаючи на соціальні уявлення про минуле та формуючи символічні межі «свій» і «чужий» у рамках культурного та політичного наративу спільноти [10, с. 4].

3. Культурна травма. Виникає як наслідок радикальних, часто насильницьких і деструктивних змін, що порушують усталений соціальний порядок і викликають глибоке відчуття екзистенційної нестабільності (руйнування національної ідентичності, втрата культурних цінностей, традицій та історичної спадщини), що провокує деструкцію колективних уявлень про стабільність, передбачуваність і безпеку – цінностей, які є фундаментальними для підтримання індивідуальної та соціальної ідентичності. Внаслідок цього відбувається дезорієнтація індивідів і груп, зниження рівня соціального захисту, порушення соціальної стратифікації та перегляд культурних наративів. Таким чином, культурна травма виражається не лише в індивідуальному досвіді втрати, а й у масштабній переоцінці соціального і символічного порядку, що, на думку Е. Дюркгейма, може вважатися аномією [9, с. 23].

4. Економічна травма. Явище визначаємо як досвід проживання особистістю чи соціальною групою глибоких соціально-економічних потрясінь, що залишає тривалий соціальний і психологічний слід, впливаючи на економічну поведінку, уявлення про добробут, довіру до інституцій та відчуття спільної ідентичності. Вона охоплює не лише такі соціальні явища, як зубожіння населення через руйнування інфраструктури, втрату роботи (безробіття) та економічну нестабільність, а й втрату соціального капіталу, досвід життя в умовах нестабільності та послаблення економічної безпеки. Така травма трансформується у стійкі колективні уявлення про життєві ризики, бідність і нерівність, формуючи відповідні соціальні настрої та економічні очікування в довготривалій перспективі.

5. Політична травма фіксує досвід проживання людьми глибоких політичних потрясінь або внаслідок карколомних порушень прав людини, який змінює сприйняття легітимності влади, уявлення про справедливість, свободу, політичну участь і формується як частина національної (колективної, групової) ідентичності та політичного наративу. Вона впливає на рівень довіри до державних інституцій, мобілізаційну здатність громадянського суспільства, а також може передаватися між поколіннями через символи, ритуали й трансляцію політичної культури.

6. Історична травма. Об'єкт цього виду травми спрямований у минуле травмуючої події, розглядається нами переважно як продукт, наслідок минулих подій, тож історичний підхід до травми вивчає її в означеннях темпорального перебігу (датування, етапи минулого розвитку, відмінності між цими етапами тощо) [1, с. 27].

7. Міжпоколіннєва травма закріплює передачу болючих спогадів і наслідків трагічних подій майбутнім поколінням через сімейні й соціальні наративи.

Тож соціальна травма, будучи

наслідком прожитих та пережитих подій, одночасно постає важливим елементом формування сучасних суспільних настроїв, політичної поведінки, економічних очікувань, світоглядних та екзистенційних установок. Вивчення соціальної травми в умовах війни стає ключовим напрямом для осмислення перспектив посттравматичного національного відновлення України та її майбутнього розвитку.

У контексті глибоких трансформацій, спричинених повномасштабною війною, соціальна травма набула системного характеру, охоплюючи ключові сфери життя суспільства, посилила вже наявні структурні проблеми, зумовила зростання соціальних ризиків, втрату відчуття безпеки, ослаблення довіри до інституцій та маргіналізацію вразливих груп. За таких умов особливої актуальності набуває дослідження соціальної резильєнтності як здатності суспільства адаптуватися до критичних змін, зберігати функціональність, відновлюватися після потрясінь і використовувати кризу як ресурс для розвитку.

На відміну від соціальної травми, яка уособлює стан руйнування й дезінтеграції, соціальна резильєнтність є механізмом відновлення та мобілізації, який дає можливість суспільству протистояти травматичним подіям не лише шляхом виживання, а й через перетворення кризи на джерело адаптаційного потенціалу. Саме тому вивчення резильєнтності стає ключем до розуміння, як українське суспільство здатне трансформувати наслідки війни у «вікно можливостей» для колективного відновлення, згуртованості й майбутнього розвитку. З огляду на тривалість та глибину російсько-української війни, що супроводжується руйнуванням інфраструктури, міграцією, втратою людського капіталу та виснаженням ресурсів, необхідно аналізувати й протилежні за психологічним і соціальним характером внутрішні адаптаційні механізми, які підтримують функціонування соціальних інститутів, волонтерських рухів, громадських ініціатив і горизонтальних зв'язків. Резильєнтність у цьому контексті виступає в ролі індикатора соціального здоров'я нації, її здатності не лише виживати, а й трансформувати реальність.

Отже, під соціальною резильєнтністю нами визначається здатність суспільства, соціальних груп або спільнот адаптуватися до кризових, травмоутворюючих або стресогенних подій, таких як війна, природні катастрофи, економічні потрясіння, пандемії тощо, зберігаючи при цьому базові соціальні функції, згуртованість, взаємну підтримку та здатність до відновлення і розвитку. Це поняття охоплює спроможність до колективного подолання викликів, адаптивність соціальних інститутів (сім'ї, освіти, держави, ринку праці тощо), відтворення довіри та солідарності між членами суспільства та потенціал для інноваційного відновлення після кризи. Соціальна резильєнтність виступає ключовим захисним фактором у процесі подолання соціальної травми, спричиненої війною.

У контексті війни соціальна резильєнтність виявляється у збереженні здатності суспільства до самоорганізації, мобілізації ресурсів, підтримки вразливих груп та формуванні національної єдності перед обличчям зовнішніх та внутрішніх загроз. Результати соціологічного опитування експертів,

проведеного відділом соціальної експертизи Інституту соціології НАН України, засвідчують наявність в українському суспільстві складної, але потенційно стійкої соціальної динаміки, яка формується під впливом війни як травмуючого чинника. Тож українське суспільство, попри складну воєнну ситуацію, демонструє високий рівень соціальної резильєнтності, який має бути підкріплений інституційною довірою, соціальною політикою та стабільною комунікацією між владою та громадянами (Рис. 1).

За результатами соціологічного опитування експертів, проведеного відділом соціальної експертизи Інституту соціології НАН України, можна виділити позитивні та негативні соціальні індикатори і можливі резерви для подальшого розвитку суспільства:

1. Позитивні соціальні індикатори – висока адаптивність та стійкість населення, згуртованість та стресостійкість, які дають можливість говорити про високий рівень соціальної мобілізації та психологічної готовності населення до подолання викликів. Понад 77,4% експертів оцінюють рівень адаптації українців до змін, спричинених війною, як високий або дуже високий, визнаючи водночас рівень стресостійкості українського суспільства високим та дуже високим – 79,7%, що свідчить про наявність внутрішніх ресурсів, необхідних для збереження життєдіяльності в умовах війни. Високий рівень віри в перемогу України відзначають 66,1% експертів, а 53,2% – свідчать про високу соціальну згуртованість, що є потужним елементом соціального капіталу, який об'єднує

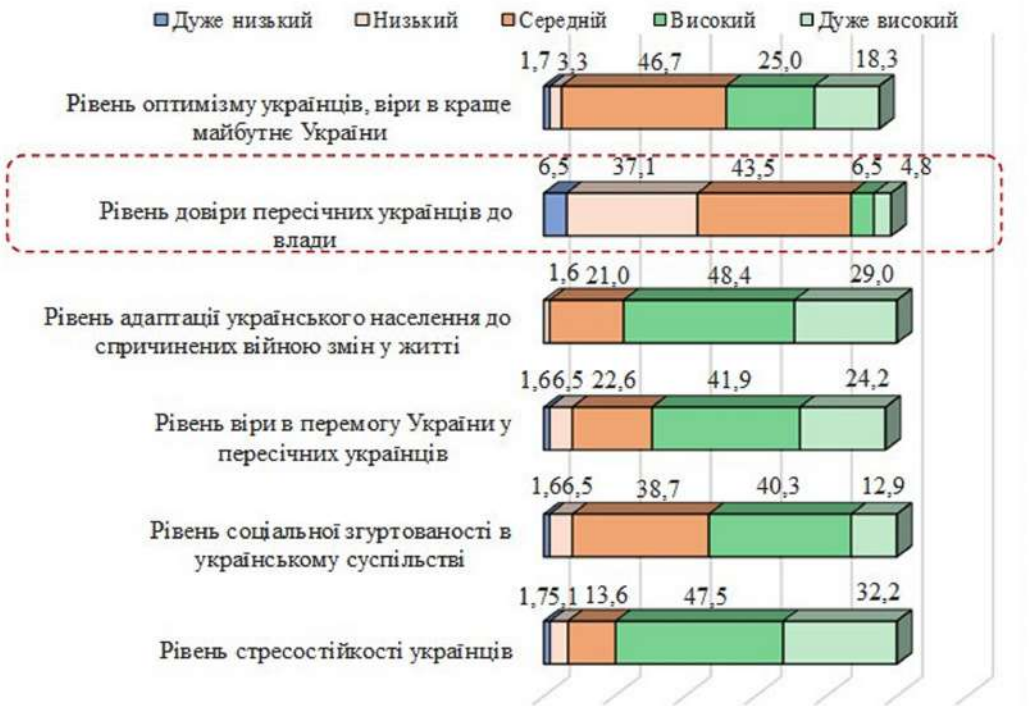

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Як Ви оцінюєте запропоновані рівні соціальної взаємодії?» (%). Джерело: зроблено авторами статті

суспільство та українську націю в кризових умовах. Тож українське суспільство демонструє значний потенціал колективної резильєнтності та соціальної мобілізації – соціальні характеристики, які є критично важливими для збереження функціональності соціуму та підтримання національної єдності в умовах довготривалого стресу та загроз.

2. Негативні соціальні індикатори. До них насамперед належить низький рівень довіри до влади (43,6%) – єдиний показник із переважно негативною оцінкою, що потребує негайної уваги з боку держави (посилення комунікації, прозорості та участі громадськості в ухваленні рішень). Тож проблема довіри до влади може бути травмоутворюючим чинником, оскільки лише 11,3% експертів вважають рівень довіри до влади високим або дуже високим, а 43,5% – середнім, що негативним чином впливає на сприйняття суспільством державних рішень, знижує ефективність державних інституцій і зменшує спроможність влади мобілізувати суспільство в умовах тривалої війни. Яскраво виражений дефіцит довіри до владних інституцій може мати травматичні наслідки також для соціальної інтеграції та спроможності держави ефективно реалізовувати політику під час травмоутворюючих подій. Низький рівень довіри виступає і як інституційна вразливість, що може гальмувати реалізацію колективних цілей, посилювати соціальний скепсис та відчуття фрустрації серед громадян.

3. Резерви розвитку суспільства. Хоч частка респондентів з високим рівнем оптимізму щодо майбутнього становить лише 43,3%, а майже половина (46,7%) оцінює його як середній, ці показники свідчать про очікування позитивних змін. Водночас вони сигналізують про потребу людей в посиленні надії на майбутнє через державну підтримку та комунікацію; частка середніх оцінок (46,7%) свідчить про стан невизначеності майбутнього в настроях респондентів, що потребує компенсування соціальними програмами. Окрім того, помірний рівень суспільного оптимізму щодо майбутнього України засвідчує наявність резервів соціального розвитку, які можуть бути активізовані за умови посилення ефективної державної комунікації, реалізації програм підтримки ментального здоров'я, а також соціально-економічних ініціатив, орієнтованих на стабілізацію життєвих перспектив.

Таким чином, соціальна взаємодія в українському суспільстві залишається відносно стабільною та життєздатною в умовах війни. Висока стресостійкість, адаптація та віра у перемогу є сильними сторонами соціального ландшафту. Проте необхідно негайно реагувати на кризу довіри до влади, яка може стати системним бар'єром для реалізації ефективної державної політики.

Соціальна резильєнтність дає змогу зменшити рівень колективної дезорганізації, запобігає поширенню паніки, соціального паралічу, зневіри, фрагментації суспільства. Завдяки підтримці горизонтальних зв'язків (громади, волонтерство, взаємодопомога) суспільство формує альтернативні механізми стабільності у періоди, коли державні інститути не здатні повноцінно функціонувати (Рис. 2).

На думку експертів, поширеність волонтерства досить висока – 69,3% – зафіксували на рівні 8–10 балів. Найбільша частка – 30,6% – поставила максимальну

оцінку (10 балів), ще 27,4% – 8 балів, що вказує на загальне визнання волонтерства як масового та активного явища в умовах війни. Низькі оцінки (1–4 бали) поставили лише 4,8% респондентів, що може свідчити або про критичну оцінку організованості волонтерства, або про окремі випадки неефективної допомоги, проте загалом це не впливає на загальну позитивну картину.

Результати експертного опитування засвідчують, що волонтерство в Україні під час війни є вельми поширеним соціальним явищем, яке отримало високі оцінки ефективності та масовості з боку більшості експертів, що свідчить про високий рівень самоорганізації, соціальної відповідальності та солідарності громадянського суспільства. Тож волонтерство стало одним із ключових механізмів підтримки армії, внутрішньо переміщених осіб, медичних установ та громад, особливо у перші фази війни, і залишається важливою складовою соціальної резильєнтності українського суспільства. Водночас наявність помірних і поодиноких критичних оцінок підкреслює необхідність інституціоналізації волонтерських ініціатив, координації ресурсів і забезпечення їх сталої підтримки. Отже, коли в умовах травмоутворюючих подій війни рівень довіри до влади та суспільних інституцій часто падає, в резильєнтному суспільстві натомість розвиваються альтернативні канали довіри – громадські ініціативи, волонтерські об'єднання, самоорганізаційні структури, що не лише зменшує емоційне напруження, але й дає відчуття включеності, безпеки та контролю.

Соціальна резильєнтність забезпечує умови для спільного осмислення травматичного досвіду, що сприяє підвищенню колективної стійкості, через ритуали, символи, наративи (історії перемоги, стійкості), які поширюються у мистецтві, освіті, медіа, і, як наслідок, суспільство консолідується навколо

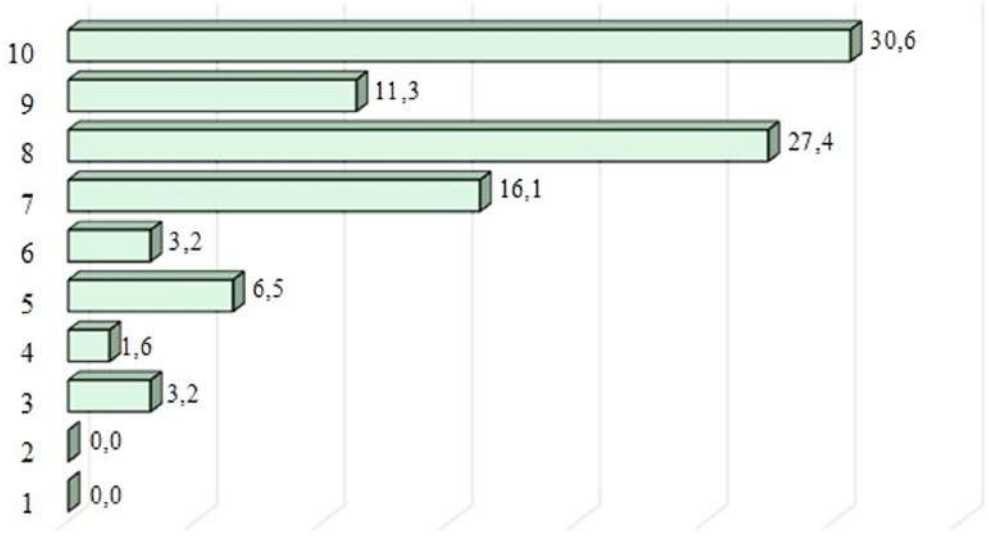

Рис. 2. Розподіл відповідей експертів на питання: «Як Ви оцінюєте поширеність волонтерства під час війни?» (за 10-бальною шкалою, де 1 - дуже низька оцінка, а 10 — дуже висока оцінка, %). Джерело: зроблено авторами статті

нової ідентичності – ідентичності стійкої нації, здатної до опору.

За умов високої соціальної резильєнтності травматичний досвід може постати своєрідним ресурсом розвитку, започаткувати точку зростання позитивних тенденцій, як це подеколи буває в кризові моменти. Соціальні травми війни через механізми рефлексії, громадської активності, реформування можуть стимулювати інституційні перетворення, зростання соціального капіталу, етичну переоцінку суспільних норм і цінностей (Рис. 3).

Результати експертного оцінювання рівня успішності ключових сфер життя українського суспільства в умовах екзистенційних викликів війни виявляють складну й поляризовану картину суспільного розвитку. Очевидними є три типи соціальних сфер, що демонструють різний ступінь ефективності та суспільної спроможності до адаптації.

По-перше, високі оцінки успішності (від 50% і вище) отримали сфери, пов'язані з національною ідентичністю, безпекою, громадянською активністю та охороною здоров'я.

По-друге, сфери з поляризованим або середнім рівнем оцінок, зокрема

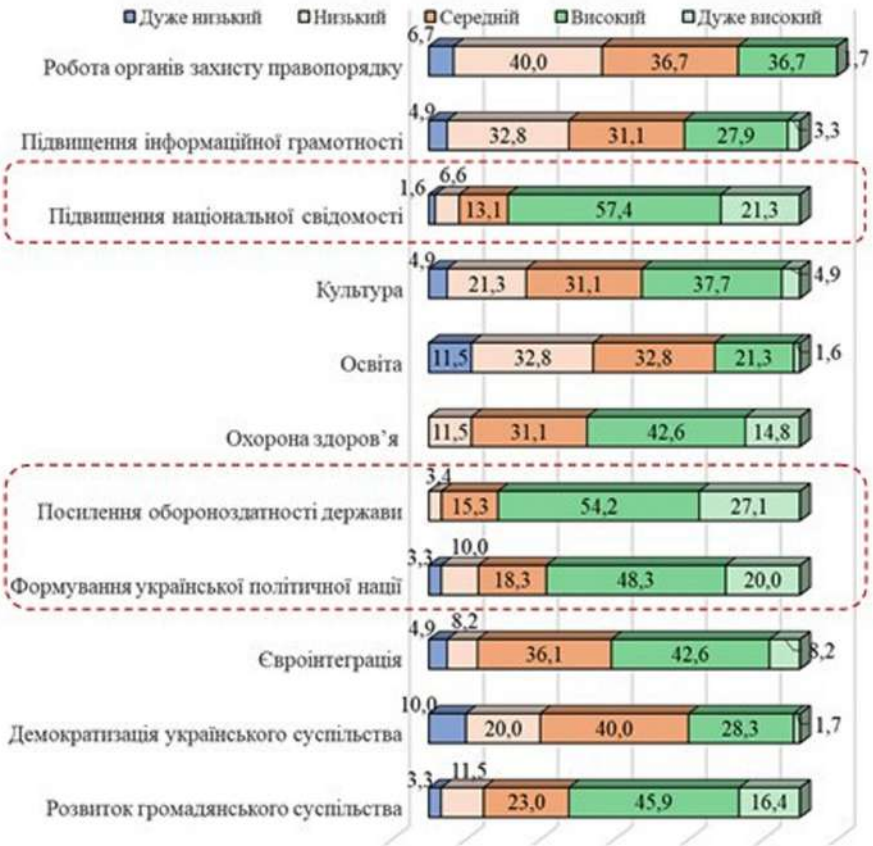

Рис. 3. Розподіл відповідей експертів на питання: «Оцініть за 5-бальною шкалою, наскільки є успішними наступні сфери життя українського суспільства в умовах екзистенційних викликів війни?» (%). Джерело: зроблено авторами статті

культура та робота правоохоронних органів, потребують глибшого аналізу, адже при значній частці позитивних оцінок зберігається високий рівень невизначеності або поміркованого скепсису.

По-третє, найнижчі показники успішності зафіксовані у сферах освіти, демократизації та підвищення інформаційної грамотності, що може бути сигналом інституційної кризи або зниження ефективності соціального управління в цих напрямах під час війни.

Експертні висновки ефективності ключових суспільних сфер у контексті війни за шкалою від «дуже низького» (1 бал) до «дуже високого» рівня (10 балів) дають можливість виділити три базові сфери відповідно до рівня виставлених оцінок, а також виявити загальні тенденції сприйняття успішності суспільного розвитку в умовах війни (Рис. 4).

1. Сфери з високим рівнем успішності (сума «високих» та «дуже високих» оцінок):

– посилення обороноздатності держави – 81,3% (сума оцінок «високий» – 54,2% та «дуже високий» – 27,1%), що відображає ефективність поєднання зусиль держави та громадянського суспільства у сфері безпеки й оборони;

– підвищення національної свідомості – 78,7% (сума оцінок «високий» – 57,4% та «дуже високий» – 21,3%), що свідчить про потужну мобілізацію ідентичності та патріотичного підйому серед населення під впливом війни;

Рис. 4. Рівні успішності ключових сфер життя українського суспільства в умовах екзистенційних викликів війни за результатами експертного опитування (%). Джерело: зроблено авторами статті

– формування української політичної нації – 68,3% (сума оцінок «високий» – 48,3% та «дуже високий» – 20,0%), що підтверджує консолідацію суспільства навколо національного проєкту – боротьби за незалежність;

– розвиток громадянського суспільства – 62,3% (сума оцінок «високий» – 45,9% та «дуже високий» – 16,4%), що відображає зростання ролі волонтерства та ініціатив знизу у вигляді самоорганізації громадян в умовах війни (територіальна оборона);

– охорона здоров'я – 61,4% (сума оцінок «високий» – 42,6% та «дуже високий» – 14,8%) при «середньому» – 31,1%, що може говорити про суттєвий прорив у розвиненні медичної галузі, спровокований інтенсифікацією розвитку кризової медицини та залученням цифрових інновацій;

– євроінтеграція – 50,8% (сума оцінок «високий» – 42,6% та «дуже високий» – 8,2%), що свідчить про поступовий рух у напрямку інтеграції з європейською спільнотою, хоч і з помірною оцінкою.

Наведені показники свідчать про потужну мобілізацію суспільства, посилення соціальної згуртованості, підвищення рівня довіри до стратегічно важливих інституцій та активізацію волонтерського і самозахисного потенціалу. Зокрема, найвищі оцінки були зафіксовані у сферах посилення обороноздатності (81,3%), підвищення національної свідомості (78,7%), формування української політичної нації (68,3%), що вказує на стратегічну роль ідентичнісної мобілізації у протистоянні зовнішній агресії.

2. Сфери з переважно середнім або поляризованим сприйняттям (сума «високих» та «дуже високих» оцінок з наявністю такого ж високого полярного значення):

– робота органів захисту правопорядку – 44,4% (сума оцінок «високий» – 36,7% та «дуже високий» – 7,7%,) при «середньому» – 40%, суттєва частка задовільних оцінок вказує на потребу в реформі або комунікаційній переоцінці ролі правоохоронної системи;

– культура – 42,6% (сума оцінок «високий» – 37,7% та «дуже високий» – 4,9%) при «середньому» – 31,1%, що дає можливість говорити про відносно позитивне сприйняття, але з майже 1/3 часткою експертів, які оцінюють рівень розвитку української культури як середній.

Такі результати свідчать про неоднорідність думок експертів щодо проведених реформ та неузгодженість у сприйнятті суспільством їх ефективності й результативності.

3. Сфери з найнижчими оцінками (сума «високих» та «дуже високих» оцінок з наявністю такого ж високого негативного значення), що демонструють низький рівень суспільної ефективності:

– підвищення інформаційної грамотності – 31,2% (сума оцінок «високий» – 27,9% та «дуже високий» – 3,3%) при «середньому» – 31,1% і «низькому» – 32,8%, що свідчить про наявність потенціалу для зростання, проте помітний розрив між очікуваннями та фактичними досягненнями;

– демократизація українського суспільства – 30,0% (сума оцінок «високий» – 28,3% та «дуже високий» – 1,7%) при «середньому» – 40,0% і «низькому» – 20,0%, що вказує на амбівалентність сприйняття демократичних процесів у кризових умовах;

– освіта – найнижчий рівень

підтримки – 22,9% (сума оцінок «високий» – 21,3% та «дуже високий» – 1,6%) при «середньому» – 32,8% і «низькому» – 32,8%, що відображає вплив війни на доступність, якість та стабільність освітнього процесу.

Особливо тривожним є найнижчий рівень оцінки дієздатності системи української освіти (22,9%), що прямо загрожує довгостроковому відтворенню людського капіталу, інтелектуального потенціалу та інноваційної спроможності країни. Також необхідно звернути увагу, що значна частина оцінок перебуває в зоні «середнього рівня», що вказує на невизначеність або розбалансованість оцінок експертів навіть у стратегічно важливих напрямах.

Загалом аналіз вказує на значний потенціал резильєнтності українського суспільства в умовах війни, що проявляється у високих оцінках сфери безпеки, націєтворення та громадянського суспільства. Водночас нерівномірність сприйняття успішності у ключових сферах вимагає системних змін, особливо у сфері освіти, правової довіри та демократичних інституцій. Соціальна резильєнтність не лише здійснює певний амортизаційний вплив на наслідки соціальної травми війни, але й постає механізмом її інтеграції в колективну пам'ять у трансформованій, конструктивній формі. Вона дає змогу зберегти безперервність соціального розвитку, забезпечити відновлення нормального функціонування суспільства та мінімізувати ризик хронізації травми.

Висновки. Соціальна травма в українському контексті постає як системне, глибоко вкорінене та багаторівневе явище, яке формується під впливом війни та охоплює численні виміри життєдіяльності суспільства – від індивідуального психоемоційного стану до структурних зрушень у соціальному, культурному, економічному й політичному устрої. Її наслідки є кумулятивними та мають тривалу дію, спричиняючи дезінтеграцію соціальної тканини, ерозію довіри, зростання нерівностей, втрату культурної спадщини та колективної ідентичності. У межах сучасної теорії соціальної травми доцільним є виділення окремих рівнів проживання травматичних подій, зокрема психологічного, колективного, культурного, економічного, політичного, історичного та міжпоколіннєвого. Така типологізація дає можливість комплексно охопити всі аспекти суспільної дестабілізації, спричиненої війною, та створити аналітичну основу для формування ефективних стратегій подолання травматичного досвіду.

Результати ґрунтовного аналізу експертних оцінок і соціологічних даних засвідчують, що українське суспільство в умовах повномасштабної війни демонструє високий рівень соціальної резильєнтності, яка виявляється через мобілізацію колективного потенціалу, згуртованість, готовність до адаптації та самоорганізації. На фоні системної соціальної травми, спричиненої воєнними діями, руйнуванням інфраструктури, міграційними викликами, втратою людського капіталу та загрозою інституційної дезінтеграції, соціальна резильєнтність виступає як противага деструктивним процесам, забезпечуючи функціонування ключових соціальних сфер. Наявність високих оцінок у таких напрямах, як національна свідомість, обороноздатність, формування політичної нації, охорона здоров'я, розвиток громадянського суспільства, свідчить

про активізацію внутрішніх ресурсів, що дають змогу суспільству не лише виживати, але й перетворювати кризу на ресурс для розвитку та переосмислення ідентичності. Водночас низький рівень довіри до влади, слабкість системи освіти, демократичних інституцій та інформаційної грамотності вказують на інституційні вразливості, які можуть обмежити стійкість суспільства в довгостроковій перспективі.

Таким чином, соціальна резильєнтність має подвійне значення: з одного боку, вона є захисним механізмом, що амортизує вплив соціальної травми, з другого – ресурсом трансформації, який дає можливість суспільству переосмислити травматичний досвід, інтегрувати його в нові наративи та моделі соціального розвитку. Вивчення цього феномену є необхідним для формування ефективної соціальної політики, стратегій подолання наслідків війни та зміцнення фундаменту стійкої, відповідальної й згуртованої нації.

Проблема згаданих у статті формовиявів соціальної травми є, безперечно, дуже важливою, багатоаспектною і складною. Необхідно, до прикладу, виявити специфіку взаємозв'язку кожної із наведених форм із резильєнтністю як у загальнотеоретичному вигляді, так і в конкретному контексті реалій російсько-української війни. Це та багато інших питань мусять стати предметом подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горностай, П. П. *Психологія колективних травм*: монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2023. 336 с.

2. Клименко, О. Ю. Чинники формування соціальної травми у внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Фундаментальні та прикладні проблеми суспільства: історія, сьогодення, майбутнє.* Київ, 2024. С. 42–45. URL: https://ur.knute.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7973ab8a-5899-429e-8eda-c6fc18e2df14/content

3. Клименко, О. Ю., Чепурко, Г. І. Формування соціальної травми під впливом стресових станів у працівників приватного сектору економіки України під час війни. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2024. № 50. С. 129–136.

4. *Художник Віктор Зарецький. Пошуки коріння. Листи, нариси, спогади, статті.* Київ, 2009. 268 с. URL: https://lib.in.ua/107147-hudozhnyk-viktor-zareczkyj-poshuky-korinnia-lysty-narysy-spogady-statti/

5. Ятченко, В., Олійник, О. Соціальна травма і проблема ідентичності. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2021. Вип. 31. С. 79–84.

6. Alexander, J. C. *The Drama of Social Life.* Cambridge; Malden, MA, 2017.

7. Alexander, J. C. The Meanings of Social Life. *A Cultural Sociology.* New York, 2003.

8. Alexander, J. C. *Trauma. A Social Theory.* Cambridge; Malden, MA, 2012.

9. Durkheim, E. Samobójstwo. *Studium z socjologii.* Warszawa, 2006.

10. Sztompka, P. Cultural trauma in a post-communist society. *Sotsiologicheskie issledovaniya.* 2001. № 2. С. 3–12. URL: https://www.researchgate.net/publication/296719335_Cultural_trauma_in_a_post-communist_society

11. Sztompka, P. *Social change as trauma.* 2001. URL: https://www.researchgate.net/publication/296823019_Social_change_as_trauma

REFERENCES

1. Hornostai, P. (2023). *Psychology of Collective Trauma*: A Monograph. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Social and Political Psychology. Kropyvnytskyi, 336 p. [in Ukr.]

2. Klymenko, O. (2024). Factors Contributing to the Formation of Social Trauma in Internally Displaced Persons in Ukraine. *Fundamental and Applied Problems of Society: History, Present, Future.* Kyiv, pp. 42–45. [online] Available at: https://ur.knute.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7973ab8a-5899-429e-8eda-c6fc18e2df14/content [in Ukr.]

3. Klymenko, O., Chepurko, H. (2024). Formation of Social Trauma under the Influence of Stressful Conditions in Employees of the Private Sector of Ukraine's Economy during the War. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii* (Current Problems of Philosophy and Sociology), No. 50, pp. 129–136. [in Ukr.]

4. Artist Viktor Zaretsky. Searching for the Roots. Letters, Essays, Memoirs, Articles. (2009). Kyiv, 268 p. [online] Available at: https://lib.in.ua/107147-hudozhnyk-viktor-zareczkyj-poshuky-korinnia-lysty-narysy-spogady-statti/ [in Ukr.]

5. Yatchenko, V., Oliinyk, O. (2021). Social Trauma and the Problem of Identity. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii* (Current Issues in Philosophy and Sociology), Issue 31, pp. 79–84. [in Ukr.]

6. Alexander, J. (2017). *The Drama of Social Life.* Cambridge; Malden, MA. [in Eng.]

7. Alexander, J. (2003). *The Meanings of Social Life. A Cultural Sociology.* New York. [in Eng.]

8. Alexander, J. (2012). *Trauma. A Social Theory.* Cambridge; Malden, MA, 2012. [in Eng.]

9. Durkheim, E. (2006). *Samobójstwo. Studium z socjologii.* Warszawa. [in Pol.]

10. Sztompka, P. (2001). Cultural Trauma in a Post-Communist Society. *Sotsiologicheskie issledovaniya.* № 2. pp. 3–12. [online] Available at: https://www.researchgate.net/publication/296719335_Cultural_trauma_in_a_post-communist_society [in Eng.]

11. Sztompka, P. (2001). *Social Change as Trauma.* [online] Available at: https://www.researchgate.net/publication/296823019_Social_change_as_trauma [in Eng.]

Summary

THE FORMATION OF SOCIAL TRAUMA AND THE RESILIENCE OF UKRAINIAN SOCIETY TO TRAUMA-INDUCING EVENTS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Volodymyr YATCHENKO
orcid.org/0000-0003-0533-8580
Doctor of Philosophical Sciences, Professor, senior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: yatchych@ukr.net

Olena KLYMENKO
orcid.org/0000-0002-8560-8642
Doctor of Sociological Sciences, senior research fellow
Institute of Sociology of NASU

Relevance of the research. The transition to an information society and mass digitisation in the 21st century has transformed the concept of social trauma, actualizing the need to understand it in the context of new technological and communicative conditions. In such circumstances, social trauma appears not only as an emotional, psychological or cultural phenomenon but also as a long-term cumulative process shaped by systemic

transformations – demographic, social, economic, cultural, political, historical, etc. The scientific problem lies in the lack of in-depth theoretical and empirical research devoted to a comprehensive analysis of the social trauma of war as a factor that determines not only the current state of society but also the prospects for its post-traumatic development. The study of this issue is a priority vector of contemporary interdisciplinary research focused on the development of effective strategies for social recovery, the formation of national unity, and ensuring the sustainable future development of the Ukrainian nation in the post-war period.

The **purpose** of this article is to define the category of social trauma and identify its role in the processes of resilience of Ukrainian society to traumatic events arising during the Russian-Ukrainian war.

Conclusions. Social trauma in the Ukrainian context appears to be a systemic, deeply rooted, and multi-level phenomenon that is formed under the influence of war and covers numerous dimensions of society's life—from the individual psycho-emotional state to structural shifts in the social, cultural, economic, and political systems. Within the framework of contemporary social trauma theory, it is appropriate to distinguish between different levels of traumatic experience, including psychological, collective, cultural, economic, political, historical and intergenerational. The results of a thorough analysis of expert assessments and sociological data show that Ukrainian society, in the context of full-scale war, demonstrates a high level of social resilience, which manifests itself through the mobilisation of collective potential, unity, readiness to adapt, and self-organization.

Keywords: Russian-Ukrainian war, social trauma, social resilience, war, traumatic events, existential dimension of social trauma.

УДК 94(477) «19/20»
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.338877

ВИКРИТТЯ РОСІЙСЬКИХ МІФІВ І ФАЛЬСИФІКАЦІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ 1932–1933 РОКІВ ТА ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Юрій ФІГУРНИЙ
orcid.org/0000-0002-6463-0920
кандидат історичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
email: ukr.etnolog_fus@ukr.net

Ольга ШАКУРОВА
orcid.org/0000-0001-9842-2997
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
email: kalanetika@gmail.com

Анотація. *Проведено аналіз російських міфів і фальсифікацій історії України щодо Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. та геноциду української нації під час повномасштабної російсько-української війни. Головну увагу приділено осягненню базових причин і наслідків геноциду українського народу – від Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. до осмислення жахливої трагедії російсько-української війни та спростування російських міфів, фейків і фальсифікацій історії України.*

Ключові слова: *Україна, українці, Голодомор-геноцид 1932–1933 рр., геноцид української нації, російсько-українська війна, російські міфи та фальсифікації історії України.*

Постановка проблеми. Російсько-українська війна стала для України й українців величезним випробуванням. Вона розпочалася 20 лютого 2014 р. як гібридний мілітарний конфлікт низької інтенсивності введення бойових дій, а вже з 24 лютого 2022 р. перетворилася на повномасштабну війну із залученням мільйонів солдатів, сотень тисяч одиниць військової техніки і навіть балістичних ракет малої та середньої дальності. Країна-агресор прагне остаточно вирішити так зване «українське питання» – ліквідувати Українську державу й українську політичну націю, знищити українську національну ідентичність, а українців перетворити на рабів-манкуртів і асимілювати. Ці злочинні дії вчені кваліфікують як геноцид. Майже 90 років тому таку людиноненависницьку політику проти України й українців здійснював тоталітарний комуністичний режим. В історичні анали ці злочинні дії увійшли як Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. Сучасний путінський режим намагається сфальсифікувати історію України і називає цю трагедію тимчасовими продовольчими труднощами, викликаними погодними аномаліями. Така підміна понять для рашистів є системною. Так, В. Путін у своєму телевізійному зверненні 24 лютого 2022 р. «urbi et

© Фігурний Ю., Шакурова О.

orbi» назвав головні причини так званої «спеціальної військової операції» – денацифікація та демілітарізація України, не переймаючись іншими переконливими обґрунтуваннями.

Актуальність заявленої проблеми полягає у тому, що, аналізуючи передумови, перебіг і наслідки шовіністичної великодержавної російської політики щодо України й українців, починаючи з другої половини XVII ст. включно із сьогоденням, ми маємо можливість розкрити імперську сутність Росії, незважаючи на форму її державного устрою (царизм, більшовизм, путінізм). Магістральний тренд російських керманичів – повне упокорення українського народу з перспективою його цілковитого зросійщення, а якщо він чинив супротив, то його очікувало жорстоке покарання у форматі геноциду – від Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. до геноциду української нації під час повномасштабної російсько-української війни. Спростування російських міфів, фейків і фальсифікацій історії України допоможе перемогти пропагандистські наративи в інформаційному просторі та посприяє у розбудові сучасної Української Самостійної Соборної Держави в умовах екзистенційного протистояння з Росією.

Новизна дослідження насамперед полягає у спробі здійснення комплексного українознавчого осмислення імперської політики Росії щодо України з маніакальним прагненням імперців-шовіністів ліквідувати її як геополітичну реальність, а українців – як політичну націю. Цей українознавчий дискурс допоможе осягнути як сутність Голодомору-геноциду 1932–1933 рр., так і осмислити жахливу трагедію сьогодення – російсько-українську війну, а також посприяє подоланню російських історичних міфів і фальсифікацій історії України.

Огляд досліджень та публікацій. Наукове осмислення проблематики Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. вітчизняними науковцями активно розпочалося з кінця 80-х років XX ст. і успішно триває наразі. Окремі аспекти цієї проблеми досліджують такі вчені: М. Антонович [14], Д. Байкеніч [1], К. Бондар [14], В. Борисенко [3], В. Брехуненко [29], С. Вакулишин [4], В. Василашко [6], В. Василенко [14], С. Горошко [15], Г. Журбелюк [14], А. Зінченко [17], В. Крисаченко [22], К. Крахмальова [14], С. Кульчицький [23; 24], О. Курінний [14], В. Марочко [8; 26], В. Микуляк [14], О. Нікілєв [30], І. Петренко [31], В. Рибалка [35], Н. Романець [36], В. Сергійчук [37], Ю. Фігурний [44], Б. Футей [14], В. Червінський [15], Л. Шеремета [48], І. Якубовський [49], В. Ятченко [50] та інші.

У свою чергу вивчення проблеми геноциду української політичної нації під час повномасштабної російсько-української війни тільки розпочалося. На неї звернули увагу й присвятили низку своїх праць, зокрема, такі дослідники: В. Бакальчук [2], І. Валюшко [5], О. Висовень [46], А. Іванець [18], А. Козицький [20], М. Кравченко [21], В. Лозовий [25], О. Михайлова [28], Д. Підгорна [32], К. Радишевська [34], Т. Снайдер [40], Р. Теслюк [39], В. Удовиченко [41], Ю. Фігурний [46] та інші.

Незважаючи на значну кількість публікацій, переосмислення деяких питань, прямо й опосередковано пов'язаних із системним аналізом проблем Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. для

подолання російських пропагандистських міфів, залишається ще недостатньо опрацьованим, тому й вимагає всебічного українознавчого осмислення. Таким чином, осягнення цієї актуальної проблематики, зокрема в контексті українознавчих студій, є вагомим напрямом досліджень, має наукову новизну й потребує подальшого професійного опрацювання[1].

Джерельною базою дослідження слугують передусім праці «Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо. Матеріали міжнародного форуму (м. Київ, 7 вересня 2021 року). Пам'яті жертв Голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр.; до 100-х роковин масового штучного голоду 1921–1923 рр.; 75-х роковин масового штучного голоду 1946–1947 рр.» [27] та «Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду): матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.)» [13], публікації названих вище дослідників, а також інші збірки документів, матеріалів і спогадів [7; 38; 42].

Метою дослідження є комплексний аналіз базових передумов (взаємовідносини між Україною та Росією), причин і наслідків геноциду українського народу – від Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. до осмислення жахливої трагедії російсько-української війни та спростування російських міфів, фейків і фальсифікацій історії України. Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: охарактеризувати стан досліджуваної проблематики; розкрити сутність російсько-українського екзистенційного протистояння; з'ясувати причини й наслідки Голодомору-геноциду 1932–1933 рр.; встановити невідповідність головних постулатів пропагандистського міфу (голод 1932–1933 рр. був викликаний погодними аномаліями й спровокований тимчасовими продовольчими труднощами та охопив величезну територію Радянського Союзу, а не виключно Україну) і тогочасних реалій; висвітлити системну роботу українських дослідників з доведення страшних наслідків Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. для українців; стисло проаналізувати сутність і жахливі результати рашистської геноцидної політики щодо української нації; з'ясувати важливість вивчення уроків минулого на сучасному етапі українського етнотворення, державотворення, націєтворення та етнокультуротворення для подолання російських історичних міфів і фейків; підбити підсумки дослідження.

Виклад основного матеріалу. Україна й українці є важливим фактором у геополітиці, геостратегії та геоекономіці світу. Перша українська держава – Русь (Київська Русь) не лише контролювала величезні обшири Центрально-Східної Європи, а посприяла в їх залюдненні й долученні до християнської цивілізації. Саме на її далеких східних кордонах виникло так зване «Залісся», яке з часом стало підґрунтям для утворення Московського князівства, згодом – царства, і зародження на цих теренах нової етнічної спільноти «московитів» («русскіх»).

[1] Праця підготовлена у ході виконання науково-дослідної роботи 25БФ079-01 «Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави» (№ держреєстрації 0125U002252). Керівник – кандидат історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України Ю. С. Фігурний.

Якщо після дезінтеграції Русі на близько двох десятках незалежних князівств русинам-українцям не вдалося зберегти державність, то московити не лише її втримали, але й дуже суттєво розвинули.

Друга українська держава – Військо Запорозьке (Гетьманщина), завдячуючи козацтву, не лише відновила українське державотворення і націєтворення та значно посилила етнотворення й етнокультуротворення, а також стала потужною силою у тогочасній геополітиці. Саме мілітарно-політична унія українського гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Романовим значно послабила Річ Посполиту й дуже посилила Московію, що, зрештою, призвело до ліквідації польсько-литовської держави та перетворення Московського царства у потужну Російську імперію. Століттями Україна і українці були важливим ресурсом екстенсивного й інтенсивного розвитку імперії, і здавалося, що через деякий час український народ повністю асимілюється з «великим російським народом» (саме так сталося із самобутнім псково-новгородським етносом, який був повністю зросійщений та втратив свою ідентичність), а назва «Україна» остаточно зникне з мапи цивілізації.

Проте Перша світова війна все змінила. Дві імперії, в яких проживали українці, а саме Російська та Австро-Угорська, пережили крах, і український народ отримав можливість відновити державність. На жаль, Українська Народна Республіка і Західноукраїнська Народна Республіка зазнали поразки від більшовицької Росії й польської Другої Речі Посполитої. Однак навіть у таких умовах українці продовжували чинити активний опір загарбникам. Саме у цей час розпочався голод 1921–1923 рр. Керівництво більшовицької Росії успішно використало терор голодом для остаточної ліквідації повстанського руху в Україні.

С. Кульчицький наголошував, що у 1921 р. в Україні Москва вперше запровадила терор голодом з метою придушення повстанського руху, викликаного конфіскацією більшовиками продовольства [23, с. 7].

Розуміючи, що втримати владу в Україні виключно військовою силою буде важко, Владімір Лєнін при створенні у грудні 1922 р. Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) був не проти, щоб українці Наддніпрянщини, з суто політичних інтересів, розбудовували Українську Соціалістичну Радянську Республіку (далі – УСРР), формально – незалежну державу, а реально – квазідержавний анклав СРСР, чергової реінкарнації «Великої історичної Росії».

20-ті роки ХХ ст. стали важливою добою для етнічного й етнокультурного розвитку України та українців, передусім через українізацію, розвиток української мови, літератури, культури тощо.

Із суттєвим посиленням комуно-більшовицької влади новий тоталітарний лідер, вірний «лєнінець» Йосиф Сталін, який мріяв про світове панування і створення т. зв. «Земшарної республіки», швидко усвідомив небезпеку етнокультурного і національного відродження українців та розпочав послідовну і цілеспрямовану боротьбу з т. зв. «українським буржуазним націоналізмом» (далі – УБН). На думку вождя та його поплічників, економічною і суспільно-політичною базою УБН поряд з

українською інтелігенцією стали українські селяни, передусім заможні (куркулі) і середняки. З метою остаточного знищення УБН тоталітарна влада перейшла в наступ. Одним із таких дієвих заходів боротьби з українством стало упокорення українців голодом, оскільки приватновласницький традиційний менталітет українського селянина йшов у розріз із комуно-більшовицькою ідеологією [45, с. 279].

Так, зміцнивши свої позиції у соціумі, тоталітарна влада спочатку поступово почала згортати українізацію, значно посилила терор супроти недостатньо лояльних до її політики громадян та активізувала процеси перетворення СРСР із аграрно-індустріальної в індустріально-аграрну державу, щоб якнайшвидше мілітаризувати країну і заволодіти Євразією, а з часом і всім світом. З цією метою була прийнята т. зв. «п'ятирічка» – перший п'ятилітній план розвитку народного господарства СРСР на 1928–1932 рр. Для пришвидшення індустріалізації треба було багато фінансів, а для їх отримання тоталітарна влада вирішила здійснити колективізацію задля об'єднання одноосібних селянських домогосподарств у великі соціалістичні виробництва – колгоспи й радгоспи – з метою отримання більшої кількості товарного продовольства та його експорту.

Українські селяни не хотіли ставати комуністичними кріпаками й почали саботувати плани Москви. У свою чергу метрополія збільшила завдання по хлібозаготівлях і вчергове, як у 1921–1923 рр., задіяла терор голодом щодо населення. Внаслідок цих злочинів – мільйони загиблих і ненароджених українців.

С. Кульчицький переконаний, що причини голодів 1921–1923 та 1932–1933 рр. були різними, але в них чітко простежується терористична складова, оскільки тоталітарна влада в обох випадках безжально знищувала конфліктуючих з нею селян, щоби примусити тих, хто залишився живим примиритися з вимогами влади. Отже, терор голодом був переконливим свідченням його геноцидної природи [23, с. 5].

В. Борисенко зазначає, що найстрашніший та найжорстокіший Голодомор 1932–1933 рр. цинічно замовчувався владою, бо то були масові політичні репресії проти українського етносу, справжнім геноцидом, який за своєю жахливою суттю не міг залишити байдужим світ, оскільки хліб в Україні тоді був, його вивозили і навіть знищували, щоб убити голодом саме український народ [3, с. 54].

Так, у 1932–1933 рр. комуністичний режим зламав опір українців, але вже у 1941 р. під час Другої світової війни український народ показав своє ставлення до радянської влади. Лише допомога союзників, передусім Сполучених Штатів Америки та Великої Британії, врятувала Москву від капітуляції. Але закони історії невідворотні – через півстоліття СРСР самоліквідувався, а українці у 1991 р. відновили національну державність.

Лише позбавившись тоталітарного диктату, українські дослідники змогли вивчити причини й наслідки Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. Завдяки цим дослідженням Верховна Рада України 30.11.2006 р. офіційно затвердила Закон України № 376-V «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», де, зокрема, зазначається: «Стаття 1. Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом Українського народу. Стаття 2. Публічне

заперечення Голодомору 1932–1933 років в Україні визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним. Стаття 3. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень зобов'язані: брати участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу; сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури, поширенню інформації про Голодомор 1932–1933 років в Україні серед громадян України та світової громадськості, забезпечувати вивчення трагедії Голодомору в навчальних закладах України; вживати заходів щодо увічнення пам'яті жертв та постраждалих від Голодомору 1932–1933 років в Україні, в тому числі спорудження у населених пунктах меморіалів пам'яті та встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору; забезпечувати в установленому порядку доступ наукових та громадських установ і організацій, вчених, окремих громадян, які досліджують проблеми Голодомору 1932–1933 років в Україні та його наслідки, до архівних та інших матеріалів з питань, що стосуються Голодомору» [16].

Також важливим кроком для усвідомлення проблеми Голодомору 1932–1933 рр. як геноциду в Україні та за її межами стала постанова Апеляційного суду міста Києва від 13 січня 2010 р. про те, що організатори Голодомору прагнули ліквідувати українську націю [33].

Багато хто у цивілізованому світі зрадів дезінтеграції «імперії зла». Американський вчений Френсіс Фукуяма навіть оприлюднив наукову працю «Кінець історії», припускаючи, що із завершенням холодної війни час ідеологічної конфронтації минув і розпочнеться доба сталого розвитку людства, але новий керівник Росії Владімір Путін так не вважав. Він публічно оголосив, що ліквідація СРСР стала найбільшою геополітичною катастрофою XX ст. і розпочав процес з його відновлення. Проте без України та українців цей неоімперський проєкт був нездійсненний. Спочатку В. Путін намагався за допомогою т. зв. «м'якої сили» «русского мира» повністю підпорядкувати Україну й українців геополітичним, геостратегічним та геоекономічним інтересам Російської Федерації (далі – РФ), але йому не вдалося, як перед цим із Білоруссю й білорусами.

На думку Ю. Фігурного, «русский мир» – це непересічний культурницький проєкт, де-юре налаштований на збереження і розвиток російської мови й культури як у самій РФ, так і в країнах «ближнього зарубіжжя» (колишніх радянських республіках) та «далекого» (по всьому світу), а де-факто неоімперська геополітична ідеологічна доктрина спрямована на теоретичне обґрунтування та практичне відновлення «Великої історичної Росії» у кордонах Російської імперії на вершині її могутності у 1914 р. [43, с. 75].

Визнавши себе правонаступницею СРСР, влада РФ розпочала системну політику з виправдання злочинів комуно-більшовицького режиму. Особливу увагу вона спрямувала на невизнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом української нації. Незважаючи на те, що цей злочин радянської влади задокументовано й визнано провідними світовими вченими, російські пропагандисти

стверджують в інформаційно-гуманітарному просторі Росії й «ближнього і далекого зарубіжжя» зовсім протилежні фейкові наративи-міфи, спрямовані на дискредитацію України й українців.

Розглянемо лише деякі, але найважливіші з них. Перший міф – не було ніякого штучно організованого Голодомору в Україні у 1932–1933 рр., голод охопив більшу частину СРСР. «Продовольчі труднощі» мали місце не лише в Україні, але й на Поволжі, Кубані, Північному Кавказі, Південному Уралі, у Західному Сибіру, Казахстані тощо і були не спланованою акцією, а наслідком неминучих і виправданих історією заходів задля індустріалізації СРСР. У зв'язку з цим В. Путін 4 грудня 2008 р. заявив: «Ми не порушуємо питання надуманого характеру, типу Голодомору, політизуючи ці спільні проблеми минулого» [29, с. 5].

Другий міф – Голодомор не був геноцидом виключно українців, це була «спільна трагедія» всього багатонаціонального радянського народу, інші етноси теж дуже постраждали від «вимушених продовольчих труднощів» (за останніми підрахунками, кількість цих «двухсотих» оцінюється вченими орієнтовно 8,8% від загальної кількості жертв Великого Голоду 1932–1933 рр.), але найголовніше те, що заперечується сам факт спеціального наміру більшовицької Росії шляхом цілеспрямованої організації Голодомору свідомо знищити частину українців, а саме українських селян як носіїв української ідентичності, мови, культури, національних звичаїв і традицій. У зв'язку з цим Державна дума РФ 2 квітня 2008 р. оприлюднила заяву «Пам'яті жертв голоду 30-х рр. на території СРСР», у якій, зокрема, наголошувалося: «… немає жодних історичних свідчень того, що голод організовувався за етнічною ознакою» [29, с. 11].

Третій міф – Й. Сталін та його поплічники не планували організовувати в Україні голод, його виникнення стало наслідком перегинів керівних українських кадрів і рядових виконавців на місцях, у такий спосіб мінімізується відповідальність більшовицької Росії за цілеспрямовану організацію Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. і вважаються головними винуватцями трагедії виключно самі українці. Весь цей наратив аргументується тим, що саме центральні органи влади УСРР, Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України (далі – ЦК КП(б)У), обкоми, облвиконкоми тощо, ухвалювали рішення, які розкручували маховик Голодомору, та залучали до цих злочинних дій пересічних українців як звичайних виконавців [29, с. 19].

Важливо те, що українська влада (законодавча, виконавча, судова), починаючи з 2005 р., за винятком 2010–2013 рр., активно підтримала процес деміфологізації Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. і долучила до цього провідних українських дослідників та експертів.

У рамках кримінального провадження Служби безпеки України № 22019000000000309 у 2019–2021 рр. було проведено низку судових експертиз щодо розвінчування радянських і рашистських міфологем, прямо й опосередковано пов'язаних з осмисленням Голодомору-геноциду 1932–1933 рр.

За висновками комплексної судової історико-лінгвістичної експертизи від 10 листопада 2020 р. № 307/379, проведеної Інститутом української мови НАН України та філіалом «Інститут дослідження Голодомору» Національного

музею Голодомору-геноциду, виявлено, що, усвідомлюючи особливу важливість остаточного упокорення УСРР у складі СРСР, Політбюро Центрального Комітету Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) (далі – ВКП(б)) з кінця 20-х років ХХ ст. розробляє й поетапно реалізує на підрадянській частині України план поетапного знищення української нації, використовуючи різні прийоми і створюючи складні для українців ситуації, які супроводжувалися значними людськими втратами [10, с. 115].

Найдієвішими деструктивними заходами стали: руйнування усталеного укладу господарської діяльності українців-землеробів, який впродовж багатьох століть уможливлював фізичне існування української нації, демографічний розвиток родин, був основою традиційної духовності, зміцнення й збереження власної самобутності; згортання процесу українізації, який сприяв формуванню цілісного україномовного простору, забезпечував вивчення й поширення української мови, а натомість розпочався новий етап зросійщення під гаслом зближення й злиття всіх мов СРСР; використання деукраїнізації в УСРР для повної заборони української мови у місцях компактного проживання українців (Північний Кавказ, Брянщина, Вороніжчина, Курщина, Далекий Схід тощо) і зміни адміністративного підпорядкування українських етномовних теренів; нищення національної інтелектуальної еліти, досвідчених політиків, господарників, управлінців, авторитетних носіїв української національної ідеї, насамперед вчених-українознавців, письменників, поетів, митців (у 1929 р. «чекісти» сфабрикували т. зв. політичну справу «Спілки визволення України», судовий процес тривав з 9 по 19 квітня 1930 р. і у різний спосіб захопив понад 30 тисяч осіб); заміщення в УСРР українців неукраїнцями, насамперед «русскими», у промислових і адміністративних центрах, тим самим руйнуючи сформовану впродовж багатьох віків моноетнічність українського етномовного континууму, шляхом як доселення в українські міста неукраїнців, так і нав'язування суспільству моделі аксіальної (оцінної) непаритетності, закріплення за українцями (питомим в Україні етносом) оцінки як «соціально нижчого, менш культурного, нездатного до науки, освіти, управління», на противагу оцінкам переселених росіян як етносу «вищого, що виконує місію піднесення науки й культури краю» [10, с. 116–117].

У підсумку експертного висновку зазначалося, що власною назвою злочину геноциду, вчиненого в 1932–1933 рр. комуністичним тоталітарним режимом проти української нації, є Голодомор [10, с. 121].

За висновками комплексної судової науково-правової експертизи від 10 грудня 2020 р. № 679/1, проведеної філіалом «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду, доведено, що головним ідеологом, замовником і організатором Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні був Й. Сталін, який відіграв керівну й ключову роль в організації жахливого злочину та створенні дієвого механізму винищення українців. Очолювана ним ВКП(б) мала монопольну владу у СРСР та у 1932–1933 рр. організувала й вчинила злочин – геноцид українців, а її складовою частиною були українська компартія – ЦК КП(б)У й Північно-Кавказький крайовий комітет ВКП(б), які

де-факто являли собою позбавлені самостійності територіальні організації ВКП(б) і лише дублювали її партійні рішення. Виконавцями злочину геноциду українців у 1932–1933 рр. були керівники ЦК КП(б)У: П. Любченко, В. Строганов, А. Кисельов, Г. Петровський, І. Акулов, М. Алексєєв, М. Демченко, М. Майоров, М. Саркісов, Р. Терехов, В. Чернявський, П. Маркітан; керівники каральних органів: В. Поляков, В. Балицький, С. Реденс, К. Карлсон, І. Леплевський, а також Перший секетар Північно-Кавказького крайового комітету ВКП(б) Б. Шеболдаєв [11, с. 156–157].

За висновками комплексної судово-психологічної експертизи від 11 грудня 2020 р. № 669, проведеної філіалом «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду, виявлено, що вчинений комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 рр. злочин геноциду проти української нації спричинив злам психіки українців, став психологічною травмою як для його безпосередніх жертв, так і для подальших поколінь, репресивна політика приховування всієї правди про злочин геноциду та нищення історичної пам'яті призвели до суттєвої деформації механізмів саморегуляції й захисту психіки українців, загалом Голодомор-геноцид спричинив фізичне, духовне, моральне і психологічне нищення української нації та української ідентичності [12, с. 171].

За висновками комплексної судової історико-криміналістичної експертизи від 10 грудня 2020 р. № 979, проведеної провідними науковцями України та співробітниками філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду, з'ясовано, що комуністичний тоталітарний режим у 1932–1933 рр. вчинив геноцид українців з метою ліквідації національно-визвольного руху, нищення української нації та недопущення відновлення Української держави, під час вчинення цього особливо тяжкого злочину було знищено 10 млн. 500 тис. українців [9, с. 219].

Українська національна революція початку XXI ст. стала відповіддю імперіалістичним потугам В. Путіна. Але, використавши тимчасову слабкість революційної влади, Росія розпочала збройну агресію супроти України й українців, захопивши та анексувавши Крим, ініціювавши бойові дії на сході України. Ці агресивні дії Москви мали змусити Київ відмовитися від євроатлантичного курсу і стати проросійським сателітом, щоб згодом відновити омріяну Путіним «Велику історичну Росію».

Україна та українці вкотре зламали плани В. Путіна, тому він 24 лютого 2022 р. ініціював вторгнення Збройних сил Російської Федерації (далі – ЗС РФ) в Україну, відкинувши будь-яке прикриття. Якщо перший етап російсько-української війни характеризувався гібридністю (поєднання прихованих і відкритих засобів боротьби), то другий – повномасштабністю (напад російських військ з півночі, сходу і півдня та задіяння у бойових діях майже всього мілітарного потенціалу Росії, за винятком атомних субмарин і міжконтинентальних балістичних ракет).

Завдячуючи героїзму громадян Української держави, бліцкриг рашистів зазнав невдачі, тому В. Путін вирішив вести війну на виснаження. Для того щоб остаточно перемогти Україну та українців, було розпочато геноцид українського народу.

Тімоті Снайдер визначив шість

головних ознак геноциду українського народу, що здійснюється рашистами за наказом В. Путіна. Зокрема, це заперечення В. Путіним існування Української держави та українського народу, дегуманізація українського народу й дозвіл російським військовим нищити міста і села України з їхнім населенням, заперечення керівництвом Росії Голодомору-геноциду 1932–1933 рр., намагання замістити українське населення російським, звинувачення українців у фашизмі для проведення т. зв. «денацифікації» [40].

Арсен Зінченко наголошує, що сучасний світ зрозумів сутність путінської Росії, яка, шантажуючи світ застосуванням ядерної зброї та блокуючи вивезення українського хліба з чорноморських портів, має на меті створити загрозу нових голодоморів для багатьох народів, які потребують українського зерна. Маніпуляція голодом для встановлення панування над народами і свого російського політичного диктату у світі прямо нагадує використання терору голодом як політичного інструменту не лише для упокорення України, а й для дестабілізації країн Європи, як планував Йосип Сталін, а наразі ці засоби використовує новітній фюрер Владімір Путін [17, с. 76].

Загалом сучасна російсько-українська війна – це цивілізаційне протистояння між автократією та демократією, між євразійською російською неоімперією та європейською Українською державою. Ця війна не є класичною, вона постійно змінюється й розширює сфери свого впливу. Її перша фаза (20.02.2014–23.02.2022) відзначалася гібридністю, прихованістю, великим залученням проксі-сил й інформаційних технологій. Друга фаза (24.02.2022 і до сьогодні) характеризується комплексністю, екстенсивністю, інтенсивністю та агресивністю: рашисти задля досягнення свого стратегічного завдання – ліквідації Української держави й української політичної нації – проводять в Україні геноцидну політику, знищуючи людей, критичну інфраструктуру, економіку, міста, села, викрадаючи дітей та загалом роблячи все, що тільки можна, щоб примусити українців капітулювати [47, с. 146].

Геноцид української політичної нації триває щодня й щогодини. Так, війська країни-агресорки Росії у ніч проти четверга, 28 серпня 2025 р., черговий раз атакували Україну 629 засобами повітряного нападу. Протиповітряна оборона знешкодила 589 ракет та дронів, – повідомив речник Повітряних сил Збройних сил України. Для удару по Україні окупанти використали: 598 ударних БпЛА типу Shahed і безпілотників-імітаторів різних типів; дві аеробалістичні ракети Х-47М2 Кинджал; дев'ять балістичних ракет Іскандер-М/KN-23; 20 крилатих ракет Х-101. У Києві внаслідок атаки ЗС РФ, за останніми даними міської влади, 10 загиблих та 45 поранених (на ранок 29 серпня 2025 р. вже 23 загиблих, серед них четверо дітей, найменшій дівчинці не виповнилось і трьох років, та вісім зниклих безвісти. – Автори). Наслідки фіксуються на 20 локаціях у семи районах столиці – понівечено будинки, офіси, торгові приміщення, дитсадок, автомобілі. У Дарницькому районі росіяни прямим влучанням знищили частину п'ятиповерхівки. Також багато руйнувань у центрі Києва. У Вінницькій області загарбники атакували критичну інфраструктуру, знеструмлено 60 тисяч споживачів у 29 населених пунктах. Укрзалізниця повідомляла, що

ЗС РФ здійснили цілеспрямований удар по парку швидкісних поїздів Інтерсіті+ (залізнична станція Козятин. – Автори), один поїзд суттєво ушкоджено [19].

Здійснюючи геноцид українського народу, рашисти прагнуть примусити Київ до ганебної капітуляції, але Українська держава тримає удар, а у горнилі жорстокої війни сформувалася й загартувалася українська політична нація. Важливою складовою нації є національна ідентичність та історична пам'ять. У свою чергу історична пам'ять має базуватися не на російських міфах, фейках і фальсифікаціях історії України, а передусім на верифікованих (перевірених) вченими знаннях і фактах. Тому одним із головних завдань українських науковців є формування у громадян Української держави україноцентричного світогляду, позбавленого імперських, радянських і рашистських ідеологем та наративів.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження причин та наслідків Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. і сучасного геноциду українського народу, який ініціював В. Путін під час російсько-української війни, допоможуть належно класифікувати системні й комплексні геноцидні акти Кремля проти українського народу та посприяють міжнародному визнанню дій путінської Росії супроти України та українців як геноциду українського народу.

Висновки. Таким чином, нами проведено аналіз російських міфів і фальсифікацій історії України щодо Голодомору-геноциду 1932–1933 років і геноциду української нації під час повномасштабної російсько-української війни та виявлено головні причини й наслідки геноциду українського народу, який здійснювали спочатку сталінський СРСР, а тепер – путінська Росія. По-перше, для тоталітарної радянської влади терор голодом в Україні став дієвим засобом для досягнення своєї мети – перетворити СРСР у потужну індустріально-аграрну державу, щоб якнайшвидше мілітаризувати країну і заволодіти всім світом. По-друге, Голодомор-геноцид 1932–1933 рр., який призвів до мільйонів жертв українського народу, став наслідком цієї жахливої політики. По-третє, для авторитарної російської влади геноцид українського народу під час російсько-української війни служить для ліквідації Української держави, української політичної нації, знищення української національної ідентичності, для повернення Росії статусу наддержави. По-четверте, спростування російських міфів, фейків і фальсифікацій історії України допоможе осмисленню як трагедії Голодомору-геноциду 1932–1933 рр., так і жахіть сучасної російсько-української війни та посприяє консолідації громадянського суспільства для перемоги над рашистами і відновленню територіальної цілісності Української Самостійної Соборної Держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байкєніч, Д. Кримінальні справи про канібалізм як джерело інформації про Голодомор (на прикладі Харківської області). *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 100–104.

2. Бакальчук, В. Культурний геноцид у період Голодомору 1932–1933 років та XXI століття. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин*

Голодомору-геноциду): матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 215–221.

3. Борисенко, В. К. *Свіча пам'яті: Усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках.* Київ, 2007. 288 с.

4. Вакулишин, С. *Голодова катастрофа в Києві.* Київ, 2005. 80 с.

5. Валюшко, І. Образ ворога і культ Путіна як атрибути нападу Росії на Україну. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 221–225.

6. Василашко, В. *У пеклі голодоморів.* Київ, 2019. 140 с.

7. Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV томах. Том IV. Звіт Конгресово-президентської комісії США з дослідження Великого голоду 1932–1933 рр. в Україні. Київ, 2008. 622 с.

8. Веселова, О. М., Марочко, В. І., Мовчан, О. М. *Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: злочини проти народу.* Видання друге, доповнене. Київ – Нью-Йорк, 2000. 270 с.

9. Витяг із висновку комплексної судової історико-криміналістичної експертизи від 10.12.2020 р. № 979. *Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо.* Матеріали міжнародного форуму (м. Київ, 7 вересня 2021 року). Пам'яті жертв Голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр.; до 100-х роковин масового штучного голоду 1921–1923 рр.; 75-х роковин масового штучного голоду 1946–1947 рр. Харків, 2021. С. 213–219.

10. Витяг із висновку комплексної судової історико-лінгвістичної експертизи від 10.11.2020 р. № 307/379. *Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо.* Матеріали міжнародного форуму (м. Київ, 7 вересня 2021 року). Пам'яті жертв Голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр.; до 100-х роковин масового штучного голоду 1921–1923 рр.; 75-х роковин масового штучного голоду 1946–1947 рр. Харків, 2021. С. 115–121.

11. Витяг із висновку комплексної судової науково-правової експертизи від 10.12.2020 р. № 679/1. *Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо.* Матеріали міжнародного форуму (м. Київ, 7 вересня 2021 року). Пам'яті жертв Голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр.; до 100-х роковин масового штучного голоду 1921–1923 рр.; 75-х роковин масового штучного голоду 1946–1947 рр. Харків, 2021. С. 130–157.

12. Витяг із висновку комплексної судово-психологічної експертизи від 11.12.2020 р. № 669. *Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо.* Матеріали міжнародного форуму (м. Київ, 7 вересня 2021 року). Пам'яті жертв Голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр.; до 100-х роковин масового штучного голоду 1921–1923 рр.; 75-х роковин масового штучного голоду 1946–1947 рр. Харків, 2021. С. 158–171.

13. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. 256 с.

14. *Голодомор-геноцид 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом.* Монографія / за науковою редакцією Володимира Василенка, Мирослави Антонович. Київ, 2013. 360 с.

15. Горошко, С. І., Червінський, В. І. Голодомор 1932–1933 рр. *Українська гуманітарна катастрофа XX століття.* Київ, 2016. 180 с.

16. Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text (дата звернення: 29.08.2025).

17. Зінченко, А. Голодомор: відповідальність і національна пам'ять. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до*

90-х роковин Голодомору-геноциду): матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 74–80.

18. Іванець, А. Про підтримку російськими релігійними організаціями широкомасштабної фази війни Росії проти України та геноциду української нації (лютий–листопад 2022 р.). *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 242–255.

19. Кинджали, Іскандери, Х-101 та шахеди: РФ вночі вдарила по Україні 629 ракетами та дронами. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/kindzhali-iskanderi-h-101-ta-shahedi-rf-vnochi-vdarila-po-ukrajini-629-raketami-ta-dronami-50540510.html (дата звернення: 29.08.2025).

20. Козицький, А. Моральна реабілітація Й. Сталіна у сучасній Росії: причини та наслідки. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 181–188.

21. Кравченко, М. Вбивства та депортації дітей як інструмент здійснення геноциду українського народу. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 202–205.

22. Крисаченко, В. Російська політика геноциду української нації: доктрина голодоморів. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 41–45.

23. Кульчицький, С. Голодомори 1921–1923 і 1932–1933 рр. як терор голодом: порівняльний аналіз. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 5–10.

24. Кульчицький, С. Схожість і відмінність радянських голодів 20-х, 30-х і 40-х років. *Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: злочини проти народу* / Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Видання друге, доповнене. Київ – Нью-Йорк, 2000. С. 7–14.

25. Лозовий, В. Культивування в Росії образу ворога з українців: витоки російської агресії та геноциду українського народу. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 196–201.

26. Марочко, В. Біженці голоду – соціально-історичний статус жертв. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 10–13.

27. *Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо.* Матеріали міжнародного форуму (м. Київ, 7 вересня 2021 року). Пам'яті жертв Голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр.; до 100-х роковин масового штучного голоду 1921–1923 рр.; 75-х роковин масового штучного голоду 1946–1947 рр. Харків, 2021. 240 с.

28. Михайлова, О. Урбіцид як прояв геноциду в російсько-українській війні. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи*

(до 90-х роковин Голодомору-геноциду): матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 211–215.

29. *Міфи про Голодомор* / автор тексту Віктор Брехуненко. Дрогобич, 2020. 68 с.

30. Нікілєв, О. Голодомор: демографічні наслідки трагедії у вимірі вітчизняних досліджень. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 14–20.

31. Петренко, І. Опір українців геноцидній політиці комуністичного тоталітарного режиму в світлі архівно-слідчих справ ГДА МВС України (1932–1933 рр.). *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 135–138.

32. Підгорна, Д. Злочини проти культурної спадщини – інструмент РФ для вчинення геноциду української нації. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 233–237.

33. Постанова Апеляційного суду міста Києва за кримінальною справою, порушеною за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках. URL: https://old.uinp.gov.ua/publication/postanova-apelyatsiinogo-sudu-mista-kieva-za-kriminalnoyu-spravoyu-porushenoyu-za-faktom (дата звернення: 29.08.2025).

34. Рашевська, К. Незаконне усиновлення депортованих українських дітей у Росії – один із проявів геноциду проти української нації. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 206–210.

35. Рибалка, В. Події 1932–1933 рр. в офіційному публічному просторі СРСР: від 1933 року до Перебудови. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 116–122.

36. Романець, Н. В'язні як жертви Голодомору 1932–1933 рр. (за матеріалами Дніпропетровської області). *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 20–26.

37. Сергійчук, В. *Голодомор 1932–1933 років як геноцид українства.* Видання третє, доповнене. Київ, 2015. 168 с.

38. Сергійчук, В. *Як нас морили голодом.* Київ, 2006. 392 с.

39. Теслюк, Р. Демографічний вимір сучасного геноциду українців. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 225–233.

40. Тімоті Снайдер визначив 6 ознак геноциду, дії Путіна їм відповідають. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/21/7372958/ (дата звернення: 29.08.2025).

41. Удовиченко, В. Радянський геноцид в Україні та путінський геноцид українців під час сучасної російсько-української війни: історичні паралелі. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х*

роковин Голодомору-геноциду): матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 188–196.

42. *Український голокост 1932–1933: свідчення тих, хто вижив*: у 3 томах / за редакцією отця Ю. Мицика. Том 2. Київ, 2003. 444 с.

43. Фігурний, Ю. Доктрина «руского мира» як політична ідеологія агресії Росії проти України. *Українознавство.* 2021. № 4 (81). С. 72–88.

44. Фігурний, Ю. Пам'ять про Голодомор-геноцид в Україні. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 122–126.

45. Фігурний, Ю. Голод в Україні 1946–1947 рр.: етнокультурний та етнорегіональний виміри. *ІІІ Дунайські наукові читання: Голод 1946–1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти.* Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18–19 травня 2017 року). Ізмаїл, 2017. С. 277–283.

46. Фігурний, Ю., Висовень, О. Нищення релігійних громад України як важливий елемент геноцидної політики рашистів щодо українців в умовах сучасної російсько-української війни. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 237–242.

47. Фігурний, Ю., Шакурова, О. Актуалізація етнокультурного потенціалу української вишиванки для спростування російських міфів і фейків. *Українознавчий альманах*. 2025. Вип. 36. С. 144–150.

48. Шеремета, Л. Голодове їдло українців: нетрадиційні назви страв. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 170–173.

49. Якубовський, І. Роль «чорних дощок» у маскуванні цілеспрямованої організації Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. *Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в XX–XXI ст.: інтердисциплінарні підходи (до 90-х роковин Голодомору-геноциду)*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 листопада 2022 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 139–143.

50. Ятченко, В. *Духовний світ української людини в часи Голодомору. Соціоантропологічні й смисложиттєві виміри Голодомору 1932–1933 років в Україні.* Київ, 2016. 166 с.

REFERENCES

1. Baikenich, D. (2023). Criminal Cases about Cannibalism as a Source of Information about the Holodomor (on the Example of the Kharkiv Region). *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 100–104. [in Ukr.]

2. Bakalchuk, V. (2023). Cultural Genocide during the Holodomor Period of 1932–1933 and the 21st Century. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 215–221. [in Ukr.]

3. Borysenko, V. (2007). *Candle of Memory: Oral History of the Genocide of Ukrainians in 1932-1933.* Kyiv, 288 p. [in Ukr.]

4. Vakulyshyn, S. (2005). *Famine Catastrophe in Kyiv.* Kyiv, 80 p. [in Ukr.]

5. Valiushko, I. (2023). The Image of the Enemy and the Cult of Putin as Attributes of Russia's Attack on Ukraine. *Genocide as a*

Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s): Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 221–225. [in Ukr.]

6. Vasylashko, V. (2019). *In the Hell of the Holodomors.* Kyiv, 140 p. [in Ukr.]

7. *The Great Famine in Ukraine of 1932–1933*: in IV Vol. (2008). Volume IV. Report of the US Congressional-Presidential Commission on the Study of the Great Famine of 1932–1933 in Ukraine. Kyiv, 622 p. [in Ukr.]

8. Veselova, O., Marochko, V., Movchan, O. (2000). *Holodomors in Ukraine 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Crimes against the People.* 2nd ed., suppl.. Kyiv – New York, 270 p. [in Ukr.]

9. Excerpt from the Conclusion of a Comprehensive Forensic Historical and Forensic Examination dated 10. 12. 2020 No. 979. (2021). *Mass Artificial Famines: we Remember, we Honor.* Materials of the International Forum (Kyiv, September 7, 2021). In Memory of the Victims of the Holodomor-Genocide of Ukrainians in 1932–1933, to the 100th Anniversary of the Mass Artificial Famine of 1921–1923, to the 75th Anniversary of the Mass Artificial Famine of 1946–1947. Kharkiv, pp. 213–219. [in Ukr.]

10. Excerpt from the Conclusion of a Comprehensive Forensic Historical and Linguistic Examination dated 10. 11. 2020 No. 307/379. (2021). *Mass Artificial Famines: we Remember, we Honor.* Materials of the international forum (Kyiv, September 7, 2021). In memory of the Victims of the Holodomor-Genocide of Ukrainians in 1932–1933, to the 100th Anniversary of the Mass Artificial Famine of 1921–1923, to the 75th anniversary of the Mass Artificial Famine of 1946–1947. Kharkiv, pp. 115–121. [in Ukr.]

11. Extract from the Conclusion of a Comprehensive Judicial Scientific and Legal Examination dated 10. 12. 2020 No. 679/1. (2021). *Mass Artificial Famines: we Remember, we Honor.* Materials of the International forum (Kyiv, September 7, 2021). In Memory of the Victims of the Holodomor-Genocide of Ukrainians in 1932–1933, to the 100th Anniversary of the mass Artificial Famine of 1921–1923, to the 75th Anniversary of the Mass Artificial Famine of 1946–1947. Kharkiv, pp. 130–157. [in Ukr.]

12. Excerpt from the Conclusion of a Comprehensive Forensic Psychological Examination dated 11. 12. 2020 No. 669. (2021). *Mass Artificial Famines: we Remember, we Honor.* Materials of the International Forum (Kyiv, September 7, 2021). In Memory of the Victims of the Holodomor-Genocide of Ukrainians in 1932–1933, to the 100th Anniversary of the Mass Artificial Famine of 1921–1923, to the 75th Anniversary of the Mass Artificial Famine of 1946–1947. Kharkiv, pp. 158–171. [in Ukr.]

13. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, 256 p. [in Ukr.]

14. Vasylenko, V., Antonovych, M., eds. (2023). *The Holodomor-Genocide of 1932–1933 in Ukraine as a Crime of Genocide under International Law.* A Monograph. Kyiv, 360 p. [in Ukr.]

15. Horoshko, S., Chervinskyi, V. (2016). *Holodomor 1932–1933. Ukrainian Humanitarian Catastrophe of the 20th Century.* Kyiv: Ukraine. 180 p. [in Ukr.]

16. *Law of Ukraine "On the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine".* (2025). [online] Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text [Accessed 29 Aug. 2025]. [in Ukr.]

17. Zinchenko, A. (2023). Holodomor: Responsibility and National Memory. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials

of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 74–80. [in Ukr.]

18. Ivanets, A. (2023). On the Support of Russian Religious Organizations for the Large-Scale Phase of Russia's War against Ukraine and the Genocide of the Ukrainian Nation (February–November 2022). *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 242–255. [in Ukr.]

19. *Kindzhals, Iskanders, X-101 and Shaheds: The Russian Federation Struck Ukraine with 629 Missiles and Drones at Night.* (2025). [online] Available at: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/kindzhali-iskanderi-h-101-ta-shahedi-rf-vnochi-vdarila-po-ukrajini-629-raketami-ta-dronami-50540510.html [Accessed 29 Aug. 2025]. [in Ukr.]

20. Kozytskyi, A. (2023). Moral Rehabilitation of J. Stalin in Modern Russia: Causes and Consequences. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 181–188. [in Ukr.]

21. Kravchenko, M. (2023). Murders and Deportations of Children as an Instrument of Genocide of the Ukrainian People. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 202–205. [in Ukr.]

22. Krysachenko, V. (2023). Russian Policy of Genocide of the Ukrainian Nation: the Doctrine of the Famines. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 41–45. [in Ukr.]

23. Kulchytskyi, S. (2023). The Holodomors of 1921-1923 and 1932-1933 as Terror by Famine: a Comparative Analysis. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 5–10. [in Ukr.]

24. Kulchytskyi, S. (2000). Similarities and Differences of the Soviet Famines of the 20s, 30s and 40s. In: Veselova, O., Marochko, V., Movchan, O. *Holodomors in Ukraine 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Crimes Against the People.* 2nd ed., suppl. Kyiv – New York, pp. 7–14. [in Ukr.]

25. Lozovyi, V. (2023). Cultivation of the Image of the Enemy among Ukrainians in Russia: the Origins of Russian Aggression and Genocide of the Ukrainian People. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 196–201. [in Ukr.]

26. Marochko, V. (2023). Refugees of the Famine - the Socio-Historical Status of Victims. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp.10–13. [in Ukr.]

27. *Mass Artificial Famines: we Remember, we Honor.* (2021). Materials of the International Forum (Kyiv, September 7, 2021). In Memory of the Victims of the Holodomor-Genocide of Ukrainians of 1932–1933, to the 100th

Anniversary of the Mass Artificial Famine of 1921–1923, to the 75th Anniversary of the Mass Artificial Famine of 1946–1947. Kharkiv, 240 p. [in Ukr.]

28. Mykhaylova, O. (2023). Urbicide as a Manifestation of Genocide in the Russian-Ukrainian War. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 211–215. [in Ukr.]

29. Brekhunenko, V. (2020). *Myths about the Holodomor*. Drohobych, 68 p. [in Ukr.]

30. Nikilev, O. (2023). Holodomor: Demographic Consequences of the Tragedy in the Dimension of Domestic Research. Genocide in the Russian-Ukrainian War. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 14–20. [in Ukr.]

31. Petrenko, I. (2023). Ukrainians' Resistance to the Genocidal Policy of the Communist Totalitarian Regime in the Light of Archival and Investigative Cases of the State Administration of Internal Affairs of Ukraine (1932–1933). *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 135–138. [in Ukr.]

32. Pidhorna, D. (2023). Crimes against Cultural Heritage — a Tool of the Russian Federation for Committing Genocide of the Ukrainian Nation. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 233–237. [in Ukr.]

33. *Resolution of the Kyiv City Court of Appeal on a Criminal Case Initiated on the Fact of Genocide in Ukraine in 1932-1933.* (2010). [online] Available at: https://old.uinp.gov.ua/publication/postanova-apelyatsiinogo-sudu-mista-kieva-za-kriminalnoyu-spravoyu-porushenoyu-za-faktom [Accessed 29 Aug. 2025]. [in Ukr.]

34. Rashevska, K. (2023). Illegal Adoption of Deported Ukrainian Children in Russia is one of the Manifestations of Genocide against the Ukrainian Nation. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 206–210. [in Ukr.]

35. Rybalka, V. (2023). Events of 1932–1933 in the Official Public Space of the USSR: from 1933 to Perestroika. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 116–122. [in Ukr.]

36. Romanets N. (2023). Prisoners as Victims of the Holodomor of 1932–1933 (Based on Materials from the Dnipropetrovsk Region).*Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 20–26. [in Ukr.]

37. Serhiichuk, V. (2015). *The Holodomor of 1932–1933 as a Genocide of Ukrainians.* 3rd ed., suppl. Kyiv. 168 p. [in Ukr.]

38. Serhiychuk, V. (2006). *How we were Starved.* Kyiv. 392 p. [in Ukr.]

39. Tesliuk, R. (2023). Demographic Dimension of the Modern Genocide of Ukrainians. *Genocide as a Weapon in the Fight*

against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s): Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 225–233. [in Ukr.]

40. *Timothy Snyder Identified 6 Signs of Genocide, Putin's Actions Correspond to them.* (2022). [online] Available at: https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/21/7372958/ [Accessed 25 Aug. 2025]. [in Ukr.]

41. Udovichenko, V. (2023). Soviet Genocide in Ukraine and Putin's Genocide of Ukrainians during the Modern Russian-Ukrainian war: Historical Parallels. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 88–196. [in Ukr.]

42. Mytsyk, Yu., ed. (2003). *Ukrainian Holocaust 1932–1933: Testimonies of Survivors*: In 3 Volumes. Volume 2. Kyiv, 444 p. [in Ukr.]

43. Fihurnyi, Yu. (2021). The Doctrine of the "Russian World" as a Political Ideology of Russia's Aggression against Ukraine. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 4 (81), pp. 72–88. [in Ukr.]

44. Fihurnyi, Yu. (2023). Memory of the Holodomor-Genocide in Ukraine. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 122–126. [in Ukr.]

45. Fihurnyi, Yu. (2017). The Famine in Ukraine 1946–1947: Ethnocultural and Ethnoregional Dimensions. *III Danube Scientific Readings: The Famine of 1946–1947: Historical, Philosophical-Psychological and Pedagogical Aspects*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (May 18–19, 2017). Izmail, pp. 277–283. [in Ukr.]

46. Fihurnyi, Yu., Vysoven, O. (2023). The Destruction of Religious Communities in Ukraine as an Important Element of the Genocidal Policy of Racists Against Ukrainians in the Conditions of the Modern Russian-Ukrainian War. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 237–242. [in Ukr.]

47. Fihurnyi, Yu., Shakurova, O. (2025). Actualization of the Ethnocultural Potential of Ukrainian Embroidery to Refute Russian Myths and Fakes. *Ukrainoznavchyi Almanah* (Ukrainian Studies Almanac), Issue 36. Kyiv, pp. 144–150. [in Ukr.]

48. Sheremeta, L. (2023). Famine Food of Ukrainians: Non-Traditional names of Dishes.*Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 170–173. [in Ukr.]

49. Yakubovskyi, I. (2023). The Role of “Blackboards” in Disguising the Purposeful Organization of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. *Genocide as a Weapon in the Fight against the Ukrainian Nation in the 20th–21st Centuries: Interdisciplinary Approaches (to the Holodomor-Genocide of the 1990s)*: Materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 24–25, 2022). Ivano-Frankivsk, pp. 139–143. [in Ukr.]

50. Yatchenko, V. (2016). *The Spiritual World of the Ukrainian Person during the Holodomor. Socio-Anthropological and Meaningful Life Dimensions of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine.* Kyiv, 166 p. [in Ukr.]

Summary

EXPOSURE OF RUSSIAN MYTHS AND FALSIFICATIONS OF UKRAINIAN HISTORY REGARDING THE HOLODOMOR-GENOCIDE OF 1932–1933 AND THE GENOCIDE OF THE UKRAINIAN NATION DURING THE FULL-SCALE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Yurii FIHURNYI
orcid.org/0000-0002-6463-0920
Candidate of Historical Sciences, senior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: ukr.etnolog_fus@ukr.net

Olha SHAKUROVA
orcid.org/0000-0001-9842-2997
Candidate of Historical Sciences, senior research fellow
of RIUS of Taras Schevchenko National University of Kyiv
email: kalanetika@gmail.com

Relevance of the research. The importance of the stated problem lies in the fact that by analyzing the prerequisites, course and consequences of the chauvinistic great-power Russian policy towards Ukraine and Ukrainians, starting from the second half of the 17th century and including the present, we have the opportunity to reveal the imperial essence of Russia, regardless of the form of its state system (Tsarism, Bolshevism, Putinism). The main trend of the Russian leaders was the complete subjugation of the Ukrainian people, with the prospect of their assimilation, and if they resisted, they were expected to be severely punished in the form of genocide, from the Holodomor-genocide of 1932–1933 to the genocide of the Ukrainian nation during the full-scale Russian-Ukrainian war. Refuting Russian myths, fakes, and falsifications of Ukrainian history will help defeat Russian propaganda narratives in the information space.

The **purpose** of the study is a comprehensive analysis of the basic prerequisites (relations between Ukraine and Russia), causes and consequences of the genocide of the Ukrainian people, from the Holodomor-genocide of 1932–1933 to understanding the terrible tragedy of the Russian-Ukrainian war and refuting Russian myths, fakes and falsifications of the history of Ukraine.

Conclusions. It has been revealed that for the totalitarian Soviet government, the terror of famine against Ukraine and Ukrainians became an effective means of achieving its goal – to transform the USSR into a very powerful industrial and agrarian state in order to militarize the country as quickly as possible and take over the whole world. It has been found that the Holodomor-genocide of 1932–1933, which led to millions of victims of the Ukrainian people, was a consequence of this terrible policy. It has been proven that for the authoritarian Russian authorities, the genocide of the Ukrainian people during the Russian-Ukrainian war serves to eliminate the Ukrainian state, the Ukrainian political nation, the destruction of Ukrainian national identity and to return Russia to the status

of a superpower. It is shown that refuting Russian myths, fakes, and falsifications of Ukrainian history will help to understand both the tragedy of the Holodomor-genocide of 1932–1933 and the horrors of the modern Russian-Ukrainian war and will contribute to the consolidation of citizens of the Ukrainian state for victory over rashists.

Keywords. Ukraine, Ukrainians, Holodomor-genocide of 1932–1933, genocide of the Ukrainian nation, Russian-Ukrainian war, Russian myths and falsifications of Ukrainian history.

УДК 1:001.1=161.2:323.3
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.332449

«ХУТІР – СЕЛО – МІСТО» ЯК ФІГУРА СЕЛЯНСЬКОГО СИЛОГІЗМУ

Ярослав ГНАТЮК
orcid.org/0000-0003-1340-1922
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії,
соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
email: jaroslav.gnatiuk@pnu.edu.ua

Анотація. *У статті аналізується селянський силогізм філософії українських поселенських спільнот як напрям філософії української ідеї. Силогізм країни селян як образу України представлений схемою «хутір – село – місто». У філософській схемі селянського силогізму «село» слугує середнім терміном, медіатором, що налагоджує взаємодію між крайніми термінами – «хутором» і «містом». Село постає своєрідним ментальним мостом, яким переміщується автентичне українське життя з хутора до міста.*

Ключові слова: *філософія української ідеї, філософія українських поселенських спільнот, селянський силогізм, хутір, село, місто.*

Постановка проблеми. У статті проблематизується філософія українських поселенських спільнот як новий напрям філософії української ідеї та засіб осмислення автентичного буття української нації. Основою цієї філософії слугує етнонаціональна логіка історичного українства, яка послуговується фундаментальною схемою: «хутір – село – місто». Вона фіксує і виражає автентичне буття української нації термінами «хутір», «село», «місто» та аналізує на їхній підставі його специфіку. Хутором називають мікропоселенську спільноту, що характеризується достатньо малою концентрацією населення на відносно великій локалізованій території, елементом просторової структури якої слугує відокремлене селянське господарство із садибою власника. Відповідно селом – мезопоселенську спільноту, що характеризується достатньо великою, при зіставленні з хутором, і достатньо малою, при зіставленні з містом, концентрацією населення на відносно невеликій локалізованій території, зайнятого переважно у сільському господарстві, просторову структуру якої утворює низка селянських господарств із садибами власників. Містом називають макропоселенську спільноту, що характеризується достатньо великою, при зіставленні з хутором чи селом, концентрацією населення на відносно невеликій локалізованій території, зайнятого переважно у галузі не сільськогосподарського, а промислового виробництва, елементами просторової структури якої постають адміністративний, промисловий, торговий і культурний центри. Тож у центрі уваги філософії українських поселенських спільнот перебувають різні за масштабом населені місця.

Рівень опрацювання проблеми. Співвідношення між названими поселенськими спільнотами в українській філософській думці й українському філософському процесі як етапах формування української філософії досліджували Г. Сковорода, М. Гоголь,

© Гнатюк Я.

М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Грушевський, В. Липинський, Д. Донцов, Д. Чижевський, І. Мірчук, В. Підмогильний, Л. Ушкалов, В. Горський та інші. Вони зосереджували свою увагу на окремих елементах структури «хутір – село – місто» і деяких аспектах їхньої взаємодії, а не самій поселенській структурі як цілісній системі.

Мета, завдання і методологія історико-філософського аналізу. Метою статті є віднайдення ідеї України як країни селян у філософії українських поселенських спільнот і подання її засобами силогістичного аналізу, що заснований на теорії простого силогізму і входить до набору методологічних інструментів емпіричного аналізу історико-філософської теорії. Його розробляє автор пропонованої статті. Об'єктом дослідження цього аналізу постають логіко-методологічні інформаційні взаємодії комунікативного каркасу історико-філософської теорії. Такий каркас утворює система речень мови історико-філософської теорії, що мають комунікативну природу. У цій роботі – це речення, що складають селянський силогізм українського національного буття.

Виклад основного матеріалу. Формальним аналогом співвідношення українських поселенських спільнот у філософській рефлексії речників української ідеї слугує простий силогізм атрибутивної логіки Аристотеля. З пункту погляду ідеалістичної філософії його можна вважати думкою Бога про Україну. При проведенні силогістичного аналізу філософії українських поселенських спільнот їхні назви «хутір», «село» і «місто» переописуються термінами простого силогізму, де з меншим терміном співвідноситься хутір, із середнім – село, а із більшим – місто. Чому саме село виконує функцію середнього терміна у селянському силогізмі філософії української ідеї, добре пояснив І. Мірчук. Український народ, на його погляд, «складається тільки з одної верстви» – селянства [1, с. 36]. Розвиваючи тезу про односторонність українського суспільства, гомогенність українського народу, І. Мірчук зазначав, що «це народ хліборобський, усе буття і думання якого крутиться довколо "землі – ниви"» [1, с. 41]. Наведену тезу він підтверджував наступним аргументом: «Українська інтелігенція – це тільки переодягнені у міські піджаки та зіпсовані під впливом цивілізації селянські діти з усіма прикметами та хибами їхньої психічної структури» [1, с. 37]. А. Каппелер, висвітлюючи сприйняття образу України у публікаціях і періодичних виданнях Західної Європи, наголошував, що «українці для Заходу були народом селян, а не народом з власною високою літературою» [2, с. 249]. Сам же простий силогізм у логіці зазвичай розуміється як різновид дедуктивного міркування, складеного із двох простих засновків і одного простого висновку, що містять у своєму складі два крайніх (менший і більший) і середній терміни. Менший термін відповідає суб'єкту простого висновку, а більший – його предикату. Відповідно середній термін співвідноситься із суб'єктами чи предикатами простих засновків. У простому висновку він відсутній. Простий висновок про відношення крайніх термінів у простому силогізмі отримують на підставі відношень крайніх термінів до середнього терміна, що зафіксовані у двох простих засновках.

У філософії українських поселенських спільнот як напрямі філософії української ідеї простий силогізм

засобами філософського аналізу філософської теорії переописується і набуває статусу селянського силогізму зі схемою «хутір – село – місто». Терміни селянського силогізму перебувають у відношенні підпорядкування один одному. Населення хутора має екзистенційну перевагу над населенням села, а населення села – над населенням міста. З організаційного боку хутір і село є формою спільноти, місто – формою суспільства. За Ф. Тьонісом, соціальні форми чи об'єднання «розуміються чи то як реальне й органічне життя – це є сутністю спільноти (Gemeinschaft), чи то як ідеальне і механічне утворення – це є поняттям суспільства (Gesellschaft)» [3, с. 17]. Він стверджував, що «будь-яке близьке, потаємне, неповторне сумісне життя треба розуміти як життя у спільноті. Суспільство ж – це публічність, це світ. У спільноті зі своїми близькими ми перебуваємо від народження, усіма своїми радощами та прикрощами ми пов'язані з нею. Вихід же в суспільство є ніби виходом в чужину» [3, с. 18]. На його погляд, «спільнота – це тривале й достеменне сумісне життя, суспільство ж – лише скороминуще й позірне. Відповідно до цього саму спільноту треба розуміти як живий організм, а суспільство – як механічний агрегат і артефакт» [3, с. 19]. Сусідство, що співвідноситься зі спорідненістю так, як стосунки між подружжям співвідносяться зі стосунками між матір'ю і дитиною, є «загальною ознакою сумісного життя в селі, де – близькість осель, спільні межі між сусідніми нивами сприяють численним контактам між людьми, звиканню один до одного та близькому знайомству один з одним, роблять необхідною спільну працю, спільне порядкування та спільне управління, спонукають благати про милість і ласку богів і духів землі та вод, які можуть приносити щастя або карати лихом» [3, с. 28–29]. Почасти із села, почасти поряд із ним «розвивається місто, яке у своєму довершеному вигляді згуртовується не так завдяки спільним природним об'єктам, як завдяки спільному духові. За своїми зовнішніми ознаками місто спочатку є не більш ніж великим селом, сполученням кількох сусідніх сіл або селом, оточеним кам'яним муром, але незабаром воно починає панувати над сільським довкіллям як одне ціле й у сполученні із цим довкіллям віддзеркалює нову організацію області, а потім і країни» [3, с. 35–36]. У щільному і «тривалому зв'язку з полем і домом розвивається життя спільноти» [3, с. 37]. Водночас «суспільство є не чим іншим, як абстрактним розумом, до якого причетна за своїм визначенням кожна розумна істота, оскільки цей розум вважається здатним бажати та діяти» [3, с. 58]. Суспільство – «об'єднаний на підставі конвенції та природного права конгломерат, можна розуміти як певну множину природних і штучних індивідів, чия воля та сфери перебувають у численних стосунках і зв'язках між собою і все ж таки залишаються незалежними одна від одної і не мають взаємного внутрішнього впливу» [3, с. 63]. Суспільство репрезентується як «фікція грошей – металом або папером». Кожна особа в суспільстві «прагне власної вигоди, а решту людей визнає лише настільки і доти, наскільки і доти вони можуть цій вигоді сприяти» [3, с. 64]. Крамарі чи капіталісти як власники грошей є «природними панами й повелителями суспільства. Суспільство існує заради них. Воно є їхнім знаряддям» [3, с. 71]. На думку

Ф. Тьоніса, «велике місто типове для суспільства як такого. Тому воно по суті своїй є торговельним містом, а оскільки торгівля у ньому панує над продуктивною працею – фабричним містом. Його багатство складає багатство капіталу, а капітал – це гроші, які примножуються завдяки його застосуванню у формі торговельного, лихварського або промислового капіталу […] місто виступає центром науки і освіти, які в кожен спосіб розвиваються пліч-о-пліч з торгівлею і промисловістю» [3, с. 242]. Узагальнюючи свої міркування, він зазначав, що у соціальній еволюції одна одній протистоять дві доби: доба спільноти і доба суспільства, причому перша передує другій. «Першу характеризує соціальна воля у формі одностайності, звичаю і релігій; другу – соціальна воля у формі конвенції, політики і громадської думки» [3, с. 246–247]. У філософії українських поселенських спільнот ірраціональна спільнота (український хутір чи село) передує раціональному суспільству (неукраїнському місту, переважно русифікованому або інтернаціоналізованому) і має екзистенційну перевагу над ним.

У селянському силогізмі функції крайніх термінів виконують хутір і місто. Хутір протиставляється місту. На погляд Г. Сковороди, місто – це неволя гірка, чиновництво зле, горе людське, жах, бунти, нові науки. Звідси його бажання піти геть від гомону людського життя, намагання жити серед сільської тиші, у гармонії з природою. Він заявляв:

У город не піду багатий – на полях я буду жить,

Вік свій буду коротати, де тихо час біжить.

Бо міста, хоча й високі, в море розпачу штовхнуть,

Ворота, хоч широкі, у неволю заведуть.

Йти гидую з барабаном завойовувать міста

Чи лякать цивільним саном, щоб хилилась біднота.

Не бажаю наук нових, крім здорового ума,

Крім розумностей Христових, бо солодкість там сама [4, с. 58].

Як стверджував М. Шлемкевич, Г. Сковорода зі своєю правдою «жив по затишних пасіках поміщиків, здалека від широких шляхів і їх сутолоки» [5, с. 20].

П. Куліш, як і Г. Сковорода, протиставляв хутір місту, філософію хутора – філософії міста. Він писав: «Залишайтесь собі при своїй городянській філософії, а нам дозвольте нову селянську філософію проповідати, взявши її прямісінько з тієї книжки, котру сотнями років великі міста затуманюють, та досі не затуманили. Робіть ви своє діло, панове, а ми своє робитимемо; люди побачать, кому з нас за науку й працю дякувати» [6, с. 44]. «Залиште нас по хуторах про запас; може, ми вашим правнукам у пригоді станемо. Пишіть собі там і друкуйте, що хочете. Може, воно й добре кому слухати вас, тільки не нам. У нас, панове, наука своя, тисячолітня: вона навчила нас більше слухати праведного слова Божого, ніж лукавої панської мови. Коли б ви так учили, як учив Христос, то ми б вас послухали одразу, а то ви учите не Богові, а мамоні служити; золотому ідолу розумною своєю головою кланяєтесь, думаючи, що пішли ще далі самого Євангелія» [6, с. 37–38]. Тож треба, щоб «чоловік читав тільки одну книжку, Великий Завіт Всесвітнього Учителя, а Божий мир розумів більше серцем, ніж головою» [6, с. 37]. Звертаючись до селян

і хуторян, П. Куліш наголошував: «Зрозумійте тільки, що таке істина. Міста вам її не являть, бо вже майже дві тисячі років, як вони її затуманюють» [6, с. 42]. Протиставляючи природний стан хутора торговій цивілізації міста, він дуже високо поціновував хутори як автентичний спосіб українського буття і засіб збереження органічної культури історичного українства:

О тихі хутори, великі у малому,
Великі тим, що є найлучче, краще в нас ... [7, с. 434].

Хутір межує із селом, органічно поєднується з ним у селянському силогізмі філософії українських поселенських спільнот. Кулішева філософія хутора заступається Шевченковою філософією села як осереддям вічної досконалості. На думку Л. Ушкалова, «Шевченко – сільська дитина, а для того, хто народився в селі й потім усе життя маявся по світах, здебільшого в місті, село назавжди залишається чимось на зразок платонівської ідеї» [8, с. 408]. Для Т. Шевченка село-Україна – це ідеальний край миру і гармонії. Бог витає над Шевченковим селом:

Село! І серце одпочине:
Село на нашій Україні –
Неначе писанка, село.
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколистії тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори над Дніпром.
Сам Бог витає над селом [9, с. 16–17].

«Мені здається, – писав Л. Ушкалов, – що змальована тут ідилічна картина пройнята такою ніжністю й таким теплом тому, що поет згадував свою рідну Кирилівку, своє рідне обійстя» [8, с. 411]. В Шевченковій ідеалізації села зазвичай зустрічається архетиповий образ саду, яким раніше послуговувався Г. Сковорода в своєму «Саду божественних пісень».

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата [9, с. 11].

Шевченкова філософія села згодом поступово трансформується і перетворюється на філософію міста В. Підмогильного. За Л. Ушкаловим, місто – «це територія свободи, і індивідуальної, і соціальної. А з другого боку, можна дивитись на все це зі скепсисом. Мовляв, місто ніколи не розв'яже тих питань, що стоять перед людиною. Згадаймо хоч би "хутірну філософію" Куліша, який казав, що заради щастя людського міста рано чи пізно повинні стати селами: "Надобно городам роздробитися на села ..." Ну й, нарешті, можна по-народницькому проклинати місто як територію зла, так, як це робить героїня оповідання Панаса Мирного "Лихий попутав": "Бодай ти, місто, огнем знялось, крізь землю пішло! Як я до тебе йшла – як ластівочка щебетала, назад повертаюся вороном кричу ... Щоб над тобою світ не світив і сонце праведне не сходило, як ти мою молоду долю спаскудило!.." Що вже казати про роман "Повія"! Цей роман – утілена в жіночій долі трагедія України як "селянського краю", котрий гине в нерівній борні з міською цивілізацією». Опозиція села та міста як «свого» й «чужого», на його думку, «віддзеркалює тут структуру простору колонії в різних її вимірах – від побуту до метафізики» [8, с. 298]. Метаморфозою цієї опозиції, вважав Л. Ушкалов, є чи не перший в українській літературі урбаністичний роман «Місто»

В. Підмогильного. У сприйнятті головного героя роману Степана Радченко, зауважувала В. Агеєва, місто – «уособлення вселенського зла, і грішний Содом», що «мусить дочекатися справедливої Божої кари». Це «якийсь антисвіт, де годі врятуватися й вижити» [10, с. 9]. «Село відсувалося від нього, – так описував В. Підмогильний зміни станів Радченкової свідомості, – він починав бачити його в далекій перспективі, що лишає від живого тіла схематичні риски. І йому стало страшно, як людині, що під ногами в неї схитнулася земля» [10, с. 76]. Через свій розрив із селом, його рустикальними чеснотами й цінностями він називав себе зрадником. Водночас головний герой роману виправдовував своє міське життя: «Хіба мало людей покидає село? Міста ж ростуть коштом села – це нормально, цілком нормально» [10, с. 108]. Знайомлячись із життям міста, Степан Радченко здивовано констатував: «Місто чудне. Зокола воно рухливе й швидке, життя в ньому, здається, б'є джерелом і блискавкою, шугає, а всередині, по похмурих кабінетах установ, воно тягнеться старим возом, обплутане тисячами правил і розпорядків» [10, с. 69]. У потоці його свідомості з'являлися цікаві думки. Він емоційно зазначав: «От вони, ці горожани! Все це – старий порох, що треба стерти. І він до цього покликаний» [10, с. 64]. І далі продовжував: «Ось вони – горожани! Крамарі, безглузді вчителі, безжурні з дурощів ляльки в пишних уборах! Їх треба вимести геть, розчавити цю розпусну черву, і на місце їх прийдуть інші» [10, с. 65]. На думку головного героя, «не ненавидіти треба місто, а здобути». У цьому він бачив безмежні перспективи. «В місто вливається свіжа кров села, що змінить його вигляд і істоту. І він – один із цієї зміни, що її від долі призначено перемогти. Міста-сади, села-міста, заповідані революцією, ці дива майбутнього, що про них книжки лишили йому невиразне передчуття, – писав про свого героя В. Підмогильний, – в ту хвилину були йому близькі й збагненні. Вони стояли перед ним завданням завтрашнього дня, великою метою його науки, висновком того, що він бачив, робив і має робити» [10, с. 68]. Як підкреслювала В. Агеєва, роман В. Підмогильного «засвідчив неймовірно важливий здобуток національної революції: повернення урбаністичного простору під українську культурну юрисдикцію, відновлення тяглости національної традиції» [10, с. 26].

Висновки. Отже, у філософії українських поселенських спільнот як напрямі філософії української ідеї наявне протистояння двох можливих поселенських світів і світоглядних культур: хутірської відрубної окремішності й міського центру колоніальної адміністрації, сільської культури і міської цивілізації, сільської території добра і міської території зла. Розв'язати існуючі суперечності між українським хутором (чи селом), з одного боку, і неукраїнським містом – з другого, або запропонувати хоча б шляхи їхнього розв'язання, способи подолання національних відмінностей між селом і містом, за винятком окремих, не до кінця продуманих думок про українізацію неукраїнського міста, вона так і не спромоглася. Протистояння сільського і міського способів буття, мовної свідомості й релігійного світогляду східних (здебільшого промислових, міських) та західних (переважно сільськогосподарських, сільських) регіональних субкультур України призвели до появи концепцій

культурного розколу і цивілізаційного розламу України, теорії двох, трьох або більше Україн, які у вкрай радикальний і неадекватний спосіб намагалися описати і пояснити її поселенські особливості й регіональні відмінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мірчук, І. *Напрямки української культури.* Мюнхен, 2003. 53 с.

2. Каппелер, А. *Від країни козаків до країни селян. Україна на видноколі Заходу у XVI–XIX ст.* Львів, 2022. 360 с.

3. Тьоніс, Ф. *Спільнота та суспільство* / пер. з нім. Н. Комарова, О. Погорілий. Київ, 2005. 262 с.

4. Сковорода , Г. С. *Твори у 2 т.* Київ, 1994. Т. 1. 528 с.

5. Шлемкевич, М. *Загублена українська людина.* Київ, 1992. 168 с.

6. Куліш, П. *Зазивний лист до української інтелігенції.* Листи з хутора. Київ, 2012. 56 с.

7. Чижевський, Д. І. І*сторія української літератури (від початків до доби реалізму).* Тернопіль, 1994. 480 с.

8. Ушкалов, Л. *Моя Шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання.* Видання друге. Київ, 2019. 560 с.

9. Шевченко, Т. Г. *Повне зібрання творів*: у 12 т. Київ, 1989. Т. 2. 592 с.

10. Підмогильний, В. *Місто*: роман / упоряд. і передм. Віри Агеєвої. Київ, 2023. 368 с.

REFERENCES

1. Mirchuk, I. (2003). *Directions of Ukrainian Culture.* Munich, 53 p. [in Ukr.]

2. Kappeler, A. (2022). *From the Land of Cossacks to the Land of Peasants: Ukraine in the Western Horizon in the 16th–19th Centuries.* Lviv, 360 p. [in Ukr.]

3. Tönnies, F. (2005). *Community and Society.* Kyiv, 262 p. [in Ukr.]

4. Skovoroda, H. (1994). *Works in 2 Vols.* Vol. 1. Kyiv, 528 p. [in Ukr.]

5. Shlemkevych, M. (1992). *The Lost Ukrainian Person.* Kyiv, 168 p.

6. Kulish, P. (2012). *An Invitation Letter to the Ukrainian Intelligentsia.* Letters from the Farm. Kyiv, 56 p. [in Ukr.]

7. Chyzhevskyi, D. (1994). *History of Ukrainian Literature (from the Beginnings to the Era of Realism).* Ternopil, 480 p. [in Ukr.]

8. Ushkalov, L. (2019). *My Shevchenko Encyclopedia: From the Experience of Self-Knowledge.* 2nd ed. Kyiv, 560 p. [in Ukr.]

9. Shevchenko, T. (1989). Complete Collection of Works: in 12 Vols. Vol. 2. Kyiv, 592 p. [in Ukr.]

10. Pidmohylynyi, V. (2023). *The City*: A Novel. Vikhola: Kyiv, 368 p.

Summary

"HAMLET – VILLAGE – CITY" AS A FIGURE OF THE PEASANT SYLLOGISM

Yaroslav HNATIUK
orcid.org/0000-0003-1340-1922
Candidate of Philosophy, Associate Professor
Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
email: jaroslav.gnatiuk@pnu.edu.ua

The relevance of the research. The article problematizes the ontology of authentic Ukrainian being through the categories of traditional Ukrainian settlement communities, expressed in the names "hamlet," "village," and "city." As a result of this problematization, the ontology of authentic Ukrainian being takes the form of a philosophy of Ukrainian settlement communities, emerging as part of the philosophy of the Ukrainian national idea. The traditional categories of settlement communities, which define the essence of Ukraine as a country of peasants, occupy historically determined positions within the structure of the peasant syllogism of Ukrainian national thinking and being, and are schematized as an abstract model: "hamlet – village – city".

The category of the village functions as the middle term of the peasant syllogism, understood as the logical conclusion derived through a middle term in Ukrainian national thinking – a link connecting the extreme terms of hamlet and city via the intermediate concept of the village. This category drives not only the movement of thought in Ukrainian national consciousness – the transition between hamlet and city through the village – but also connects the opposing modes of existence of these three forms of settlement in Ukrainian national being. In this way, the Ukrainianization of the non-Ukrainian city occurs, and the non-Ukrainian urban civilization becomes filled with the authentic being of Ukrainian culture.

The **purpose** of the article is to reflect upon the idea of Ukraine as a peasant country, a rural Ukrainian culture distinct from a non-Ukrainian urban civilization, and to justify the prospects of overcoming the existential rift between them on both the cultural and civilizational levels within the philosophical discourse of the Ukrainian national idea.

Conclusions. The philosophy of Ukrainian settlement communities, based on the principle that the problem takes precedence over its resolution in the theory of the philosophy of the Ukrainian national idea, problematizes a range of oppositions in Ukrainian national being: between Catholic-Protestant and Orthodox civilizations, between Ukrainian rural culture and non-Ukrainian urban civilization, between Ukrainian hamlet-style separateness and non-Ukrainian urban centralization, and between Ukrainian linguistic consciousness and a non-Ukrainian linguistic unconscious.

It seeks ways to resolve these issues and overcome the existing religious, cultural, linguistic, and national divisions. Considering that, in philosophical theory, the formulation of a problem holds greater value than its solution, the philosophy of Ukrainian settlement communities regards its principal merit to be the very problematization of Ukrainian national being. As for the practical ways to address the issues raised, these are primarily the tasks of historians, linguists, cultural theorists, sociologists, political scientists, as well as politicians, civic leaders, and cultural figures – who, in dialogue with philosophers, are called upon to improve Ukrainian national being.

Keywords: philosophy of the Ukrainian idea, philosophy of Ukrainian settlement communities, peasant syllogism, farm, village, city.

УДК 1(091):17:316.7:791.69
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.338880

ЕТИКА І МОРАЛЬ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА ВІД ПЕРВІСНОСТІ ДО СУЧАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ГЕЙМІФІКАЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ПРАКТИК

Ольга МОСКВИЧ
orcid.org/0000-0001-6964-7863
кандидат філософських наук, доцент,
завідувачка кафедри культурології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
email: moskvych.olha@vnu.edu.ua

Віктор ШОСТАК
orcid.org/0000-0002-4837-9633
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри культурології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
email: shostakvictor4@gmail.com

Наталія СТОЛЯРЧУК
orcid.org/0000-0003-4331-7051
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології
Волинського національного університету імені Лесі Українки
email: natalia100lyarchyk@gmail.com

Анотація. *Встановлено, що в умовах сучасної цифрової глобалізації за допомогою гейміфікації можна впроваджувати ігрові механізми у неігрові сфери життя, змінюючи таким чином способи комунікації, мотивації та взаємовпливу в суспільстві. Продемонстровано, що гейміфікація дає можливість формувати нові етичні орієнтири, адаптовані до вимог і викликів цифрової епохи, у якій базовими чинниками соціального життя є індивідуальність, інформаційна швидкість і мережеві спільноти.*

Ключові слова: *етика, мораль, гейміфікація, соціокультурний розвиток, цифрове суспільство.*

Постановка проблеми. Повсякчас категорії етики та моральності, як засвідчує історія розвитку людства, формували базові поняття соціальної норми, визначали межі дозволеного, регулювали стосунки між індивідом та суспільством, визначаючи структуру останнього. А. Лазарева та Ю. Юшкевич констатують, що «мораль є формою суспільної свідомості, що характеризує людину з точки зору її здатності жити в людському соціумі. Простором, в якому знаходить свій прояв моральність, є відносини між людьми. Лише в процесі взаємодії з іншими представниками соціуму людина може себе виявити як високоморальна або аморальна. Саме в моральності людини реалізується її суспільна сутність» [2, с. 20]. Сьогодні очевидною є теза, що еволюція моральних

© Москвич О., Шостак В., Столярчук Н.

уявлень (від умовного поділу на добро і зло, права та заборони до сучасних кодексів етики і декларацій прав людини) завжди тісно пов'язана з ціннісними орієнтирами епохи та її культурним контекстом. Процеси ж глобалізації та цифровізації, очевидцями і співучасниками яких ми є, суттєво трансформують традиційні соціальні зв'язки, провокуючи потребу осмислення нових форм етичного впливу, скажімо, через різноманітні культурні практики, на які значний вплив має гейміфікація. За визначенням О. Салати та О. Трухана, «гейміфікація – це підхід, відомий як додавання таких ігрових елементів, як розповідь, розв'язання проблем, естетика, правила, співпраця, змагання, системи винагород, зворотний зв'язок та навчання методом проб і помилок, до неігрового світу» [7, с. 47] – тобто впровадження ігрових механік у неігрові контексти.

У сучасному світі гейміфікація стала феноменом, що не лише умовно «захопив» такі сфери людської життєдіяльності, як освіта, мистецтво, реклама, соціальна комунікація, психологія впливу, а й став викликом для традиційних моральних орієнтирів. Адже динаміка сьогочасних соціокультурних змін вимагає цілковитої адаптації етики до нових форм взаємодії, де будь-який поділ на бінарні категорії практично неможливий. Саме гейміфікація допомагає індивідам зануритися в альтернативну реальність та належить до потреби морального вибору як до квесту, виклику чи певного сценарію. Очевидно, що такий підхід не можна залишити без філософського осмислення, бо вкрай важливо з'ясувати, чи виправданою є така новітня практика, вона сприяє або, навпаки, нівелює традиційні моральні установки і як віртуальний соціум змінить нашу моральну відповідальність.

Аналіз досліджень і публікацій. Питаннями взаємозв'язку етики, моралі та гейміфікованих форм культури цікавляться науковці різних галузей знань – філософи, культурологи, соціологи, педагоги, психологи та ін. Усі вони, крім історичної зміни моральних парадигм, досліджують ще й механізми їх трансляції у новітніх умовах. Використання міждисциплінарного підходу дає можливість поєднати специфічні культурно-історичні, аксіологічні та соціотехнологічні аспекти розвитку людства від первісного суспільства до епохи цифрових змін. М. Рогожа у монографії «Соціальна мораль: колізії мінімалізму» представив філософське осмислення суспільної моралі як конкретно-історичних систем норм і цінностей [5]. О. Саган називає гейміфікацію сучасним освітнім трендом і переконує, що «цей феномен віднесено до категорії "прорив"» [6, с. 13]. Т. Алєксєєнко, вивчаючи розвивальну цінність гейміфікації та її потенціал, наприклад, у шкільній освіті, наголошує, що «знання, уміння та навички, набуті у процесі ігрового навчання – гейміфікації, слугують базисом розвитку пізнавальної й соціальної активності особистості школяра, його здатності до стресостійкості та співпраці в команді, набуття досвіду моральної поведінки, успішної самопрезентації та самореалізації у навчальній діяльності та соціальному житті, їх багатозадачності і підготовки до того, щоб бути одночасним виконавцем різних соціальних ролей. Такий потенціал гейміфікації та її емоційне зараження створюють умови і для підвищення мотивації у школярів до навчання, а у педагогів – для подальшого

розвитку креативного викладання навчальних предметів, що учні завжди цінують» [1, с. 183]. Актуальність теми зумовлена не лише науковим інтересом, а й практичною потребою сучасного суспільства у формуванні нових етичних орієнтирів, що відповідали б викликам часу, зокрема в умовах війни, кризи довіри до інституцій, інформаційного перевантаження та зростання впливу гейміфікованих технологій на формування свідомості.

Мета дослідження – комплексно осмислити роль етики і моралі у соціокультурному розвитку людства від найдавніших часів до сучасності та простежити, як процеси гейміфікації трансформували його сучасні морально-етичні практики. Задля реалізації задуму вважаємо за необхідне виконання цілої низки завдань: простежити історичну еволюцію уявлень про мораль та етику; встановити взаємозв'язок між моральними нормами і соціумом; дати характеристику соціального феномену гейміфікації; з'ясувати, як гейміфіковані практики впливають на уявлення про мораль та відповідальність; унаочнити потенціал гейміфікації в глобальному цифровому суспільстві та її значення для формування нових етичних орієнтирів.

Виклад основного матеріалу. Поняття моралі та етики крізь віки формувалися пліч-о-пліч із розвитком людської свідомості, соціальною організацією суспільства, його філософією, релігією та культурою. Первісні люди сприймали мораль як табу, підпорядковані правилам їхніх обрядів, заборон, звичаїв племені. Лише так було можливо забезпечити виживання спільноти і підтримувати порядок між родами й усередині них. Поведінку людини оцінювали з точки зору її відповідності традиційним і колективним нормам, що сформувалися під впливом міфологічного світогляду, а не через внутрішню етичну мотивацію.

Перші цивілізації розпочали етап становлення базових моральних характеристик. Йдеться про Кодекс Хаммурапі, датований XVIII ст. до н. е., Старий Завіт християнства, програмні праці конфуціанства, ведичні та буддистські практики, у яких з'являються систематизовані настанови про добро і зло, злочин і кару, обов'язок та справедливість. Тут мораль тісно пов'язана із релігійними заповідями і сакральними приписами, а етичні приписи підпорядковуються не раціональному мисленню, а божественній волі або космічному порядку.

Античний період позначився переходом до філософського осмислення моралі – предмета раціонального пізнання. Сократ вважає пріоритетним особисте моральне вдосконалення, для Платона мораль – абсолютне Добро, Арістотель говорить про евдемонію – щастя і досконале життя, – якої можна досягти, дотримуючись цілого ряду чеснот тощо. Етика ж в античному світі є можливістю до самопізнання і способом досягти гармонії між людиною, соціумом і природою.

Релігійне середньовіччя визначає мораль у контексті божественного закону: добро є волею Божою, а зло – її порушенням. Людина має право на духовний вибір, потребує спасіння душі й мусить підкорятися заповідям Божим. Фома Аквінський переконує, що існує природний закон божественного походження, пізнати який можна лише розумом.

Відродження і Новий час – це період секуляризації моралі. Гуманіст Монтень

та Еразм Роттердамський акцентують на існуванні поняття людської гідності та індивідуальної совісті. Спіноза, Кант, Руссо, Бентам, Мілль перетворюють етику на автономну галузь філософії тощо.

У XIX–XX ст. мораль опиняється під вогнем тотальної філософської критики та пошуків нових смислів. Висунувши ідею «моралі рабів», Фрідріх Ніцше заперечує її традиційну суть і закликає до переоцінки цінностей. К'єркегор, Сартр, Камю переконують, що в абсурдному світі мораль не може бути особистою відповідальністю і вибором індивіда. XX ст. – це так звана етика турботи, екоетика, біоетика, феміністична етика, прикладна етика, виникнення яких неминуче в умовах технологічного прогресу та глобальних світових загроз. Не випадково автори дослідження «Вплив філософії етики на формування сучасних суспільних норм в Україні» констатують, що «етична свідомість українського суспільства, як результат тривалого історичного розвитку, на погляд авторів, відображає складну взаємодію традиційних цінностей і сучасних викликів. Українська культура, з її акцентом на свободу, гідність та повагу до іншого, формує унікальні етичні орієнтири. При цьому етичні норми не є статичними, а постійно переосмислюються та адаптуються до нових умов. Діалектичний характер такої свідомості полягає в поєднанні традицій та інновацій, стабільності та змін, що забезпечує її здатність відповідати на вимоги сьогодення» [4, с. 9].

У наш час спостерігається плюралістичне ставлення до моралі. Постмодерний релятивізм, культурна полівалентність, віртуалізація соціальних зв'язків зробили моральні орієнтири людства залежними від індивідуального вибору, контексту та ситуативної логіки. А інтеграція штучного інтелекту, цифрових медіа та гейміфікованих практик легалізувала нові моральні форми, що дали можливість реалізувати її регулятивні функції через ігрові сценарії, алгоритмову поведінку та соціальні мережі тощо.

Таким чином, етична еволюція – це про постійний процес адаптації її базових уявлень до змінених форм буття, культури та комунікації, а не лише про історію розвитку філософських ідей. Адже норми моральні – це відображення і результат соціокультурного середовища, трансформованого культурними домінантами, економічним устроєм, рівнем освіти, типом релігійності, формами влади, технологічним розвитком і навіть ментальними конструктами, властивими певним цивілізаціям у відповідні періоди розвитку.

У XXI ст. ми переживаємо період становлення фрагментованої, ситуативної, персоніфікованої соціокультурної реальності, в якій формування моральних норм вже рідко здійснюється через колись надзвичайно авторитетні системи – релігію, школу, державу, а відбувається шляхом мережевої комунікації на цифрових платформах, часто через вірусні наративи та ігрові механізми. Констатуємо, що етика сьогодні знаходиться у новій фазі – фазі культурної гнучкості, що реалізується технологічним посередництвом та індивідуалізованим вибором. Як і колись, моральні норми зараз є відповіддю на виклики нового часу, які регулюють поведінку людини і є результатом панівного культурного коду. Лише таке їх розуміння дозволить якісне осмислення історичного розвитку моралі та її сучасних трансформацій

у гейміфікованому цифровому суспільстві.

На даному етапі вважаємо за необхідне детальніше зупинитися на розгляді поняття «гейміфікація», яке на культурному рівні репрезентує зсув у сприйнятті реальності. Йдеться про те, що у XXI ст. процес гри помилково інтерпретувати виключно як певну форму дозвілля. Адже він також активно інтегрується в освітніх, політичних, економічних, комунікаційних, релігійних і навіть медичних процесах, де формує ігрову естетику і дає можливість крізь її призму сприймати серйозні або кризові явища. Як стверджує С. Толочко, «хоч гейміфікація може транслювати серйозний контекст, однак вимагає кінцевої системи та повноцінної гри. У ролі методу вона пропонує динаміку, пов'язану з ігровим дизайном в освітньому середовищі, для стимулювання та безпосередньої взаємодії зі здобувачами освіти, розвитку навчальних, когнітивних та соціальних компетенцій, зокрема залучення до ігрової діяльності, мотивації дій та сприяння навчанню, вирішенню проблем. Важливе значення гейміфікації в означеному контексті – у почутті впевненості в необхідності виконання завдань, привабливості та спільній роботі, зусиллях та інших позитивних цінностях, властивих іграм (колаборація, емпатія, інтелектуалізм, творчість, критичне мислення, комунікація, інтеграція тощо)» [9, с. 373].

На рівні соціуму гейміфікація трансформує моделі взаємодії індивіда і системи. Наприклад, продукує новий тип поведінки: користувач стає гравцем, особистість – аватаром, обов'язок – досягненням. Змінюються також і мотиваційні механізми: для досягнення цілей використовуються зовнішнє заохочення у вигляді балів, бейджів та лідербордів і внутрішня залученість, як-от інтерес, змагання, самореалізація. Л. Сірський доводить, що «гейміфікація – це не просто додавання до навчальної платформи ігрових елементів, схожих на ігри, але також їхнє поєднання зі значущими результатами. Уявіть, що ви заробляєте бали чи значки не лише за участь, а й за опанування певної навички чи перехід на новий рівень. Такий підхід робить гейміфікацію не просто захопливою, а й по-справжньому цінною для учнів і компаній. Ідеться не про звичайнісіньке збирання балів, а про відстеження реального прогресу та досягнень у здобутті нових знань» [8]. Таким чином, гейміфікація забезпечує соціальне навчання, розвиває soft skills, формує лояльність, поведінкові зміни, а також створює ілюзію свободи вибору в межах системи, що чітко контролюється.

Для культурологів і філософів гейміфікація – це маркер переходу до нової парадигми культури, в якій гра є не лише інструментом, а ще й світоглядом: моделлю світопізнання, соціалізації та формування цінностей. Так, складні етичні проблеми подаються через спрощені алгоритми, а моральні орієнтири – через різноманітні сценарії, рольові вибори, дилеми тощо.

У повсякденному житті гейміфікація реалізується через соціальні мережі, навчальні платформи, медичні додатки, мобільні сервіси, онлайн-доступ до державних послуг. Тут вона стала базовою культурною моделлю, що має вплив на структуру свідомості, спосіб прийняття рішень і взаємодію із дійсністю.

Ризики гейміфікованих практик, що пропонують специфічну

логіку оцінювання поведінки, полягають у тому, що постійне прагнення до нагороди з часом нівелює самодостатню цінність морального вчинку. Тоді, скажімо, допомога іншому стає не актом емпатії, а способом «заробити бали». Таким чином, відповідальність із внутрішнього обов'язку перетворюється на функцію гейміфікованої системи, діями якої керує алгоритм винагороди. А ще у гейміфікованому середовищі стирається межа між реальністю та симуляцією, справжнім вибором та ігровим сценарієм. Традиційно етика трактує моральний вибір як усвідомлення наслідків, готовність за них відповідати і жертвувати. Контекст гейміфікації такий вибір часто знецінює, допускаючи можливість «переграти», «перезапустити», «пройти ще раз» тощо.

Позитивний бік гейміфікації полягає у тому, що ігрові сценарії легко моделюють складні етичні ситуації, розвивають емпатію, критичне мислення, здатність до морального судження і допомагають учасникам відчувати наслідки своїх рішень, побачити інші перспективи, навчитися співчувати. Через ігрові платформи, мобільні додатки, соціальні кампанії та освітні сервіси гейміфікація просуває основні принципи екологічної свідомості, соціальної справедливості, толерантності та прав людини. Конкуренція й інтерактивність сприймаються як внутрішньо засвоєні мотиваційні установки. Крім того, гейміфіковані практики дають можливість формувати спільноти на основі спільних етичних орієнтирів. Вони можуть бути віртуальними й водночас реальними – через обмін досвідом, колективну гру, співчуття та солідарність. Таким чином, гейміфікацію можна назвати середовищем моральної взаємодії.

Понад те, в сучасному світі, перевантаженому інформацією, моральною невизначеністю та множинністю культурних впливів, гейміфікація стає «м'яким навігатором» у просторі цінностей. Вона перетворює абстрактні моральні концепції на життєвий досвід, відповідальність робить процесом активного вибору та сприяє вихованню етичної чутливості у молодого покоління, що поза цифровим середовищем існувати вже більше не може.

Висновки. Взаємозв'язок етики, моралі та гейміфікації під кутом зору соціокультурного розвитку людства демонструє, що під впливом культурних змін і технологічних інновацій людські уявлення про мораль трансформуються. Від найдавніших «ритуальних» заборон до філософських концепцій доброчесного життя, від «заповідей» релігії до автономної моральної відповідальності – етика завжди відображала соціальні потреби, різні типи свідомості, а також домінантні форми культури. Цифровізована й глобалізована сучасність ще більше перетворює мораль, надаючи їй гнучкої контекстуальної форми і перетворюючи мережі, спільноти чи цифрові платформи на її носіїв. Як культурний і соціальний феномен гейміфікація відіграє значну роль у цьому процесі: формує нові способи взаємодії між інформацією і людьми та впливає на моральні орієнтири сучасної особистості. З одного боку, гейміфіковані практики редукують складні етичні проблеми до форматів ігрового вибору, стимулюють конформізм і залежність від зовнішньої винагороди, з другого – дають можливість моделювати моральну поведінку, формувати емпатію, розвивати критичне мислення та соціальну відповідальність.

Отже, гейміфікація аж ніяк не заперечує мораль, а трансформує механізми її формування і переживання. Саме це і є її амбівалентною суттю та потенціалом – через гейміфіковані культурні практики формувати нові адаптивні, діалогічні й відкриті до рефлексії етичні горизонти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алєксєєнко, Т. Розвивальна цінність гейміфікації та її потенціал у підвищенні мотивації школярів до навчання. *The XVI International Scientific and Practical Conference «Trends in the development of science and teaching methods»*. April 22–24, 2024. Sofia, 2024. P. 181–183.

2. Лазарева, А. Юшкевич, Ю. *Морально-етичні цінності громадянського суспільства*: монографія. Одеса, 2016. 260 с.

3. Матківський, М., Тарас, Т., Лучкевич, Є. Роль гейміфікації у покращенні мотивації та навчальних результатів учнів середньої школи в умовах цифрової трансформації освіти в Україні. *Педагогічна Академія: наукові записки.* 2025. № 14. С. 1–22.

4. Поліщук, Н., Свідло, Т., Сторожик, М. Вплив філософії етики на формування сучасних суспільних норм в Україні. *Вісник гуманітарних наук.* 2025. № 3–4. С. 1–22.

5. Рогожа, М. *Соціальна мораль: колізії мінімалізму*: монографія. Київ, 2009. 216 с.

6. Саган, О. Гейміфікація як сучасний освітній тренд. *Педагогічні науки.* 2022. Вип. 100. С. 12–18.

7. Салата, О., Трухан, О. Гейміфікація як засіб підвищення ефективності процесу навчання в закладах середньої освіти. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика.* 2023. № 3 (76). С. 47–60.

8. Сірський, Л. Як працює гейміфікація в онлайн-тренінгах і системах управління навчанням?! URL: https://kwiga.com/ua/blog/yak-pracuyue-gejmifikaciya-v-onlajn-treningah-i-sistemah-upravlinnya-navchannyam

9. Толочко,С.Теоретико-методологічний аналіз гейміфікації як сучасного освітнього феномена. *Перспективи та інновації науки.* 2023. № 1 (19). С. 370–383.

REFERENCES

1. Alieksieienko, T. (2024). The Educational Ealue of Gamification and its Potential to Increase Students' Motivation to Learn. *The XVI International Scientific and Practical Conference «Trends in the Development of Science and Teaching Methods»*, April 22-24, Sofia, Bulgaria. pp. 181–183. [in Ukr.]

2. Lazareva, A. Yushkevych, Yu. (2016). *Moral and Ethical Values of Civil Society*: A Monograph. Odesa, 260 p. [in Ukr.]

3. Matkivskyi, M., Taras, T., Luchkevych, Ye. (2025). The Role of Gamification in Improving Motivation and Academic Performance of Secondary School Students in the Context of Digital Transformation of Education in Ukraine. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky* (The Pedagogical Academy: Scientific Notes), No. 14, pp. 1–22. [in Ukr.]

4. Polishchuk, N., Svidlo, T., Storozhyk, M. (2025). The Influence of Ethical Philosophy on the Formation of Modern Social Norms in Ukraine. *Visnyk humanitarnykh nauk* (Bulletin of the Humanities), No. 3–4, pp. 1–22. [in Ukr.]

5. Rohozha, M. (2009). *Social Morality: Collisions of Minimalism*: A Monograph. Kyiv, 216 p. [in Ukr.]

6. Sahan O. (2022). Gamification as a Modern Educational Trend. *Pedahohichni nauky* (Pedagogical Sciences). No. 100, pp. 12–18. [in Ukr.]

7. Salata, O., Trukhan, O. (2023). Gamification as a Means of Improving the Efficiency of the Learning Process in Secondary Education. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka* (Continuing Professional Education: Theory and Practice), No. 3 (76), pp. 47–60. [in Ukr.]

8. Sirskyi L. *How does Gamification Work in Online Training and Learning Management Systems?* https://kwiga.com/ua/blog/yak-pracuyue-gejmifikaciya-v-onlajn-treningah-i-sistemah-upravlinnya-navchannyam [in Ukr.]

9. Tolochko, S. (2023). Theoretical and Methodological Analysis of Gamification as a Modern Educational Phenomenon. *Perspektyvy ta innovatsii nauky* (Prospects and Innovations in Science), No. 1 (19), pp. 370–383. [in Ukr.]

Summary

ETHICS AND MORALITY IN THE SOCIO-CULTURAL DEVELOPMENT OF MANKIND FROM PRIMITIVITY TO MODERNITY IN THE CONTEXT OF GAMIFICATION OF CULTURAL PRACTICES

Olha MOSKVYCH
orcid.org/ 0000-0001-6964-7863
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Cultural Studies,
Lesya Ukrainka Volyn National University
email: moskvych.olha@vnu.edu.ua

Viktor SHOSTAK
orcid.org/ 0000-0002-4837-9633
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies,
Lesya Ukrainka Volyn National University
email: shostakvictor4@gmail.com

Nataliia STOLIARCHUK
orcid.org/0000-0003-4331-7051
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies
Lesya Ukrainka Volyn National University
email: natalia100lyarchyk@gmail.com

Relevance of the topic is determined not only by scientific interest but also by the practical need of modern society to form new ethical guidelines that would respond to the challenges of the times, particularly in conditions of war, crisis of trust in institutions, information overload, and the growing influence of gamified technologies on the formation of consciousness. The processes of globalisation and digitalisation, which we are witnessing and participating in, are significantly transforming traditional social ties, provoking the need to comprehend new forms of ethical influence through various cultural practices, which are significantly influenced by gamification. In today's world, gamification has become a phenomenon that has not only conditionally "captured" such spheres of human life as education, art, advertising, social communication, and the psychology of influence, but has also become a challenge to traditional moral guidelines.

The **purpose** of the study is to comprehensively understand the role of ethics and morality in the socio-cultural development of humanity from ancient times to the present day and to trace how gamification processes have transformed its contemporary moral and ethical practices.

Conclusions. Ethics has always reflected social needs, different types of consciousness, and dominant forms of culture. The digitalised and globalised modern world is further transforming morality, giving it a flexible contextual form and turning networks, communities, and digital platforms into carriers. As a cultural and social phenomenon, gamification plays a significant role in this process: it shapes new ways of interaction between information and people and influences the moral guidelines of the modern personality. On the one hand, gamified practices reduce complex ethical problems to game choice formats, stimulate conformism and dependence on external rewards, and on the other hand, they provide an opportunity to model moral behaviour, form empathy, develop critical thinking and social responsibility. Thus, gamification does not deny morality but transforms the mechanisms of its formation and experience. This is its ambivalent essence and potential — to form new adaptive, dialogical, and reflective ethical horizons through gamified cultural practices.

Keywords: ethics, morality, gamification, socio-cultural development, digital society.

УДК 069:008:316.7(477)"2022/..."
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.337907

МУЗЕЇ ЯК ПРОСТІР СУСПІЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ ТА ПОЛІТИКИ ДІЯЛЬНОСТІ

Тетяна БЕВЗ
orcid.org/0000-0002-0129-1925
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України
email: tetanabevz@gmail.com

Тетяна ВАСИЛЕВСЬКА
orcid.org/0000-0001-6565-4142
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічної політики Навчально-наукового інституту
публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
email: tvasilevs@ukr.net

Анотація. *Розглянуто роль українських музеїв як активних агентів формування національної ідентичності та суспільної консолідації в умовах повномасштабної російсько-української війни. На прикладах діяльності провідних музейних інституцій України проаналізовано трансформацію їхньої діяльності у відповідь на воєнні виклики через бачення сучасних трендів і політик.*

Ключові слова: *музеї, ідентичність, тренди та політики музейної діяльності, війна в Україні, суспільна консолідація.*

Постановка проблеми. Музеї, так само як архіви та інші культурні установи й організації, в яких зберігаються та популяризуються ключові елементи національної спадщини, виконують важливу роль у створенні континууму для рефлексії та відкритого діалогу. Ці інституції стають місцями, що спонукають до переосмислення минулого, формулювання суспільних дискурсів щодо непростих культурних та соціальних викликів, просторами інституціонального збереження колективної пам'яті. Через свої експозиції та освітні програми музеї не лише зберігають історичні та культурні артефакти, а й активно сприяють формуванню національної ідентичності, усвідомленню спадкоємності поколінь. Маючи потенціал для створення інклюзивних наративів та відображення різноманітності досвіду і поглядів, музеї виступають платформами для репрезентації соціального розмаїття у контексті національної ідентичності. Отже, музеї й архіви здатні відігравати важливу роль у процесах консолідації суспільства, сприяючи не лише збереженню національної спадщини, а й формуванню і артикуляції суспільно визнаних цінностей.

Сьогодні українські музеї, перебуваючи в складних умовах – умовах війни, стикаються із численними проблемами, які впливають на їхню діяльність і

© Бевз Т., Василевська Т.

здатність виконувати свої основні функції. Основними викликами зараз стають: загроза фізичного знищення та пошкодження музеїв; евакуація та збереження колекцій; брак фінансування та ресурсів; загроза мародерства та незаконного вивезення культурних цінностей; психологічний тиск на персонал; втрата відвідувачів та комунікаційні обмеження; проблеми з цифровізацією; складність проведення освітніх і культурних заходів. Усе це ставить під загрозу не тільки фізичне збереження культурної спадщини, а й здатність музеїв виконувати свою важливу функцію з підтримки національної ідентичності та об'єднання суспільства. Однак, попри всі виклики, музеї продовжують шукати способи адаптації, організовуючи евакуацію колекцій, проводячи онлайн-виставки, залучаючи підтримку від міжнародних культурних організацій, та активно формують нові концептуальні підходи до власної діяльності. Осмислення цих викликів і пошук шляхів відповіді на них залишаються нагальними теоретичними та практичними проблемами.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. У XXI столітті музейна справа зазнає кардинальних трансформацій, що спричинило виявлення її нових смислів і завдань та, відповідно, появу нових наукових підходів до її вивчення. Сучасне музейництво все частіше розглядається не лише як сфера збереження та репрезентації культурної спадщини, а й соціальний, політичний, освітній і технологічний феномен, що відповідає на актуальні запити глобального світу. В свою чергу дослідження музеїв дедалі більше носять міждисциплінарний характер, поєднуючи теоретичні наробки з антропології, філософії, культурології, соціології, політичних наук та теорій нових медіа.

Однією з провідних тенденцій в осмисленні новітньої місії музеїв є критичний аналіз їхньої ролі як інституцій влади та наративу, де експозиції розглядаються як інструменти формування колективної пам'яті, ідентичності та ідеології [3]. Водночас у наукових студіях зростає інтерес до деколоніального дискурсу, який зумовлює переосмислення колекцій, методів репрезентації та питання репатріації культурних артефактів [32].

Паралельно з цим інтенсивно розвиваються дослідження, пов'язані з темами інклюзивності та соціальної справедливості, де музей розглядається як відкритий простір, орієнтований на доступність та участь усіх суспільних груп, зокрема осіб з інвалідністю, представників маргіналізованих спільнот і меншин. У межах цього напряму досліджується також роль музеїв у рефлексії щодо соціального та індивідуального травматичного досвіду, зокрема війни, дискримінації, геноциду, пандемії тощо.

Суттєвого значення серед музеєзнавчих наукових студій набули дослідження, пов'язані з осмисленням процесів диджиталізації музейної діяльності. Вивчається вплив цифрових технологій – VR (Virtual Reality (Віртуальна реальність) / AR Augmented Reality (Доповнена реальність), штучного інтелекту, NFT (Non-Fungible Token, тобто незамінний токен) – на трансформацію форм репрезентації та взаємодії з аудиторією [24; 30]. Ці технології не лише змінюють спосіб презентації об'єктів, а й спонукають до переосмислення самого феномену «музею» як фізичного простору.

Значну увагу дослідники приділяють також вивченню афективного виміру музейного досвіду. Виходячи з цього дослідницького ракурсу, музеї здатні викликати сильний емоційний відгук у відвідувачів, що сприяє глибшому засвоєнню інформації та емпатійному включенню в представлені наративи [27].

Важливе місце в сучасних музеєзнавчих студіях посідає аналіз музеїв як інструментів політичного діалогу. Шанталь Муфф, зокрема, у своїй концепції агоністичної демократії наголошувала на ролі музеїв як публічних просторів, де можуть відбуватися конфліктні, але конструктивні дискусії з приводу спірних тем [16]. У цьому контексті музеї розглядаються не як нейтральні інституції, а як платформи політичної участі, спротиву та трансформації суспільства. Науковиця розглядала музей не лише як місце збереження культурної спадщини, а й потенційний простір для політичного діалогу та конфлікту. Вона запропонувала концепцію агоністичної публічної сфери, де різні ідеї та ідентичності можуть відкрито стикатися, визнаючи легітимність одне одного без прагнення до остаточного консенсусу. Вона стверджувала, що «уявлення про музей, наприклад, як про місце, що може надавати простір для критичного політичного втручання – це наслідок сліпоти до різноманіття економічних і політичних сил, які, власне, уможливлюють існування музеїв» [16]. Дослідниця наводить приклади інституцій, які втілюють її ідеї: MACBA (Барселона) – музей, що активно працює з критичними темами та сприяє агоністичному діалогу, та L'Internationale – консорціум європейських музеїв, що спільно розробляють альтернативні наративи та підходи до музейної справи. Отже, вчена запропонувала концептуальне переосмислення ролі музею в сучасному суспільстві. Вона бачить музей як активного учасника демократичного процесу, здатного сприяти політичному діалогу та опору домінантним ідеологіям. Такий підхід відкриває нові можливості для музеїв у контексті утвердження радикальної демократії.

Окремий напрям аналізу зазначеної проблематики складають дослідження, присвячені музейній педагогіці та новітнім освітнім форматам, що інтегрують мистецтво, науку, технології та гейміфікацію. Музеї дедалі частіше виступають як освітні середовища неформального типу, що сприяють розвитку критичного мислення, креативності та міждисциплінарного бачення світу [25]. Зараз, як зазначав італійський науковець Фульвіо Ірасе, «змінилося мистецтво, яке покликаний приймати музей; також змінилися користувачі та способи, якими вони сприймають контакт із художнім досвідом; нарешті, контекст, у якому розташовані музеї з моменту їх перезаснування в середині минулого століття, також змінився» [26].

Зрештою, дослідницький інтерес також торкається економічного виміру музейної діяльності: питань сталого розвитку, фінансування, культурного менеджменту, брендингу, а також музейної дипломатії в контексті м'якої сили суспільного впливу.

У рамках вивчення особливостей функціонування українських музеїв під час війни джерельної базою розвідки стали дані Міністерства культури та стратегічних комунікацій про пошкодження пам'яток культурної спадщини в Україні внаслідок російської агресії [1],

а також дослідження «Обстріл музеїв як спроба знищення української ідентичності. Наслідки обстрілів російською армією українських музеїв в період з 24 лютого 2022 року по 25 січня 2023 року» [17], підготовлене Луганським обласним правозахисним центром «Альтернатива».

В українському дослідницькому просторі тему ролі музеїв в умовах російської агресії розглядають у свої роботах Олена Комова [11], Людмила Кузнецова [12], Тетяна Лисюк, Оксана Терещук, Юрій Білецький [13] та інші. Зокрема, Людмила Кузнецова акцентувала увагу на тому, що пріоритетними завданнями державної політики у сфері охорони культурної спадщини мають стати: фіксація втрат музейних колекцій, впровадження цифрових технологій для їх збереження, створення єдиного електронного реєстру музейних цінностей та забезпечення умов для реституції після завершення війни.

Ми у статті «Музейні практики як інструмент формування національної ідентичності та суспільної консолідації» [2] прагнули виявити вплив музейних практик на процеси формування національної ідентичності та консолідації суспільства, в тому числі українського, в умовах повномасштабної війни РФ проти України. Однак осмислення значущості музеїв як суспільно об'єднуючих інституцій залишається актуальним для українських дослідницьких студій.

Метою статті є виявлення сутності музеїв як простору суспільної консолідації та засобу формування і утвердження національної ідентичності в Україні в умовах війни. Для реалізації мети важливо з'ясувати основні сучасні тренди та політики музейної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Музеї – установи, в яких зібрані та показані публіці колекції експонатів, що представляють художній, науковий чи історичний інтерес; цікаві та цінні речі ще з давньогрецьких часів були місцями споглядання та філософського осмислення світу. Як зазначав Дж. Льюїс, музеї засновані для різних цілей: щоб служити рекреаційними закладами, науковими центрами або освітніми ресурсами; сприяти якості життя в районах, де вони розташовані; залучати туризм до регіону; сприяти громадянській гордості чи націоналістичним зусиллям або навіть для передачі відверто ідеологічних концепцій. З огляду на розмаїття цілей музеї демонструють надзвичайну різноманітність у формі, змісті та навіть функціях. Однак, незважаючи на таке багатоманіття, їх об'єднує спільна мета: збереження та інтерпретація певного матеріального аспекту культурної свідомості суспільства [29].

У складних сучасних умовах у світі, що перманентно змінюється, активно переглядається роль музеїв. Це особливо чітко відображається Міжнародною радою музеїв (ICOM) – світовою некомерційною організацією, що об'єднує музеї та музейних працівників з метою сприяння збереженню культурної спадщини, забезпеченню обміну знаннями та досвідом, розвитку музейної справи.

Щороку 18 травня Міжнародна рада музеїв організовує Міжнародний день музеїв (IMD) – глобальну подію, що підкреслює трансформаційну роль музеїв у суспільстві. У 2024 р. на IMD зареєстрували понад 8000 подій та понад 50 перекладів офіційного плаката, що підкреслює глобальне охоплення цією ініціативою.

У 2025 р. на IMD досліджуватиметься «Майбутнє музеїв у швидкозмінних спільнотах», зосереджуючи увагу на тому, як музеї можуть орієнтуватися та робити свій внесок у світ, що переживає глибокі соціальні, технологічні та екологічні зміни [31]. Організатори IMD виходять з того, що музеї – це більше, ніж просто місця для збереження, – вони є активними учасниками формування сталих та інклюзивних спільнот. Тому цьогорічна тематика IMD відповідає трьом Цілям сталого розвитку (ЦСР):

- ЦСР 8: Музеї підтримують місцеву економіку, створюючи можливості для працевлаштування та пропонуючи освітні програми, що розширюють можливості громад;
- ЦСР 9: Сприяючи творчості та впроваджуючи технологічні досягнення, музеї стимулюють інновації та покращують доступність;
- ЦСР 11: Музеї сприяють сталому розвитку міст, діючи як культурні центри, що сприяють інклюзії, стійкості та збереженню спадщини [31].

Для IMD 2025 р. ICOM розробила переконливий візуальний ідентифікатор, який відображає постійно мінливий характер музеїв. Ключовий візуальний елемент, натхненний ідеєю плинності та адаптивності, вирізняється динамічними, вільними формами та градієнтними тонами, що символізують трансформацію та стійкість [31].

Україна є частиною модернізаційних процесів у глобальному музейному просторі. І тут серед трендів та політик трансформації національного музейного простору в умовах глобальних викликів варто назвати такі, як:

– бачення музею як простору суспільного діалогу та місця переосмислення ролі національної пам'яті;

– інтеграція цифрових технологій у діяльність сучасних музеїв;

– утвердження соціальної відповідальності, інклюзивності та доступності;

– виконання музеями функції інструментів культурної дипломатії; спрямування на комунікацію з молоддю;

– орієнтація на інтерактивність та емоційну залученість;

– екологізація музейної діяльності.

Але перед українськими музеями стоять й особливі виклики, сформовані нашим специфічним соціальним контекстом. Переживаючи складні політичні та військові випробування, країна особливо потребує об'єднання суспільства. Музеї, які висвітлюють історію України, передусім такі періоди її сучасної історії, як боротьба за незалежність та державний суверенітет, Революція Гідності, триваюча війна Росії проти України, покликані створювати простір для спільного осмислення й обговорення національних викликів. Це дасть можливість суспільству інтенсифікувати пошук спільних цінностей, що зміцнюватимуть його згуртованість та готовність відстоювати національні інтереси.

Війна РФ проти України змушує музеї до змін змісту й форм їхньої діяльності. За три роки від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну пошкоджені чи знищені 1390 пам'яток культурної спадщини (з них національного значення – 136, місцевого – 1164, щойно виявлених – 90), 2205 об'єктів культурної інфраструктури зазнали збитків, 409 (18,7 %) – зруйновано. Пошкоджень зазнали пам'ятки культури у 18 областях та м. Києві, зокрема: у Харківській

області – 325, Херсонській – 269, Донецькій – 164, Одеській – 158, Київській області та м. Києві – 98, Чернігівській – 65, Запорізькій – 63, Львівській – 60, Дніпропетровській – 49, Миколаївській – 47, Сумській – 33, Луганській – 32, Хмельницькій – 10, Полтавській – 6, Вінницькій та Житомирській – по 4, Кіровоградській – 2, Черкаській – 1 [7]. Загалом постраждали 121 музей та галереї [7]. Від початку повномасштабного вторгнення мародерство на тимчасово окупованих територіях значно активізувалося. У Херсоні було викрадено понад 13 тисяч експонатів із музею Олексія Шовкуненка та Херсонського краєзнавчого музею. У Маріуполі російські військові привласнили цінні роботи таких митців, як Архип Куїнджі та Іван Айвазовський. Колекція «Скіфське золото» з Мелітопольського музею місцевої історії безслідно зникла. Наразі фонди 77 українських музеїв, розташованих на окупованих територіях, уже внесені до Державного каталогу Музейного фонду Російської Федерації. Ці дії є грубим порушенням норм міжнародного права, зокрема Гаазької конвенції 1954 року про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, яку підписала і Росія. Зазначимо, що росіяни сукупно викрали лише з Херсона понад 33 тисячі історичних артефактів та творів мистецтва. Це пограбування музеїв називають найбільшим у Європі з часів Другої світової війни [8].

Загарбники застосовують свої способи «окупації музеїв». Скажімо, так званий фонд «История Отечества», яким керує очільник Служби зовнішньої розвідки РФ Сергій Наришкін, ініціював створення інтермузейної групи, до складу якої входять музейні співробітники. Вони переміщаються тимчасово окупованими територіями України та збирають (читай: крадуть) артефакти, які використовують у пропагандистських виставках про нібито український «нацизм» та «НАТОцизм» [10]. На додачу до цього нещодавно ухвалений у РФ закон передбачає включення музейних колекцій з окупованих територій України до державного музейного фонду Росії, що намагається легалізувати розкрадання культурних цінностей.

З 2022 р. Україна працює над спробою виключити РФ з ICOM, надаючи інформацію Виконавчій раді ICOM щодо неправомірних дій російських музейників, членів ICOM. Багато національних комітетів ICOM також закликали до виключення Росії з цієї міжнародної організації – поки що безрезультатно. Нещодавно французька громадська організація «Pour l'Ukraine, pour leur liberté et la nôtre!» (За Україну, за їхню та нашу свободу!) створила петицію з вимогами позбавити Росію членства у Міжнародній раді музеїв [28]. У петиції наголошувалося, що основна мета РФ не просто знищити, але й привласнити та русифікувати українську спадщину [28]. Такі дії РФ розпочалися ще 2014 р. у Криму, коли тисячі творів мистецтва передали з кримських музеїв до російських.

Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) запустило новий напрям діяльності «Викрадена спадщина» в межах проєкту «Війна і мистецтво». Він має допомогти запобігти незаконній торгівлі предметами мистецтва та старовини, що були викрадені російськими окупантами в Україні під час війни. База вже налічує 245 культурних об'єктів [19].

В умовах воєнного конфлікту

та кризових ситуацій музеї активно переосмислюють наявні колекції, додають нові виставки, присвячені сучасним подіям. Метою таких акцій є не лише спонукання до об'єднання навколо вирішення загальних проблем, а й до осмислення значущості національної ідентичності та героїчних моментів історії. Українські музеї сьогодні активно працюють над створенням експозицій про Революцію Гідності, війну на сході України (2014–2022), повномасштабну війну, що сприяє створенню консолідуючого смислового поля суспільного життя сучасного українського соціуму.

Закцентуємо увагу на основних сучасних трендах і політиках функціонування музеїв та їх реалізації в Україні під час війни.

Музеї як простір суспільного діалогу та місця переосмислення ролі національної пам'яті. Як зазначалося у нашому попередньому дослідженні, «питання національної пам'яті є засадничими для державного будівництва й формування відчуття належності до нації, оскільки національна пам'ять є процесом збереження і відтворення інформації про минуле, символічною формою передачі культурних смислів» [4, с. 137]. У сучасних умовах музеї набувають статусу агентів національної пам'яті, впливаючи на формування історичного наративу та національної ідентичності. Це особливо актуально в контексті війни та політичних трансформацій. Разом з тим ці культурні інституції переосмислюють колоніальну спадщину, впроваджуючи деколоніальні практики та ініціюючи процеси репатріації культурних цінностей.

Декомунізація в Україні є частиною ширшого процесу переосмислення історії та національної ідентичності. Так, однією з найбільш знакових символічних трансформацій останнього часу стали заміна радянського герба на монументі «Батьківщина-Мати» та перейменування Національного музею історії Великої Вітчизняної війни на Музей історії України у Другій світовій війні.

Знаковим є те, що ще у 2015 р. музей отримав нову назву «Національний музей історії України у Другій світовій війні». Її зміна є реалізацією політики національної пам'яті в Україні. Зазначимо, що термін «Велика Вітчизняна війна» був створений радянською пропагандою, щоб ізолювати події 1941–1945 років від ширшого контексту Другої світової війни (1939–1945). У світовій історіографії використовується термін «Друга світова війна», який більш цілісно описує події 1939–1945 років. Радянська історіографія подавала війну як конфлікт «радянського народу проти фашизму», ігноруючи пакт Молотова–Ріббентропа (1939), який сприяв початку війни; радянську окупацію Західної України та країн Балтії; масові репресії та депортації, які проводив СРСР.

Перейменування музею давало підстави формуванню більш точного погляду на історію, консолідації суспільства через правду про минуле; поверненню історичної пам'яті про українців у Другій світовій війні, які воювали не лише в лавах Червоної армії, але й у складі УПА, збройних сил союзників; а також підкреслювало роль України як жертви двох тоталітарних режимів – нацистського та радянського.

У серпні 2023 р. радянський герб на щиті «Батьківщини-Матері» було замінено на тризуб – малий Державний герб України. Ця подія відбулася в контексті

повномасштабної російської агресії, що ще більше акцентувало на важливості символічного розриву з радянським минулим. Адже монумент, споруджений у 1981 р., символізував героїку Радянського Союзу у Другій світовій війні. А, як відомо, радянська символіка була частиною імперського наративу, який Росія використовує для легітимації свого впливу на пострадянський простір. Заміна герба демонструє відхід України від колоніального минулого. Понад те, «повернення» на щит Берегині-Матері тризуба – відображає не лише історичну правду, але й відповідає на спроби Росії привласнити спадщину Київської Русі.

Заміна радянського герба на «Батьківщині-Матері» та перейменування музею стали не просто технічними чи бюрократичними змінами, а постають як важливі кроки в процесі декомунізації, які сприяють формуванню сучасної української ідентичності. Ці зміни допомагають відмовитися від радянського імперського минулого, зміцнити національну пам'ять та історичну правду, консолідувати українське суспільство перед зовнішніми викликами.

Зазначимо, що після початку повномасштабної війни, у липні 2023 р., музей вирішили перейменувати ще раз: назву «Національний музей війни за Незалежність», яку схвалили в Інституті національної пам'яті й Інституті історії НАН України, затвердили на вченій раді музею. Однак офіційно його поки що не перейменували. Директор музею В. Кіхтенко підкреслила, що «ми боремося за те, щоб наш музей став місцем пам'яті в сучасній російсько-українській війні, музеєм про героїзм українського народу, а також місцем пам'яті вшанування нашої перемоги – і не лише України, а всього вільного демократичного світу» [9]. Це один із показових прикладів декомунізаційних процесів, у які активно залучені музеї як осередки переосмислення минулого та формування нової національної ідентичності.

Сьогодні музеї, архіви та інші культурні інституції не лише зберігають історичну спадщину, а й створюють простір для рефлексії та відкритої суспільної комунікації, громадянського діалогу. Важливу роль у цьому процесі відіграють семінари, конференції, публічні лекції, дискусійні платформи та освітні заходи, що залучають широкий спектр учасників – науковців та культурних діячів, молодіжних лідерів, представників різних соціальних груп.

Інтерактивні виставки, просвітницькі заходи, культурні події дають можливість людям із різних соціальних, політичних і культурних груп обмінюватися думками та баченнями. Це не лише підвищує рівень історичної обізнаності, але й допомагає сформувати більш критичний погляд на власне минуле і теперішнє, що є основою для здорового демократичного суспільства.

Музейні інституції дедалі частіше виступають платформами і для осмислення складних минулих подій, контраверсійних історичних сюжетів, зокрема, тем воєн, колоніалізму, геноциду. В процесі публічних лекцій, семінарів, дебатів та панельних дискусій в Україні формується простір для суспільного дискурсу, міжкультурного діалогу та рефлексії над суперечливими аспектами історії.

Так, ще наприкінці 2021 р. у Києві відбувся воркшоп, присвячений концептуальним підходам до музеєфікації російсько-української війни, що дав можливість сформувати базові основи

цього процесу. Наголошувалося, що «є три ключові засади музеєфікації російської-української війни. Перша – це усвідомлення, що війна триває, а отже, будь яка експозиція буде незавершеною. Друга – метою музеєфікації війни є історична правда про складну, гарячу історію. Третя – кожна музейна експозиція, яка буде створена, може служити засадам перехідного правосуддя» [23].

Український інститут національної пам'яті у співпраці з фондом «Партнерство за сильну Україну» впродовж 2024 р. організував серію семінарів «Як зберігати пам'ять про війну», спрямованих на громади Чернігівщини, Харківщини, Сумщини, Полтавщини та Одещини [14]. Вони покликані сприяти збереженню історичної пам'яті, обговоренню підходів до документування подій війни та формуванню стійких наративів для майбутніх поколінь. Підсумковим заходом у співпраці з Фондом стала міжнародна конференція «Реалізація права на пам'ять: шляхи формування сучасної культури пам'яті в Україні», проведена у вересні 2024 р. Учасники обговорили нові підходи до меморіалізації та наголосили на її важливості в умовах війни, акцентували увагу на аналізі того, якою має бути інфраструктура роботи з пам'яттю в Україні; а також використання усної історії для примирення з теперішнім та формування майбутнього; «Ніколи знову» – робота з пам'яттю задля запобігання майбутнім звірствам; заходи з пом'якшення конфліктів чи напруженості у питанні пам'яті [14].

Такі події сприяють переосмисленню історичних наративів, формуванню інклюзивного бачення минулого та його зв'язку із сучасністю, допомагають вибудовувати спільні цінності для майбутніх поколінь. Крім того, вони стимулюють громадянську активність, створюючи можливості для обговорення важливих питань і зміцнення суспільної згуртованості. Завдяки цьому музеї та культурні інституції стають не лише місцями збереження пам'яті, а й активними майданчиками для публічного діалогу, що формує стійку та інклюзивну національну ідентичність.

Загалом зазначимо, що досвід музеїв інших країн, які інтегрують історичні уроки в сучасне суспільне життя, демонструє, що інтерактивність і співпраця з громадами ефективно сприяють національній консолідації. Це може бути орієнтиром для розвитку українських музеїв, зокрема у роботі з кризовими темами.

Інтеграція цифрових технологій у діяльність сучасних музеїв. Широке застосування віртуальної та доповненої реальності (VR/AR) у музейній діяльності сприяє створенню інтерактивних експозицій, що забезпечують глибше занурення відвідувачів у культурно-історичний контекст. Зокрема, в Україні поширюється практика створення онлайн-музеїв і цифрових колекцій, доступних глобальній аудиторії. Інтерактивні екрани, 3D-реконструкції та гейміфіковані елементи сьогодні активно персоналізують музейний досвід.

Нові цифрові технології дають можливість музеям ще більшою мірою реалізувати свій потенціал. Українські митці та активісти випробували нові методи збереження культурної спадщини в цифровому форматі ще до початку повномасштабної війни. Наразі фахівці вже знаходять способи хоча б у цифровому форматі зберегти від зникнення мистецькі здобутки. Зокрема, у 2021 р. Центр розвитку культури у Полтаві,

школа творчості «Камбала» та Полтавська галерея мистецтв імені Ярошенка об'єдналися, щоб створити цифровий архів творів Миколи Ярошенка на сайті музею. Тоді у рамках проєкту зацифрували 55 картин та 100 графічних робіт художника. Ця акція дала можливість повернути в український культурний простір ще одного із видатних українських митців, ім'я якого було привласнено росіянами, а також популяризувати українську мистецьку спадщину через засоби Інтернету. Загалом зацифровування картин – розповсюджена світова практика, яка призначена проінформувати потенційних відвідувачів про те, що є в музеї, та заохочує до відвідин закладу.

На самому початку повномасштабної війни громадська організація Pixelated Realities започаткувала проєкт «Музей української Перемоги». Він фіксує історії, пам'ятки та наслідки війни через тривимірні моделі, що зберігають автентичність часу. У рамках «Музею української Перемоги» фахівці використали сучасні технології 3D-сканування для документування свідчень війни: зруйнованих будівель, пошкоджених автомобілів, слідів ракетних обстрілів. Ці цифрові моделі не лише зберігають історичні факти, а й передають емоції, які часто неможливо вловити через традиційну воєнну фотографію. Так, фахівці сканували Охтирський міський краєзнавчий музей, пошкоджений росіянами в 2022 р. На сканах відтворено потріскані стіни, міжповерхові перекриття, вибиті вікна та двері, а також тимчасовий дах, який встановили для консервації будівлі [5].

Міністерство культури та стратегічних комунікацій України запустило проєкт «Війна впритул» – віртуальний музей пам'яті війни, створений з метою зафіксувати масштаби руйнувань, аби показати як світові, так і прийдешнім поколінням українців ціну свободи та незалежності. Онлайн-проєкт, зокрема, демонструє наслідки російського вторгнення на території Київської області.

Завдяки технології віртуальної реальності на сайті можна пройти 3D-турами по розбомблених містах. Серед них: Ірпінь, Буча, Гостомель, Бородянка, Горенка, Стоянка [6]. Виставки, акції, онлайн-ресурси та інші ініціативи допомагають привернути увагу до ситуації, розповідаючи історії людей і подій, що знаходяться в тіні великих міжнародних новин. Таким чином, музеї не тільки працюють на внутрішню аудиторію, а й мають потенціал для глобального впливу та підтримки.

Соціальна відповідальність, інклюзивність та доступність музеїв. Сьогодні зростає соціальна роль музеїв у подоланні наслідків колективних травм, спричинених війнами, дискримінацією, геноцидом, пандеміями, екологічними катастрофами тощо. В українських музеях також починають усвідомлювати важливість створення просторів для психологічної підтримки, рефлексії та відновлення. Активна взаємодія з локальними громадами, реалізація благодійних ініціатив і суспільно орієнтованих програм посилює соціальний капітал музеїв.

Зростає увага до забезпечення інклюзивного середовища, адаптованого до потреб осіб з інвалідністю. Зокрема, застосовуються аудіогіди, шрифт Брайля, мультимедійні інтерфейси. Музеї впроваджують соціальні програми, орієнтовані на залучення представників

маргіналізованих груп, включно з етнічними меншинами та біженцями. Розширення тематичного спектра експозицій забезпечує репрезентацію різних культурних та соціальних перспектив. Цей світовий тренд починає втілюватися й в українських музейних практиках. Так, у Центральноукраїнському обласному краєзнавчому музеї (м. Кропивницький) створили інноваційний інтерактивний простір для людей з інвалідністю. Формування цього інклюзивного простору є результатом проєкту «Музей для всіх», реалізованого командою закладу в рамках програми «Культура без бар'єрів» за підтримки Українського культурного фонду [20]. У межах модернізації музею створено інноваційне інтерактивне середовище, що поєднує високі технології та принципи інклюзивності. Залу експозиції «Природа» обладнано сенсорним мультимедійним столом і тривимірною мультимедійною книгою з інклюзивним функціоналом, які є унікальними для музейної практики України. Сенсорний стіл, встановлений у залі палеонтології, оснащено адаптованими елементами управління: кнопки продубльовано шрифтом Брайля, передбачено голосовий супровід контенту. Конструкція передбачає зручність користування для осіб із порушеннями опорно-рухового апарату, зокрема для відвідувачів із протезами верхніх кінцівок. У рамках заходів з підвищення доступності було також встановлено п'ять інформаційних табличок, адаптованих для осіб з порушенням зору (зі шрифтом Брайля), та придбано аудіогіди з попередньо записаною екскурсією, що є сумісними з індивідуальними слуховими апаратами. Реалізація цього проєкту спрямована на забезпечення рівного доступу до культурного контенту для всіх категорій відвідувачів.

Після 24 лютого 2022 року Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. І. Яворницького зазнав функціональної трансформації, ставши гуманітарним хабом. Ця зміна відіграла важливу роль у пом'якшенні наслідків гуманітарної кризи, яка виникла внаслідок повномасштабного вторгнення Росії, адже Дніпро перетворився на один із головних центрів прийому внутрішньо переміщених осіб. Водночас ця історія є прикладом прояву міжінституційної солідарності: директорка музею ініціювала допомогу колегам із Харкова, зокрема Харківському історичному музею імені М. Ф. Сумцова, який у перші дні війни залишався без базових ресурсів для функціонування. Зазначимо, що Харківський історичний музей – один із провідних музейних закладів України та ключовий культурний центр Слобожанщини – у період війни виявився символом збереження культурної спадщини в умовах екзистенційної загрози.

Краєзнавчий музей Куп'янська пережив тимчасову окупацію, музейникам вдалося врятувати колекцію, а після звільнення територій активно працював над її відновленням. Не менш значущою складовою цієї історії є трагедія, пов'язана із загибеллю директорки Куп'янського краєзнавчого музею Ірини Осадчої та співробітниці Олени Водоп'янової, яка працювала в музеї всього лише десятий день, внаслідок ракетного обстрілу, що стала болючим свідченням небезпеки, в якій опинилися працівники культури.

Охтирський міський краєзнавчий музей, зруйнований російською ракетою в ніч із 7 на 8 березня 2022 р., став

символом відродження. Зусилля з консервації та реставрації музею є важливими для відновлення культурної пам'яті громади та пошуку ресурсів для реалізації нових проєктів, що допомагають підтримувати моральний дух місцевих жителів.

Історія евакуації музейних колекцій Слов'янського краєзнавчого музею під обстрілами та трагедії, пов'язаної із загибеллю директорки Святогірського історико-архітектурного заповідника Світлани Шарабан. Її смерть під час спроби евакуації в червні 2022 р. стала унаочненням героїзму музейників, а також прикладом необхідності збереження та документування місць злочинів, навіть в умовах бойових дій.

Втрата Луганського обласного музею через окупацію в 2015 р., а також повторна евакуація і відновлення роботи в Старобільську та Львові в 2022 р. демонструють незламну віру музейників у відновлення та повернення до рідного міста.

Хмельницький обласний художній музей став важливим освітнім і терапевтичним хабом під час війни, відкривши свої двері для відвідувачів вже в березні 2022 р. Музей активно підтримує ЗСУ через організацію аукціонів мистецтва, сприяючи культурному та моральному відродженню суспільства.

Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія терору» (м. Львів) є не лише осередком збереження культурної спадщини, але й важливою частиною тилової підтримки, зокрема для мешканців Луганщини. Музейний кризовий центр, що об'єднує 190 музеїв із 18 регіонів України, – важливий елемент сучасної музейної мережі, що сприяє координації та обміну досвідом у критичних умовах.

Ці приклади підкреслюють, що навіть в умовах війни музеї залишаються важливими культурними інституціями, які виконують не лише функції збереження та поширення знань, але й беруть на себе соціальну, гуманітарну відповідальність.

Новим трендом в умовах війни стало творення народних музеїв. Це є важливим і для збереження культурної спадщини, і для підтримки морального духу, формування національної ідентичності, документування історії та об'єднання громади в умовах труднощів. Музеї в цей період стають не лише культурними осередками, але й інструментами для відновлення і збереження національної гідності та пам'яті. Вони народжуються як вияв особистої ініціативи активних громадян і відтворюють нові сенси.

Музей російсько-української війни у Черкасах ще у 2018 р. створив військовослужбовець 118-ї бригади тероборони Олексій Святенко. Тут демонструють зразки зброї з полів російсько-української війни. Є частини ракет від РСЗО «Ураган», якою обстрілювали наші позиції у Вугледарі на Донеччині, частина крила збитого на Черкащині безпілотника Shahed, автомати, стрілецька зброя, набої до мінометів, танків та гармат. Серед експонатів представлена і зброя від партнерів України, яка в перші тижні повномасштабного вторгнення допомагала нашим захисникам стримувати наступ росіян. Це гільзи від американської БМП «Бредлі», тубуси від ПТРК «Джавелін», NlAW [15].

Музей російсько-української війни «У діда» на Дніпропетровщині створили ще 2014 р. у приміщенні колишнього кафе. Один із засновників – військовослужбовець Анатолій Токарєв, який воює

з 2014 р., він вирвався з полону РФ. Зараз в експозиції – понад 5 тис. різних предметів. Це стрілецька зброя, шеврони, прапори, каски. Також на виставці створили Стіну пам'яті українських героїв, що поклали своє життя за Незалежність України [18].

Волонтерський музей у Горохові на Волині організував волонтер Віталій Гладун. У невеличкому приміщенні зібрана зброя з передової, якою окупанти обстрілюють нашу країну [15].

Зауважимо, що народні музеї виконують роль не лише культурних установ, а й соціальних центрів, які об'єднують людей у час війни. Вони можуть стати місцями для розповіді про історії героїзму, стійкості та єдності, що надихає місцеве населення, просторами для надання моральної підтримки, а також бути платформами для взаємодії з ветеранами, жертвами війни та іншими громадянами, сприяючи збереженню духовної єдності й колективної пам'яті.

У мирний час поява нових музеїв, підготовка до їхнього відкриття може займати не один рік, однак за умов війни така подія набуває нової символічної ваги. За 2022 р. в Україні почали працювати кілька нових музеїв: Музей української культури в селі Михайлівка на Одещині, Музей меду у Великій Писарівці на Сумщині, Будинок-музей Дмитра Чижевського в Олександрії на Кіровоградщині та два інтерактивні музеї науки у Чернівцях та Львові. Ці музеї дуже різні в сенсі експозиційної стратегії, основної експозиційної ідеї та орієнтації на відповідного відвідувача. Два перші створені за приватної ініціативи, вони аматорські й настановчо україноцентричні. «Інтер'єри української сільської хати та бджільництво – що може бути українськішим за ці дві теми?» [22]. Новий музей в Олександрії повертає для місцевого відвідувача пам'ять про одного із найвидатніших мешканців міста – всесвітньо відомого науковця Дмитра Чижевського. Музеї науки втілюють лого «майбутнє за тобою». Поява нових музеїв, які професійно й по-аматорськи утверджують українську культуру, говорять про її майбутнє, – явище, що символізує нашу опірність і життєствердність [22].

Музеї як інструмент культурної дипломатії. Музейна діяльність набуває дедалі більшого значення у сфері міжнародної комунікації, виконуючи надзвичайно важливу роль у міжнародних відносинах, тобто стають «м'якою силою». Через проведення виставок (наприклад, коли експонати з Національного художнього музею України виставляються у Парижі, Лондоні чи Берліні – це «посли культури», які представляють нашу історію, мистецтво та ідентичність); участь у міжнародних проєктах та культурних форумах (кураторські обміни, наукові конференції, реставраційні програми – це також дипломатія, тільки в культурному вимірі); цифрову дипломатію (віртуальні тури, Google Arts & Culture, онлайн-виставки – відкривають доступ до культурної спадщини незалежно від географії). Музеї започатковували обговорення складних сторінок історії, чесно і гідно говорячи про травматичне минуле – наприклад, про Голодомор чи війну – і викликали емпатію, повагу та солідарність у світової аудиторії. Так, Музей Голодомору став потужним інструментом культурної дипломатії, особливо щодо визнання геноциду українців. В умовах війни багато музеїв влаштовували виставки про війну,

біженців, зруйновану культурну спадщину, щоб розповісти світу про агресію Росії. Мистецький Арсенал регулярно співпрацює з іноземними інституціями, популяризуючи сучасне українське мистецтво за кордоном. Отже, українські музеї стають провідниками національного бренду та формувачами позитивного іміджу країни на світовій арені.

Водночас музеї України сприяють долученню українців до світової культурної спадщини. Цінним у цьому контексті є ініційований першою леді України проєкт з українізації світових пам'яток, який станом на травень 2025 р. охопив 53 країни та 100 визначних місць світу. В рамках його реалізації вже з'явилися свої рекордсмени та родзинки: найдовший український аудіогід музеями Ватикану – 19-годинне аудіо; найінтерактивніший – у Музеї Бенакі (Афіни), доступний із будь-якого куточка світу; найтрендовіший – записаний за допомогою ШІ – у Музеї-фортеці Суоменлінна (Фінляндія); окремий гід для дітей у гамбурзькій Кунстгалле та Музеї Барберіні Потсдама (Німеччина) [21]. Варто наголосити, що до озвучування у проєкті долучилися посли України та вітчизняні зірки, і це важливо саме зараз, оскільки мільйони українців, розкиданих по всьому світу російським вторгненням, мають право чути інформацію рідною мовою. Як зазначалося, «у час, коли Росія намагається знищити нашу ідентичність, особливо маємо про неї дбати. Наша мова має звучати – як мова культури й розвитку. Вона – наш амбасадор так само, як кожен із нас» [21]. Українські аудіогіди працюють у місцях, які розповідають про трагедії народів, спроби їх винищення й про силу пам'яті, яка допомагає зцілюватися та рухатися вперед.

Музей використовує свої цифрові онлайн-ресурси для інформування громадськості й міжнародної спільноти про російську агресію проти України. Національний музей історії України у Другій світовій війні (м. Київ) став також яскравим прикладом закладу, який формує колекції артефактів, що документують події війни, а також демонструє важливість музейної дипломатії на міжнародній арені. У травні 2022 р. тут відкрили виставку «Україна – розп'яття», присвячену подіям російсько-української війни. В експозиції представлено понад 700 предметів, які зібрані після деокупації Київщини. Вражаючим експонатом була ікона «Зняття з Хреста», в якій застряг осколок російської міни, зі зруйнованого храму святого Димитрія Ростовського в смт Макарів на Київщині.

Отже, можемо констатувати, що роль музеїв як освітніх і культурних центрів є надзвичайно важливою для консолідації суспільства на основі спільної історії, цінностей та культурної пам'яті. Назвемо ще кілька домінуючих трендів у сучасних музейних практиках (більш широкий аналіз яких ще попереду), до яких долучаються сьогодні й українські музеї: орієнтація на молодь та нові покоління, інтеграція сучасного мистецтва, інтерактивність та емоційна залученість.

Орієнтація на молодь. Музеї активно адаптують свою діяльність до потреб молодої аудиторії. Гейміфіковані формати (квести, вікторини, мобільні додатки) слугують інструментом залучення. Співпраця з освітніми закладами сприяє розвитку інтегрованих проєктів на перетині науки, мистецтва й технологій. Соціальні мережі стають

каналами ефективної комунікації з молоддю.

Інтерактивність та емоційна залученість. Сучасні експозиції дедалі частіше ґрунтуються на інтерактивних рішеннях, які стимулюють відвідувачів до співтворчості та активної участі. Емоційний вплив експозицій розглядається як ключовий чинник у засвоєнні інформації та формуванні сталих вражень.

Екологізація музейної діяльності. Музеї долучаються до глобального екологічного руху, імплементуючи принципи сталого розвитку. Серед поширених практик – використання енергоефективних технологій, зменшення споживання пластику, переробка матеріалів. Тематика зміни клімату та охорони природи все частіше стає предметом музейних виставок. Співпраця з екологічними організаціями дає змогу посилити соціальний вплив відповідних ініціатив.

Перспективи подальшої розробки. Наразі українські музеї відіграють стратегічну роль у протистоянні російській агресії, актуалізуючи питання деколонізації, ревізії історичних концептів та формування стійкої національної ідентичності. Однак наукове осмислення цих процесів перебуває на початковому етапі. Недостатньо досліджено, яким чином музеї можуть діяти як інструменти консолідації суспільства не лише у воєнний, але й в поствоєнний час, як вони адаптують свої наративи до нової політичної реальності та які музейні практики є найбільш ефективними для збереження національної пам'яті та посилення патріотичних настроїв.

Окремої уваги потребує питання, як музеї працюють із темами травматичного досвіду, воєнних злочинів та масових репресій. У міжнародній практиці існує чимало прикладів меморіальних комплексів і музейних ініціатив, спрямованих на осмислення геноцидів, воєн та окупації. Водночас в українському контексті ще бракує цілісної концепції музейного представлення російсько-української війни, а також методології комунікації складної історії із суспільством та світовою спільнотою.

Отже, глибший аналіз ролі музеїв у формуванні національної ідентичності та суспільної консолідації в умовах війни є надзвичайно актуальним. Він дасть можливість виробити ефективні культурні стратегії для посилення єдності українців, протидії інформаційним атакам та формування сталого національного наративу, який не лише зафіксує досвід війни, а й сприятиме післявоєнній відбудові країни.

Висновки. Таким чином, музеї є установами, які зберігають та популяризують культурну спадщину й продовжують відігравати важливу роль у підтримці національної свідомості. Вони допомагають представникам суспільства відчути належність до своєї культури, розуміти її особливості та цінності, що важливо для формування та розвитку національної ідентичності в сучасному світі. Понад те, музеї зберігають артефакти, що розповідають про походження, боротьбу та досягнення націй і держав.

Практичні підходи, представлені в дослідженні, свідчать про те, що музеї, використовуючи інноваційні методи, стають важливими інструментами не лише для збереження культурної спадщини, а й для налагодження діалогу між різними соціальними групами. Вони слугують платформою для осмислення складних історичних подій, сприяють

інтеграції суспільства та допомагають формувати відчуття національної гордості й спільної ідентичності.

Сучасні музейні тренди і політики є ефективними чинниками формування національної ідентичності, створюючи простір для взаємодії культури, історії та сучасних суспільних процесів. Вони відображають прагнення перетворити музеї з пасивних сховищ артефактів на активні простори для навчання, діалогу та соціальних змін. Це робить їх важливим гравцем у сучасному суспільному та культурному житті, здатним відповідати на виклики часу та інтегрувати новітні технології й підходи для взаємодії з аудиторією.

Консолідація суспільства, особливо в умовах соціальних та політичних трансформацій, потребує єднання його представників на основі спільних смислів та ідеалів. Музеї мають можливість згуртовувати людей з різних соціальних груп через створення простору для об'єднуючого усвідомлення історичних подій, цінностей та культури в цілому, відображаючи розмаїття соціокультурних ідентичностей всередині однієї нації, що сприяє формуванню соціальної інтеграції, порозумінню й зменшенню напруги між різними сегментами суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. 1453 пам'ятки культурної спадщини та 2286 об'єктів культурної інфраструктури постраждали в Україні через російську агресію. URL: https://mcsc.gov.ua/news/1453-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2286-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu/

2. Бевз, Т., Василевська, Т. Музейні практики як інструмент формування національної ідентичності та суспільної консолідації. *Політичні дослідження.* 2025. № 1. С. 116–136.

3. Беннет, Т. *Народження музею: історія, теорія, політика*; пер. з англ. Київ, 2020. 320 с.

4. Василевська, Т., Бевз, Т. Конструювання політики національної пам'яті: ідеї, смисли, акценти. *Політичні дослідження.* 2024. № 1. С. 135–158.

5. Від зацифровування музеїв до документування війни: як зберегти історію для майбутніх поколінь. 14.01.2025. URL: https://sil.media/p/vid-zaczyfrovuvannya-muzeyiv-do-dokumen-26621

6. Віртуальний музей пам'яті війни. URL: https://kyivregiontours.gov.ua/war

7. За 3 роки повномасштабного вторгнення агресор зруйнував та пошкодив 1390 пам'яток культурної спадщини і 2205 об'єктів культурної інфраструктури. 24.02.2024. URL: https://mcsc.gov.ua/news/za-3-roky-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-agresor-zrujnuvav-ta-poshkodyv-1390-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-i-2205-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury/

8. Кізілов, Є. ЗМІ ідентифікували російського офіцера та посадовців з Криму, які обікрали музеї Херсона. 23.01.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/01/23/7494995/

9. Кіхтенко, В. Музей історії України у Другій світовій війні перейменують на Музей війни за незалежність. URL: https://www.village.com.ua/village/city/city-news/341827-muzey-istoriyi-ukrayini-u-drugiy-svitoviy-pereymenuyut-na-muzey-viyni-za-nezalezhnist

10. Коаліція дієвців культури. 27.03.2025. URL: https://www.facebook.com/coalitionforculture/posts/pfbid0EcGnzNmJLRat6GtQ9rT1JGdVSUDarZdrWicvHRdJDBnjoH3kgjF78xgdbWWQxiTil

11. Комова, О. С. Музейна спадщина в умовах війни: історія та сучасні українські реалії. URL: http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/5245/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y

12. Кузнецова, Л. Музеї України в умовах російської збройної агресії. *Питання культурології.* 2023. № 42. С. 182–194.

13. Лисюк, Т. В., Терещук, О. С., Білецький, Ю. В. *Особливості діяльності музеїв України в умовах війни. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі*: колективна монографія / за ред. Л. Ю. Матвійчук, Ю. М. Барського, М. І. Лепкого. Вид. 9. Луцьк, 2023. С. 232–257.

14. Міжнародна конференція про культуру пам'яті в умовах війни відбулася в Україні. 26.09.2024. URL: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/mizhnarodna-konferenciya-pro-kulturu-pamyati-v-umovah-viyny-vidbulasya-v-ukrayini

15. Музеї та виставки російсько-української війни: добірка державних і народних закладів. 03.07.2024. URL: https://chas.news/current/muzei-ta-vistavki-rosiisko-ukrainskoi-viini-dobirka-derzhavnih-i-narodnih-zakladiv

16. Муфф, Шанталь. Музей у контексті радикальної демократії. 14.04.2016. URL: https://politkrytyka.org/2016/04/14/muzej-u-konteksti-radikalnoyi-demokratiyi/

17. Обстріл музеїв як спроба знищення української ідентичності. Наслідки обстрілів російською армією українських музеїв в період з 24 лютого 2022 року по 25 січня 2023 року. URL: https://www.alterpravo.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/Attacking-museums-as-an-attempt-to-destroy-Ukrainian-identity_ukr.pdf

18. Підгола, Ю., Пінчук, В. «Діти заходять сюди радісні, а виходять — сумні». На Дніпропетровщині діє Музей російсько-української війни «У діда». URL: https://suspilne.media/dnipro/659064-diti-zahodat-sudi-radisni-a-vihodat-sumni-na-dnipropetrovsini-die-muzej-rosijsko-ukrainskoi-vijni-u-dida/

19. Расенко, Е. НАЗК створив базу викрадених РФ культурних цінностей. 19.10.2023. URL: https://ua.korrespondent.net/showbiz/culture/4633243-nazk-stvoryv-bazu-vykradenykh-rf-kulturnykh-tsinnostei

20. У Центральноукраїнському обласному краєзнавчому музеї з'явився інноваційний інтерактивний простір для людей з інвалідністю. 21.11.2024. URL: https://mcsc.gov.ua/news/u-czentralnoukrayinskomu-oblasnomu-krayeznavchomu-muzeyi-zyavyvsya-innovaczijnyj-interaktyvnyj-prostir-dlya-lyudej-z-invalidnistyu/

21. Українські аудіогіди працюють у 53 країнах, – Зеленська. 12.05.2025. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3992024-ukrainski-audiogidi-pracuut-u-53-krainah-zelenska.html

22. Хархун, В. Українські музеї після 24.02.22: сила і вразливість «культурного фронту». 18.05.2023. URL: https://zbruc.eu/node/115415

23. Як розповідати про російсько-українську війну у музеях: УІНП провів воркшоп для працівників культури та освіти. 10.12.2021. URL: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/yak-rozpovidaty-pro-rosiysko-ukrayinsku-viynu-u-muzeyah-uinp-proviv-vorkshop-dlya-pracivnykiv-kultury-ta-osvity

24. Cameron, F., Kenderdine, S. (Eds.). *Theorizing Digital Cultural Heritage: A Critical Discourse.* Cambridge, MA, 2007. 464 p.

25. Falk, J. H., Dierking, L. D. *Learning from Museums: Visitor Experiences and the Making of Meaning.* Lanham, 2018. 320 p.

26. Irace, F. *Museums, creating new common identities.* URL: https:// www.mapei.com/it/en/realta-mapei/detail/museums-creating-new-common-identities

27. Knudsen, B. T., Stage, C. *Affective Methodologies: Developing Cultural Research Strategies for the Study of Affect.* London, 2015. 265 p.

28. Let's Expel Russia from the International Council of Museums. URL: https://www.pourlukraine.com/en/post/expel-russia-from-the-international-council-of-museums?fbclid=IwY2xjawKGvllleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFjNXdGa0ZheFZFTVpyeUJkAR6sftSnd6gY8vfS0SyofjMJeovGtfbpVa5M6SRdnx2TWYLu5J1ZgUicknFmQA_aem_H3fApMjq4Jz2on6wiC-v7g

29. Lewis, G. D. Museum / Cultural institution. Encyclopædia Britannica. Fact-checked by Last Updated: Jun 3, 2025. URL: https://www.britannica.com/editor/

The-Editors-of-Encyclopaedia-Britannica/4419

30. Parry, R. *Recoding the Museum: Digital Heritage and the Technologies of Change*. London, 2007. 186 p.

31. The Future of Museums in Rapidly Changing Communities. 13.03.2025. URL: https://icom.museum/en/news/international-museum-day-2025-the-future-of-museums-in-rapidly-changing-communities/

32. Tuck, E., Yang, K. W. Decolonization is not a metaphor. *Decolonization: Indigeneity, Education & Society.* 2012. Vol. 1(1). P. 1–40.

REFERENCES

1. *1,453 Cultural Heritage Sites and 2,286 Cultural Infrastructure Objects have been Damaged in Ukraine as a Result of Russian Aggression.* [online] Available at: https://mcsc.gov.ua/news/1453-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2286-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu/ [in Ukr.]

2. Bevz, T., Vasylevska, T. (2025). Museum Practices as a Tool for Shaping National Identity and Social Consolidation. *Politychni doslidzhennia* (Political Studies), No. 1, pp. 116–136. [in Ukr.]

3. Bennett, T. (2020). *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics.* Kyiv, 320 p. [in Ukr.]

4. Vasylevska, T., Bevz, T. Constructing National Memory Policy: Ideas, Meanings, Emphases. *Politychni doslidzhennia* (Political Studies), No. 1, pp. 135–158. [in Ukr.]

5. *From Digitising Museums to Documenting War: How to Preserve History for Future Generations.* January 14, 2025. [online] Available at: https://sil.media/p/vid-zaczyfrovuvannya-muzeyiv-do-dokumen-26621 [in Ukr.]

6. *Virtual Museum of War Memory.* [online] Available at: https://kyivregiontours.gov.ua/war [in Ukr.]

7. Over Three Years of Full-Scale Invasion, the Aggressor Destroyed and Damaged 1,390 Cultural Heritage Sites and 2,205 Cultural Infrastructure Objects. February 24, 2024. [online] Available at: https://mcsc.gov.ua/news/za-3-roky-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-agresor-zrujnuvav-ta-poshkodyv-1390-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-i-2205-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury/ [in Ukr.]

8. Kizilov, Ye. *The Media Identified a Russian Officer and Officials from Crimea who Robbed Museums in Kherson.* January 23, 2025. [online] Available at: https://www.pravda.com.ua/news/2025/01/23/7494995/ [in Ukr.]

9. Kikhtenko, V. *The Museum of the History of Ukraine in World War II will be Renamed the Museum of the War for Independence.* [online] Available at: https://www.village.com.ua/village/city/city-news/341827-muzey-istoriyi-ukrayini-u-drugiy-svitoviy-pereymenuyut-na-muzey-viyni-za-nezalezhnist [in Ukr.]

10. *Coalition of Cultural Activists.* March 27, 2025. [online] Available at: https://www.facebook.com/coalitionforculture/posts/pfbid0EcGnzNmJLRat6GtQ9rT1JGdVSUDarZdrWicvHRdJDBnjoH3kgjF78xgdbWWQxiTil [in Ukr.]

11. Komova, O. *Museum Heritage in Wartime: History and Contemporary Ukrainian Realities.* [online] Available at: http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/5245/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukr.]

12. Kuznetsova, L. (2023). Museums of Ukraine in the Context of Russian Armed Aggression. *Putannia kultorolohii* (Issues of Cultural Studies), No. 42, pp. 182–194. [in Ukr.]

13. Lysiuk, T., Tereshchuk, O., Biletskyi, Yu. (2023). *Features of the Activities of Ukrainian Museums in Wartime. Prospects for the Development of Tourism in Ukraine and the World: Management, Technologies, Models*: Collective Monograph. 9th ed. Lutsk, pp. 232–257. [in Ukr.]

14. *International Conference on the Culture of Memory in Wartime Held in Ukraine.* September 26, 2024. [online] Available at: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/mizhnarodna-konferenciya-pro-kulturu-pamyati-v-umovah-viyny-vidbulasya-v-ukrayini [in Ukr.]

15. *Museums and Exhibitions of the*

Russian-Ukrainian War: a Selection of State and Public Institutions. July 3, 2024. [online] Available at: https://chas.news/current/muzei-ta-vistavki-rosiisko-ukrainskoi-viini-dobirka-derzhavnih-i-narodnih-zakladiv [in Ukr.]

16. Muff, Ch. *The Museum in the Context of Radical Democracy.* April 14, 2016. [online] Available at: https://politkrytyka.org/2016/04/14/muzej-u-konteksti-radikalnoyi-demokratiyi/ [in Ukr.]

17. *Shelling of Museums as an Attempt to Destroy Ukrainian Identity. The Consequences of the Russian Army's Shelling of Ukrainian Museums between 24 February 2022 and 25 January 2023.* [online] Available at: https://www.alterpravo.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/Attacking-museums-as-an-attempt-to-destroy-Ukrainian-identity_ukr.pdf [in Ukr.]

18. *Pidhola, Yu., Pinchuk, V. "Children Come here Happy, but Leave Sad." The Museum of the Russian-Ukrainian War "At Grandpa's" Operates in the Dnipropetrovsk Region.* [online] Available at: https://suspilne.media/dnipro/659064-diti-zahodat-sudi-radisni-a-vihodat-sumni-na-dnipropetrovsini-die-muzej-rosijsko-ukrainskoi-vijni-u-dida/ [in Ukr.]

19. Rassenko, E. *The National Agency for Corruption Prevention has Created a Database of Cultural Property Stolen by the Russian Federation.* October 19, 2023. [online] Available at: https://ua.korrespondent.net/showbiz/culture/4633243-nazk-stvoryv-bazu-vykradenykh-rf-kulturnykh-tsinnostei [in Ukr.]

20. *An Innovative Interactive Space for People with Disabilities has Appeared in the Central Ukrainian Regional Museum of Local History.* November 21, 2024. [online] Available at: https://mcsc.gov.ua/news/u-czentralnoukrayinskomu-oblasnomu-krayeznavchomu-muzeyi-zyavyvsya-innovaczijnyj-interaktyvnyj-prostir-dlya-lyudej-z-invalidnistyu/ [in Ukr.]

21. *Ukrainian Audio Books are Available in 53 Countries, Says Zelenska.* May 12, 2025. [online] Available at: https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3992024-ukrainski-audiogidi-pracuut-u-53-krainah-zelenska.html [in Ukr.]

22. Kharkhun, V. *Ukrainian Museums after 24 February 2022: the Strength and Vulnerability of the "Cultural Front".* May 18, 2023. [online] Available at: https://zbruc.eu/node/115415 [in Ukr.]

23. *How to Talk about the Russian-Ukrainian War in Museums: Ukrainian Institute of National Memory Held a Workshop for Cultural and Educational Professionals.* December 10, 2021. [online] Available at: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/yak-rozpovidaty-pro-rosiysko-ukrayinsku-viynu-u-muzeyah-uinp-proviv-vorkshop-dlya-pracivnykiv-kultury-ta-osvity [in Ukr.]

24. Cameron, F., Kenderdine, S., eds. (2007). *Theorising Digital Cultural Heritage: A Critical Discourse.* Cambridge, MA, 2007. 464 p. [in Eng.]

25. Falk, J., Dierking, L. (2018). *Learning from Museums: Visitor Experiences and the Making of Meaning.* Lanham, 320 p. [in Eng.]

26. Irace, F. *Museums, Creating New Common Identities.* [online] Available at: https://www.mapei.com/it/en/realta-mapei/detail/museums-creating-new-common-identities [in Eng.]

27. Knudsen, B., Stage, C. *Affective Methodologies: Developing Cultural Research Strategies for the Study of Affect.* London, 2015. 265 p. [in Eng.]

28. *Let's Expel Russia from the International Council of Museums.* [online] Available at: https://www.pourlukraine.com/en/post/expel-russia-from-the-international-council-of-museums?fbclid=IwY2xjawKGvllleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFjNXdGa0ZheFZFTVpyeUJkAR6sftSnd6gY8vfS0SyofjMJeovGtfbpVa5M6SRdnx2TWYLu5J1ZgUicknFmQA_aem_H3fApMjq4Jz2on6wiC-v7g [in Eng.]

29. Lewis, G. (2025). Museum. Cultural Institution. [online] *Encyclopædia Britannica.* Fact-Checked by Last Updated Jun 3, 2025. Available at: https://www.britannica.com/editor/The-Editors-of-Encyclopaedia-Britannica/4419 [in Eng.]

30. Parry, R. (2007). *Recoding the Museum:*

Digital Heritage and the Technologies of Change. London, 186 p. [in Eng.]

31. *The Future of Museums in Rapidly Changing Communities.* March 13, 2025. [online] Available at: https://icom.museum/en/news/international-museum-day-2025-the-future-of-museums-in-rapidly-changing-communities/ [in Eng.]

32. Tuck, E., Yang, K. (2012). Decolonization is not a Metaphor. *Decolonization: Indigeneity, Education & Society.* Vol. 1(1), pp. 1–40. [in Eng.]

Summary

MUSEUMS AS A SPACE FOR SOCIAL CONSOLIDATION IN UKRAINE IN WARTIME: CURRENT TRENDS AND POLICIES

Tetiana BEVZ
orcid.org/0000-0002-0129-1925
Doctor of Historical Sciences, Professor,
chief research fellow of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine
email: tetanabevz@gmail.com

Tetiana VASYLEVSKA
orcid.org/0000-0001-6565-4142
Doctor of Public Administration, Professor of the Public Policy Department,
Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: tvasilevs@ukr.net

Relevance of the research. Today, Ukrainian museums, being in difficult war conditions, face numerous problems that affect their activities and ability to perform their main functions. Museums, which preserve and popularize key elements of national heritage, play an important role in creating a continuum for reflection and open dialogue. They become places that encourage rethinking of the past, the formulation of public discourses on difficult cultural and social challenges, spaces for the institutional preservation of collective memory. Through their exhibitions and educational programs, museums not only preserve historical and cultural artefacts but also actively contribute to the formation of national identity and awareness of the continuity of generations.

The **purpose** of the article is to identify the essence of museums as a space of social consolidation and a means of forming and affirming national identity in Ukraine in war conditions.

Conclusions. Modern museum trends and policies are effective factors in the formation of national identities, creating a space for the interaction of culture, history, and modern social processes. They reflect a desire to transform museums from passive repositories of artefacts into active spaces for learning, dialogue, and social change. Such an approach makes them an important player in modern social and cultural life, able to respond to the challenges of the time and integrate the latest technologies and approaches

to interacting with the audience. The consolidation of society, especially in conditions of social and political transformations, requires the unity of its representatives on the basis of common meanings and ideals. Museums have the opportunity to unite people from different social groups by creating a space for a unifying awareness of historical events, values and culture as a whole, reflecting the diversity of socio-cultural identities within one nation, which contributes to the formation of social integration, understanding and reducing tension between different segments of society.

Keywords: museums, identity, trends and policies of museum activities, war in Ukraine, social consolidation.

УДК 37.014.5:351.851(477)
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.339616

ОСВІТНЯ ТРАЄКТОРІЯ ЯК «М'ЯКА СИЛА» ТА КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Артур МАРГУЛОВ
orcid.org/0000-0001-9543-540x
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин
Університету митної справи та фінансів
email: margulov@gmail.com

Анотація. *Розглянуто освітню траєкторію як «м'яку силу» та комунікативну стратегію державної політики України. Здійснено спробу визначення оптимальних механізмів реалізації державної освітянської реформи, а також балансу між сучасними реаліями та пріоритетними напрямами комплексних державних стратегій.*

Ключові слова: *освітня траєкторія як «м'яка сила», державна комунікативна політика, інтеграція молоді, освітні втрати.*

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного військового конфлікту українські державницькі механізми перебувають у системі підвищеної турбулентності. Відбувається спроба кризових деформацій існуючих інституцій та ментального сприйняття концепцій державного устрою. Це стало результатом передусім активних бойових дій на території країни, негативних економічних процесів, скорочення державного фінансування певних галузей тощо. Не оминули ці новації й системи національної вищої освіти. Сучасні виклики та сталі механізми процесуальних трансформацій отримали широкий резонанс в освітянському та громадянському середовищі.

Аналіз наявних **досліджень** з визначеної проблематики має різноплановий характер. Нами було використано статистичні аналітичні матеріали, які містились у звітах, моніторингах, аудитах української системи освіти [1–3; 5–10]. На підставі статистичних даних маємо можливість зробити неупереджений аналіз наявного стану освітньої системи України та визначити основні тенденції галузі. Існуючі проблеми та досягнення в українському освітньому середовищі стали метою наукових пошуків вітчизняних науковців [14–18]. Автори визначають проблемний стан української системи освіти та перспективи його подолання.

Метою дослідження є визначення оптимальних механізмів реалізації державної освітянської реформи, а також балансу між сучасними реаліями та пріоритетними напрямами комплексних державних стратегій.

Виклад основного матеріалу. Відновлення української державності наприкінці XX століття докорінно змінило усі концепції та практики функціонування державної політики. В період інституціональної невизначеності державні інституції заявили про відмежування від радянської спадщини на користь європейської освітньої траєкторії.

Ознаками радянської системи освіти у період її розпаду були трансформована

© Маргулов А.

ідеологізація, відставання від науково-технічного рівня, сталі ментальні концепції, відсутність нового бачення перспектив розвитку, розгалуженість мережі навчальних закладів, спрямованість на забезпечення потреб пострадянської економіки та стандартів суспільного життя. З пулом аналогічних проблем зіштовхнулись державні посадовці ранньодержавного періоду. Відмовившись від ідеологічно заангажованої радянської системи освіти, державні інституції спрямували свої зусилля на гармонізацію національної освітньої концепції із провідними європейськими стандартами. Базовим етапом цих процесів стало підписання міністром освіти України Болонської декларації у 2005 році. Так, було сформовано світоглядне бачення майбутнього розвитку вітчизняної системи освіти. Підґрунтям такого рішення, на наш погляд, був існуючий європейський вектор розвитку держави, де освіта мала інтеграційні функції, відсутність ефективної вітчизняної моделі, яка лише формувалась на пострадянській спадщині, та високий технологічний рівень європейського освітнього та суспільно-економічного простору.

Процес європеїзації української системи вищої освіти мав важкий інституціональний та структурно-процесуальний перебіг. Сьогодні можна стверджувати про існування гібридного формату системи, де європейські принципи та механізми функціонували на підґрунті ранньодержавного українського аналогу. Така модель була ефективною у забезпеченні фахівцями галузей української економіки, що давало можливість звести до мінімуму зовнішню трудову міграцію. Вирішилось й ідеологічне питання. За відсутності обов'язкової ідеологічної складової освітнього процесу українське студентство стало рушійною силою геополітичних зрушень в країні. Саме студенти стали активними борцями за європейський вектор розвитку України, що було продемонстровано під час Революції Гідності та інших громадських трансформацій.

Державна економічна доктрина сьогодні має ознаки невизначеності перспективного розвитку. Перманентне технологічне відставання від провідних країн світу, спроби революційної модернізації виробництва, трансформацій галузей народного господарства негативно впливають на запит оптимальної моделі сучасного фахівця. Це, в свою чергу, розмиває бачення розвитку мети підготовки здобувачів вищої освіти і перетворює вітчизняну систему освіти на заручницю ситуації та державної політики.

У світовому освітньому просторі наявні варіативні моделі університетської освіти: класична (гумбольдтівська), англосаксонська, французька, пострадянська, азійська, скандинавська та інтегрована модель Болонського процесу. Досліджуючи існуючі історичні моделі, потрібно зазначити, що вони сформувалися під впливом історичних традицій і адаптувалися до сучасних реалій. Деякі з них, наприклад, класична (гумбольдтівська) модель, мають історичне коріння, але й досі використовуються в сучасному контексті з певними модифікаціями. Життєздатність цих моделей базується на використанні цифрових платформ для організації та управління навчальним процесом, зростання міжнародної академічної мобільності, тісного зв'язку між освітою та бізнесом, інтеграції сучасних наукових досліджень у навчальний процес.

Основна мета класичної (гумбольдтівської) моделі освіти – формування гармонійно розвинутої особистості через фундаментальну освіту. Схожу мету переслідують і англійська, французька, скандинавська моделі. Академічні свободи викладачів та здобувачів вищої освіти характерні для скандинавської, англійської (гумбольдтівської) моделей, інтегрованої моделі Болонського процесу. Для французької, пострадянської та азійської моделей характерне централізоване управління системою освіти. Кожна з них має свої переваги та виклики, а вибір моделі залежить від потреб конкретного суспільства, економіки та історичного розвитку країни.

Визначаючи оптимальну модель для вітчизняної вищої освіти, ми маємо розумітися на існуючих та перспективних українських реаліях, які виходять за класичне розуміння інституту освіти. Пандемія COVID-19 та етап російсько-української війни (періодизація з 24 лютого 2022 року) спричинили структурну кризу в системі освіти. Система української освіти опинилась перед викликами, які неможливо регулювати сучасними освітніми моделями та стандартами. Освітні практики стали заручником геополітичних реалій та, на думку автора, вийшли за межі лише освітнього простору.

Дистанційна система освіти, яка ситуативно була впроваджена з початком пандемії COVID-19, продемонструвала технологічну відсталість закладів освіти та часткове ментальне несприйняття учасниками освітнього процесу, особливо це стосувалось загальноосвітніх навчальних закладів. Повномасштабні воєнні дії на території України та пов'язані з ними окупація певної частини території країни, руйнація закладів освіти, неможливість забезпечення освітніх процесів у прифронтових районах, поява нових безпекових стандартів під час повітряних тривог, фізична нестача бомбосховищ у закладах освіти, технологічні проблеми із наявними мережами – все це лише підсилило освітні втрати учнівсько-студентської молоді. Зазначені обставини за об'єктивних та суб'єктивних умов перешкоджали можливості реалізації прав учасників освітнього процесу вільного доступу до нього. Треба зауважити, що компенсаторна політика освітніх втрат та посттравматичних станів на державному рівні досі не розроблена. Вирішення цих проблем переважно покладається на учнівсько-студентську молодь та їхні родини, педагогічні колективи закладів освіти.

Моніторинг закладів освіти, проведений у 2024 році Державною службою якості освіти України, підтверджує невтішні результати аудиту 132 закладів загальної середньої освіти, що відбувся у Львівській (12), Тернопільській, Вінницькій (по 11), Волинській (10), Одеській (9) та Закарпатській (8) областях. Вимога покращення освітнього середовища у закладі освіти була нагальною у 60% закладів, система оцінювання результатів навчання учнів – у 60%, педагогічна діяльність працівників закладу освіти – у 44%, управлінські процеси закладу освіти – у 36%. Цим аудитом була підтверджена теза про стан закладів загальної середньої освіти як такий, що потребує вдосконалення [1].

Діагностикою освітніх втрат стали міжнародні дослідження та результати складання загальнодержавного іспиту НМТ. За результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022, яке було проведено серед 15-річних

школярів із 18 регіонів України, ситуацію визнано наближеною до проблемної. Опитування охоплювало такі галузі, як математика та читання, природничо-наукові дисципліни. Результати дослідження продемонстрували, що лише 58% учнів досягли базового рівня грамотності з математики, 59% – із читання та 66% – з природничо-наукових дисциплін. Різниця в успішності українських учнів порівняно із середніми значеннями успішності по країнах ОЕСР (35 країн світу) з математики становить 31 бал, читання – 48 балів, а з природничо-наукових дисциплін – 35 балів. З математики та природничо-наукових дисциплін ця різниця відповідає півторарічному терміну навчання, а в читанні українські учні відстають майже на два з половиною роки. Рівень досягнень українських учнів знизився навіть порівняно із вітчизняними показниками 2018 року: з математики – на 12 балів, із читання – на 38 балів, природничо-наукових дисциплін – на 19 балів. Дослідження визначило суттєві відставання учнів із сільської місцевості від своїх однолітків у містах [2].

Послідовність негативної динаміки успішності українських учнів зафіксовано і вітчизняним загальнодержавним іспитом у форматі НМТ. У 2024 році середній бал з математики складав 132,5 бала з 200 можливих, з фізики – 134,5, з української літератури – 136,6, з хімії – 137,8. З учасників, які з'явилися, лише 34,6% отримали з двох предметів не менше ніж 150 балів, не менш ніж 170 балів – 9,7%, а 14,4% (40753 особи) вступників не здолали поріг 100 балів хоча б з одного навчального предмета. Найбільше учасників, які не подолали поріг, було з математики – 36 215 осіб, що становить 12,8% від усіх учасників, які виконували тест, і їхній результат не було анульовано, а у 2023 році 10755 осіб не склали тест із математики [3].

Отже, українським абітурієнтам стає все важче складати загальнодержавні випробування для вступу до вишу з огляду на системні проблеми у середніх навчальних закладах. Бар'єрність вступних випробувань може спонукати їх шукати альтернативи вступу в іноземні вищі навчальні заклади. Європейська система вищої освіти розглядає за можливе вступ абітурієнтів до закладу на мотиваційній підставі. Додатковим «бонусом» стає безкоштовність навчання у виші місцевою національною мовою. Навчання за таких умов може розглядатися абітурієнтами не лише як спосіб отримання освіти, а й як метод адаптації до майбутньої інтеграції в державне середовище. По закінченні освітніх програм здобувачі отримують від року до двох легалізації свого перебування в країні з метою працевлаштування. На тлі перманентних коливань економіки в Україні це є дуже серйозним аргументом для зовнішньої міграції молоді.

У 2019 році приблизно 49 тисяч українських студентів відвідували різні вищі навчальні заклади по всьому ЄС [4]. На жаль, сьогодні не існує загальної статистики, але ми можемо зробити вибірковий аналіз по деяких країнах. У 2022/2023 навчальному році в польських університетах навчалося 48150 студентів з України, що становить приблизно 47% від загальної кількості іноземних студентів у Польщі [5]. Станом на 2024 рік у Німеччині навчалося 9069 українських студентів, включно з тими, що вступили до 24 лютого 2022 року [6]. Ця вибіркова статистика не має репрезентативного

потенціалу, але свідчить про зростаючу зацікавленість української молоді освітою за кордоном.

В умовах повномасштабної війни українська державність зіштовхнулася з потужним за роки незалежності викликом – демографічним. Ці втрати рахуються наступними вимірами: високий показник смертності на противагу народжуваності, тимчасова втрата контролю над частиною своєї території та масовий відтік біженців за кордон. В двох останніх випадках учнівська та студентська молодь складає вагомий показник.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на кінець листопада – початок грудня 2023 року у світі налічується близько 6,3 млн. українських біженців, з них 5,9 млн. – на території європейських країн (у тому числі 1,3 млн. на території рф та Білорусі). За даними Євростату, на території країн ЄС перебуває 4,2 млн. українських біженців. За результатами досліджень провідних науковців секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, чисельність населення на початок 2037 року становитиме приблизно 30,5 млн. осіб, що є неприпустимим співвідношенням для обслуговування наявного в Україні економічно-ресурсного потенціалу. Саме у 2037 році вікова група 18–59 років складатиме 59,9% населення, а це ті особи, які є абітурієнтами та здобувачами вищої освіти сьогодні [7]. Розрахунок на трудовий емігрантський потенціал може бути марною уявою з огляду на перспективні світові демографічні процеси. За останнім звітом McKinsey "Dependency and Depopulation", населення світу має тенденцію до зменшення, це стосується й традиційних країн-експортерів трудових мігрантів [8].

Українська вища освіта є зв'язуючою ланкою для двох категорій учнівської молоді. Перша – це потенційні вступники, які проживають на окупованих територіях, друга – біженці за кордон з початку воєнної агресії та донині. Для першої категорії освіта в державних вишах є способом визначення особистої ідентичності, форматом соціальних гарантій та міцним зв'язком із батьківщиною. Такі здобувачі, швидше за все, будуть інтегрованими в українському суспільстві з чіткими світоглядними орієнтирами. Інша категорія намагається не втратити зв'язок із батьківщиною. Вступаючи до українських вишів, вона розглядає гіпотетичну можливість повернення за певних обставин. У цьому форматі є стратегічні перспективи. Так, за офіційною статистикою Міністерства освіти і науки України, дітей за кордоном, які навчаються одночасно у двох школах, станом на січень – 355747 осіб [9]. Потрібно розуміти, що з кожним роком у таких осіб відбувається процес посиленої інтеграції та переосмислення життєвих орієнтирів. У цих випадках держава має розглядати систему освіти як «м'яку силу», користуючись моментом конкурентної ментальної переваги із закордонними навчальними закладами. Життя в економічно розвинутому просторі за часткової соціально-економічної підтримки держави може стати для українських біженців серйозним стимулом для повернення додому. Щодо молоді з окупованих територій треба зазначити про створення системи добровільно-примусової мотивації до власної системи освіти та ідеологічно-пропагандистського впливу з майбутньою інтеграцією. За офіційною статистикою Міністерства освіти і науки України, у

2016 році з окупованої території Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополь до українських ЗВО вступило 1008 осіб, у 2017 р. – 1550, у 2018 р. – 1776, у 2019 р.– 1865, у 2020 р. – 2026, у 2021 р. – 2083, у 2022 р. – 7018 [10]. Всі вони скористалися державною програмою Донбас SOS та Крим SOS, яка передбачала сприяння та підтримку абітурієнтам з окупованих територій до вступу в українські заклади вищої освіти. Сьогодні вже немає підрахунків чисельності вступників з тимчасово окупованих територій, але з кожним роком їх може ставати все менше. В державницькій перспективі це буде негативним показником ускладнення процесів деокупації цих територій та інтеграції в українське середовище.

Демографічні втрати мають і економічні впливи. В умовах скорочення демографічних показників на державному та приватному ринку праці утворився дефіцит робочої сили. Ситуація набуває загрозливих масштабів із глобальними наслідками. На думку експертів, у таких обставинах виникає потреба залучення трудових мігрантів для забезпечення потреб економіки. Європейська Бізнес Асоціація проводила опитування основних роботодавців в Україні, яке визначило, що в 2023 році 55% із них говорили про нестачу робочої сили. В 2024 році це вже було 74% респондентів [11]. Наявний дисбаланс на ринку праці можна виправити залучаючи зовнішніх трудових мігрантів або організовуючи пошуки власних резервів. У 2022 році для проходження НМТ в Україні та за кордоном за основною та додатковою сесіями з'явилося 214388 осіб, у 2023 році – 289389, у 2024 році – 283653. Здобувачі вищої освіти, маючи можливості сумісництва, могли б частково вирішити проблему нестачі вільних робочих рук.

Економічний потенціал вітчизняної системи освіти можна розглядати у багатовекторному контексті. Згідно з даними Міністерства освіти і науки України, у 2021/2022 навчальному році в закладах вищої освіти працювало понад 130 тисяч лише науково-педагогічних працівників [12]. У довоєнний час кількість здобувачів вищої освіти з іноземних країн становила суттєву частку валютних бюджетних надходжень. З довідки МОН України кількість зареєстрованих запрошень у вітчизняних ВНЗ становила у 2019 році 47905 здобувачів, у 2020 році – 37523, у 2021 році – 65305, у 2022 році –17854, у 2023 році – 14341, у 2024 році – 8506. Станом на 1 травня 2024 року в Україні навчаються 31727 іноземців. Найбільше іноземних здобувачів приїхало з Китаю, Азербайджану, Індії, Непалу, Туреччини, країн Африки та Азії. Іноземці в українських ВНЗ обирали наступні спеціальності: мовна підготовка – 1675 осіб, менеджмент – 1618, медицина – 580, економіка – 457, музичне мистецтво – 298, серед пріоритетних спеціальностей були комп'ютерні та педагогічні науки, харчові технології, фінанси, банківська справа та страхування, авіаційна та ракетно-космічна техніка, право та інші [13]. Наведена статистика є непрямим показником конкурентоспроможності вітчизняної освітньої системи. Окрім валютних надходжень до бюджету, такі здобувачі можуть впливати на позитивне сприйняття української державності з боку урядів та суспільної думки у своїх країнах, у такий спосіб утворюючи дієвий інструментарій «м'якої сили» та сприяючи комунікаційним зв'язкам.

Висновки. Втілення концепції сталого розвитку у життя в сучасних українських реаліях може реалізовуватися за рахунок кризової системи освіти. Розширення можливостей молоді отримувати вищу освіту сприяє гармонізації державницького розвитку, перспективному подоланню бідності, сталому розвитку міст та місцевих громад, викоріненню нерівності, яка утворилася між містом та селом з огляду на здобуті знання учнівською молоддю. Дисбаланс між існуючою якістю підготовки учнівської молоді у закладах загальної середньої освіти та вимогами для вступу у вищі навчальні заклади лише поглиблює існуючу проблему та закладає в українському суспільстві підвалини негативної соціальної стратифікації. Як бачимо, лібералізація регулювання надання освітніх послуг у кризових умовах має всі ознаки стратегічного державного завдання, виконуючи стратегії повоєнного трансформування державних інституцій та перспективних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики.

У процесі побудови української модерної державності важливим фактором є ментально-історичне переосмислення минулого. Студентська молодь належить до тієї категорії населення, яка активно цьому сприяє. Незаангажоване ментальне сприйняття дійсності виводить її у провідників втілення принципів демократії та європейських цінностей. У сучасних історичних реаліях вона відіграє в цих процесах активну роль. Університети виконують функції інструментарію формування національно-патріотичного виховання, цементуючи на рівні ментального сприйняття основні засади державницької політики. Вони в сучасній Україні є однією із дієвих інституцій формування національно-центричної концепції формування ідентичності.

Вирішення розглянутих викликів, на нашу думку, можливо за умов повної лібералізації освітньої моделі, зняття стандартизованих вимог та державної підтримки з боку держави. Трансформація сучасної української освітньої моделі повинна мати пріоритетними наступні функції: компенсаторної, освітянської, демографічної, економічної, ідеологічно-ментальної. Таку модель потрібно розглядати як ситуативно-тимчасову з огляду на існуючі зовнішні та внутрішні загрози. Необхідно залишити за молоддю право вільного доступу до системи вищої освіти на засадах самовизначення, регламентації може підлягати лише державна фінансова підтримка обдарованих здобувачів вищої освіти. Це захистить освітню галузь від неконкурентних умов із закордонними освітніми центрами та надасть державі інструментарій вирішення перспективних проблем, як-от демографічних, соціальних, економічних тощо. Ринкові механізми регуляції системи надання освітніх послуг зможуть самостійно діагностувати життєздатність як закладів вищої освіти, так і напрями підготовки фахівців. Ефективність освітньої моделі має реалізовуватися через інструментарій модернізації матеріально-технічної бази та освітніх програм, підготовки фахівців відповідно до потреб економіки, активної міжнародної академічної мобільності здобувачів та освітян. Необхідність адаптаційного перехідного періоду зумовлена кризовими обставинами та не повинна розглядатись як відхилення від сталого процесу європеїзації української системи освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Результати інституційних аудитів закладів освіти у 2024 році. URL: https://sqe.gov.ua/instituciyni-audity-2024/?fbclid=IwY2xjawHAwpleHRuA2FlbQIxMAABHeDCfh2xljsuIMy2Ug7G52BstO0daSUuLZ8ElEYTvV1BjmP6NhTvciOpw_aem_esNXUfj7j7OoBYmeuInEw

2. *Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022* / Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2023. С. 112. URL: https://pisa.testportal.gov.ua/wpcontent/uploads/2023/12/PISA2022_Naczionalnyj-zvit_povnyj.pdf

3. *Офіційний звіт проведення НМТ у 2024 році.* Т. 1. URL: https://testportal.gov.ua/wpcontent/uploads/2024/10/Zvit_NMT_2024_Tom_I_gotovyj_onovlenyj.pdf

4. Війна росії проти України: українські студенти в ЄС. *Дослідницька служба Європейського парламенту.* URL: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250612/0134_Briefing_Ukrainian_students.pdf

5. Скільки українських студентів навчається у Польщі. URL: https://www.sestry.eu/statti/skilki-ukrayinskih-studentiv-navchaietsya-u-polshchi?utm_source=chatgpt.com

6. В яких умовах навчаються українці за кордоном під час великої війни. URL: https://svidomi.in.ua/page/v-iakykh-umovakhnavchaiutsiaukraintsizakordonompidchasvelykoiviiny?utm_source=chatgpt.com

7. Лібанова, Е. М., Скрипнюк, О. В., Стоєцький, С. В. *Збереження і розвиток України в умовах війни та миру*: національна доповідь. Київ, 2024. С. 156–163.

8. Dependency and depopulation? Confronting the consequences of a new demographic reality. January 15, 2025. *Report.* URL: https://www.mckinsey.com/mgi/our-research/dependency-and-depopulation-confronting-the-consequences-of-a-new-demographic-reality

9. Майже 356 тисяч українських дітей навчається одночасно у двох школах: дистанційно в українській і очно за кордоном. *МОНУ.* URL: https://nus.org.ua/2025/02/05/majzhe-356-tysyach-ukrayinskyh-ditej-navchayetsya-odnochasno-u-dvoh-shkolah-dystantsijno-v-ukrayinskij-i-ochno-za-kordonom-mon/?fbclid=IwY2xjawIQJxxleHRuA2FlbQIxMAABHXqJu3I75VgGlzTUtIyUeHNyGAKXuFtJ_BrdG9SJhpYKkJj8i9QzublBnQ_aem_I7b3NbG81WzuwHXwdxJwCg

10. Аналіз доступу до освіти осіб з територій, які є тимчасово окупованими. URL: https://www.donbasssos.org/analiz-dostup-do-osvityi-z-tot

11. Три чверті роботодавців відчувають дефіцит кадрів в Україні. URL: https://eba.com.ua/try-chverti-robotodavtsiv-vidchuvayut-defitsyt-kadriv-v-ukrayini/

12. Основні освітні статистичні дані (2021/22 навчальний рік). URL: https://osvita.ua/news/data/90288/?utm_source=chatgpt.com#google_vignette

13. Іноземні студенти в Україні: запрошення на навчання та кількість студентів. *Довідка МОН України.* URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/11/22/02/inozemni-studenti-v-ukrayini-compressed.pdf

14. Маргулов, А. Х. Структурні деформації освітніх послуг в умовах пандемії COVID-19. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування.* 2021. С. 36–37.

15. Маргулов, А. Х. Діджиталізація освіти: контекст освітніх трендів. *Соціально-гуманітарні виміри правової держави.* 2021. С. 182–183.

16. Захарін, С. В. Сучасна українська освіта. «Стратегічний план діяльності МОН»: десять зауважень. *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: виміри історичної пам'яті.* 2024. С. 87–91.

17. Буров, О. Ю. Українська освіта у фокусі когнітивної війни: сучасний стан. *Вісник НАПН України.* 2021. № 1 (3). С. 19–27.

18. Ніколаєнко, С. М. Якість вищої освіти – запорука конкурентоспроможності українських університетів. *Вісник НАПН України.* 2020. № 2 (2). С. 1–7.

REFERENCES

1. *Results of Institutional Audits of Educational Institutions in 2024.* [online] Available at: https://sqe.gov.ua/instituciyni-audity-2024/?fbclid=IwY2xjawHAwpleHRuA2FlbQIxMAABHeDCfh2xljsuIMy2Ug7G52BstO0daSUuLZ8ElEYTvV1BjmP6NhTvciOpw_aem_esNXUfj7j7OoBYmeuInEw [in Ukr.]

2. National Report on the Results of the International Study of the Quality of Education PISA-2022. (2023). *Ukrainian Center for the Assessment of the Quality of Education.* Kyiv, pp. 112. [online] Available at: https://pisa.testportal.gov.ua/wpcontent/uploads/2023/12/PISA2022_Naczionalnyj-zvit_povnyj.pdf [in Ukr.]

3. *Official Report on the NMT in 2024. Vol. 1.* [online] Available at: https://testportal.gov.ua/wpcontent/uploads/2024/10/Zvit_NMT_2024_Tom_I_gotovyj_onovlenyj.pdf [in Ukr.]

4. *Russia's War against Ukraine: Ukrainian Students in the EU. European Parliamentary Research Service.* [online] Available at: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250612/0134_Briefing_Ukrainian_students.pdf [in Ukr.]

5. *How many Ukrainian Students Study in Poland?* [online] Available at: https://www.sestry.eu/statti/skilki-ukrayinskih-studentiv-navchaitsya-u-polshchi?utm_source=chatgpt.com [in Ukr.]

6. *In What Conditions do Ukrainians Study Abroad during the Great War?* [online] Available at: https://svidomi.in.ua/page/v-iakykh-umovakhnavchaiutsiaukraintsizakordonompidchasvelykoiviiny?utm_source=chatgpt.com [in Ukr.]

7. Libanova, E., Skrypniuk, O., Stoietskyi, S. (2024). *Preservation and Development of Ukraine in Conditions of War and Peace*: National Report. Kyiv, pp. 156–163. [in Ukr.]

8. *Dependency and Depopulation? Confronting the Consequences of a New Demographic Reality.* January 15, 2025. Report. [online] Available at: https://www.mckinsey.com/mgi/our-research/dependency-and-depopulation-confronting-the-consequences-of-a-new-demographic-reality [in Eng.]

9. Almost 356 Thousand Ukrainian Children Study Simultaneously in two Schools: Remotely in Ukrainian and in Person Abroad. *Ministry of National Education and Science.* [online] Available at: https://nus.org.ua/2025/02/05/majzhe-356-tysyach-ukrayinskyh-ditej-navchayetsya-odnochasno-u-dvoh-shkolah-dystantsijno-v-ukrayinskij-i-ochno-za-kordonom-mon/?fbclid=IwY2xjawIQJxxleHRuA2FlbQIxMAABHXqJu3I75VgGlzTUtIyUeHNyGAKXuFtJ_BrdG9SJhpYKkJj8i9QzublBnQ_aem_I7b3NbG81WzuwHXwdxJwCg [in Ukr.]

10. *Analysis of Access to Education for People from Temporarily Occupied Territories.* [online] Available at: https://www.donbasssos.org/analiz-dostup-do-osvityi-z-tot [in Ukr.]

11. *Three-Quarters of Employers Experience a Shortage of Personnel in Ukraine.* [online] Available at: https://eba.com.ua/try-chverti-robotodavtsiv-vidchuvayut-defitsyt-kadriv-v-ukrayini/ [in Ukr.]

12. *Basic Educational Statistics (2021/22 Academic Year).* [online] Available at: https://osvita.ua/news/data/90288/?utm_source=chatgpt.com#google_vignette

13. Foreign Students in Ukraine: Invitations to Study and Number of Students. *Paper of the Ministry of Education and Science of Ukraine.* [online] Available at: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/11/22/02/inozemni-studenti-v-ukrayini-compressed.pdf [in Ukr.]

14. Margulov, A. (2021). Structural Deformations of Educational Services in the Context of the COVID-19 Pandemic. *Current Problems of State Formation, Lawmaking and Law Enforcement.* Pp. 36–37. [in Ukr.]

15. Margulov, A. (2021). Digitalization of Education: the Context of Educational Trends. *Socio-Humanitarian Dimensions of the Constitutional State.* Pp. 182–183. [in Ukr.]

16. Zakharin, S. (2024). Modern Ukrainian Education. "Strategic Plan of Activity of the Ministry of Education and Science": Ten Comments. *History and Philosophy of Education in Independent Ukraine: Dimensions of Historical Memory.* Pp. 87–91. [in Ukr.]

17. Burov, O. (2021). Ukrainian Education in the Focus of Cognitive War: Current State. *Herald of the National Academy of Sciences of Ukraine*, No. 1 (3), pp. 19–27. [in Ukr.]

18. Nikolaienko, S. (2020). The Quality of Higher Education is the Key to the Competitiveness of Ukrainian Universities. *Herald of the National Academy of Sciences of Ukraine*, No. 2 (2), pp. 1–7. [in Ukr.]

Summary

EDUCATIONAL TRAJECTORY AS A "SOFT POWER" AND COMMUNICATIVE STRATEGY OF UKRAINE'S STATE POLICY

Artur MARGULOV
orcid.org/0000-0001-9543-540x
Doctor of Historical Sciences, Professor
Professor of the Department of International Relations, University of Customs and Finance
email: olena.gazizova@ukr.net

The relevance of the research. In the context of full-scale military conflict, Ukrainian state mechanisms are experiencing increased turbulence. Attempts are being made to fundamentally alter existing institutions and the public's understanding of state structure concepts. This is primarily the result of active hostilities on the country's territory, negative economic processes, cuts in state funding for certain sectors, etc. These innovations have not bypassed the national higher education system. Contemporary challenges and established mechanisms of procedural transformations have received widespread resonance in educational and civic circles.

The **purpose** is to identify the optimal mechanisms for implementing state education reform, as well as a balance between current realities and the priority areas of comprehensive state strategies.

Conclusions. In the process of building modern Ukrainian statehood, an important factor is the mental and historical rethinking of the past. Students belong to the category of the population that actively contributes to this. An unbiased mental perception of reality makes them leaders in the implementation of the principles of democracy and European values. In the current historical reality, they play an active role in these processes. Universities serve as instruments for shaping national and patriotic education, cementing the basic principles of state policy at the level of mental perception. The effectiveness of the educational model must be realised through the modernisation of material and technical resources, educational programs, the training of specialists in line with the needs of the economy, and the active international academic mobility of students and educators. The need for an adaptive transition period is due to crisis circumstances and should not be seen as a deviation from the sustainable process of Europeanization in the Ukrainian education system.

Keywords: educational trajectory as a "soft power", state communicative policy, youth integration, educational losses.

УДК 93/94:32
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.331434

ВИХОВАННЯ ПАТРІОТА В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Наталя ДЕРЕВ'ЯНЧЕНКО
учитель Великоновосілківського закладу
загальної середньої освіти I–III ступенів № 2
email: natalya.derev'yanchenko@vnsch.vnuo.dn.ua

Олена АВІЛОВА
директор Великоновосілківського закладу
загальної середньої освіти I–III ступенів № 2
email: olena.avilova@vnsch.vnuo.dn.ua

Артур ЛІ
науковий співробітник Центру інноваційного та технологічного розвитку
Державної установи «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу
та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України»
email: arthurlee@ukr.net

Іван ГАЛЕНКО
кандидат технічних наук,
віцепрезидент Міжнародної академії геоінформатики
email: gismetodyst@gmail.com

Анотація. *Розглянуто сучасне бачення патріотичного виховання в умовах гібридної агресії, зокрема на прикладі інноваційної діяльності учнів Великоновосілківського ЗЗСО I–III ступенів № 2. Представлено практичний досвід реалізації міжпредметного проєкту на основі цифрових технологій, спрямованого на формування патріотичної свідомості та громадянської активності школярів. Особливу увагу приділено інтеграції предметного змісту, використанню хмарних платформ, розвитку критичного мислення й формуванню відповідального ставлення до захисту інтелектуальної власності.*

Ключові слова: *патріотичне виховання, інформаційна безпека, інтелектуальна власність, цифрові технології, інтегроване навчання, хмарні платформи, громадянська свідомість.*

Постановка проблеми. Сучасна система освіти в Україні має відповісти на нові виклики, зокрема ті, що пов'язані з інформаційною війною, гібридною агресією та потребою в зміцненні національної єдності. Постає питання переосмислення традиційних підходів до патріотичного виховання – від формальності до осмисленої, ціннісно зорієнтованої, практичної діяльності, що відповідає реаліям сьогодення.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання патріотичного виховання порушувались у працях багатьох українських педагогів і дослідників (О. Сухомлинська, Т. Левицька, І. Бех, О. Савченко та ін.), кожен з яких вніс вагомий внесок у формування сучасного педагогічного бачення.

© Дерев'янченко Н., Авілова О., Лі А., Галенко І.

Так, І. Бех наголошує, що «головним завданням виховання є формування особистості з розвиненою духовною сферою, здатною до морального вибору», підкреслюючи важливість особистісно орієнтованого підходу, який дає можливість розкрити внутрішній потенціал дитини та її громадянську активність. Це твердження логічно перегукується з підходами до правового виховання [1, с. 23].

Методичні рекомендації Інституту модернізації змісту освіти наголошують: «У період війни надзвичайно важливим є забезпечення виховання молоді на основі цінностей національної ідентичності, історичної пам'яті та гідності» [3, с. 12]. Тобто національно-патріотичне виховання стає необхідною умовою стабільності суспільства.

Погляди, висловлені в Концепції громадянської освіти, підкреслюють важливість не тільки знань, а й формування активної життєвої позиції школярів: «Громадянська компетентність включає здатність діяти відповідально та ефективно в суспільстві, базуючись на демократичних принципах» [4, с. 5].

Розглядаючи громадянські компетентності, О. Овчарук розкриває їх як інтегровану якість особистості, що формується впродовж усього навчання. Вона зазначає: «В умовах війни освіта стає ключовим чинником формування стійкості громадян і довіри до держави» [6, с. 46].

На сьогодні важливого значення набула адаптація освітніх програм до нових умов, що є не лише вимогою часу, а й стратегічним завданням. «Війна стала каталізатором переосмислення освітнього змісту й ролі виховання як інструменту національної стійкості» [5, с. 87].

Важливою ланкою у вихованні патріота України є співпраця громади, школи та сім'ї. І. Стельмах наголошує, що «національна стійкість формується завдяки освітнім ініціативам, які залучають громаду, школу та родину до спільної діяльності» [12, с. 104].

У цьому контексті особливу вагу має історичний досвід. О. Сухомлинська пише: «Історія української школи – це історія боротьби за духовну автономію, яка триває й нині у формі національно-патріотичного виховання» [13, с. 308].

Ціннісно орієнтований підхід у вихованні також підтримує Т. Щербань: «У трансформаційний період суспільства патріотичне виховання має бути гнучким, але незмінно ціннісно орієнтованим» [15, с. 117].

Розвиваючи тему інновацій, Р. Шиян обґрунтовує потребу в оновленні шкільної системи: «Нова українська школа поєднує найкращі освітні традиції з інноваційними підходами, що відповідають викликам сучасності» [14, с. 3].

Перехід до більш практичного аспекту забезпечує позиція О. Савченко, яка зазначає: «Компетентнісний підхід дає змогу гнучко реагувати на потреби суспільства, інтегруючи знання, уміння та цінності» [10, с. 6]. Це положення добре узгоджується з сучасними підходами до змісту освіти.

У свою чергу Н. Семенець підкреслює інноваційність освітніх практик: «Цифрові освітні практики дають змогу залучити дітей до рефлексії над подіями війни, розвивати критичне мислення та відповідальність» [11, с. 33]. Таким чином, цифрові технології стають дієвим інструментом виховання.

Важливим аспектом є й розуміння правового захисту інтелектуальної

праці. Підручник з права інтелектуальної власності стверджує: «Знання механізмів правового захисту – передумова для захисту національних інтересів» [8, с. 317]. Це положення набуває особливого значення в умовах гібридної війни.

Цю думку підтримує й аналітика Українського інституту майбутнього: «У період воєнного стану інтелектуальна власність набуває критичного значення як елемент національної безпеки, особливо в цифровому середовищі» [9, с. 5].

У цьому контексті Доріс Лонг підкреслює, що «розвиток правової культури, зокрема в сфері інтелектуальної власності, є запорукою демократичного суспільства» [2, с. 211]. Це акцентує увагу на ролі освіти як чинника, що формує правосвідомість молодого покоління.

Завершуючи аналітичний огляд, слід звернути увагу на міжнародний контекст. Звіт UNESCO вказує, що «українська система освіти демонструє приклад адаптивності та ціннісної стійкості в умовах повномасштабної війни» [16, с. 26], а аналітика UNICEF підкреслює: «Молодь є рушійною силою позитивних змін у суспільстві, і саме освіта має стати основою її соціального залучення та розвитку» [17, с. 14].

Однак недостатньо уваги приділено практичному аспекту виховання через інноваційні технології та участь учнів у реальних цифрових ініціативах, які впливають на соціальну дійсність. В умовах воєнного стану та масового використання цифрових платформ постає потреба в переосмисленні форм і засобів патріотичного впливу в шкільному середовищі.

Метою статті є представлення практичного досвіду реалізації інноваційного міжпредметного проєкту з патріотичного виховання в сучасних умовах, що поєднує інтегроване навчання, цифрові технології та формування громадянської свідомості, а також обґрунтування ролі учнів як активних учасників захисту інформаційного простору держави.

Виклад основного матеріалу. В епоху, коли інформаційні фронти стають не менш важливими за фізичні, патріотичне виховання молоді набуває стратегічного значення для держави. Сьогоднішні реалії змушують переосмислити традиційні підходи до формування національної свідомості учнів, особливо коли класичні освітні моделі трансформуються під впливом цифрових технологій.

Яскравим прикладом інноваційного підходу до патріотичного виховання став досвід учнів Великоновосілківського закладу загальної середньої освіти I–III ступенів № 2 на Донеччині. Юні українці не просто вивчають теоретичні аспекти патріотизму – вони безпосередньо долучаються до практичних ініціатив, які мають реальний вплив на протидію ворожій агресії.

У рамках програми «Кіберджура: Інтелектуальна ігрова платформа «Вікно Овертона «Стійка Європа» школярі розробили унікальний проєкт «Інтелектуальна власність як фактор стійкості суспільства» на платформі StoriMaps ArcGIS. Він став не просто навчальною вправою, а справжнім інструментом формування патріотичної свідомості та активного громадянства.

В умовах гібридної агресії захист інтелектуальних здобутків перетворюється на питання національної безпеки. Захист інтелектуальної власності в умовах війни стає питанням не лише

юридичного порядку, а й стратегічної оборонної політики держави.

Через розробку інформаційних платформ, чат-ботів та інтерактивних додатків учні не тільки опановують передові технології, але й застосовують їх для вирішення конкретних проблем у сфері інформаційної безпеки України. Такий підхід перетворює абстрактне поняття патріотизму на відчутну практичну діяльність.

Особливість проєкту полягає в його комплексному характері. Він органічно поєднує знання з різних предметів: права, географії, інформатики, англійської мови, мистецтва, історії, економіки та соціології. Така інтеграція дає можливість учням бачити цілісну картину проблеми і шукати нестандартні рішення, що виходять за межі окремих дисциплін. А хмарні технології та інтерактивні платформи, які використовують школярі, створюють середовище, де кожен учасник освітнього процесу може розкрити свій потенціал, розвинути критичне мислення та сформувати власну громадянську позицію. Формування критичного мислення, навичок аналізу інформації та свідомого ставлення до реальності є необхідною умовою становлення зрілої громадянської позиції. Навчання стає захопливим процесом, оскільки відштовхується від життєвих цінностей та реальних проблем, які хвилюють молодь.

Важливою складовою проєкту став заклик до об'єднання зусиль європейських країн у протидії спільним загрозам. Україна, яка безпосередньо протистоїть російській агресії, має унікальний досвід, яким може поділитися з європейськими партнерами. Європа з її традиціями демократії, свободи та поваги до прав людини є природним союзником України. Співпраця у сфері захисту інтелектуальної власності – це не лише питання економічної вигоди, але й спільна відповідальність за збереження культурної спадщини та технологічних досягнень наших народів.

Дистанційне навчання, яке спочатку здавалося вимушеним кроком через пандемію та війну, відкрило нові горизонти для патріотичного виховання. Цифрові інструменти дають змогу долати географічні та часові обмеження, об'єднувати учнів з різних куточків України та світу навколо спільних проєктів. Інтеграція хмарних технологій забезпечує гнучкість освітнього процесу, його адаптацію до індивідуальних потреб кожного учня. Це особливо важливо в умовах, коли частина українських дітей навчається за кордоном або на тимчасово окупованих територіях.

Виклик сьогодення – не лише зберегти національну ідентичність, а й навчити молодь її усвідомлювати, обстоювати, захищати. У зв'язку з цим надзвичайно актуальним стає формування критичного мислення та цифрової грамотності в поєднанні з ціннісними орієнтирами. Патріотизм перестає бути декларативним поняттям і трансформується в компетентність, яка проявляється в конкретних діях, відповідальних рішеннях, здатності орієнтуватися в інформаційному просторі та робити морально-етичний вибір.

Важливим чинником ефективного патріотичного виховання є системна співпраця школи, громади та сім'ї. У контексті реалізації проєкту «Інтелектуальна власність як фактор стійкості суспільства» батьки учнів також були залучені до обговорень, брали участь у презентаціях, що посилило міжпоколіннєвий

зв'язок і спільну відповідальність за майбутнє країни. Таке партнерство створює умови для формування зрілої громадянської позиції з дитинства.

Особливу роль відіграє й емоційно-психологічна складова. Учні, які залучені до реальних суспільно значущих ініціатив, починають відчувати свою важливість, вагомість власного внеску. Це мотивує до навчання, сприяє внутрішньому розвитку, посилює відчуття причетності до національної справи.

Також варто зазначити, що інтеграція хмарних сервісів (наприклад, StoriMaps, Google Workspace, чат-боти) забезпечує не лише інноваційність, а й інклюзивність освітнього процесу. Навіть ті учні, які перебувають за кордоном, можуть повноцінно долучатися до спільної роботи, брати участь у дослідженнях, креативних завданнях, обговореннях. Це формує нову якість шкільного життя, у якому національні цінності та новітні технології йдуть пліч-о-пліч.

Висновки. Досвід Великоновосілківського закладу загальної середньої освіти І–ІІІ ступенів № 2 демонструє, що патріотичне виховання в сучасних умовах – це не формальність і не набір гасел. Це живий, творчий процес, у якому учні виступають активними суб'єктами, а не пасивними об'єктами впливу. Такий підхід формує молоде покоління українців, які не тільки люблять свою країну на словах, але й готові діяти заради її захисту та розвитку. Вони володіють необхідними знаннями, навичками та цінностями, щоб протистояти сучасним викликам і будувати сильну, незалежну державу.

Ми переконані, що силою нашої єдності, інтелекту та інновацій Україна здолає випробування, збереже свою незалежність і забезпечить гідне майбутнє для наступних поколінь, у якому головними цінностями будуть свобода, право та повага до інтелектуальної власності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех, І. Д. *Виховання особистості*: у 2 кн. Київ, 2003. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 264 с.

2. Доріс Лонг, Патриція Рей, Жаров, В. О., Шевелева, Т. М., Василенко, І. Е., Дроб'язко, В. С. *Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування*. Практичний посібник. Київ, 2007. 448 с.

3. Інститут модернізації змісту освіти. *Патріотичне виховання в умовах воєнного стану*: методичні рекомендації. Київ, 2022. 26 с. URL: https://imzo.gov.ua

4. *Концепція розвитку громадянської освіти в Україні на 2023–2026 роки.* Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua

5. *Ціннісні орієнтири в освіті: війна як каталізатор переосмислення*: зб. наук. праць. Національна академія педагогічних наук України. Інститут проблем виховання. Київ, 2024. 150 с.

6. Овчарук, О. В. Формування громадянських компетентностей у новій українській школі. *Український педагогічний журнал.* 2020. № 2. С. 43–52.

7. Овчарук, О. В. Громадянські компетентності в умовах воєнного стану: виклики для освіти. *Український педагогічний журнал.* 2023. № 2. С. 14–23.

8. *Право інтелектуальної власності: акад. курс*: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. Київ, 2007. 696 с.

9. *Про захист прав інтелектуальної власності в умовах воєнного стану*: аналітична записка. Київ, 2022. 14 с.

10. Савченко, О. Я. Компетентнісний підхід у сучасній українській школі. *Початкова школа.* 2017. № 1. С. 3–8.

11. Семенець, Н. М. Патріотичне виховання в цифровому середовищі: освітні практики під час війни. *Освітній вимір.* 2024. № 1. С. 30–36.

12. Стельмах, І. В. Освітні ініціативи як чинник національної стійкості: досвід шкіл під час війни. *Публічне урядування.* 2023. № 4 (28). С. 101–107.

13. Сухомлинська, О. В. *Історія української школи і педагогіки*: навч. посіб. Київ, 2003. 524 с.

14. Шиян, Р. Б. Нова українська школа: поєднання традицій і змін. *Освіта України.* 2018. № 12. С. 2–4.

15. Щербань, Т. О. Національно-патріотичне виховання в умовах трансформації українського суспільства. *Педагогічна освіта: теорія і практика.* 2021. Вип. 29. С. 116–121.

16. UNESCO. *Education in Emergencies: Ukraine Crisis Response Report 2022–2023.* Paris, 2023. 48 p. URL: https://unesdoc.unesco.org

17. UNICEF. *Молодь, війна і освіта: аналітика, виклики та відповіді.* Київ, 2023. 32 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine

REFERENCES

1. Bekh, I. (2003). *Education of Personality*. In Two Books. Vol. 1: Personality-Oriented Approach: Theoretical and Technological Principles. Kyiv, 264 p. [in Ukr.]

2. Long, D., Ray, P., Zharov, V., Sheveleva, T., Vasylenko, I., Drobiazko, V. (2007). *Protection of Intellectual Property Rights: Norms of International and National Legislation and Their Enforcement*. A Practical Guide. Kyiv, 448 p. [in Ukr.]

3. Patriotic Education under Martial Law: Methodological Recommendations. (2022). Institute of Education Content Modernization. Kyiv, 26 p. [online] Available at: https://imzo.gov.ua [in Ukr.]

4. Concept of Civic Education Development in Ukraine for 2023–2026. [online] *Ministry of Education and Science of Ukraine.* Available at: https://mon.gov.ua [in Ukr.]

5. Axiological Guidelines in Education: War as a Catalyst for Rethinking: A Collection of Scientific Articles. (2024). Institute of Educational Problems of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, 150 p. [in Ukr.]

6. Ovcharuk, O. (2020). Formation of Civic Competences in the New Ukrainian School. *Ukrainskyi pedahohichyi zhurnal* (Ukrainian Educational Journal), Issue 2, pp. 43–52. [in Ukr.]

7. Ovcharuk, O. (2023). Civic Competences under Martial Law: Challenges for Education. *Ukrainskyi pedahohichyi zhurnal* (Ukrainian Educational Journal), Issue 2, pp. 14–23. [in Ukr.]

8. Orliuk, O., Sviatotskyi, O., eds. (2007). *Intellectual Property Law: Academic Course*: A Textbook for Students of Higher Educational Institutions. Kyiv, 696 p. [in Ukr.]

9. *On the Protection of Intellectual Property Rights under Martial Law*: An Analytical Note. (2022). Ukrainian Institute of the Future. Kyiv, 14 p. [in Ukr.]

10. Savchenko, O. (2017). Competency-Based Approach in the Modern Ukrainian School. *Pochatkova shkola* (Primary School), Issue 1, pp. 3–8. [in Ukr.]

11. Semenets, N. (2024). Patriotic Education in the Digital Environment: Educational Practices during the War. *Osvitnii vymir* (Educational Dimension), Issue 1, pp. 30–36. [in Ukr.]

12. Stelmakh, I. (2023). Educational Initiatives as a Factor of National Resilience: Experience of Schools during the War. *Publichne uriaduvannia* (Public Management), Issue 4 (28), pp. 101–107. [in Ukr.]

13. Sukhomlynska, O. (2003). *History of the Ukrainian School and Pedagogy*: A Study Guide. Kyiv, 524 p. [in Ukr.]

14. Shyian, R. (2018). New Ukrainian School: Combining Traditions and Changes. *Osvita Ukrainy* (Education of Ukraine), Issue 12, pp. 2–4. [in Ukr.]

15. Shcherban, T. (2021). National-Patriotic Education in the Context of the Transformation

of Ukrainian Society. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktuka* (Pedagogical Education: Theory and Practice), Issue 29, pp. 116–121. [in Ukr.]

16. *Education in Emergencies: Ukraine Crisis Response Report 2022–2023.* (2023). UNESCO. Paris, 48 p. [online] Available at: https://unesdoc.unesco.org/ [in Eng.]

17. *Youth, War and Education: Analytics, Challenges and Responses* (2023). UNICEF. Kyiv, 32 p. [online] Available at: https://www.unicef.org/ukraine [in Ukr.]

Summary

EDUCATING A PATRIOT IN MODERN CONDITIONS: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Natalia DEREVIANCHENKO
teacher at Velyka Novosilka
Comprehensive Secondary School of I-III Degrees No. 2,
email: natalya.derev'yanchenko@vnsch.vnuo.dn.ua

Olena AVILOVA
school principal at Velyka Novosilka
Comprehensive Secondary School of I-III Degrees No. 2,
email: olena.avilova@vnsch.vnuo.dn.ua

Artur LEE
research fellow at the Centre for Innovation and Technological Development
of the State Institution "Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential
and Science History Studies of the NAS of Ukraine"
email: arthurlee@ukr.net

Ivan GALENKO
Candidate of Technical Sciences, Vice-President
of the Network Public Organization "International Academy of Geoinformatics"
email: arthurlee@ukr.net

The relevance of the research. The modern education system in Ukraine has yet to respond to new challenges, including those related to information warfare, hybrid aggression, and the need to strengthen national unity. The question of rethinking traditional approaches to patriotic education arises, implying a necessary transition from formalities to meaningful, value-orientated and practical activities that meet current realities. In an era when information fronts are becoming no less important than physical ones, the patriotic education of youth is of strategic importance for a state. Today's realities force educators to reconsider traditional approaches to shaping national consciousness of pupils, especially when classical educational models are being transformed under the influence of digital technologies. Pupils will not only master advanced technology through the development of

information platforms, chatbots and interactive applications, but also apply them to solve specific problems in the field of information security of Ukraine. This approach turns an abstract concept of patriotism into a tangible, practical activity.

The **purpose** of the article is to present the practical experience of realising an innovative interdisciplinary project on patriotic education, which combines an integrated learning process, digital technologies, and the formation of public consciousness under current conditions, as well as to substantiate the role of pupils as active participants in the protection of the state's information space.

Conclusions. The experience of the Velyka Novosilka Comprehensive Secondary School No. 2 demonstrates that patriotic education under the current conditions is not a formality or a set of slogans. It is a vibrant and creative process in which pupils are active subjects rather than passive objects of impact. Such an approach shapes a young generation of Ukrainians who love their country in words and are ready to act for the purpose of protecting and modernising it. The pupils currently possess the required knowledge, skills and values in order to face contemporary challenges and to build a strong and independent state. We are convinced that Ukraine can overcome the hardship, preserve its independence, and ensure a decent future for the following generations, where freedom, law, and respect for intellectual property will be core values with the power of our unity, intelligence, and innovations.

Keywords: patriotic education, information security, intellectual property, digital technologies, integrated learning, cloud platforms, civic awareness.

УДК 93/94 (477)
DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.339618

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАХОДИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ РОБОТИ З ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ І ДУХОВНИХ ВТРАТ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Олексій ТРАЧУК
orcid.org/0000-0003-3490-8626
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
email: oleksakolo@gmail.com

Галина ЛОЗКО
orcid.org/0000-0001-5865-7556
доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
email: svaroh_7@ukr.net

Павло ШИДЛОВСЬКИЙ
orcid.org/0000-0001-6771-812X
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри археології та музеєзнавства КНУ імені Тараса Шевченка
email: prehist@knu.ua

Ігор ВИННИЧЕНКО
orcid.org/0000-0003-3709-5528
кандидат географічних наук, доцент, старший науковий співробітник
кафедри країнознавства та туризму КНУ імені Тараса Шевченка
email: ingvar80@ukr.net

Любов ОТРОШКО
orcid.org/0000-0002-1204-7493
молодший науковий співробітник
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
email: otroshkoliubov@gmail.com

Анотація. *Розглянуто організаційні заходи щодо реалізації роботи з дослідження матеріальних і духовних втрат населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни. Висвітлено, яким чином організована науково-дослідна робота, зокрема фахівців різних галузей гуманітарної науки, і як вона поєднується з ініціативами громадських об'єднань та підготовкою до впровадження в економіку держави на регіональному рівні.*

Ключові слова: *Україна, українознавство, українці, російсько-українська війна, матеріальні й духовні втрати, Українське Полісся, Київщина, Житомирщина, Чернігівщина.*

Постановка проблеми. Російська військова агресія проти України завдає українському суспільству значних матеріальних та духовних втрат, які

© Москвич О., Шостак В., Столярчук Н.

потребують відновлення. Серед територій, що потерпають від війни, перебуває й Українське Полісся, що особливо постраждало від руйнувань, адже у 2022 р. тут велися активні бойові дії. У проєкті науково-дослідної роботи (далі – НДР) Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – НДІУ КНУ) «Матеріальні й духовні втрати населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання» (2025–2027 рр., державний реєстраційний № 0125U002317, керівник – О. Трачук) [29] передбачено здійснити міждисциплінарний аналіз матеріальних та духовних втрат населення Українського Полісся внаслідок війни та запропонувати практичні шляхи їх подолання.

Організаційна робота, яка проводиться щодо прикладних досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок, є важливим етапом, що визначає подальший вектор реалізації міждисциплінарних досліджень у галузі гуманітарних наук за спеціалізацією «історія та археологія, пам'яткознавство, музеєзнавство та менеджмент соціокультурної діяльності». Для забезпечення міждисциплінарного характеру проєкту було сформовано команду із представників різних наукових галузей, проведено попередній аналіз зацікавлених сторін та отримано від них підтримку і попередню згоду на подальшу співпрацю. Реалізація завдань проєкту потребує аналізу результатів минулих та здійснення нових наукових експедицій на Полісся для збору даних щодо матеріальних і моральних втрат та напрацювання можливих шляхів для їх подолання. Міждисциплінарний підхід до дослідження матеріальних і духовних втрат населення внаслідок російсько-української війни важливо реалізувати, поєднуючи роботу щодо налагодження співпраці з університетськими науково-дослідними та навчальними підрозділами, місцевими органами громадського самоврядування та туристичними організаціями. Таке поєднання наукової (експедиційної), комунікативної (робота з державними або громадськими організаціями) та туристичної (співпраця з туристичними організаціями) роботи дає змогу охопити практичний та соціокультурний аспекти цього дослідження, показавши його інноваційний характер та економічну доцільність.

На етапі підготовки до конкурсу проєктів Міністерства освіти і науки України було важливо отримати підтримку з боку державних і недержавних організацій, які зацікавлені у співпраці та практичних результатах заявленого проєкту. Проєкт НДР НДІУ КНУ був підтриманий Державним агентством розвитку туризму України; Департаментом культури та туризму Київської обласної державної/військової адміністрації (далі – ОДА/ОВА); Управлінням культури та туризму Житомирської ОДА/ОВА; Департаментом культури і туризму, національностей та релігій Чернігівської ОДА/ОВА; Українським державним інститутом культурної спадщини; Національним музеєм історії України; Всеукраїнською громадською організацією «Спілка археологів України»; Громадською спілкою «Асоціація чорнобильських туроператорів».

Особливо важливою стала підтримка проєкту Звягельським і Малинським краєзнавчими музеями Житомирщини.

Також між НДІУ КНУ і

Навчально-науковим інститутом філології та географічним факультетом КНУ було укладено договори про спільне партнерство з метою розширення і поглиблення змісту їхньої наукової, освітньої та практичної діяльності.

Підставою для виконання НДР став наказ Міністерства освіти і науки України від 25 лютого 2025 р. № 369 «Про затвердження переліку проєктів фундаментальних наукових досліджень, прикладних наукових досліджень, виконавцями яких є заклади вищої освіти та наукові установи, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України, які пройшли конкурсний відбір та фінансування яких розпочалося з 2025 р. за рахунок коштів Державного бюджету України» [21].

Метою статті є показати, які організаційні заходи щодо реалізації роботи з дослідження матеріальних і духовних втрат населення Київського та Житомирського Полісся внаслідок російсько-української війни були проведені за період березень – липень 2025 р.

Джерельна база дослідження. Подібні міждисциплінарні дослідження впливу російсько-української війни на матеріальну та духовну культурну спадщину України, що носять інтегративний характер, є інноваційними та необхідними. Адже, лише зафіксувавши руйнування культурної спадщини, згодом, після завершення війни, її можна відновити або хоча б зменшити втрати. Розвідки в цьому напрямі ведуться як українськими, так і міжнародними партнерами в межах різних грантових проєктів, зокрема Українського культурного фонду, певні проєкти розробляються на базі вітчизняних університетів, громадських об'єднань, територіальних громад, військових адміністрацій і можуть бути використані туристичними організаціями тощо. Приміром, ведуться окремі галузеві дослідження безпекового аспекту впливу війни на соціально-економічні системи на базі Львівського державного університету внутрішніх справ [3].

Щодо аналізу втрат матеріальної культурної спадщини важливою є фіксація руйнувань археологічних та архітектурних об'єктів Українського Полісся. Групою моніторингу археологічних ландшафтів, до якої долучились і співробітники КНУ, було проведено низку робіт для встановлення ступеня втрат культурних ландшафтів у найбільш постраждалих від російської агресії областях України. На території Київщини та Чернігівщини зафіксовано значні ландшафтні перетворення, пов'язані з наслідками ведення воєнних дій та спорудження фортифікаційних споруд, та надано перші статистичні дані й аналіз характеру пошкоджень об'єктів культурної спадщини [1; 39; 40]. Результатом проведених досліджень є доведення, що знищення об'єктів культурної спадщини є наслідком загальної геноцидальної політики рф щодо української ідентичності та історії українського народу [37; 38].

Погодилися долучитися до нашого проєкту науковці Інституту археології НАНУ (А. Петраускас) та директор Малинського краєзнавчого музею В. Тимошенко. Ними розроблений туристичний маршрут археологічної спадщини «Древлянські гради» [26], в якому використано монографічне дослідження городищ древлян IX–XIII ст. Б. Звіздецького [9].

Проте комплексного міжгалузевого інноваційного проєкту, який би фіксував матеріальні й духовні втрати

населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання, досі не було ані в Україні, ані поза її межами. Проєкт НДР, розроблений на базі НДІУ КНУ, носить інтегративний міждисциплінарний характер і є прикладним дослідженням, результати якого можуть бути використані при розробці державної стратегії з подолання матеріальних та духовних втрат населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Згідно з карткою та технічними завданнями проєкту прикладного дослідження головна мета НДР – «виявити, схарактеризувати й оцінити матеріальні й духовні втрати населення поліських районів Житомирської, Київської та Чернігівської областей, спричинених російсько-українською війною, та запропонувати дії, спрямовані на їх подолання» [29]. «Об'єктом дослідження є Українське Полісся як природний, історичний, культурно-етнографічний регіон України. Предметом дослідження є матеріальні та духовні втрати населення Українського Полісся (в межах Житомирської, Київської, Чернігівської областей), спричинені російсько-українською війною, та шляхи, способи й практики їх подолання» [11].

Важливим етапом реалізації проєкту є виявлення руйнації культурних шарів у ході експедицій, пошук алгоритмів фіксації втрат з використанням коефіцієнтів цінності археологічної території, визначення культурно-хронологічної належності пам'яток і цінності зруйнованої ділянки внаслідок військових дій. Не менш важливими є визначення та подолання «соціальної травми», що виявляються через призму традиційного родинного та духовного життя під час війни, зокрема через екзистенційний вимір переживань мешканців регіону, пошук шляхів релаксації й подальшого витіснення травми на периферію думок постраждалого населення України. Суттєвим також у контексті війни є висвітлення релігієзнавчих аспектів, дослідження зміни міжконфесійних та державно-церковних відносин, відновлення сакральних місць і ландшафтів для подолання впливів війни на духовний світ українців. Інноваційності проєкту надає концептуальне використання наслідків війни у туристично-екскурсійній діяльності, створення реєстрів матеріальних і культурних пам'яток, що постраждали під час повномасштабного вторгнення, розробка туристичних маршрутів та внесення нових місць пам'яті до них, розробка туристичних путівників, відеопродукції й довідкової інформації про вплив війни на довкілля та пам'ятні місця українською й англійською мовами до найпопулярніших у світі веб-ресурсів. Для реалізації НДР важливою частиною роботи є заходи, спрямовані на збір та систематизацію матеріалів, аналіз та узагальнення наявних та отриманих (оновлених) даних, фіксація результатів з проблематики дослідження матеріальних та духовних втрат населення внаслідок російсько-української війни. А також важливим для реалізації НДР є можливість апробації результатів досліджень на наукових, науково-практичних заходах та бізнес-форумах [11; 29].

Основними виконавцями НДР є: О. Трачук – керівник проєкту, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник НДІУ КНУ; В. Ятченко (відповідальний виконавець) – доктор філософських наук, професор, завідувач

відділу культурології та культурної спадщини НДІУ КНУ; Г. Лозко – доктор філософських наук, професор, старший науковий співробітник НДІУ КНУ; І. Винниченко – кандидат географічних наук, доцент, старший науковий співробітник кафедри країнознавства та туризму КНУ; О. Любіцева – доктор географічних наук, професор, завідувачка кафедри країнознавства та туризму КНУ; Р. Терпиловський – доктор історичних наук, професор кафедри археології та музеєзнавства КНУ; П. Шидловський – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри археології та музеєзнавства КНУ. Інші учасники проєкту: Л. Отрошко – молодший науковий співробітник НДІУ КНУ; провідні фахівці НДІУ КНУ В. Іванова та Г. Богданович [11; 29].

Невід'ємною частиною НДР є пошук контактів і налагодження співпраці з органами влади та місцевого самоврядування, що сприятиме подальшій розробці державної стратегії реалізації програми меморіалізації реальних матеріальних і духовних втрат у сучасній російсько-українській війні та створення маршрутів місцями пам'яті. Тож проведена організаційна робота стосувалася налагодження співпраці з органами влади та місцевого самоврядування Київської, Житомирської та Чернігівської обласних державних (військових) адміністрацій.

Для забезпечення виконання прикладної міждисциплінарної інноваційної НДР спільними зусиллями представників НДІУ КНУ, кафедр археології та музеєзнавства, країнознавства та туризму КНУ було проведено ряд організаційних зустрічей з представниками виконавчих органів місцевого самоврядування, зокрема Київської та Житомирської областей (за період березень – липень 2025 р.).

Перша робоча зустріч виконавців проєкту відбулась 24 березня 2025 р. як нарада, в якій взяли участь представники Департаменту культури та туризму Київської ОДА/ОВА – Д. Гончаренко;

Фото 1. Перша робоча нарада виконавців НДР НДІУ КНУ, представників Київської ОДА/ОВА та фахівців інституцій досліджень пам'яток культурної спадщини (24.03.2025). На фото (зліва направо): Я. Ліхолєтов, Є. Захарченко, Д. Гончаренко, О. Трачук, П. Шидловський, М. Ієвлєв.

Київського обласного центру охорони і наукових досліджень пам'яток культурної спадщини – О. Терещенко. Від КНУ імені Тараса Шевченка – О. Трачук, І. Винниченко, П. Шидловський. У робочій зустрічі також взяли участь фахівці Українського державного інституту культурної спадщини [13].

Учасники наради обговорили можливості та проблеми виконання НДР (у тому числі й про недостатнє фінансування «польового» періоду), орієнтовні плани та терміни її реалізації, а також розглянули «механізми» вирішення питань, що виникатимуть, зокрема, за сприяння територіальних громад [13].

О. Трачук відзначив, що головна мета дослідження – «спробувати за три роки виявити, схарактеризувати й оцінити матеріальні й духовні втрати населення поліських районів Житомирської, Київської та Чернігівської областей, спричинених російсько-української війною, і запропонувати дії, спрямовані на їх подолання, за підтримки Київської обласної адміністрації та органів місцевого самоврядування» [13].

І. Винниченко наголосив на важливості «туристської» складової проєкту – не лише як вагомого засобу поширення відповідної інформації, а й національно-патріотичного виховання широкого загалу. Він також передав Департаменту культури та туризму Київської ОДА/ОВА збірку матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Сакральне та туризм» [32], ініціатором проведення та організатором якої була кафедра країнознавства та туризму КНУ. У матеріалах конференції висвітлюються та аналізуються питання втрат релігійного і паломницького туризму в Україні й світі через воєнні дії та їхні наслідки (вітчизняний і зарубіжний досвід), значення фактора сакральності в гуманітарному проєкті «Місця пам'яті на мапі України» та ін. [13].

П. Шидловський повідомив про проблеми збереження археологічної спадщини, зумовлені внутрішніми чинниками організації пам'яткоохоронної справи та спричинені агресією рф. Об'єкти археології перебувають у непроявленому стані й підрахунок втрат можливий лише після обстеження постраждалих від російської збройної агресії територій. Для виявлення втрат необхідне натурне обстеження пошкоджених ландшафтів, яке передбачає перевірку стану відомих та пошук нових археологічних об'єктів, зі створенням первинної пам'яткоохоронної документації [13].

У підсумку присутні узгодили подальший план заходів щодо ходу виконання НДР.

Друга робоча зустріч виконавців проєкту пройшла 22 травня 2025 р. у межах обласного заходу з туризму та культурної спадщини «Мандруй Житомирщиною» під патронатом Управління культури та туризму Житомирської ОДА/ОВА на базі Лугинської селищної ради Коростенського району Житомирської області. Подія відбулася в рамках реалізації Стратегії розвитку Житомирської області з важливою метою – «популяризації туристичного потенціалу регіону та пошуку нових ідей для розвитку малих громад через туризм і збереження культурної спадщини» [2].

Організатором заходу була Лугинська об'єднана територіальна громада (далі – ОТГ) на чолі з головою П. Мельником. Взяли участь: А. Бондарчук – начальник відділу охорони культурної спадщини, у справах релігій, національностей та

туризму Управління культури та туризму Житомирської ОДА; О. Іванова – начальник відділу культури та туризму виконавчого комітету Лугинської селищної ради. Також до заходу долучилися: О. Тарабукін – старший науковий співробітник Житомирського краєзнавчого музею, І. Нестерчук – кандидат географічних наук, доцент кафедри екології та географії Житомирського державного університету імені Івана Франка; С. Гераймович – завідувач Коростенського культурно-інформаційного центру; Л. Ренкас – Лугинський народний краєзнавчий музей; В. Григор'єва – методист Лугинської центральної бібліотеки; представники Коростенської, Олевської, Малинської та Овруцької ОТГ та ін. [2].

Програма обласного заходу складалася з урочистої, семінарської, виставкової, екскурсійної та розважальної частин. Експонувалася виставка робіт народних умільців громади «Творчість, що зберігає традиції»; для гостей були організовані екскурсії до вольєрів диких тварин та ін. [2].

З вітальним словом виступив голова Лугинської ОТГ П. Мельник. На семінар були заявлені цікаві доповіді: «Розроблення єдиного маршруту місцями пам'яті. Локації Житомирської області» (А. Бондарчук); «Гастрономічний туризм Правобережного Полісся України» (І. Нестерчук); «Використання культурної спадщини для розвитку громади» (С. Гераймович); «Сторінками минулого Лугинщини» (Л. Ренкас). Важливою частиною заходу стали дві презентації: краєзнавчого альманаху «Світоч душі» (А. Іванова) та «Мочака – смачна традиція Лугинщини» (О. Іванова) [2].

До семінарської частини заходу онлайн (у форматі Zoom-конференції) долучилися співробітники Київського національного університету імені Тараса Шевченка О. Трачук, Л. Отрошко (НДІУ КНУ); І. Винниченко (кафедра країнознавства та туризму КНУ); П. Шидловський (кафедра археології та музеєзнавства КНУ).

О. Трачук у своїй доповіді про реалізацію НДР «Матеріальні й духовні

Фото 2. Урочиста частина обласного заходу з туризму та культурної спадщини «Мандруй Житомирщиною» на базі Лугинської селищної ради Коростенського району Житомирської області (22.05.2025).

втрати населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання» підкреслив, що згідно з позицією Міністерства культури та інформаційної політики України «історична пам'ять про російсько-українську війну потребує меморіалізації, музеєфікації, а також документування». Тож така НДР розробляється вперше і має міждисциплінарний характер, адже для розв'язання проблеми залучені фахівці з різних галузей науки і це дасть змогу з різних боків вивчити питання. Загалом проєкт покликаний обґрунтувати необхідність переведення українського туризму, як у більшості країн Європи, зі сфери послуг у галузь економіки, що дасть можливість збільшити наповнення бюджетів ОТГ, областей і держави орієнтовно на 10%. Адже туристична сфера позитивно впливатиме на 50 інших галузей економіки України і має перспективу створення у повоєнний період сотні тисяч робочих місць.

Зокрема, керівник проєкту повідомив, що у НДР заплановано висвітлення релігієзнавчих аспектів, зміни міжконфесійних та державно-церковних відносин, відновлення сакральних місць і ландшафтів. Розроблятиметься концепція використання наслідків війни у туристсько-екскурсійній діяльності, розроблено та апробовано конкретні екскурсії, туристичні путівники, створено відеопродукцію та довідкову інформацію українською й англійською мовами до міжнародних веб-ресурсів. Також доповідач зазначив, що при розгляді духовного світу в умовах війни застосовуватиметься категорія «соціальна травма». Вона розглядатиметься крізь призму специфіки виявів традиційного родинного та духовного життя у час війни, витіснення травми на периферію думок поліщуків. Досліджуватиметься феномен соціальної травми, специфіки її проявів у регіоні Українського Полісся, зокрема вплив Чорнобильської трагедії та російсько-української війни. Отже, сьогодні з'явилися нові різновиди соціальної травми, зміни у міжособистісних, міжгрупових відносинах, трансформації

Фото 3. Виставка робіт народних умільців Лугинської ОТГ «Творчість, що зберігає традиції».

ціннісних орієнтацій жителів Українського Полісся. Цим аспектом виконання НДР займатиметься професор В. Ятченко.

Важливим науковець також назвав і аспект дослідження духовної культури ранніх етапів становлення українського етносу, формування світогляду предків українців, особливості автохтонної української культури, відновлення духовно-культурної спадщини українського народу та популяризації цих знань. Розкриття цього аспекту забезпечить професор Г. Лозко.

Також О. Трачук звернув увагу учасників заходу на широке коло досліджень з туристичної діяльності та краєзнавства, які передбачають розробку концепції використання наслідків російсько-української війни в регіоні Полісся у туристично-екскурсійній діяльності, що відповідає запитам суспільства й економічному розвитку держави. Інноваційну складову проєкту становлять результати, які мають доповнити отримані раніше дані, узагальнити та оформити їх у вигляді бази даних, карт, маршрутів екскурсій, апробованих та впроваджених у туристичну галузь економіки. Реалізацією цієї частини завдань проєкту займатимуться І. Винниченко та О. Любіцева.

П. Шидловський у своєму виступі про проблеми збереження археологічної спадщини акцентував увагу на пам'ятках археології і стані археологічних об'єктів на Житомирщині на поточний момент. Вчений підкреслив, що Житомирщина дуже багата на різноманітні археологічні пам'ятки, починаючи з доби палеоліту і завершуючи пам'ятками доби середньовіччя (городищами, курганами), тобто давньоруського часу, що також привертає увагу. Науковець навів приклад, що нещодавно в Коростені були знайдені рештки середнього палеоліту, що достатньо сенсаційно, як для цих територій. Загалом, за поточним списком Міністерства культури та стратегічних комунікацій, на теренах Житомирщини нараховується 85 пам'яток археології місцевого значення і 12 пам'яток національного значення. Пам'ятки національного значення представлені переважно середньовічними городищами, багато з яких згадуються у давньоруських літописах. Станом на сьогодні спостерігається певний негативний вплив сучасної війни, внаслідок якої насамперед знижується рівень археологічних досліджень загалом по Україні й Житомирщини зокрема.

П. Шидловський у своєму виступі наголосив, що основною проблемою в умовах збройного конфлікту є ландшафтні втрати, зумовлені як активними бойовими діями, так і російською окупацією. Найбільше постраждали території Київської та Чернігівської областей, меншою мірою – Житомирщина. Втім значна шкода також завдана під час спорудження сучасних оборонних об'єктів – вогневих точок, траншей, бліндажів, які часто розташовуються на домінуючих елементах рельєфу. Саме ці локації нерідко збігаються з археологічними пам'ятками: городищами, курганами, валами тощо. Найбільш наочно цей процес простежується на Київщині, де майже кожне давньоруське городище слугує опорним пунктом для Збройних сил України (далі – ЗСУ). Однак ці процеси завдають серйозної шкоди культурному ландшафту, а археологічні об'єкти безпосередньо пов'язані з геоморфологією регіону та цілісністю геологічних та культурних нашарувань. Кадровий

аспект також став проблемним: ключові дослідники археологічної спадщини Житомирщини – А. Петраускас, І. Хоптинець, С. Перевєрзєв – нині проходять службу у лавах ЗСУ, що суттєво вплинуло на зниження обсягу польових досліджень.

Водночас окреслено нові виклики, що постають перед науковою спільнотою. Йдеться, зокрема, про необхідність системної фіксації втрат археологічних об'єктів. Основна складність полягає в тому, що значна частина таких об'єктів, хоча і згадується в наукових звітах Інституту археології НАН України, досі не внесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. А відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» лише об'єкти, занесені до реєстру, визнаються пам'ятками в юридичному сенсі та підлягають державному захисту.

Отже, археолог підкреслив, що без попередньої процедури обліку будь-яка фіксація руйнувань культурного шару не матиме правових наслідків. Тому внесення пам'яток до державного реєстру є передумовою ефективного моніторингу втрат археологічної спадщини. Доповідач навів приклад Овруцького району як регіону із надзвичайною концентрацією археологічних пам'яток – від палеоліту до Київської Русі. Під час досліджень у Лугинському районі було виявлено комплекс палеолітичних пам'яток поблизу села Великий Дивлин. Проте ці об'єкти досі не внесені до державного обліку, оскільки не пройшли процедуру реєстрації.

Попри те, що Житомирська ОДА періодично подає документацію до експертної комісії, за останні роки не надійшло жодного пакета облікових матеріалів саме на археологічні об'єкти. Таким чином, археологічна спільнота закликає до активізації процесу постановки пам'яток археології на державний облік. У межах виконання НДР передбачено кілька рівнів роботи з археологічною спадщиною: польовий етап – проведення розвідок на території Житомирщини (для цього необхідно отримати відповідні кваліфікаційні документи та дозволи Міністерства культури та стратегічних комунікацій України). Аналітичний етап – лабораторні дослідження з метою атрибуції знахідок. Це критично важливо для заповнення облікових карток, які вимагають визначення культурно-хронологічної належності об'єктів.

Як приклад перспективної території для реалізації ініціатив із меморіалізації та відновлення доповідач назвав село В'язівка Народицької селищної ОТГ Коростенського району. Тут зафіксовано руйнування традиційної дерев'яної архітектури – Покровської церкви кінця XIX ст., будівлі школи, приватних садиб. Археолог продемонстрував облікову картку церкви, яка є пам'яткою архітектури місцевого значення. Село зберігає численні елементи традиційного поліського побуту, включно з дерев'яним житловим будівництвом, залишками млина, автентичними господарськими спорудами. На думку П. Шидловського, збереження цієї автентики та створення етнопарку у В'язівці могло б стати основою для майбутнього культурного відродження громади та формування туристичних маршрутів.

Науковець зазначив, що одним із основних пріоритетів дослідження має стати постановка на державний облік відомих та нововиявлених пам'яток археології Житомирщини у співпраці з

органами місцевого самоврядування. Фінальним продуктом проєкту має бути картографування пошкоджених внаслідок російської агресії ділянок археологічних ландшафтів Житомирської, Київської та Чернігівської областей з розробкою бази даних для забезпечення електронної паспортизації об'єктів. Одним із результатів проєкту та складовою майбутнього відновлення регіонів має стати розробка туристичних маршрутів місцями пам'яті, пов'язаними із наслідками російської агресії.

П. Шидловський наголосив, що реалізація проєкту потребує підтримки з боку громад. Під час зустрічі досягнуто домовленостей про співпрацю та обмін інформацією. Очікується, що підрозділи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування сприятимуть підготовці регіональних списків археологічних пам'яток та активізують роботу з обліку та захисту археологічної спадщини.

І. Винниченко у доповіді про розвиток туризму на Житомирщині зазначив, що попри значний потенціал для розвитку різних видів туризму (археологічного, історико-культурного, воєнного, гастрономічного, етноекзогенного, меморіального, фестивального, подієвого та ін.) Житомирщина й до сьогодні використовує його заледве на 5%. І однією

Фото 4. Церква Покрови Пресвятої Богородиці села В'язівка Народицької громади Коростенського району Житомирської області. Побудована в 1862 р. Пам'ятка архітектури національного значення (охоронний № 108). У березні 2022 р. зазнала значних руйнувань внаслідок російського вторгнення в Україну.

з головних причин такого становища є недостатня увага влади як обласного рівня, так і головно регіональної (ОТГ) до царини, яка може стати одним із «локомотивів» економіки та важливим засобом національно-патріотичного виховання широкого загалу (що особливо актуально в умовах російсько-української війни). Тож проєкт, який реалізує КНУ, має на меті як отримання нових знань (які «працюватимуть» на розвій Українського Полісся у повоєнний час), так і привернення уваги загалу до індустрії гостинності – важливої не лише з огляду на її економічну спроможність та важливу ідейно-духовну складову буття, а й популяризації України в світі. Вітчизняні та іноземці фахівці завважують, що відразу ж після закінчення війни на Україну очікує туристський «бум» [5; 20]. Саме тому слід належно готуватись до цього вже сьогодні, і в створюваному туристському продукті вагомими мають бути різні «складові»: як ті, що зазнали наруги або ж знищені (у тому числі пам'ятки археології, історії, культури, архітектури, містобудування, монументального мистецтва), так і ті, що є популярними у туристського загалу – місця, які в різний спосіб пов'язані з алохтонами (Полісся, як і держава загалом, не є моноетнічним регіоном), важливими історичними подіями, непересічними постатями, унікальностями (природними та антропогенного походження) тощо. Отже, зауважив І. Винниченко, виконавці проєкту мають надію не лише на розуміння його важливості владою різних рівнів, а й на співпрацю, наслідком якої має стати створення належного турпродукту.

Святковості, різноманітності, вишуканості заходу надали: бандуристка, солістка та художня керівниця Житомирської обласної філармонії імені Святослава Ріхтера, амбасадорка Житомирщини та української пісні за кордоном, володарка Гран-прі конкурсів в Італії, Польщі та Іспанії, художня керівниця фольклорного ансамблю національного обряду «Родослав», володарка Золотої зірки Міжнародного пісенного конкурсу імені Квітки Цісик С. Ніконорова; ансамбль «Світанок»; народний колектив «Лугинчани»; гурт «Відродження» Лугинського будинку культури; танцювальний колектив Лугинського будинку дитячої творчості; народний фольклорно-етнографічний колектив с. Калинівка «Калина»; викладач Лугинської музичної школи С. Кузьмич. Також участь у заході брали працівники Лугинської центральної бібліотеки та бібліотеки для дітей на чолі з А. Івановою, а також Л. Драпаковська, М. Карповець, Н. Устименко, місцеві майстри та майстрині [2].

Організатори та учасники сподіваються, що проведення подібних заходів – початок для подальшої співпраці з науковими та освітніми установами і Лугинщина стане своєрідним магнітом на туристичній мапі України.

Виконавці НДР домовилися, що буде розроблено програму дій у разі виявлення руйнації культурних шарів, алгоритми фіксації втрат території, визначення культурно-хронологічної належності пам'яток.

Не підлягає сумніву, що вагомою частиною НДР є апробація результатів досліджень, зокрема на наукових конференціях, читаннях, дискусійних платформах, етнографічно-дослідницьких заходах тощо.

За темою НДР П. Шидловський взяв участь в англомовній дискусії

"Why Archaeology Matters? Ukrainian perspective", що відбулася в Музеї Національного університету «Києво-Могилянська академія» 6 лютого 2025 р. У своєму виступі науковець окреслив ключові виклики, з якими стикається українська археологія під час війни. Він наголосив на необхідності моніторингу втрат, фіксації руйнувань та збереження археологічних пам'яток, а також звернув увагу на нестачу фахівців у цій сфері, що є критичним для ефективного захисту культурної спадщини. Одним із ключових результатів дискусії стало досягнення домовленостей про співпрацю між кафедрою археології та музеєзнавства КНУ та Управлінням цивільно-військового співробітництва [41].

Також П. Шидловський взяв участь у науковій дискусії "Ukrainian Culture and Heritage at Risk: International and Ukrainian Perspectives" («Українська культурна спадщина під загрозою») в КНУ імені Тараса Шевченка 9 квітня 2025 р. Участь у заході також взяли: С. Теліженко – вчений секретар Інституту археології Національної академії наук України (далі – НАН України); І. Зоценко – науковий співробітник Інституту археології НАН України; Йан Кайт – професор відділення антропології Університету Нотр-Дам (The University of Notre Dame) у Сполучених Штатах Америки (далі – США); Вільям Донарума – професор департаменту телебачення та театру Університету Нотр-Дам, США; модератор О. Іванова, Національний університет «Києво-Могилянська академія». «Зробити видимими, показати світові ті руйнації, які спричиняє ця жахлива війна, науковці вважають своєю головною місією», – зазначив П. Шидловський, представляючи американських колег [8]. Антрополог, доктор філософії, професор Йан Кайт втретє приїхав до України. Він переконаний, що «російське вторгнення – це війна насамперед за культуру, спроба знищити українську спадщину» [8]. Під час перебування в Україні науковці зі США спільно з українськими колегами, зокрема науковцями КНУ, «планують

Фото 5. Наукова дискусія "Ukrainian Culture and Heritage at Risk: International and Ukrainian Perspectives" у КНУ 09.04.2025 р.
На фото (зліва направо): О. Іванова, Йан Кайт, П. Шидловський.

відвідати звільнені райони Київщини, Чернігівщини та Житомирщини, щоб опитати й зібрати історії мешканців, які зазнали жахіть окупації» [8]. У ході дискусії йшлося не лише про знищення культурних споруд та об'єктів внаслідок війни, а й про «викорінення міжпоколінної пам'яті». «Мова, пісні, одяг, традиції – це речі, які визначають національну належність людей і сукупно стають надбанням людства. За словами професора Йана Кайта, найбільш ефективним способом правдиво донести світові правду про Україну – це розповідати історії її людей» [8]. П. Шидловський зауважив, що через війну з міркувань безпеки закордонні фахівці змушені долати безліч бюрократичних перепон, щоб потрапити до України та проводити дослідження культурної спадщини, зруйнованої війною [8; 15; 16].

Інші виконавці НДР взяли участь у V Всеукраїнських наукових читаннях з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (05 червня 2025 р., м. Київ, НДІУ КНУ), де мали змогу виступити з доповідями: «Травматичний досвід населення Українського Полісся під впливом російсько-української війни» (В. Ятченко); «Реконструкція поліського святкового календаря на основі автентичних вірувань поліщуків: літній цикл» (Г. Лозко); «Трансформація суспільної свідомості: проблема недовіри в українському суспільстві в умовах війни» (Г. Богданович); «Досвід меморіалізації реальних втрат у сучасній російсько-українській війні та створення Єдиного маршруту місць пам'яті на Київському та Чернігівському Поліссі» (Л. Отрошко); «Організація міждисциплінарних досліджень матеріальних і духовних втрат населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання» (О. Трачук, Л. Отрошко) [27].

Ще однією складовою організації науково-дослідної роботи науковців КНУ є пошук архівних матеріалів попередніх наукових експедицій у район Українського Полісся та їх наукове опрацювання.

О. Трачуком відновлена робота групи істориків осередку Українського історичного товариства імені Олександра Оглоблина (В. Тимошенко) та археологів (Л. Чміль, А. Петраускас, А.Борисов) над спадщиною О. Оглоблина – організатора комплексних експедицій 1932 і 1936 років досліджень Житомирського Полісся [34]. Упродовж 1945–1980-х років представниками народознавчих та етнолінгвістичних центрів Росії, України та Білорусі проводилися комплексні експедиції на Полісся у рамках реалізації програми «Поліського етнолінгвістичного атласу» [4]. Протягом 1988–1996 рр. Інститут археології НАН України проводив дослідження на Житомирщині за програмою «Звід пам'яток історії та культури Житомирської області» [33], а Овруцькою експедицією (1996–2008) під керівництвом А. Томашевського була відкрита палеолітична стоянка та пам'ятка часів Київської Русі [7, с. 70]. У 2016 р. дослідження Житомирського Полісся продовжилося етнолого-археологічною експедицією НДІ українознавства Міністерства освіти і науки України та Інституту археології під керівництвом Л. Залізняка, у результаті якої науковці знайшли переконливі свідчення на користь безперервного етногенетичного розвитку місцевого населення Овруцького кряжу протягом останнього тисячоліття [7, с. 61]. Дослідження Житомирського Полісся експедицією

О. Оглоблина продовжилося фахівцями Інституту археології НАНУ в 2019 р. Було обстежено місця розташування колишніх залізоробних рудень XVII–XIX ст., розташованих у районі Малина у східній частині Житомирської області [25].

Також О. Трачук виступив із доповіддю «Експериментальна археологія та етнографія в туризмі Українського Полісся» на секції «Історико-культурна спадщина як база розвитку туризму», яка працювала в межах IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Туризм: міжнародний досвід та національні пріоритети» під патронатом кафедри економіки, підприємництва та туризму Поліського національного університету, що відбулася в Житомирі 2 травня 2025 р. [35]. На цій конференції було досягнуто попередньої домовленості щодо співпраці в напрямку «Археологічні тренди як туристичний ресурс» з головою Житомирської обласної організації «Архео» Н. Трускавецькою [36].

Г. Лозко провела оцифрування та релігієзнавче дослідження приватного архіву учасника Чорнобильської експедиції 1997–1999 рр. етнографа А. Шкарбана, зокрема автентичного народного обряду «Щоб війна закінчилася», записаного у селах Київського і Житомирського Полісся. Вона зазначила, що цей обряд належить до апотропеїчної жіночої магії та виявляється реліктовим явищем української культури, а отже, особливо цінним, і становить наукову новизну. Дослідниця виявила структуру, елементи, символіку, вимоги до учасниць обряду, використання ритуального хліба та священне значення обряду; з огляду на актуальність цієї народної традиції під час довготривалої російсько-української війни запропоновано способи відновлення (реставрації) унікального народного обряду та необхідність подальшого його дослідження етнологами, релігієзнавцями та істориками [19].

Для виконання НДР також важливо скористатися досвідом громадських організацій, які підтримуються міжнародними партнерами, та їхніми напрацюваннями під час збору та фіксації інформації про руйнування внаслідок військових дій.

До прикладу, в рамках проєкту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується Ініціативним центром сприяння активності та громадського розвитку ICAP Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, створено сайт під назвою «Релігія в огні» (https://uk.religiononfire.mar.in.ua), на якому розміщуються задокументовані дані про пошкоджені чи зруйновані релігійні об'єкти та місця поклонінь різноманітних українських релігійних організацій під час російсько-української війни в Україні. Для зручної навігації сайтом релігійні об'єкти фільтруються за типами споруд, релігійною належністю, ступенем пошкодження, областями та за датою. Проєкт був ініційований ГО «Майстерня академічного релігієзнавства», яка ним опікується з березня 2022 р. Громадська організація діє з 2004 р. і складається з молодих науковців-релігієзнавців провідних вищих навчальних закладів України. На сьогодні вона, на добровільних засадах, об'єднує понад 30 студентів, аспірантів, викладачів та молодих науковців з України, які професійно провадять релігієзнавчі дослідження [6]. Матеріали за результатами моніторингу фактів пошкодження та руйнування релігійних споруд внаслідок

повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну в період із 24 лютого 2022 р. по 2 лютого 2025 р. можуть бути використані у правозахисній діяльності, академічних дослідженнях та публічних дискусіях щодо впливу війни на релігійну сферу України [30].

Також потрібно скористатися досвідом роботи команди виконавців, яка працює над збором інформації щодо зруйнованих та відновлених об'єктів разом із міжнародними партнерами та владою на місцях. Їхня робота узгоджена з Генеральним штабом ЗСУ, що засвідчує безпечність діяльності цього проєкту. За підтримки Міжнародного фонду «Відродження» колективом було розроблено інтерактивну «Карту Руйнувань та Відновлення» (керівник проєкту – С. Митькалик, директор громадської організації «Антикорупційний штаб»), де накопичується інформація про всі пошкоджені чи зруйновані внаслідок російського вторгнення в Україну об'єкти цивільної інфраструктури, а також відомості щодо відновлювальних робіт. Об'єкти на карті містять інформацію про розташування (координати), адресу, орієнтовний період відновлення, дату руйнування, кошторис відновлення, фотографії до руйнування, самого руйнування та процесу відновлення і його завершення, посилання на джерело інформації про подію, компанію, яка відновила об'єкт [10].

Отже, ключовим моментом під час виконання прикладної НДР є експедиційна діяльність. Під час виїздів на місця, що постраждали від руйнувань, спричинених російсько-українською війною, науковці провадять пошук актуальної інформації задля збереження історико-культурної спадщини. Крім того, учасники проєкту ведуть роботу з обласними реєстрами пам'яток Українського Полісся та архівами забутих матеріалів комплексних експедицій XX ст.

За ініціативою НДІУ КНУ в межах НДР з метою збору етнографічної, релігієзнавчої, фольклорної інформації була започаткована комплексна українознавча експедиція «Полісся–2025», учасники якої фіксують руйнацію об'єктів спадщини на місцях. Особлива увага приділяється археологічній спадщині, що виявилася більш вразливою, ніж вважали раніше. До виконання НДР залучені провідні археологи КНУ – професор Р. Терпиловський та доцент П. Шидловський, провідні фахівці з туризму КНУ – професор О. Любіцева та доцент І. Винниченко, а також співробітники НДІУ КНУ – професор Г. Лозко та Л. Отрошко, які здійснюють польові археологічні, етнографічні, релігієзнавчі та туризмологічні дослідження на регулярній основі [17; 23; 31].

Експедиційний виїзд відбувся 8 червня 2025 р. Директор НДІУ КНУ доктор філософських наук, професор Р. Додонов та заступник директора доктор історичних наук Н. Гаврилюк відвідали місто Чернігів, де взяли участь у смисловому форумі «Трійця: покликання, софійність, соборність (до 1700-ліття Першого Вселенського Собору)», що відбувся у відновленому Свято-Троїцькому соборі. Директор Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» Н. Реброва повідомила, що під час війни на території заповідника були «прильоти», які пошкодили тротуарну плитку і дах службової будівлі заповідника. Влучень безпосередньо в головні храми не було, але середньовічні конструкції постраждали від ударної хвилі близьких вибухів. У Борисоглібському

соборі розкололася шиферна плита. Ці руйнування науковці зафіксували у вигляді цифрових фотоматеріалів [23].

Того ж дня, 8 червня 2025 р., Г. Лозко з доповіддю про міжнародний досвід охорони сакральної обрядовості брала участь у Першій етнографічно-дослідницькій конференції за участю науковців із Київщини, Львівщини, Рівненщини у місті Дубровиця (Рівненська область, Сарненський район) [14]. Захід організовано КЗ «Рівненський обласний центр народної творчості» Рівненської обласної ради на чолі з директором І. Рачковською спільно з відділом освіти, культури, туризму, молоді та спорту Дубровицької міської ради в рамках заходів із охорони елементів нематеріальної культурної спадщини. На конференції виступили також провідні науковці та дослідники традиційної культури Ж. Янковська – доктор філософських наук, професор Національного університету «Острозька академія», яка акцентувала увагу на ролі освітніх і культурних закладів у збереженні нематеріальної спадщини, та Ю. Рибак – кандидат мистецтвознавства, доцент Львівської національної музичної академії імені Миколи Лисенка, який розкрив музичний дискурс традиції «Водіння Ку́ста». У межах заходу відбулося урочисте відтворення одного із найдавніших дохристиянських обрядів Полісся «Водіння Ку́ста», який зберігся у селі Сварицевичі Дубровицької громади та охороняється державою згідно із Національним переліком елементів нематеріальної культурної спадщини України [24]. Дослідження та науковий підхід до цієї регіональної традиції – це важливий аспект охорони та збереження обряду як сакрального явища. Він пов'язаний із культурою пам'яті предків, вшанування померлих героїв та членів роду, а відтак – збереження родової та народної пам'яті [28].

Також Г. Лозко здійснила наукову реконструкцію язичницького календаря на матеріалі вірувань поліщуків: весняний цикл. Вона запропонувала реконструкцію народного календаря,

Фото 6. У Борисоглібському соборі розкололася шиферна плита-днище від гробниці внаслідок російського обстрілу.

що вперше спирається на наукове дослідження української астрономічної школи (І. Климишина), зокрема весняного Новоліття, узгодження весняних свят з природним настанням весняного рівнодення (Великодня) та реконструкцію цілого комплексу обрядів культу предків (Проводи, Русалії, Ку́ст). Дослідниця розглянула систему поминальних весняних свят та їхньої символіки, уявлень про птахів як посередників між світами живих людей і Вирієм, у якому перебувають душі предків, висловила припущення про існування на Русі віри в реінкарнацію душі. Робота Г. Лозко про реконструкцію давнього календаря має бути продовжена (літні, осінні й зимові цикли) [18].

Науковці сподіваються, що українознавча експедиція «Полісся–2025» продовжить свою роботу у межах прикладної міждисциплінарної НДР НДІУ КНУ.

8 липня 2025 р. виконавці НДР НДІУ КНУ О. Трачук, Г. Лозко, І. Винниченко, П. Шидловський, Л. Отрошко взяли участь у черговій нараді з організації роботи щодо виходу проєктів НДІУ КНУ на міжнародний ринок проєктів і технологій у форматі Zoom-конференції. Засідання організував і провів головний спеціаліст з інновацій НДЧ КНУ імені Тараса Шевченка, кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник О. Бедюх. Науковці обговорили можливості розробки актуальної пропозиції для розміщення на онлайн-ресурсі EU Funding & Tenders Portal (europa.eu). Крім того, були розглянуті варіанти розміщення на ресурсах Consortium EEN-Ukraine (Enterprise Europe Network, EEN) проєктної пропозиції для пошуку партнерів та надання розробкам інноваційного характеру, впровадження в туристичну галузь економіки України та пошуку перспектив виходу проєктів НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка на міжнародний рівень міжгалузевої та міжінституційної співпраці [12; 22].

Для результативності НДР дуже важливо налагоджувати співпрацю між місцевими органами влади і

Фото 7. Відтворення/реконструкція одного із найдавніших дохристиянських обрядів Українського Полісся «Водіння Ку́ста». На фото (зліва направо): Г. Лозко, дівчина в образі «Ку́ста», Ж. Янковська, І. Рачковська.

самоврядування, громадськими організаціями, вчителями та учнями, науковцями – фахівцями з історії, археології, краєзнавства, країнознавства, пам'яткознавства і туризму (укладати угоди про співпрацю) щодо організації розвитку туризму Житомирщини, Київщини, Чернігівщини та сусідніх областей, підготовки інформації про місцеві матеріальні й духовні пам'ятки історії та культури як туристичні об'єкти на тематичних маршрутах пам'яті.

Висновки. Таким чином, у статті показано, які організаційні та експедиційні заходи вжито колективом авторів щодо реалізації НДР НДІУ КНУ з дослідження матеріальних і духовних втрат населення Київського, Чернігівського та Житомирського Полісся внаслідок російсько-української війни за період березень – липень 2025 р. Для виконання НДР застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує зусилля фахівців науки, культури, освіти, державних органів влади та територіальних органів самоврядування, освітян, учнів, студентів та аспірантів. Висвітлено, яким чином організована науково-дослідна робота, зокрема фахівців різних галузей гуманітарної науки (істориків, археологів, краєзнавців, музеєзнавців, знавців пам'яткоохоронної діяльності, релігієзнавців, етнографів та фахівців з туризму), і як вона поєднується з ініціативами громадських об'єднань та підготовкою до впровадження в економіку держави на регіональному рівні у вигляді створення інноваційного продукту для його подальшого використання у різних сферах, що задіяні у пошуку шляхів подолання матеріальних та духовних втрат населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буйських, А., Шидловський, П., Іваkін, В. Моніторинг пам'яток археологічної спадщини України під час військової агресії рф. *Київські збірники історії, археології, мистецтва та побуту.* 2023. № IV. С. 3–15. URL: https://doi.org/10.55389/2786-5797.2023.01.01 (дата звернення: 30.08.2025).

2. В Лугинській громаді відбувся обласний захід з туризму та культурної спадщини «Мандруй Житомирщиною». 24.05.2025. URL: https://lugynska-gromada.gov.ua/news/1748068389/ (дата звернення: 30.08.2025).

3. Вплив війни на соціально-економічні системи: безпековий аспект: колективна монографія / за заг. ред. М. І. Копитко, З. Р. Кісіль. Львів, 2024. 394 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7280 (дата звернення: 30.08.2025).

4. Гілевич, І. Польові дослідження російських і білоруських етнологів та етнолінгвістів на теренах Полісся України у 1945–1980-х рр. *Народознавчі зошити.* 2014. № 1 (115). С. 38–47. URL: https://nz.lviv.ua/archiv/2014-1/7.pdf (дата звернення: 30.08.2025).

5. Гончарова, К. Через рік Україна буде у топ-5 країн світу для відвідування туристами, – експерт. *РБК-УКРАЇНА*. URL: www.rbc.ua/ukr/travel/cherez-god-ukraina-budet-top-5-stran-mira-1657633433.html (дата звернення: 30.08.2025).

6. Громадська організація «Майстерня академічного релігієзнавства». URL: www.mar.in.ua (дата звернення: 30.08.2025).

7. Залізняк, Л. Л. Києворуське коріння автохтонного населення Овруччини (За результатами роботи Овруцької експедиції 2016 р.). *Українознавство.* 2016. № 3 (60). С. 60–74. URL: http://journal.ndiu.org.ua/article/view/141215 (дата звернення: 30.08.2025).

8. Зберегти український світ: лекція американського професора Йана Кайта. 16.04.2025. URL: https://knu.ua/en/news/13578 (дата звернення: 30.08.2025).

9. Звіздецький, Б. А. *Городища IX – XIII ст. на території літописних древлян.* Київ, 2008. 176 с.

10. Карта відновлення. Про проєкт. URL: https://reukraine.shtab.net/about (дата звернення: 30.08.2025).

11. Картка проєкту прикладного дослідження «Матеріальні й духовні втрати населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання».

12. Кафедра країнознавства та туризму КНУ імені Тараса Шевченка. 08.07.2025. *Facebook.* URL: https://www.facebook.com/share/p/1D2RFyebzx/ (дата звернення: 30.08.2025).

13. Кафедра країнознавства та туризму КНУ імені Тараса Шевченка. 24.03.2025. *Facebook.* URL: https://www.facebook.com/share/p/1BaXZu9tyM/ (дата звернення: 30.08.2025).

14. КЗ «Рівненський обласний центр народної творчості» Рівненської обласної ради. 09.06.2025. *Fasebook.* URL: https://www.facebook.com/share/p/1B8tJafMSv/ (дата звернення: 30.08.2025).

15. Круглий стіл про культурну спадщину в Україні. Частина 1. Paleoethnological Research. *YouTube.* URL: https://www.youtube.com/watch?v=uYP0_QDbgrc (дата звернення: 30.08.2025).

16. Круглий стіл про культурну спадщину в Україні. Частина 2. Paleoethnological Research. *YouTube.* URL: https://www.youtube.com/watch?v=3WfSk1VBU0g (дата звернення: 30.08.2025).

17. Лозко, Г. Відродження європейських автохтонних релігій як стратегія збереження ідентичності. *Українознавство.* 2023. № 3 (88). С. 206–221. URL: http://journal.ndiu.org.ua/article/view/287630 (дата звернення: 30.08.2025).

18. Лозко, Г. Наукова реконструкція язичницького календаря. На матеріалі вірувань поліщуків: весняний цикл. *Українознавчий альманах.* 2025. Вип. 36. С. 93–100.

19. Лозко, Г. Поліський обряд «Щоб війна закінчилася» в етнографічних записах Андрія Шкарбана. *Українознавство.* 2025. № 2 (95). С. 195–207. URL: http://journal.ndiu.org.ua/article/view/331421 (дата звернення: 30.08.2025).

20. Марків, Н. Історики та письменники розповіли, яким бачать майбутнє країни. *Вечірній Київ.* 2023. 20 січня.

21. Наказ Міністерства освіти і науки України від 25 лютого 2025 р. № 369 «Про затвердження переліку проєктів фундаментальних наукових досліджень, прикладних наукових досліджень, виконавцями яких є заклади вищої освіти та наукові установи, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України, які пройшли конкурсний відбір та фінансування яких розпочалося з 2025 р. за рахунок коштів Державного бюджету України». *Міністерство освіти і науки України*: офіційний веб-сайт. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-pereliku-proiektiv-fundamentalnykh-naukovykh-doslidzhen-prykladnykh-naukovykh-doslidzhen-vykonavtsiamy-iakykh-ie-zaklady-vyshchoi-osvity-ta-naukovi-ustanovy-shcho-nalezhat- (дата звернення: 30.08.2025).

22. Науково-дослідний інститут українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. 12.07.2025. *Fasebook.* URL: https://www.facebook.com/share/p/1AtbQT5pmz/ (дата звернення: 30.08.2025).

23. Науково-дослідний інститут українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. 13.06.2025. *Fasebook.* URL: https://www.facebook.com/share/p/19ifgzXgMo/ (дата звернення: 30.08.2025).

24. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. Нематеріальна культурна спадщина України. *Міністерство культури та стратегічних комунікацій України.* URL: https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2025/07/naczionalnyj-perelik-elementiv-nks-stanom-na-16.07.2025.pdf (дата звернення: 30.08.2025).

25. Петраускас, А. В., Козюба, В. К., Тимошенко, В. І. Слідами Поліської експедиції 1932 р.: новітні обстеження рудень

XVII—XIX ст. на Малинщині. *Археологія і давня історія України.* 2023. Вип. 3 (48). С. 135–147.

26. Петраускас, А. Древлянські гради. *Городища і замчища Житомирщини.* Вип. 1. Київ; Житомир, 2022. 192 с.

27. Програма V Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (05.06.2025 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). Київ, 2025. 17 с. URL: http://journal.ndiu.org.ua/article/view/332643 (дата звернення: 30.08.2025).

28. Рачковська, І. В. Обряд водіння Куста як прояв культу померлих на Поліссі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки.* 2024. № 2 (96). С. 46–57. URL: http://philosophy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/316818 (дата звернення: 30.08.2025).

29. Реєстраційна картка НДР «Матеріальні й духовні втрати населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання». Державний реєстраційний номер 0125U002317. *УкрІНТЕІ. НДДКР ONLINE.* URL: https://nddkr.ukrintei.ua/ (дата звернення: 30.08.2025).

30. Релігія в огні: Три роки війни у цифрах. *Звіт за результатами проєкту «Релігія в огні» (24 лютого 2022 року – 2 лютого 2025 року).* Київ, 2025. 9 с. URL: https://www.mar.in.ua/wp-content/uploads/2025/03/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%B7%D0%B0-3-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8.pdf (дата звернення: 30.08.2025).

31. Розпорядження директора НДІУ КНУ «Про українознавчу експедицію Полісся–2025» від 04.06.2025.

32. Сакральне та туризм: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 28 квітня 2023 р.). Київ, 2023. 325 с. URL: https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2023/05/zbirka-sakralne-ta-turyzm.pdf (дата звернення: 30.08.2025).

33. Томашевський, А. Відділ давньоруської та середньовічної археології. Інститут археології Національної академії наук України. URL: https://iananu.org.ua/strukturaia/naukovi-viddili/viddil-davnoruskoji-ta-serednovichnoji-arkheologiji/spivrobitniki-dr/tomashevskij-a-p (дата звернення: 30.08.2025).

34. Трачук, О. В. Дослідження О. Оглоблиним виробництва заліза на землях древлян Правобережного Полісся. *Українознавство.* 2025. № 2. С. 122–144. URL: http://journal.ndiu.org.ua/article/view/331417 (дата звернення: 30.08.2025).

35. Трачук, О. В. Експериментальна археологія та етнографія в туризмі Українського Полісся. *Туризм: міжнародний досвід та національні пріоритети*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Житомир, 02 травня 2025 р.). Житомир, 2025. С. 49–52.

36. Трускавецька, Н. Є. Археологічні тренди як туристичний ресурс. *Туризм: міжнародний досвід та національні пріоритети*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Житомир, 02 травня 2025 р.). Житомир, 2025. С. 52–54.

37. Ivanysko, S., Kazakevych, G., Shydlovskyi, P. Cultural Heritage in the Russo-Ukrainian War: a Victim in the Conflict. *Complutum.* 2024. № 35. P. 191–214. URL: https://doi.org/10.5209/cmpl.95930 (дата звернення: 30.08.2025).

38. Shydlovskyi, P., Kuijt, I., Skorokhod, V., Zotsenko, I., Ivakin, V., Donaruma, W., Field, S. The Tools of War: conflict and the destruction of Ukrainian Cultural Heritage. *Antiquity.* 2023. URL: https://doi.org/10.15184/aqy.2023.159 (дата звернення: 30.08.2025).

39. Shydlovskyi, P., Telizhenko, S., & Ivakin, V. Archaeological Heritage as a Target during War. *The European Archaeologist.* 2022. Issue 74. P. 36–43. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.7492858 (дата звернення: 30.08.2025).

40. Shydlovskyi, P., Telizhenko, S., Ivakin, V. Archaeological Monitoring in War-Torn Ukraine. *The Historic Environment: Policy & Practice.* 2023. Volume 14. Issue 2. P. 154–180. URL: https://doi.org/10.1080/17567505.2023.2209835 (дата звернення: 30.08.2025).

41. Why Archaeology Matters? Ukrainian

Perspective. *Археологія НаУКМА*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=JtferUNzpLQ (дата звернення: 30.08.2025).

REFERENCES

1. Buiskykh, A., Shydlovskyi, P., Ivakin, V. (2023). Monitoring of Monuments of Archaeological Heritage of Ukraine during the Military Aggression of the Russian Federation. *Kyiv Anthologies of History, Archaeology, Art and Life.* № IV. pp. 3–15. [online] Available at: https://doi.org/10.55389/2786-5797.2023.01.01 [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

2. *A Regional Event on Tourism and Cultural Heritage "Travel through Zhytomyr Region" was Held in the Luhynska Community.* (2025). May 24, 2025. [online] Available at: https://lugynska-gromada.gov.ua/news/1748068389/ [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

3. Kopytko, M., Kisil, Z., eds. (2024). *The Impact of War on Socio-Economic Systems: Security Aspect*: Collective Monograph. Lviv: LvDUVS. 394 p. [online] Available at: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7280 [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

4. Hilevych, I. (2014). Field Studies of Russian and Belarusian Ethnologists and Ethnolinguists in the Territories of Polissia of Ukraine in 1945–1980s. *Narodoznavchi zoshyty* (Ethnological Notebooks), № 1 (115), pp. 38–47. [online] Available at: https://nz.lviv.ua/archiv/2014-1/7.pdf [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

5. Honcharova K. (2025). In a Year, Ukraine will be Among the Top 5 Countries in the World for Tourists, – Expert. *RBC-UKRAINE.* [online] Available at: www.rbc.ua/ukr/travel/cherez-god-ukraina-budet-top-5-stran-mira-1657633433.html [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

6. *Public Organization "Maisternia of Academic Religious Studies".* (2025). [online] Available at: www.mar.in.ua [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

7. Zalizniak, L. (2016). Kievan Rus Roots of the Autochthonous Population of Ovruch Region (Based on the Results of the Ovruch Expedition of 2016). *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), № 3 (60), pp. 60–74. [online] Available at: http://journal.ndiu.org.ua/article/view/141215 [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

8. *Save the Ukrainian World: a Lecture by American Professor Ian Kuijt.* (2025). April 16, 2025. [online] Available at: https://knu.ua/en/news/13578 [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

9. Zvizdetskyi, B. (2008). *Hillforts of the 9th – 13th Centuries in the Territory of the Chronicled Drevlyans.* Kyiv. 176 p. [in Ukr.]

10. *Recovery Map. About the Project.* [online] Available at: https://reukraine.shtab.net/about [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

11. *Application Research Project Card "Material and Spiritual Losses of the Population of Ukrainian Polissya as a Result of the Russian-Ukrainian War and their Overcoming".* [in Ukr.]

12. Department of Regional Studies and Tourism, Taras Shevchenko National University of Kyiv. July 08, 2025. (2025). *Facebook.* [online] Available at: https://www.facebook.com/share/p/1D2RFyebzx/ [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

13. Department of Regional Studies and Tourism, Taras Shevchenko National University of Kyiv. March 24, 2025. (2025). *Facebook.* [online] Available at: https://www.facebook.com/share/p/1BaXZu9tyM/ [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

14. Cultural Center "Rivne Regional Center of Folk Art" of the Rivne Regional Council (2025). June 9, 2025. [online] *Facebook.* Available at: https://www.facebook.com/share/p/1B8tJafMSv/ [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

15. Scientific Event on Cultural Heritage in Ukraine. Part 1. Paleoethnological Research. [online] *YouTube.* Available at: https://www.youtube.com/watch?v=uYP0_QDbgrc [Accessed 30 August 2025]. [in Ukr.]

16. Scientific Event on Cultural Heritage in Ukraine. Part 1. Paleoethnological Research. [online] *YouTube.* Available at: https://www.youtube.com/watch?v=3WfSk1VBU0g [Accessed 30 August 2025]. [in Ukr.]

17. Lozko, H. (2023). Revival of European Autochtonous Religions as an Identity

Preservation Strategy. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 3 (88), pp. 206–221. [online] Available at: http://journal.ndiu.org.ua/article/view/287630 [Accessed 30 August 2025]. [in Ukr.]

18. Lozko, H. (2025). Scientific Reconstruction of the Pagan Calendar. Based on the Beliefs of the Polishchuk People: the Spring Cycle. *Ukrainoznavchyi almanah* (Almanac of Ukrainian Studies), Issue 36, pp. 93–100. [in Ukr.]

19. Lozko, H. (2025). Polissia Rite "To End the War" in the Ethnographic Records of Andrii Shkarban. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 2 (95). Pp. 195–207. [online] Available at: http://journal.ndiu.org.ua/article/view/331421 [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

20. Markiv, N. (2023). Historians and Writers Told how They See the Country's Future. *Vechirnii Kyiv*. January 20. [in Ukr.]

21. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of February 25, 2025 No. 369. "On Approval of the List of Projects of Basic Scientific Research, Applied Scientific Research, Implemented by Higher Education Institutions and Scientific Institutions Belonging to the Sphere of Management of the Ministry of Education and Science of Ukraine, which Passed the Competitive Selection and Financing of Which Started in 2025 at the Expense of the State Budget of Ukraine." *Ministry of Education and Science of Ukraine*: official website. [online] Available at: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-pereliku-proiektiv-fundamentalnykh-naukovykh-doslidzhen-prykladnykh-naukovykh-doslidzhen-vykonavtsiamy-iakykh-ie-zaklady-vyshchoi-osvity-ta-naukovi-ustanovy-shcho-nalezhat- [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

22. Research Institute of Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Ukraine. June 12. (2025). *Facebook*. [online] Available at: https://www.facebook.com/share/p/1AtbQT5pmz/ [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

23. Research Institute of Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Ukraine. June 13. (2025). *Facebook*. [online] Available at: https://www.facebook.com/share/p/19ifgzXgMo/ [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

24. National List of Elements of the Intangible Cultural Heritage of Ukraine. Intangible Cultural Heritage of Ukraine. (2025) *Ministry of Culture and Strategic Communications of Ukraine*. [online] Available at: https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2025/07/naczionalnyj-perelik-elementiv-nks-stanom-na-16.07.2025.pdf [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

25. Petrauskas, A. V., Koziuba, V. K., Tymoshenko, V. I. (2023). In the Footsteps of the Polissya Expedition of 1932: the Latest Surveys of the Autumn of the 17th – 19th Centuries in the Malyn Region. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy* (Archaeology and Ancient History of Ukraine), Issue 3 (48), pp. 135–147. [in Ukr.]

26. Petrauskas, A. (2022). Drevliansky Castles. *Fortified Sites and Castle Sites of Zhytomyr Region*. Issue 1. Kyiv; Zhytomyr, 192 p. [in Ukr.]

27. *"Love Your Ukraine!": Program of the V All-Ukrainian Scientific Readings with International Participation* (2025). (June 05, 2025, Kyiv, Research Institute of Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Ukraine), 17 p. [online] Available at: http://journal.ndiu.org.ua/article/view/332643 [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

28. Rachkovska, I. (2024). The Rite of Driving the Kust as a Manifestation of the Cult of the Dead in Polissia. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky* (Bulletin of the Ivan Franko Zhytomyr State University. Philosophical Sciences), No. 2 (96), pp. 46–57. [online] Available at: http://philosophy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/316818 [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

29. Registration Card of Scientific and Research Work "Material and Spiritual Losses of the Population of Ukrainian Polissia as a Result of the Russian-Ukrainian War and their Overcoming". State Registration Number

0125U002317. *UkrINTEI. NDDKR ONLINE*. [online] Available at: https://nddkr.ukrintei.ua/ [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

30. Religion in Fire: Three Years of War in Figures. Report on the Results of the *"Religion in Fire" Project (February 24, 2022 – February 2, 2025)*. (2025). Kyiv, 9 p. [online] Available at: https://www.mar.in.ua/wp-content/uploads/2025/03/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%B7%D0%B0-3-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8.pdf [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

31. *Order of the Director of the Research Institute of the Taras Shevchenko National University of Kyiv "On the Ukrainian Studies Expedition Polissya-2025"*, June 4, 2025. [in Ukr.]

32. *Sacred and Tourism*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Kyiv, April 28, 2023) (2023). Kyiv, 325 p. [online] Available at: https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2023/05/zbirka-sakralne-ta-turyzm.pdf [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

33. Tomashevskyi, A. Department of Ancient Russian and Medieval Archaeology. *Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. [online] Available at: https://iananu.org.ua/struktura-ia/naukovi-viddili/viddil-davnoruskoji-ta-serednovichnoji-arkheologiji/spivrobitniki-dr/tomashevskij-a-p [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

34. Trachuk, O. (2025). Research by O. Ohloblin on Iron Production in the Lands of the Drevlians of Right-Bank Polissya. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 2, pp. 122–144. [online] Available at: http://journal.ndiu.org.ua/article/view/331417 [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Ukr.]

35. Trachuk, O. (2025). Experimental Archaeology and Ethnography in Tourism of Ukrainian Polissya. Tourism: International Experience and National Priorities: Materials of the IV All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference (Zhytomyr, May 2, 2025). Zhytomyr, pp. 49–52. [in Ukr.]

36. Truskavetska, N. (2025). Archaeological Trends as a Tourist Resource. *Tourism: International Experience and National Priorities*: Materials of the IV All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference (Zhytomyr, May 2, 2025). Zhytomyr, pp. 52–54. [in Ukr.]

37. Ivanysko, S., Kazakevych, H., Shydlovskyi, P. (2024). Cultural Heritage in the Russian-Ukrainian War: a Victim in the Conflict. *Complutum*, 35 (1), 191–214. [online] Available at: https://doi.org/10.5209/cmpl.95930 [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Eng.]

38. Shydlovskyi, P., Kuijt, I., Skorokhod, V., Zotsenko, I., Ivakin, V., Donaruma, W., Field, S. (2023). The Tools of War: Conflict and the Destruction of Ukrainian Cultural Heritage. *Antiquity*. [online] Available at: https://doi.org/10.15184/aqy.2023.159 [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Eng.]

39. Shydlovskyi, P., Telizhenko, S., Ivakin, V. (2022). Archaeological Heritage as a Target during War. *The European Archaeologist*, Issue 74, 36–43. [online] Available at: https://doi.org/10.5281/zenodo.7492858 [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Eng.]

40. Shydlovskyi, P., Telizhenko, S., Ivakin, V. (2023) Archaeological Monitoring in War-Torn Ukraine. *The Historic Environment: Policy & Practice*, Volume 14, Issue 2, pp. 154–180. [online] Available at: https://doi.org/10.1080/17567505.2023.2209835 [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Eng.]

41. Why Archaeology Matters? Ukrainian Perspective. *Archaeology of National University od Kyiv Mohyla Academy*. [online] Available at: https://www.youtube.com/watch?v=JtferUNzpLQ [Accessed 30 Aug. 2025]. [in Eng.]

Summary

ORGANIZATIONAL MEASURES FOR THE IMPLEMENTATION OF THE WORK ON THE RESEARCH OF THE MATERIAL AND SPIRITUAL LOSSES OF THE POPULATION OF UKRAINIAN POLISSIA AS A RESULT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Oleksii TRACHUK
orcid.org/0000-0003-3490-8626
Candidate of Historical Sciences, senior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: oleksakolo@gmail.com

Halyna LOZKO
orcid.org/0000-0001-5865-7556
Doctor of Philosophical Sciences, professor, lead research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: svaroh_7@ukr.net

Pavlo SHYDLOVSKYI
https://orcid.org/0000-0001-6771-812X
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Archaeology and Museology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
prehist@knu.ua

Ihor VYNNYCHENKO
https://orcid.org/0000-0003-3709-5528
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Senior Researcher,
Department of Regional Studies and Tourism,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ingvar80@ukr.net

Liubov OTROSHKO
orcid.org/0000-0002-1204-7493
junior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

The relevance of the research. Russian military aggression against Ukraine causes Ukrainian society constant significant material and spiritual losses that require restoration. Among the territories suffering from the war is Ukrainian Polissya, which was particularly affected by the destruction, as active hostilities were conducted here in 2022. In the research project of the Research Institute of Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv "Material and Spiritual Losses of the Population of Ukrainian Polissya as a Result of the Russian-Ukrainian War and their Overcoming" (2025–2027, state registration number 0125U002317) it was planned to conduct an interdisciplinary analysis

of the material and spiritual losses of the population of Ukrainian Polissya as a result of the war and to propose practical ways to overcome them.

The **purpose** of the work is to show the organizational measures taken to implement the work on the study of material and spiritual losses of the population of Kyiv and Zhytomyr Polissya as a result of the Russian-Ukrainian war, which were carried out during the period March – July 2025.

Conclusions. The article shows the organizational, expeditionary, scientific and analytical work and testing of the research results carried out by the team of authors on the implementation of the research work of the Research Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv on the study of material and spiritual losses of the population of Kyiv, Chernihiv and Zhytomyr Polissya as a result of the Russian-Ukrainian war for the period March – July 2025. An interdisciplinary approach was applied, combining the efforts of specialists in science, culture, education, state authorities and territorial self-government bodies, educators, pupils, students and postgraduates in working on research. It is explained how the work is organized, in particular by specialists from various branches of the humanities (historians, archaeologists, local historians, museologists, experts in monument protection, religious scholars, ethnographers, and tourism specialists) and how its results are combined with the initiatives of public associations and preparation for implementation in the state economy at the regional level in the form of creating an innovative product for its further use in various spheres involved in finding ways to overcome the material and spiritual losses of the population of Ukrainian Polissya as a result of the Russian-Ukrainian war.

Keywords: Ukraine, Ukrainian studies, Ukrainians, Russian-Ukrainian war, material and spiritual losses, Ukrainian Polissya, Kyiv region, Zhytomyr region, Chernihiv region.

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ НА ТЕРЕНАХ КРИМУ: МИНУЛЕ Й СЬОГОДЕННЯ

(Рецензія на працю «Формування модерної національної свідомості українців Криму: тенденції, перспективи та асиміляційні загрози (кінець XIX – початок XXI ст.) / упорядник і науковий редактор д. і. н. П. П. Гай-Нижник. Київ: Саміт-книга, 2024. 544 с.»)

Восени 2024 р. вийшла друком вагома українознавча праця – колективна монографія «Формування модерної національної свідомості українців Криму: тенденції, перспективи та асиміляційні загрози (кінець XIX – початок XXI ст.)». Варто відзначити, що це видання підготовлене за сприяння державної установи «Український інститут книги», призначене для поповнення бібліотечних фондів і побачило світ у потужному книжковому видавництві «Саміт-книга» накладом 500 примірників у якісному форматі.

У книзі всебічно, комплексно й системно досліджуються формування модерної національної свідомості етнічних українців Криму, форми їхньої самоорганізації у кінці XIX – на початку XXI ст., аналізується геноцидно-асиміляційна політика рашистської окупаційної влади в Криму щодо українців, показується її злочинний характер з огляду на міжнародне право та принципи гуманізму, а також глибина і масштаби гуманітарної катастрофи українців у Криму та загрози щодо української національної спільноти, які виникли після 2014 р. через політику держави-агресорки на півострові й залишаються на часі донині (с. 9).

Актуальність праці полягає у тому, що в ній розкриваються причини російсько-української війни, яка розпочалася 20 лютого 2014 р. у Криму й триває наразі. Українській владі потрібно зробити правильні висновки над помилками, вчинити так, щоб саме на півострові вона завершилася перемогою України над рашистами. На початку осені 2025 р. ця теза здається досить-таки фантастично-неймовірною, враховуючи важку ситуацію на лінії бойового зіткнення, але у середині 80-х років XX ст. ніхто не міг передбачити руйнацію СРСР у 1991 р. Проте, за влучним висловом російського керманича, ця «найбільша геополітична катастрофа XX ст.» стала реальністю, завдячуючи, у тому числі, українським дисидентам й інтелектуалам.

Чому саме Крим став т. зв. «ахілесовою п'ятою» Української держави? Для цього є багато об'єктивних і суб'єктивних причин, найголовніші з

яких, на нашу думку, – це наявність російської військової бази й повна відсутність україноцентричної політики офіційного Києва впродовж майже чверті століття стосовно як українців Криму, так і киримли та російських кримчан.

З метою спростування багатьох російських міфів, фейків і фальсифікацій історії українців Криму над книгою працював потужний творчий колектив науковців-інтелектуалів під керівництвом доктора історичних наук, провідного наукового співробітника Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, президента Української академії геополітики та геостратегії Павла Гай-Нижника. До складу авторів увійшли кандидат історичних наук, завідувачка відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Ірина Краснодемська; кандидат історичних наук, завідувачка відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Олена Газізова; кандидат філологічних наук Антон Божук; кандидат історичних наук Андрій Іванець і молодший науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Сергій Губський.

У монографії, зокрема, аналізуються процеси становлення і розвитку громади етнічних українців Криму наприкінці XIX – на початку XXI ст., форми їхньої самоорганізації, формування сучасної національної свідомості, впливу на цей процес держав та різних квазідержавних утворень, які у свій час контролювали цей регіон. Особливу увагу приділено вивченню політики Української держави щодо української етнічної спільноти Автономної Республіки Крим і міста Севастополя у 1991–2014 рр., а також окупаційній політиці Російської Федерації на півострові після 2014 р., яка призвела до дискримінації кримських українців та загрози асиміляції частини з них. Анексія Криму, яка відбулася з порушенням Конституцій України, законів України та загальновизнаних міжнародних правових норм, прав і свобод громадян Української держави, що проживають на території Криму, наголошують автори видання, була заздалегідь підготовленою спецопераційою, однією з ключових складових якої стала інформаційно-пропагандистська політика Кремля. У праці розглядаються також основні проблеми зародження і подолання проросійської ідентичності в Криму на сучасному етапі та шляхи оптимізації системи державного управління й національної безпеки України (с. 2).

Монографія складається зі вступу, дев'яти розділів і висновків. У вступі зазначено: «Етнічні українці Криму – одна з найбільших етнічних спільнот геополітично важливого поліетнічного півострова у Північному Причорномор'ї. Парадоксально, що попри це їхня історія вивчена явно недостатньо, а монографічні дослідження, які б цілісно висвітлювали формування модерної національної свідомості та український національний рух на Кримському півострові у новітній час, відсутні. Російська Федерація розпочала агресивну війну проти України у 2014 р. саме із захоплення і спроби анексії Криму, що призвело до різкого погіршення становища кримських українців, перетворення їх (поруч з кримськотатарським народом) на одну з двох найбільш дискримінованих етноспільнот на тимчасово окупованій території» (с. 5).

У першому розділі «Історіографія та джерельна база» Ірина Краснодемська та Сергій Губський опрацювали, систематизували й проаналізували наявні історіографічні праці, визначили стан наукової розробки теми, окреслили основні етапи і тенденції її вивчення в XX – на початку XXI ст. та сформували репрезентативний джерельний комплекс.

У другому розділі «Українська «прекрасна епоха» в Криму, її світанок і післясмак» Антон Божук висвітлив історію та передумови проведення в Криму на початку XX ст. культурних заходів на вшанування пам'яті Тараса Шевченка, хронологію започаткування й діяльності севастопольської української громадської організації інтелігенції «Кобзар» та створення на початку XX ст. Чорноморської Української Громади у Севастополі, Керчі, Феодосії, Євпаторії.

У третьому розділі «Шляхом Злуки: Крим та Українська Держава. Діяльність уряду гетьмана П. Скоропадського щодо приєднання Криму до Української Держави у 1918 році» Павлом Гай-Нижником окреслено тактичні й стратегічні орієнтири діяльності вищого керівництва Української Держави, спрямовані на послідовне вирішення т. зв. «кримського питання».

У четвертому розділі «Самоорганізація українців Криму в період війн і революцій (1917–1920)» Андрій Іванець охарактеризував суспільно-політичне та культурне життя українців у Криму в 1917–1920 рр., форми їхньої самоорганізації, вплив політики Російської імперії, Російської республіки, крайових органів влади Криму, Збройних сил Півдня Росії, режиму П. Врангеля, РСФРР, СРСР, України на формування національної ідентичності етнічних українців Криму, їхніх культурно-освітніх, медійних, суспільних та політичних структур.

У п'ятому розділі «Кримські українці в умовах становлення і розквіту тоталітарного режиму в РСФРР і СРСР (1921–1939)» Ірина Краснодемська комплексно проаналізувала особливості й закономірності становища кримських українців у добу панування тоталітарного режиму в Криму під час його підпорядкування органам влади РСФРР протягом 1921–1941 рр.

У шостому розділі «Українці Криму в умовах німецько-радянської війни і післявоєнної відбудови (1941–1953)» Сергій Губський дослідив соціально-економічну й демографічну ситуацію на півострові, розглянув боротьбу націоналістичного підпілля на території Криму задля створення Української Самостійної Соборної Держави під час німецько-радянської війни та показав участь українців у післявоєнній відбудові Криму.

У сьомому розділі «Формування та розвиток української громади в Кримській області УРСР в 1950–1980 роках: шлях від розвитку до занепаду» Ірина Краснодемська та Олена Газізова комплексно охарактеризували перебіг соціокультурних процесів у Криму, пов'язаних з передачею Кримської області від підпорядкування РСФРР до складу УРСР та масовим переселенням українців на територію півострова в 1950–1970-х рр., розкрили специфіку та наслідки діяльності партійних і державних структур УРСР щодо здійснення політики т. зв. «українізації» в Криму.

У восьмому розділі «Кримські українці в незалежній Україні: самоорганізація спільноти, індиферентність офіційного Києва до її проблем і

виклики російського реваншизму» Антон Божук та Андрій Іванець системно проаналізували суспільно-політичне й культурне життя, форми самоорганізації української громади АРК і міста Севастополя впродовж 1991–2014 рр. та участь її представників у спротиві російській окупації.

У дев'ятому розділі «Українська громада в окупованому Криму: дискримінаційна політика Росії, загроза асиміляції та спротив окупантам» Ірина Краснодемська та Андрій Іванець з'ясували вплив дискримінаційної політики держави-окупантки на стан кримської громади етнічних українців, зокрема на їхні національну ідентичність, права та інтереси, які актуалізувалися після анексії РФ Кримського півострова у лютому 2014 р.

У висновках зазначається: «Владним структурам в Україні необхідно розробити національну комплексну стратегію з визволення загарбаних територій, яка б включала в себе соціально-економічну, гуманітарну, дипломатичну, інформаційну, а також військову складові та мала б кілька можливих прогнозів (як позитивних, так і негативних) розвитку і наслідків майбутніх подій. Зокрема, необхідно і надалі виконувати міжнародні угоди України стосовно впровадження демократичних стандартів у контексті підписання Договору про асоціацією з ЄС, особливо в контексті подолання корупції та покращення матеріального добробуту українців; розробити і прийняти відповідні нормативно-правові документи, спрямовані на реінтеграцію тимчасово окупованих територій (Донбас і Крим); для протидії ідеї «русского міра» створити власний національний інформаційний проєкт (робочі назви – «Велика Україна», «Український світ» тощо), спрямований на консолідацію українського суспільства та світового українства загалом; підготувати і втілити ефективні державні програми щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб зі сходу України та Криму в українське суспільство; проводити широку інформаційно-просвітницьку кампанію з популяризації української історії, зокрема історії та культури південно-східних регіонів України, в тому числі й Криму…» (с. 541).

Загалом поява монографії «Формування модерної національної свідомості українців Криму: тенденції, перспективи та асиміляційні загрози (кінець XIX – початок XXI ст.)» стала подією в інформаційно-гуманітарному просторі Української держави, що відобразилося у проведенні низки презентаційних заходів. Зокрема, 16 жовтня 2024 р. вона була представлена студентам і викладачам Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (Київ, вул. Джона Маккейна, 33). Згодом, 14 січня 2025 р., під час проведення публічного діалогу у форматі круглого столу «Порушення права на освіту державною мовою в контексті окупованого Криму» відбулася ще одна презентація цього актуального дослідження (Київ, УКРІНФОРМ, вул. Богдана Хмельницького, 8/16).

Важлива особливість монографії полягає у тому, що вона насичена ілюстративним матеріалом: численними світлинами, картами, діаграмами, схемами, таблицями тощо. Всі ці зорові зображення допомагають читачу краще зрозуміти українознавчий матеріал, відчути дух і особливість тієї доби.

Принципових зауважень до книги немає, але є деякі пропозиції, які варто

було б врахувати при ймовірному перевиданні цієї дуже актуальної праці.

По-перше, оскільки упорядник і науковий редактор Павло Гай-Нижник ще у 2017 р. оприлюднив роботу «Основні засади Стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання», варто було б її доєднати з деяким доопрацюванням як 10 розділ монографії.

По-друге, така потужна колективна монографія, на жаль, не має окремого списку літератури й використаних джерел. На нашу думку, варто виокремити з 1 907 посторінкових посилань окремий підрозділ книги, що суттєво допоможе у пошуку додаткових джерел інформації її читачам.

По-третє, відсутність докладної інформації про авторів наукової праці дещо обмежує поінформованість тих читачів, які б хотіли більше про них знати, тому варто, на думку рецензента, при перевиданні книги це врахувати.

Попри ці пропозиції рецензента колективна монографія «Формування модерної національної свідомості українців Криму: тенденції, перспективи та асиміляційні загрози (кінець XIX – початок XXI ст.)» є завершеною науковою працею, вагомим і актуальним внеском вчених-українознавців у наукове осмислення сучасних процесів розбудови української політичної нації та осягнення модерного етнотворення, державотворення, націєтворення й етнокультуротворення для подолання російських історичних міфів і фальсифікацій історії України. В умовах повномасштабної фази російсько-української війни повернення всіх тимчасово окупованих територій Української держави є важливим завданням як для військовослужбовців Сил оборони України, так і для національної інтелектуальної еліти. Українські науковці мають узагальнити емпіричний і теоретичний матеріал, щоб запропонувати владі й громадянському суспільству план дій щодо консолідації української політичної нації для остаточної перемоги над рашизмом і входження до великої родини цивілізованих демократичних країн.

Маємо надію, що праця «Формування модерної національної свідомості українців Криму: тенденції, перспективи та асиміляційні загрози (кінець XIX – початок XXI ст.)» стане потужним чинником, який допоможе здолати країну-агресорку в інформаційно-гуманітарному просторі, а також згуртує громадян України та суттєво пришвидшить ліквідацію російських окупантів на міжнародно визнаних теренах Української Самостійної Соборної Держави.

Юрій ФІГУРНИЙ
orcid.org/0000-0002-6463-0920
кандидат історичних наук,
старший дослідник,
старший науковий співробітник
НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

Журнал «УКРАЇНОЗНАВСТВО»
Вимоги до оформлення та подання авторського оригіналу

Поля: верхнє — 3 см, праве — 1,5 см, ліве та нижнє — 2,5 см. Редактор: MSWord. Гарнітура: Times New Roman, кегель (розмір) 14, інтервал 1,5. Нумерація сторінок обов'язкова.

У верхньому лівому кутку вказується **шифр УДК**. Назва статті друкується великими літерами, жирним шрифтом по центру сторінки, під нею, праворуч, — ім'я та прізвище автора (жирним шрифтом), **ID ORCID**, науковий ступінь і вчене звання, посада, місце роботи, після них у дужках основним шрифтом друкуються адреса та номер телефона автора.

Згідно з Постановою ВАК України №705/1 від 15.01.03 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» до друку приймаються лише наукові статті, де мають бути:

• постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

• аналіз джерел і останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття;

• формулювання цілей статті (постановка завдання);

• виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

• висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Ці структурні елементи позначаються жирним шрифтом на початку абзацу.

Оформлення посилань: у квадратних дужках вказується номер джерела за списком та через кому номери сторінок праці, на яку посилаються. Наприклад: [5, с. 38], [7, с. 100; 13, с. 42—47].

Література: список використаної літератури подається в алфавітному порядку в кінці статті. Зразок оформлення:

1. Куць, О. М. *Мовна політика в державотворчих процесах України*: навч. посіб. Харків, 2004. 275 с.
2. Білан, М. С., Стельмащук, Г. Г. *Український стрій*. Львів, 2000. 326 с.
3. Жулинський, М. Шевченко і Гоголь. *День*. 20 березня 2004. №50.
4. Саблук, П. Т. Напрямки розвитку економіки в аграрній сфері виробництва. *Основи аграрного підприємництва* (за ред. М. Й. Маліка). Київ, 2000. С. 5—15.
5. Шевченко, В. Фашистський окупаційний режим в Україні та доля військовополонених (1939—1944 рр.). *Військовий полон та інтернування (1939—1956). Погляд через 60 років:* матеріали наукової конференції, 2—4 червня 2006 р. Київ, 2008. С. 67—70.
6. Ірпінь. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ірпінь (дата звернення: 1.11.2016).

Після неї слід розмістити пристатейну літературу в латинському алфавіті (References), **оформлену в такому порядку: автор (транслітерація), переклад назви статті англійською мовою, транслітерована назва джерела (періодики) або перекладена (монографії), вихідні дані, зазначення мови статті в дужках (відповідно до Harvard Referencing System).**

Зразок: 1. Kuts, O. (2004). *Language Policy in the State-Building Processes of Ukraine: A Study Guide*. Kharkiv: V. Karazin Kharkiv National University Press, 275 p. [in Ukr.]

2. Bilan, M., Stelmashchuk, H. (2000). *Ukrainian Folk Costume*. Lviv, 326 p. [in Ukr.]
3. Zhulynskyi, M. (2004). Shevchenko and Hohol. *Den*, (50). [in Ukr.]
4. Sabluk, P. (2008). Directions of Economic Development in Agricultural Production. In: M. MALIK, ed., *Basic Principles of Agribusiness*. Kyiv, pp. 67—70. [in Ukr.]
5. Shevchenko, V. (2008). The Fascist Occupation Regime in Ukraine and the Fate of the Prisoners of War (1939—1944). In: *Viiskovyi polon ta internuvannia (1939—1956). Pohliad cherez 60 rokiv. Materialy naukovoi konferentsii, 2—4 chervnia 2006 r.* (War Captivity and Internment (1939—1956). A Look at the Issue after 60 Years. Conference Proceedings. June 2006) Kyiv, pp. 67—70. [in Ukr.]
6. Irpin. [online] *Wikipedia*. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ірпінь [Accessed 1 Nov. 2016]. [in Ukr.]

Рекомендований обсяг статті — від 0,5 до 1 ум. др. арк.

Транслітерувати інформацію потрібно латиницею згідно з Постановою КМУ від 27.01.2010 №55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (для української мови) або вимог Держдепартаменту США (для російської мови).

Текст статті супроводжується **анотацією** разом із **ключовими словами** українською (**приблизно 2000 знаків з пробілами**) та англійською мовами. Анотація має стисло характеризувати основний зміст результатів проведеного дослідження.

Автор статті відповідає за фактичний виклад матеріалу, а також за правильність оформлення пристатейної літератури латиницею.

Для досягнення більшої об'єктивності оцінки наукового змісту статей проводиться незалежне, конфіденційне рецензування (без зазначення прізвищ авторів і рецензентів). Для авторів без наукового ступеня обов'язковим є подання витягу з протоколу засідання відділу (установи) з рекомендацією статті до друку. Аспіранти також подають рецензію, підписану науковим керівником.

Наукові статті, оформлені не відповідно до зазначених вимог, редакцією не розглядаються.

Адреса редколегії: 01135 м.Київ, вул. Ісаакяна, 18, НДІУ, к.314–315
Контактний телефон: (044) 2360128
E-mail: ukrstudy.journal@gmail.com

КНУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА

2025 **3**(96)

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Номер 3 (96) 2025

науковий журнал

Рекомендовано вченою радою Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України (протокол №7 від 26.08.2025 р.)

Адреса редакції: 01135, м. Київ, вул. Ісаакяна, 18, к. 314-315
тел.: 238-05-43, 236-01-28

Технічне редагування та комп'ютерний набір — **відділ інформаційного забезпечення та наукових комунікацій**

Загальне редагування — ***Лариса Ткаченко***

Редагування англомовних текстів — ***Вікторія Іванова***

Коректура — ***Лариса Ткаченко***

Комп'ютерна верстка, макетування, обробка фото — ***Вікторія Іванова***

Підписано до друку 26.08.2025. Формат 70x108/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro.
Ум. друк. арк. 25,7. Обл.-вид. арк. 26,12.
Тираж 100 прим.
Зам. №7/12

Науково-дослідний інститут українознавства
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7212 від 14.12.2020 р.

01135, м. Київ, вул. Ісаакяна, 18